ARS GRAMMATICÆ PRO LINGVA LVSITANA ADDISCENDA LATINO

Idiomate proponitur,

In hoc libello, velut in quadam academiola diuiſa in quinque claſſes, inſtructas ſubſelliis, recto ordine diſpertitis, vt ab omnibus tum domeſticis, tum exteris frequentari poſſint.

Ad finem ponitur Ortographia, ars rectè ſcribendi, vt ſicut prior docet rectè loqui, ita poſterior doceat rectè ſcribere linguam Luſitanam.

In gratiam Italorum coniugationibus Luſitanu Itala correſpondent.

Authore P. Doct. BENEDICTO PEREIRA, Societ. IESV, Portugallenſi Borbano, in Supremo Luſitaniæ S. Inquiſitionis Tribunali Cenſorio Qualificatore, & modò Romæ pro aſſiſtentia Luſitana Reviſore.

LVGDVNI,
Sumptibus LAVRENTII ANISSON.

M. DC. LXXII.

SVPERIORVM PERMISSV.

A D
M A R I A M
SEMPER VIRGINEM
DEI MATREM.

SI hactenus, ô Magna, & admirabilis Mater, mea opera tibi dicavi, & manifestum sensi patrocinium tuum, quo non sine communi omnium plausu fuere excepta: Hoc quantunvis pro materiæ tenuitate, & humilitate exiguum, tibi offerre nec dubito, nec erubesco. Imò ipsa operis tenuitas, & humilitas

me impellunt ad offerendum, ut nempè opus tenue, & humile tua fortitudo roboret, tua celsitudo sublimet.

Potißima, & generalis, qua impulsus fui ratione, ut meos tibi consecrarem Libros, fuit ipsamet communis librorum ratio, quæ tuum non tam poscebat, quam exigebat patrocinium. Sicut enim tuus Vnigenitus Deus, & homo Christus, liber ille vitæ Scriptus intus, & foris, Apocal. 5. *tibi fuit dicatus, & consecratus, ut à te in lucem ederetur, & pro omnium hominum doctrina, & salute evulgaretur: Ita mihi congruum, & necessarium visum est dicare, & consecrare tibi meos*

meos libros in lucem edendos, & evulgandos, ut ſub te feliciter nati, etiam feliciter adoleſcerent.

Quod ſi generalis hæc omnes complectitur, peculiaris in hoc tibi devovendo ratio eſt. Nam meus iſte liber nuncupatur Ars Grammaticæ *pro Luſitanorum lingua ab exteris nationibus addiſcenda. Quis tam hebes, & ſacrarum literarum imperitus, qui ignoret eſſe tuum Vnigenitum librum Grammaticæ, in quo continentur omnes characteres, ſeu grammata, quæ Grammaticam conſtituunt? Nonne dixit ille*, Ego ſum Alpha, & Omega, Apoc. 1. *ſe appellans primam, & ulti-*

mam literam intra quas omnes aliæ clauduntur ? Eſt igitur Chriſtus grammatum omnium rectè ordinatorum compoſitio , proindéque Ars Grammaticæ , in ſe ineffabilis , hominibus tamen per ſuam miſericordiam , & omnipotentiam communicabilis , ut illis doctrinæ , ac literarum elementa , virtutúmque omnium alimenta communicet.

Si igitur , ô magna Mater, hanc grammaticæ divinæ artem tuis viſceribus per novem menſes clauſam protexiſti , & poſtea in lucem editam tuo foviſti gremio , tuo nutriſti lacte , pro hominibus erudiendis , & in æternam ſalutem elevandis , cur non ſperem fore ut benignè exci-

pias,

pias, & protegas meam istam Grammaticæ Artem, quæ sub tuo nomine editur, ut quicunque velint Lusitanam linguam addiscere, poßint in omni vastissima Lusitanorum ditione inter barbaras, & incultas nationes Christianæ fidei esse propagatores.

Per istam igitur (ô B. Virgo) Lusitanam artem, si tibi accepta, & à te protecta fuerit, propagabitur gloria, & nomen tui Vnigeniti, qui quando sibi in regnum fide purum, & pietate dilectum constituit in Orichiensi agro Lusitaniam nostram, expreßis ac disertis verbis dixit nostro primo Regi Alphonso; Volo in te, & in semine tuo

 imperium

imperium mihi ſtabilire, ut portet nomen meum in exteras nationes.

Fave igitur, ô pia Mater arti Luſitanæ, ut per illam tui Unigeniti creſcat gloria, dilatetur fides, propagetur imperium. Vale.

Servus tuus inter omnes minimus,

BENEDICTUS PEREIRA.

AD

AD LECTOREM.

EN Candide Lector, qui olim juvenis nondum attingens trigesimum ætatis annum concinnavi Prosodiam, modò senex tribus jam annis excedens sexagesimum concinnavi Lusitanæ linguæ Grammaticam, quam tibi, si exter fueris, addiscendam, si domesticus, corrigendam offero.

Vis eadem quæ me ad aggrediendum prius opus, etiam ad hoc posterius impulit. Eo, quo semper exarsi meæ nationes amore dolebam vehementer quòd cum omnes ferè Europæ nationis habuerint dictionaria satis locupletia, sola natio Lusitana, quæ nulli sive literarum, sive armorum exercitiis secunda est, il-

lorum penuriâ laboraret, proindéque noltra lingua quæ ſanè vocabulorum opulentiſſima eſt, non ſine dedecore inops reputaretur.

Cùm verò in me patriæ amor, frigeſcente ætate non frigeat, ſed magis ac magis exardeſcat, hoc potiſſimum tempore, quo video Luſitaniam, poſtquam feliciter pugnavit, pace, quam libens conceſſit, quieſcere, haberéque commercium cum omni natione quæ ſub cœlo eſt, & Chriſtiano nomine gloriatur, vehementèr dolui carere Luſitanos arte, qua ſuam linguam exteris addiſcendam proponant.

Eſt enim perſpicuum in ſpiritualibus, & temporalibus ſperari maximum emolumentum ex facilitate addiſcendæ noſtræ linguæ, ut exteri, ſive mercatores ſuis opibus nos ditent, & noſtris ditentur, ſive concionatores pervadant uſque ad fines Orbis, ſeu Luſitani imperij, ubi nationes barbaras veris Evangelij divitiis locupletent.

Acceſſere repetitæ amicorum præ-

ces, quibus cum non acquiescerem, interposita fuit authoritas nostri admodum Reverendi Patris Generalis, cui dare manus necesse fuit.

Illud fateor in hoc qualicunque opere non solum magnam, sed præcipuam habere partem Doctorem Patrem Emmanuelem Ludovicum nostræ Societatis, qui eo, quo solet, ferventissimo zelo in omne Societatis nostræ, & Lusitaniæ totius eniti emolumentum, me juvit multis, & optimis documentis, quæ certè non abhorrent ab insigni sacris, & humanioribus literis Doctore.

Fateor ab hoc opere aggrediendo duo me inter se contraria deterruisse, nempè difficultatem, & facilitatem: Credo enim æquè difficile dare normas veras loquendi alicui nationi, ac est facilè arguere falsitatis illas quæ à vero deviant. Nam si peritissimi, etiam post multum laborem possunt in dandis normis errare: imperiti, imò & pueri septennes possunt linguæ maternæ errores deprehendere, & irridere.

Audendum tamen fuit, & patriæ ac boni communis amore depellendus omnis timor dedecoris. Illud monitum vellem Lectorem ſyncerum ac peritum, ut quæ intellexerit defuiſſe, addat: quæ judicet errata, corrigat, parcátque ſuo authori ſyncero, & innocuo. *Vale.*

EGO

EGo Antanus Gondisalvus, Provincialis Societatis IESV, in Provincia Lusitana, potestate ad id mihi facta à R. admodum P. nostro Ioanne Paulo Oliva, Præposito Generali ejusdem Societatis, facultatem concedo, ut Liber, qui inscribitur *Ars Grammatica pro lingua Lusitana addiscenda*, à P. Doctore BENEDICTO PEREYRA, ejusdem Societatis compositus, & gravium, Doctorúmque hominum judicio approbatus, typis mandetur. In quorum fidem has literas manu nostra subscriptas, & sigillo nostro munitas dedimus. Vlyssipone quinto Iulij anni 1669.

ANTANVS GONDISALVVS.

AO AVTHOR DE FRANCISCO PEREYRA DA SYLVA

Cavalleyro do habito de Christo, seu sobrinho.

DECIMA.

TANTO vossa arte se esmalta,
Nesta que faz vosso engenho;
Que se a louvala me empenho,
Engenho, 'e arte me falta.
Nem pode a musa mays alta,
Com plectro de summa alteza,
Cantarvos com inteyreza:
Porque nam chega inda em parte
Louvar a Portugueza arte
A vossa Arte Portugueza.

CLASSIS

CLASSIS I.

De nominibus, & eorum declinationibus.

SVBSELLIVM I.

Exponuntur literæ, ipsarum natura, & pronunciatio.

CVM literarum figuræ, quas Græci characteres, Latini notas vocant, sint elementa, ex quibus partes orationis, ac nomina præcipuè coalescunt: Deinde litera apud Græcos sit *Gramma*, à qua deriuatur Grammatica, quam in obsequium addiscentium Lusitanam linguam tradere intendimus, è re visum est à literarum natura; & pronunciatione Lusitanam Grammaticam auspicari. 1 Literarum natura, & pronũciatio.

Literæ apud Latinos tres & viginti recensentur: A, B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, V, X, Y, Z. Latini à Græcis tres acceperunt mutuas; Kapa, Ypsilon, Zeta: Lusitani ex his tribus duas tantum, Ypsilon, & Zeta: habemus tamen (vt notavi in mea Orthographia) peculiarem Ypsilon, quam literam nec Græci, nec Latini agnoverunt, vtpote natura diversam, quamvis figura eandem. Est hæc litera vocalis imperfecta non sufficiens ad syllabam faciendam; quam proinde solùm facit adiuncta reliquis vocalibus, v. g. *ay, ey, iy, oy, uy.*

Illud animadversione dignum puto, traditum literarum numerum augendum esse duplici litera, quam videntur authores vsque adhuc ignorasse, vel confudisse. Hactenus enim *i*, & *u*, computabantur duæ literæ, ita vt aliquando munus vocalis, aliquando munus con-

ſonantis obirent. At certiſſimum eſt (vt oſtendi in mea Orthographia *p.3.Reg.2.*) quatuor eſſe has literas, vtpote diverſæ omnino eſſentiæ, & naturæ, proindeque ſignandas diuerſo charactere, ſcilicet in hunc modum: *i* vocalem, *j* conſonantem: *u* vocalem, *v* conſonantem: & ſic omnes literas eſſe viginti quinque.

2 Literæ omnes dividuntur in vocales, & conſonantes. Vocales ſunt ſex A, E, I, O, u. Ypſilon, & appellantur vocales, quia habent vocem, cum ſeorſim ac per ſe ſonare poſſint. Conſonantes ſunt reliquæ, & ſic dicuntur, quòd vocalibus junctæ ſimùl ſonent. Hæ rurſus partiuntur in mutas, & ſemivocales. Mutæ ſunt octo B. C. D. G. K. P. Q. T. & ſic appellantur, quia nullam vocem habent, ſeu nullum omnino ſonum edunt. Semiuocales itidem octo ſunt, F. L. M. N. R. S. X. Z. & ſic dicuntur, quia aliqualiter ſonant.

Ex ſemivocalibus quatuor ſunt liquidæ L. M. N. R. duæ ſunt duplices X, & Z. quia vnaquæque duplicis conſonantis vim habet. Sitnè *H* litera, an ſolius aſpirationis nota, valde controuerſum, ac dubium eſt: apud Luſitanos eſt verè litera, vt infra dicemus. Litera *i* poſita inter duas vocales habet vim duplicis conſonantis. Vnde veteres duplicabant ij Maijor, Aijo, Maija. Loquor de littera *i* apud Latinos: quia apud Luſitanos non ſcribitur *i* inter duas vocales, ſed y.v.g. *Mayo Mayor.*

3 *Pronunciatio Luſitanorum.* Quod attinet ad pronunciationem, antequam pronunciandis ſingulis characteribus forma præſcribatur, illud omnes vellem monitos, eam cenſeri optimam pronunciationem, in qua omnes ac ſinguli cujuſcunque dictionis characteres exprimuntur. Vnde quia natura abhorret à ſuperfluis, nihil omninò ſcribendum eſt, quod aliqua ratione pronunciari non poſſit: & hoc præcipuè inter Luſitanos, quorum Orthographia tunc verè recta quando pronunciationi adæquatur. Ex hoc obſervari debet nullam Luſitanæ linguæ dictionem terminari litera muta, vtpote reddendi ſonum incapaci. Quia Luſitani pleno ore ſonantes appetunt ſermonem virilem, vt ſicut in gerendo, ita etiam in loquendo maſculi videantur.

Vt singularum literarum pronunciatio rectè fiat, notari debent quæ sequuntur. Prima litera *A.* pronunciatur aperto ore, vt in hac dictione *aqua*, Latinè *aqua*.

Litera *B* pronunciatur apertis leniter labiis in medio, sicut in hac voce *bom, bonus*.

Litera *C* ante vocales a, o, u, pronunciatur applicando medium linguæ prope medium palati: vt in vocibus *Casa, cova*, *curral*, Latinè *domus*, *spelunca*, *caula*. Ante *e*, *i* pronunciatur ac si haberet plicam, vt in verbis *cessar, cingir*, cessare, cingere. Quando verò habet plicam in hunc modum, ç, pronunciatur anteriori extremitate linguæ positæ inter dentes, ita vt inter illam, & illos emittatur aliqualis spiritus: sicut in hac voce *abraçar*, amplecti.

Litera *D* pronunciatur parte anteriori, & graciliori linguæ in dentibus superioribus, linguam applicatam avertendo ab illis haustim, spiritu tamen blandè emisso: si enim fortiter emittatur, conuertetur in sonum literæ *t*. *D*. igitur sic pronunciabitur in voce *defender*, *defendere*.

Litera *E* pronunciatur aperto ore, sed minùs quàm aperitur ad literam *A*, coarctando viam spiritus, & incrassando parum linguam iuxta palatum altius: sicut in verbo *Estar*, stare.

Litera *F* pronunciatur dentibus superioribus applicatis ad partem interiorem labri inferioris, ita vt spiritus exire queat: vt in vocibus *Fè*, fides, *Fome*, fames.

Litera *G*. pronunciatur interiori parte oris, avertendo linguæ radicem subitò & haustim. Verùm ante *e*, *i* pronunciatur media parte linguæ inclinatæ ad initium palati, & huic non adhærentis, nisi dentibus, ita vt spiritus emitti possit: vt in hac voce *Regedor*, rector, & in hac *Regiam*, Regio.

H in lingua Latina, & quibusdam aliis est tantùm aspiratio: verùm in lingua Lusitana, quando scribitur post *c. n. l.* in his particulis *cha, che, chi, cho, chu*: *nha, nhe, nhi, nho, nhu*, : *lha, lhe, lhi, lho, lhu*, est in rigore litera, & pronunciatur cuspide linguæ ad medium palatum applicata, & haustim auersa.

Litera *i*, quæ vocalis eſt, pronunciatur aperto ore, ſed minùs aperto quàm ad pronunciandum E, plus applicando linguam ad palatum, vt coarctetur via ſpiritus, vt in his vocibus, *vi*, *li*, *ri*, vidi, legi, riſi,

Litera *j*, quæ conſonans eſt, pronunciatur inſtar literæ G, poſitæ ante *e*, *i*, ipſa verò nunquam ponitur ante *i*, ſed ſemper ante *a*, *e*, *o*, *u*. ſicut in vocibus *ianella*, *Ieſus*, *Iogo*, *Iuiz*, feneſtra, Ieſus, ludus, iudex.

Litera *L*, in lingua Luſitana (non ſic in Caſtellana) ſive ſcribatur ſimplex, ſiue duplex, ſemper pronunciatur eodem modo, nempe anteriori parte linguæ applicata ad palatum, iuxta dentes ſuperiores: vt in vocibus *lado*, *ladram*, *ladeyra*, latus, latro, acclivitas.

M, litera pronunciatur aperiendo celeriter labia conſtricta, vt in his vocibus *Macho*, *moucho*, *mudo*, maſculus, otus, mutus

Litera *N*, pronunciatur extremitate linguæ applicatæ ad initium palati, illam conſtringendo ſubito & ſolutim: ſicut in his vocibus *naçam*, *nome*, *nuuem*: natio, nomen, nubes.

Litera O, pronunciatur aperto ore, & labiis aliquantulum extenſis in forma rotunda, ſicut quando dicimus *Ovo*, ovum.

Litera *P*, pronunciatur labia conſtricta ſubito aperiendo: ſed maiori ſpiritu, quàm ad pronunciandam literam *B*. vt in his, *palaura*, *pedir*, *punhal*: verbum, petere, pugio.

Litera Q pronunciatur applicando quaſi medietatem linguæ ad medietatem palati, ſicut in litera *C*. vt in his, *como quer que*, cum. Eſt autem Q litera imperfecta. Quia abſque juvamine *u* nihil valet.

Litera R, pronunciatur vibrando partem anteriorem & graciliorem linguæ in ſummitate palati, ſpiritu gracili, ac forti: ſed fortiori, quando duplicatur litera *rr*, vt in his *fora*, *terra*, *rio*. Foras, terra, rivus.

Litera S, pronunciatur cuſpide linguæ modicè applicata ad palatum iuxta dentes altiores, ita vt exeat anhelitus, ſicut in hac voce *caſa*, domus.

Litera *T*, pronunciatur ſicut *D*, avertendo linguam ſubitò à dentibus, ſed majori vi, quàm ad literam *D*, vt

in

in his *trazer*, *tolher*, *tussir* : afferre, vetare, tussire.

Litera *u*, quæ vocalis est, pronunciatur aperto ore, & labiis magis protensis quàm ad pronunciandam literam O, sicut in his *fugir*, *furor* : fugere furor.

Litera *V*, Basi acuta, quæ consonans est, pronunciatur instar F, disiungendo dentes altos à labio inferiori, cum antea labio illi sint adeo impressi, vt nullus exeat halitus antequam aperiatur os : sicut in his *vazio, vou, vir*: vacuum, vado, venire.

Litera X, pronunciatur medietate linguæ non adhærentis palato, sed ita applicatæ illi, quasi in modum canalis, vt detur via ad egrediendum, anhelitui, quo formatur, vt in his *queyxada*, *queyxume*, *queyxarse*: maxilla, querela, queri. 7

Y litera Græca eodem modo pronunciatur quo *i*, vocalis, ut in hac voce *Syllaba*: nostrum Y Lusitanum cum sit imperfecta vocalis illi parum dissimilis, blandiùs, seu potiùs debiliùs pronunciatur, vt in his vocibus *Pay*, *Ley*, Pater, lex.

Litera Z, instar ç formatur applicata parte anteriori linguæ ad dentes, non tamen ita propè sicut ad formandum ç, sed dato spatio, ut egrediatur spiritus attenuatus & fortis cum aliquo stridore, ac veluti bombilatione : sicut in his *Zimbro*, *Zonir*, *Zurzir* : Iuniperus, stridere, fustigare.

SVBSELLIVM II.

Quæ sit nominis natura, & multiplicitas?

QVamuis nomen largè acceptum cum vocabulo coincidat; si tamen strictè accipiatur, est pars orationis, quæ casus, numerum, & genus habet, neque tempora adsignificat. Sub hac ratione, seu natura multiplicitatem vendicat, quæ in lingua Lusitana, sicut in Latina, & Græca, sub generali divisione nominis in substantivum & adjectivum, continetur. 8 Nomen quid sit & quotuplex.

Nomen substantivum, seu fixum, est quod in oratio- Substant.

unum nomen. ne per se, & absque adjectivi consortio & iuvamine stare potest, vt *Pedro, pedra, pao, templo, casa* : v.g. *Pedro vive* Petrus viuit : *A pedra fere* : lapis ferit, *O pao cresce* : lignum crescit : *o templo orna à Cidade* : Templum ornat ciuitatem : *A casa agasalha o homem* : domus excipit, seu hospitatur hominem.

9 Adiectiuum nomen. Nomen adiectiuum ex opposito tum apud Latinos, tum apud Lusitanos, est illud quod in oratione per se esse nequit absque juvamine substantivi, vt patet exemplis: *Pedro he douto* : Petrus est doctus : *A pedra he dura* ; lapis est durus: *O pao he roliço* : lignum est teres: *O templo he fermoso* : templum est pulchrum. In quibus satis apparet nullum ex dictis adiectiuis, scilicet *douto, dura, roliço, fermoso*, posse absque substantivo subsistere, ita vt reddat sensum.

10 Proprium nomen. Substantivum nomen dividitur in proprium & appellativum. Nomen proprium apud Lusitanos est illud quod in numero singulari rem certam ac determinatam significat, vt Petrus, Antonius, Roma, Olyssipo, Lusitania, Italia, Tagus, Nilus. Dixi (apud Lusitanos) & adjeci (in numero singulari) quia nomina propria Lusitanorum habent numerum pluralem; dicimus enim *Pedros, Romas, Italias*. Hoc autem videtur abhorrere à Latinis, qui quando volunt significare multos Petros, vtuntur circumloquio, & dicunt, Multi qui vocantur hoc nomine Petrus.

11 Appellatiuum nomen. Nomen appellativum est illud quod significat rem incertam, & communem, quale apud Lusitanos *arvore, pedra, cabeça, monte, regno* : apud Latinos arbor, lapis, caput, mons, regnum. Quia vnumquodque ex dictis sua significatione comprehendit res varias & diversas, v.g. arbor varias, & diversas arbores, lapis varios & diversos lapides, & sic de reliquis. Ad appellativum nomen spectant collectiva quæ numero singulari multitudinem significant, vt *povo, multidam, gente, exercito* : populus, turba, gens, exercitus.

Adiectivum nomen. Adjectiva nomina Lusitanorum quædam habent vnicam formam, quæ inservit omni generi, v.g. *grande, leve, breve, forte, mayor, menor* : grandis levis, brevis, fortis, major, minor. Dicitur enim *boy grande, vaca grande*

grande, pai leve, laã leue, tempo breve, manhaã breve cauallo forte, equa forte homem mayor ou menor, molher mayor ou menor. Non sic apud Latinos: quia prædicta adjectiva habent duas formas, nempe grandis & grande, brevis & breve, levis & leve, fortis & forte.

Quædam alia adjectiva Lusitanorum habent duas formas: v. g. in his adjectivis, *fermoso e fermosa: alto e alta: pequeno e pequena: altissimo e altissima.* Pulcher pulchra: altus alta: parvus parva, altissimus altissima. Prior forma inservit substantivis generis masculini, & si quæ sint generis neutrius: posterior inservit substantivis generis fœminini. Nullum in lingua Lusitana datur adjectivum formæ triplicis, sicut datur in Latina. Nomen adjectivum apud Lusitanos innotescit vel ex substantivo, cum quo cohæret, v. g. *fermosa ave: feyo monstro*: pulchra avis, fœdum monstrum: vel ex hac voce *cousa*, quæ illud antecedit: v. g. *Nam ha cousa mays dura, que o diamante*: nihil durius adamante.

Quod attinet ad multiplicitatem, nomen adjectivum dividitur in interrogativum, relativum, possessivum, patrium, gentilitium numerale, positivum, comparativum, & superlativum. Mitto primitivum, radicale, derivativum, derivatum, & nonnullas alias species minùs necessarias. Explico assignatas. 12 Adjectiuum multiplex.

Interrogativum est illud quo de re aliqua inquirimus, v. g. *Quem? qual de nós, ou de vós? quanto? quantos? qual?* Quis? vter? quantum? quot? qualis? Nomen relativum est quod in memoriam revocat nomen substantivum antecedens: & apud Lusitanos aliquando explicatur per vocem *que* & in memoriam reducit substantivum singularis aut pluralis numeri, generis masculini aut fœminini: v. g. *O homem que peccou: A molher que peccou. Os homens que peccàram: As molheres que peccàram.* Homo qui peccavit: Mulier quæ peccavit: Homines qui peccaverunt: Mulieres quæ peccaverunt. Aliquando explicatur per has voces: *o qual, a qual* in singulari, *os quays as quays* in plurali, v. g. *o homem o qual: os homens os quays. A molher a qual: As molheres as quays.* 13 Interrogatiuum nomen. Relatiuum nomen.

Possessivum nomen est quod significat rem possessam, aut pertinentem ad aliquem, v. g. *cavallo real, Soldado* Possessiuum.

Patrium nomen. *Pompejano.* Equus regius, Miles Pompejanus. Nomen patrium est quod patriam indicat v. g. *Lisboënse*, *Euorense*, Olyssiponensis, Eborensis.

14 *Gentile nomen.* Nomen gentile est quod significat nationem v. g. *Grego*, *Italiano*, *Portuguez*. Græcus, Italus, Lusitanus.

Numerale nomen. Nomen numerale est quod numerum significat, & dividitur in cardinale & ordinale. *Cardinale.* Cardinale est quod significat numerum absolutè acceptum, v.g. *dous*, *tres*, *quatro*, *cinco*, duo, tres, quatuor quinque. *Ordinale.* Ordinale est quod numerum ordinatum, seu in ordinem digestum significat, v. g. *primeyro*, *segundo*, *terceyro*, primus, secundus, tertius. Est etiam nomen distributivum, seu divisivum quod significat distributionem seu divisionem: v. g. *de hum em hum*: *de dous em dous*: *de tres em tres*: *de quatro em quatro*: singuli, bini, terni, quaterni.

Positivum nomen. Nomen positivum seu absolutum est quod significat rem absolutè ac simpliciter, v. g. *grande*, *pequeno*, magnus, parvus. *Comparativum nomen, & superlativum.* Comparativum est quod rem vel attollit vel deprimit, vt *mayor*, *menor*: maior, minor. Superlativum est quod rem constituit vel in summo vel in infimo loco, vt *maximo*, *minimo*: maximus, minimus.

Observandum est tribus modis diversis uti Lusitanam linguam nominibus comparativis, & superlativis.

1 Per ipsamet nomina: in se comparativa qualia sunt, *mayor*, *menor*, *inferior*, *superior*: maior, minor, inferior, superior.

2 Per nomina in se superlativa Latinitatem redolentia v. g. *Maximo*, *minimo*, *clarissimo*, *estudiosissimo*, *perfeytissimo*. Maximus, minimus, clarissimus, studiosissimus, perfectissimus.

15 3 Accipiendo alteram ex his duabus vocibus, *mays*, *menos*, plus, minus: & illam collocando ante quodcunque adiectivum: v. g. *mays perfeyto*, *estudioso*, *claro*, *sabio*, *entendido*: perfectior, studiosior, clarior, sapientior, intelligentior: *menos discreto*, *valente*, *gentil*, *animoso*: minus disertus, valens, pulcher, animosus.

Illud

Illud notari debet, posse idemmet adiectivum Lusitanum in hoc tertio eventu observare leges comparativorum, & Superlativorum, quibus utuntur Latini: ita vt tale adjectivum fiat comparativum, quando comparatur res una cum altera eiusdem, aut diversi generis, v. g. *Pedro he mays valente que Antonio, ou que hum leam.* Petrus est fortior Antonio, vel uno leone. Item quando comparatur res una cum multis, vel multæ cum multis diuersi generis: v.g. *Hum Europeo he mays valente que muytos Asiaticos:* ou *Os Europeos sam mays valentes que os Asiaticos:* Vnus Europæus fortior est multis Asiaticis: vel Europæi fortiores sunt Asiaticis. Erit tamen Superlativum quando comparatur res una cum multis, aut multæ cum multis eiusdem generis: v.g. *Pedro Portuguez he mays valente que todos, ou de todos os Portuguezes.* Vel *Os Portuguezes sam mays valentes que todos, ou de todos os homens.* Petrus Lusitanus est fortissimus omnium Lusitanorum, vel Luisitani sunt fortissimi omnium virorum. Ex quibus patet in Lusitana lingua omne nomen adjectivum posse hoc tertio modo esse comparativum & superlativum: quia potest ante se recipere voces *mays, e menos.* Pro maiori prædictorum explicatione quære exempla in numero 106. superlativum, & Comparativum.

Mitto alia nominum genera; solum expono primitivum, seu radicale, quod est principium, seu radix aliorum nominum, quæ ab illo nascuntur, seu derivantur, v. g. *Pedra, da qual nascem pedragal, pedregulho, pedregoso, pedreyra, pedreyro, pedrada:* Petra, à qua nascuntur saxetum, glarea, lapidosus, lapidicina, lapidicida, lapidis ictus: & multa alia, quæ sicut ab hoc primitivo *pedra*, ita ab aliis primitivis derivantur, & linguam Lusitanam mirum in modum locupletant. 16 Primitivū & radicale nomen.

Notanter posui vltimo loco *pedrada*, vt innuerem quod olim iuvenis observavi, quando composui vocabularium Lusitanicolatinum, nempe innumerabilia esse in nostra lingua substantiva quæ finiuntur in *ada*, vt *pancada*, *cutilada*, *estocada*, & similia, quæ à Latinis explicari nequeunt nisi per circumloquium, seu periphrasim: v. g. *pancada*, ligni aut fustis ictus; *cutilada*,

Linguæ Lusitanæ copia. gladij ictus cæsim illatus, *estocada*, gladij ictus punctim illatus. Ex quibus constat perspicuè quanta in hac parte sit Latinæ linguæ inopia, & quanta Lusitanæ linguæ opulentia.

SVBSELLIVM III.

De nominibus Lusitanis absolutè acceptis: ipsorumque numero singulari & plurali.

17 Nominum similitudo, & vniformitas. IN nominibus Lusitanis tam substantiuis, quàm adjectivis nulla est variarum declinationum diversitas, qualis reperitur in lingua Latina; nam omnia quæcunque fuerint, declinantur eodem prorsus modo absque vlla differentia inter se, quam solùm vendicant in numero singulari, & plurali. Nam in singulari omnia scribuntur iisdemmet literis, & in plurali variant vltimam, aut vltimas literas, vt statim dicemus.

In nominibus etiam Lusitanis non datur varietas casuum, sicut datur in Latinis: siquidem omnia in singulari, etiam post ingressum orationis semper scribuntur & pronuntiantur eodem modo, & iisdem characteribus pluralis. Et hæc vniformitas servatur in omnibus, quæ pollent vtroque numero.

Facilitas linguæ Lusitanæ. Ex hac ratione, & aliis in progressu occurrentibus patebit linguam Lusitanam esse longè faciliorem vt addiscatur, quàm Latinam, & Græcam; in quibus reperitur magna varietas declinationum, ingens diversitas casuum in vtroque numero: & (quod pejus est) multitudo dictionum irregularium, quæ omnia reddunt linguarum disciplinam valdè difficilem. In reliquis vulgaribus, Castellana, Itala, Gallica, Anglica & similibus, quamuis militet eadem facilitatis ratio, tamen nonnullæ ex illis sunt longè difficiliores Lusitana, ex aliis principiis.

18 Cum verò servetur prædicta vniformitas in Lusitanis nominibus, multiplex tamen in illis apparet diversitas, ex quibus non vulgaris nostræ linguæ confertur pulchritudo

pulchritudo. Differunt enim 1. in qualitate generica, prout alia sunt substantiva, alia adjectiva sub se continentia species quas *subsel.* 2. exposuimus. Differunt 2. in vtroque numero singulari & plurali, tum à reliquis, tum à seipsis: cùm in vtroque numero scribantur diversis literis finalibus. Differunt 3. in genere: nam alia sunt masculina, alia fœminina, alia generis communis duorum. An & quale habeant genus neutrum, dicemus suo loco. Differunt 4. in terminatione, cum alia diversis vocalibus, alia diversis consonantibus terminentur.

Quoad alteram subsellij partem de vtroque numero singulari, & plurali nominum, hæc generalis omnium regula est. In numero singulari declinantur solùm nomina quæ vnam tantùm rem significant. v. g. ***Pedro, pedra, ceo, terra.*** Petrus, lapis, cœlum, terra. In numero plurali declinantur nomina, quæ significant res plures per modum plurium, vt ***Pedros, pedras, ceos, terras.*** Petri, lapides, cæli, terræ. **Nominum numerus singularis & pluralis.**

Vt innotescat quando nomen est in numero singulari, & quando in plurali, duplex regula assignabitur. 19 Esto prior: quotiescunque hæ particulæ ***a, o, ao, da, do, na, no***, antecesserit nomen aliquod, signum est tale nomen esse in singulari numero, v.g. ***a casa, o templo, ao templo: da casa, do templo: na casa, no templo.*** Item quotiescunque aliqua ex particulis ***as, os, aos, das, dos: nas, nos,*** antecesserit nomen aliquod, signum est tale nomen esse in numero plurali: v. g. ***as casas. os templos, aos templos: das casas, dos templos: nas casas, nos templos.*** Idem procedit si ante substantiva ***casa***, ou ***casas, templo***, ou ***templos***, fuerit aliquod adjectivum post dictas particulas: v. g. ***de grande casa: de grande templo: de grandes casas: de grandes templos:*** & sic de reliquis. **Singularis & pluralis numeri cognitio.**

Notetur particulam ***de*** non discriminare duos illos numeros, sed vtrique inservire, v.g. ***de casa, de casas: de templo, de templos.*** Idem est de propositionibus ***para, em, com, sem***, quæ plerumque dictarum particularum loco, vel simul ponuntur v. g. ***para casa*** ou ***para as casas: em casa, ou em casas: com casa***, ou ***com casas sem casa, ou sem casas.***

Hac

20 Hac de causa, & quia sæpe in orationes reperiuntur nomina substantiva & adjectiva sine aliqua ex assignatis particulis expressè positis, vt cernitur in hac oratione: *Grandes templos recolhem muyta gente.* Magna templa excipiunt gentem multam: ideo facilior & vniuersalior est regula posterior quæ assignatur in hunc modum. Quotiescunque nomen substantivum vel adjectivum finitur litera *s*, est in numero plurali: si autem finiatur in quacunque alia litera, sive vocali, sive consonante, erit in numero singulari. Exempla primæ partis sunt: *terras largas*, *templos famosos*, *homens doutos*, *molheres virtuosas*: Terræ vastæ, templa celebria, homines docti, mulieres virtuosæ. Exempla secundæ partis sunt, *terra fertil*, *templo fermoso*, *homem douto*, *molher boa*, *azar mofino.* Terra fertilis, templum pulchrum, homo doctus, mulier bona, canicula infelix.

Excipiuntur ab hac regula nonnulla quæ in numero singulari terminantur litera *s*, qualia sunt *Deos*, *cays*, *arrays*, *cos*, *gys*, *cuscus*, *alcaçus*. Item nonnulla nomina propria & cognomina, vt *Aristoteles*, *Eneas*, *Isaias*, *Luis*, *Martins*, *Fernandes*, *Mendes*, *Rodriques*, *Pires*. Nisi mavis hæc & similia, excepto *Martins*, & quæ alia habent *n*, ante *s*, finiri debere litera *z*, vt *cayz*, *arrayz*, *coz*, *gyz*, *cuscuz*, *Alcaçuz*. Agger littoreus, nauclerus, plicatura braccarum, gypsum, cibus ex lectissimo farre, radix dulcis. Item *Fernandez*, *Mendez*, *Rodriquez*, *Pirez*. Vide nostram Orthographiam *par.2. reg.4.* vbi statuimus qualiter nomina Lusitana scribi debeant in numero plurali.

21 Possunt etiam excipi à supradicta regula nomina anomala, quæ cum significent rem singularem, habent vocem pluralis, de quibus n.41.

SVBSELLIVM

SVBSELLIVM IV.

De vocibus quæ nominis naturam imitantur, qualia sunt Participia, Pronomina, & similia.

VOces quæ imitantur naturam nominis, & cum eo magnam affinitatem habent, sunt participia, & pronomina. Participium dicitur à participando, quia à nomine & verbo participat: & est pars orationis quæ tum casus tum tempora habet. Apud Latinos vox vna est, non ita apud Lusitanos. Participium temporis præsentis finitur in *ans*, vel *ens*, vt amans amantis, legens legentis: Lusitani dicimus *o que ama, e amava: o que le, e lia.* Aliqui haud ineptè dicunt *o amante, o lente.* Et in fœmino genere *a amante, a lente.* Participium temporis præteriti in *tus*, vt amatus, lectus: nos dicimus *Cousa amada, cousa lida.* Participium temporis futuri in *rus*, vt amaturus, lecturus: nos dicimus *O que hà de amar, O que hà de ler.* In voce passiva finitur in *dus*: vt amandus, legendus: nos dicimus, *O que hà de ser amado, O que hà de ser lido.* Participium.

Pronomen vtriusque nominis substantivi, & adiectivi naturam æmulatur: quia in oratione aliquando subjacet, aliquando adjacet: & definitur pars orationis, quæ loco nominis posita certam, determinatamque personam significat. Pronomina partim sunt primitiva, partim deriuativa. Primitiva dicuntur quæ prima sunt, & à se orta, vt *Eu, tu, si*: Ego, tu, sui: *Este, ou esta, estoutro*, ou *estoutra*: iste vel ista: Iste alter, vel ista altera. *Elle*, ou *ella*, *aquelle*, ou *aquella*: Ille vel illa. *Esse*, ou *essa*: *O mesmo*, ou *a mesma*: Ipse, vel ipsa; Idem, vel eadem. Pronomen quid & quotuplex

Derivativa, seu potiùs derivata sunt, quæ ex aliis nempe primitivis oriuntur: sic se habent *Meu, ou minha: teu, ou tua: seu, ou sua: nosso ou nossa: vosso ou vossa.* Meus, vel mea: tuus, vel tua: suus vel sua: noster, vel nostra: vester, vel vestra. His adde quæ Latinis Nostras, atis, vestras, atis, per periphrasim respondent: *Os* 22

da

da nossa terra ou parcialidade: os da vossa terra ou parcialidade.

Anomala pronomina. Pronomina Lusitana adjectiva declinantur instar aliorum adjectivorum. Pronomina substantiva *Eu*, *tu*, *si*, sunt anomala, ac proinde subeunt declinationem irregularem, quæ vt à singulis intelligatur, sic à nobis proponitur ad extensum: Pronomen *Eu* sic declinatur in singulari: Nomin. *Eu.* Genit. *de mim.* Dat. *a mim, ou pera mim.* Accus. *pera mim*, *ou a mim*, Vocat. *O eu.* Ablat. *de mim*, ou *em mim*, ou *com ego.* In plurali Nom. *nós.* Genit. *de nós.* Dativ. *a nós*, ou *pera nós.* Accus. *pera nós*, ou *a nós.* Vocat. *O nós.* Ablat. *de nós*, ou *com nós*, ou *comnosco.*

Notandum 1. quamvis apud Latinos pronomen *Ego* quod correspondet nostro pronomini *Eu*, careat vocativo in vtroque numero, nostrum tamen illum habere tum in singulari, tum in plurali. Nam rectè dicimus in singulari *o ditoso eu*! vel *o ditoso*, *o mofino de mim*, ! & in plurali: *o ditosos nos*!

23 Notandum 2. idem pronomen admittere frequenter in singulari quendam dativum, vel accusativum extraordinarium, *me*, absque vlla alia particula v. g. *Nam me curo d'isso*: ou *Nam me curo eu d'isso. Nam me vay nada nisso.* Nihil curo de hoc. Mea nihil interest hoc. Et in plurali nominativus, dativus, vel accusativus *nos* absque vlla particula, v. g. *nam nós curamos d'isso*: ou *nam nos curamos nós d'isso*: *nam nos vay nada nisso.* Nihil curamus de hoc: ad nos nihil refert de hoc. In secunda oratione sæpe additur in singulari *a mim*, & in plurali *a nos*: v.g. *nam me vay a mim nada nisso*: *nam nós vay a nós nada nisso.*

Etiam loco pronominis *Eu* vtimur his particulis *mo*, *ma* in singulari, & particulis *mos*, *mas* in plurali, sive ante, sive post verbum v.g. *vendeomo muy caro*: ou *muy caro mo vendeo*, idest *o liuro. vendeoma muy cara*: ou *muy cara ma vendeo*, id est *a seda.* In plurali, *vendeomos muy caros*: ou *muy caros mos vendeo.* id est *os liuros. vendeomas muy caras*; ou *muy caras mas vendeo*, id est *as sedas.*

Pronomen *tu* sic declinatur: in singulari Nom. *tu*, Genit.

Genit. *de ti*, dat. *a ti*, ou *pera ti*. Accusat. *pera ti*, ou *a ti*, Vocat. *o tu*, Ablat. *de ti*, ou *em ti*, ou *sem ti*, ou *contigo*. In plurali Nomin. *vôs*, Genit. *de vôs*: dat. *a vôs*, ou *pera vos*. accusat. *pera vôs*, ou *a vos*. Vocat. *O vôs*, Ablat. *de vôs*, ou *em vôs*, ou *sem*, *vôs*, ou *convosco*. Admittit etiam in singulari, & plurali absque vlla particula casus dandi & accusandi *te*, *vos*: v. g. *nam te cures d'isso*: *nam te cures tu d'isso*. *Nam se te dâ d'isso*: *nam se te dâ a ti d'isso*. *Nam vos curays d'isso*: *Nam vos curays vôs d'isso*. Non cures de hoc: non curetis de hoc.

Etiam loco pronominis *tu* vtimur his particulis *To*, *ta*, in singulari: & particulis *tos*, *tas* in plurali: v. g. *Douto de graca*, *ou de graça to dou*, id est *o livro*. *Douta de graça*, *ou de graça ta dou* id est *a seda*. Similiter in plurali, *Doutos de graça*, *ou de graça tos dou*, id est *os livros*. *Doutas de graça*, ou *de graça tas dou*, id est *as sedas*. Idem solemus circa particulas *lho*, *lha*, v. g. *Doulho de graça*, id est *o livro*. *Doulha de graça*, id est *a seda*.

Notandum hoc pronomen *vôs* inservire Lusitanis in singulari & plurali v. g. directo sermone ad vnum: *vôs fareys isto*. Tu facies hoc. Et directo sermone ad multos: *vôs fareys isto* Vos facietis hoc.

Pronomen *si* nec in singulari, nec in plurali habet nominativum, aut vocativum. Declinatur hoc modo in singulari: Genit. *de si*. Dat. *a si*, ou *pera si*, Accusat. *pera si*, ou *a si*. Ablat. *de si*, ou *em si*, ou *com sigo*. Admittit etiam absque vlla particula Dativum, vel Accusativum *se*, v. g. *Nam se cura d'isso*, ou *nam se cura elle d'isso*: *Nam se lhe dâ d'isso*: ou *nam se lhe dâ a elle d'isso*. Et in plurali: *Nam se curam d'isso*, ou *nam se curam elles d'isso*. Non curat ille de hoc: Non curant illi de hoc.

24 Pronomen *Si*.

Notandum est pronomina *me*, *te*, *se* iungi frequentiùs cum verbis trium nostrarum coniugationum, quæ terminantur Syllaba *se* in infinitivo: v. g. *assanharse*, *entreterse*, *abrirse*, exasperari, detineri, dehiscere: Dicimus enim *Eu me assanho*, *tu te assanhas*, *elle se assanha*: Ego exasperor, tu exasperaris, ille exasperatur. Sic in plurali *Nôs nos assanhamos*, *vôs vos assanhays*, *elles se assanham*: Nos exasperamur, vos exasperamini, illi exasperantur.

alcatràz, arcàz, beber'àz, belmàz, capa:àz, mangàz, marruàz, rapàz, primàz, roàz: luxatorum artuum compositor, pinacotheca, potator vini, umblicus, primarius inter mechanicos, balatro, monogrammus, puer incivilis, primas, detractor: quæ omnia in plurali finiuntur in *azes*, ut *alcatràzes, arcàzes, beberràzes, belmàzes, capatàzes, mangàzes, marruàzes, rapàzes, primàzes, roàzes.*

Syllaba *ez* finiuntur multa, sive propria, ut *Braguez, Milanez*, sive appellativa, ut *pez, fêz, torquez, Marquez, endez, arnes, convez, mez, revêz:* pix, fex, forceps, Marchio, ovum provocatorium, thorax ferreus, fori navis, mensis, ictus transversus: quæ omnia finiuntur in *ezes* addita litera *es* ultimæ singularis numeri, v. g. *pezez, fézes, torquezes, marquezes, endezes, arnezes, convêzes, mezes, revezês.* 36 Ez.

Syllaba *iz* terminantur tum propria, ut *Diniz, Luiz* ex aliquorum sententia: tum appellativa, ut *aboiz, aprendiz, codorniz, chafariz, almofariz, raiz, matriz, verniz:* excipula, discipulus, coturnix, aquarium, mortarium æneum, radix, Ecclesia maior, sandaraca: & similia, quæ in plurali terminantur in *izes* addita Syllaba *es*, ultimæ singularis: v. g. *aboizes, aprendizes, çordornizes, chafarizes, Almoferizes, raizes, matrizes, vernizes.* Iz.

Syllaba *oz.* finiuntur multa, vt *albernoz, cadox, arrioz, retroz, arroz:* sagum, locus unde pila non resilit, globulus lapideus, filum sericum retortum, orizâ: quæ omnia in plurali terminantur in *ozes*, addita Syllaba *es* ultimæ singularis, vt *albernozes, cadozes, arriozes, retrozes, arroze's* Oz.

Syllaba *uz* terminantur quædam propria, ut *Ormûz, Andaluz*, quædam appellativa, vt *alcatrûz, abestrûz, arcabûz, lûz:* haustrum, strutio, fistula ferrea, lux: & alia quæ in plurali finiuntur in *uzes*, ut *Ormuzes, Andaluzes, alcatruzes, abestruzes, arcabuzes, luzes.* uz.

Hæc dixisse pro terminatione nominum substantivorum regularium, nempe servantium communes leges in utroque singularis, & pluralis numero, satis est.

De irregularibus, seu anomalis dicemus in subsellio ultimo huius primæ classis.

SVBSELLIVM VII.

De terminatione nominum adjectivorum apud Lusitanos.

37 Terminatio adjectivorum. QVid sit nomen adjectivum, & quas formas habeat apud Lusitanos, diximus supra *à num.* 11. modò ut exponamus breviter illorum terminationem „notandum est 1. adjectiva habentia duas formas, quarum altera inservit generi masculino, & altera generi fœminino, frequentissimè terminari litera *o*, & litera *a*, ut *negro, negra: alvo, alva*, niger, nigra: albus, alba. Dixi (frequentissimè) quia deficit aliquando, ut in adjectivo *bom, boa:* bonus, bona. Notandum est 2. adjectiva in numero plurali regulariter sequi terminationem substantivorum, ad quorum classem spectant: quando autem devient à regula, constabit ex dicendis.

a Litera *a*, terminantur in singulari innumera adjectiva quoad formam inservientem generi fœminino, v. g. *virtuosa, linda, engraçada, discreta, primorosa*: sancta pulchra, lepida, diserta, ingenua. In plurali admittunt literam *s*, v. g. *virtuosas, lindas, engraçadas, discretas, primorosas.* Finiuntur in *a* adjectiva numeralia, ut *trinta, quarenta, cincoenta, sessenta, setenta, oytenta, noventa*: triginta, quadraginta, quinquaginta, sexaginta, septuaginta, octoginta, nonaginta. Quæ omnia inserviunt tam masculino, quàm fœminino generi: & carent plurali.

e Littera *e*, terminantur in singulari multa adjectiva habentia unicam formam inservientem substantivis masculinis, & fœmininis: v. g. *grande, breve, forte, eloquente*: grandis brevis, fortis, eloquens: in plurali terminantur litera *s*, *grandes, breves, fortes, eloquentes.* Dictis accedunt adjectiva numeralia, *sete, nove, onze, doze, treze, quatorze, quinze: desasete, desanove, vinte.*

Septem

Septem, novem, undecim, duodecim, tredecim, quatuordecim, quindecim, septemdecim, novemdecim, viginti: quæ omnia inserviunt utrique generi, & soli numero plurali. His adde pronomina *se. te*, quæ serviunt singulari, & plurali: item *este*, *elle*, *esse*, *aquelle*, quæ in plurali admittunt literam *s*, *estes*, *elles*, *esses*, *aquelles*.

Litera *i*, nullum Lusitanum nomen adjectivum finitur, nisi velimus ab hac generali regula excipere pronomen reciprocum *Si*: quod in vtroque numero singularis, & pluralis idem persistit. *i*

Item nisi velimus excipere *carmesi*, ut dicamus *cor carmesi*, id est purpureus, sed rectiùs dicitur, *carmesim*. 38

Litera *o*, terminantur innumera adjectiva, quæ solùm inserviunt substantivis masculinis, quarum regulam servant in plurali: v. g. *fermoso*, *rico*, *lindo*, formosus, dives, pulchellus. Vox *Sô*. quando est nomen adjectivum, inservit tam generi masculino, quàm fœminino: dicimus enim. *Pedro està sô com Deos. A religiosa està sô com Deos* Petrus est solus cum Deo. Monialis est sola cum Deo. In plurali dicimus: *os religiosos estam sôs com Deos. As religiosas estàm sôs com Deos*. Monachi sunt soli cum Deo. Moniales sunt solæ cum Deo. Hæc adjectiva numeralia *quatro*, *finco*, *oyto*: quatuor, quinque, octo, junguntur cum substantivis tam masculini, quàm fœminini generis solùm in numero plurali. *o*

Litera *u*, finiuntur quædam adjectiva secundùm formam masculini generis: v. g. *nû*, *crû*, *meu*, *teu*, *seu*: nudus, crudus, meus, tuus, suus: & similia quæ in plurali definiunt in *us*, v. g. *nùs*, *crùs*, *meus*, *teus*, *seus*. Est tamen discrimen inter priora *nù crù*, & posteriora *meu*, *teu*, *seu*, quia litera *u*, *in* prioribus est perfecta vocalis sufficiens ad syllabam: non ita in posterioribus, quia cum litera *e* coalescit in diphthongum. *u*

Quod attinet ad Lusitana adjectiva, quæ definunt in aliquam ex consonantibus, quibus supra *num.30.* diximus posse voces Lusitanas terminari, oportet recolere combinationes, quas faciunt cum vocalibus quinque consonantes *l*, *m*, *r*, *s*, *z*, in quas solùm ut diximus *num.30.* possunt definere Lusitana vocabula.

Circa

Al, el, il, ol, ul. Circa primam ſeriem combinationis harum conſonantium cum litera *a, e, i, o, u*, quæ eſt *al, el, il, ol, ul*, dicimus in has ſyllabas terminari aliqua adjectiva: v. g. *principal, geral, collateral*, principalis, generalis collateralis: *agradavel, abominavel, affavel*: gratus, abominabilis, affabilis: *gentil, ſotil, util, facil*: ſpecioſus, ſubtilis, vtilis, facilis: *Eſpanhol, regnól*: Hiſpanus, regnicola: *azul*, cæruleus: quæ omnia in plurali ſervant regulas ſubſtantivorum ſimili terminatione deſinentium, de quibus à *n. 32*.

39 An, em, im, om, um. Circa ſecundam ſeriem combinationis vocalium, quæ antecedunt literam *m*, & eſt *am, em, im, om, um*: v.g *cam, cham, peam*: canus, planus, plebeus: *alguem, ninguem, cem*: aliquis, nullus, centum, quod ultimum eſt numerale inſerviens generi maſculino, & fœminino, carens plurali. *roim, eſpadachim*: malus, enſifer: *bom*, bonus: *hum, algum, nenhum, commum*: vnus, aliquis, nullus, communis, quæ omnia in plurali ſervant regulam ſubſtantivorum, ad quorum claſſem pertinent: hæc quatuor ultima habent in ſingulari formam fœmininam, *huma, alguma, nenhuma, commua*. Aliqui non ineptè cum ſubſtantivo fœminino jungunt *commum*: v. g. *opiniam commum*: *portaria commum*. Solemus etiam dicere: *Deu hum ora*: ſonuit una hora: non quia prima forma adjectivi *hum* cohæreat cum ſubſtantivo fœminino: ſed quia per ſynalæpham ultima vocalis adjectivi *huma* colliditur cum vocali ſequenti. Hoc non evenit, quando jungitur cum aliis ſubſtantivis incipientibus à vocali, v. g. non dicitur, *cortoulhe hum orelha*. Abſcidit ei unam aurem.

Ar, er, ir, or, ur. Circa tertiam ſeriem combinationis vocalium, quæ antecedunt literam *r*, & eſt *ar, er, ir, or, ur*, imprimis nulla occurrunt adjectiva finita in *ir*, vel *ur*, ſolùm occurrunt finita in *ar, er, or*: v. g. *exemplar, particular, ſingular*: *eſmoler*: *melhor, peyor, mayor, menor*: exemplaris, particularis, ſingularis: eleemoſynarius: melior, peior, maior, minor: quæ ſervant in plurali leges ſubſtantivorum, ad quarum claſſem ſpectant.

As, es, is, os, us. Circa quartam ſeriem combinationis vocalium, quæ antecedunt literam *s*, & eſt *as, es, is, os, us*, poſſunt inſervire

inservire pro exemplis, *duzentas*, *trezentas amlas*: *lestes*, *prestes*: *seys*, *feliz*, juxta aliquos: *duzentos*, *trezentos ambos*: *dous*, ducentæ, tercentæ, ambæ: agilis promptus: sex, felix: ducenti, trecenti, ambo: duo. Est notandum discrimen inter hæc Lusitana adjectiva, quia hæc numeralia *duzentos*, *trezentos* inserviunt soli substantivo masculino; *duzentas*, *trezentas* soli fœminino: *seys* inservit utrique generi. *Ambos*, *dous* sunt numeri pluralis, & inserviunt masculinis: *amlas*, *duas*: sunt etiam pluralis, sed inserviunt solis fœmininis.

Circa quintam seriem combinationis vocalium, quæ antecedunt literam z, & est *az*, *ez*, *iz*, *oz*, *uz*, in has syllabas desinunt aliqua adiectiva Lusitana v. g. *primàz*, *mordàz*, *capaz*, *efficaz*, *pertinaz*, *linguaraz*: primas, mordax, capax, efficax, pertinax, linguax. *Portuguez*, *Francez*, *Irlandez*, *Ingrez*, *Escocez*, *Olandez*, *Genovez*, *tremez*, *preytez*, *cortez*, *dez*, *trez*: Lusitanus, Gallus, Hibernus, Anglus, Scotus, Olandus, Genovensis, trimestre, pulchellus, comis, decem, tres: *belliz*, & *feliz*, juxta aliquos: acutus, felix: *veloz*, *feròz*: velox ferox: *truz*: trux, quæ in plurali servant regulam substantivorum suæ classis. Notandum est numeralia *dez*, *trez* carere plurali, & inservire utrique generi, cui etiam inserviunt adiectiva *preytez*, *cortez*, *belliz*, *feliz*, *veloz*, *feroz*, *truz*. Az, ez, iz, oz, uz.

SVBSELLIVM VIII.

De nominibus anomalis seu inæqualibus apud Lusitanos & de ipsorum prænominibus, & cognominibus.

IN hoc ultimo primæ classis subsellio agendum est de Lusitanorum nominibus anomalis, seu inæqualibus, vel anormis, seu irregularibus. Datur enim in aliquibus nominibus inæqualitas, prout in ipsa ratione communi 40 Anomala nomina apud Lusitanos.

muni nominis aliis non æquantur: & datur irregularitas, prout aliorum regulas non servant. Et notandum est huiusmodi irregularitatem judicandam esse ex regulis linguæ Lusitanæ, & non Latine, vel alterius: quia nulla esse potest regula nostræ linguæ.

Solùm igitur à Latinis possumus sumere documenta, seu exempla, ut sicut illi juxta suas regulas judicant sua nomina anomala, nos juxta nostras regulas judicemus nostra.

Vnde sicut apud Latinos sunt anomala *genu*, *& tempe*, quia more aliorum, non declinantur; scilicet genu in singulari, & tempe in plurali; ita apud Lusitanos erunt anomala quæ declinentur, facta in seipsis mutatione, qualia diximus *num.* 22. declinari pronomina, *Eu*, *tu*, *si*, admittentia in singulari casus *mim*, *ti*, *si*.

Numeralia an sint anomala.

Sunt igitur anomala nomina adjectiva numeralia, ut *trinta*, *quarenta*, *cincoenta*, *sessenta*, *setenta*, *quatro*, *seys*, *vinte*, *cem*, quia carent plurali: ideoque non servant communem regulam nominum, utroque numero regulariter gaudentium. Excipe *duzia*; rectè enim dicimus *huma duzia* in singulari, *duas*, *e trez duzias* in plurali: similiter rectè dicimus *hum*, *huns*: *cento*, *centos*: *conto*, *contos*: *milham*, *milhoës*. Etiam haud ineptè (ut accepi à viro docto) potest dici omnia nostra nomina numeralia habere aliqua ratione numerum pluralis, qui numerus non admittitur à Latinis, excepto *mille*: dicunt enim Latini duo millia, tria millia &c. & non dicunt duo triginta, duo sexaginta, duo viginti, duo centum. At Lusitani non ineptè dicunt *muytos vintes*, *muytos trintas*, *muytos quarentas*, *muytos cincoentas*: v. g. *dous vintes fazem quarenta*. *Dous trintas fazem sessenta*. Bis viginti sunt quadraginta: Bis triginta sunt sexaginta. Item apud Arithmeticos est tritus loquendi modus: *Novesfóra*, in plurali.

Adverte, sicut aliqua numeralia sunt anomala, quia carent numero plurali, ut *trinta*, *quarenta*: non enim rectè dicimus *trintas*, *quarentas*, ita è contra esse alia numeralia anomala, quia carent singulari, ut sunt *duzentos*, *trezentos*, & similia: non enim

enim dicimus in singulari *duzento*, *trezento*; vide ad finem numeri 129. anomala ob diversam pronunciationem in Plurali.

41 Præcipua apud Lusitanos nomina, quæ verè anomala dici possunt, & frequenter occurrunt, sunt quæ habent vocem pluralis, & significationem singularis, qualia sunt *layvos*, illuvies vultus, *greshas*, craticula ferrea, *calças* subligar, *migas*, torunda, *papas* puls, *ceroulas* campestre, is, *andas*, lectica, *andilhas*, lecticula, *camaras*, desynteria *alviçaras* donum pro bono nuncio, *pareas*, tributum, *partas da parida*, secundæ, arum. *Primicias*, primitiæ, *arras*, arrhæ, *cocegas*, titillatio, *custas*, expensæ, *editos*, edicta, *encospas*, ocrearum formæ, *entranhas*, præcordia, *exequias*, funus, *erpes*, Herpeta, *lampas*, præcocia, *torneos*, *e justas*, hastiludium. Quæ omnia & similia ideo verè anomala sunt, quia deviant à communi æqualitate, & regula habentium verè utrumque numerum Singularis & Pluralis: Illa enim cum significent rem unam, & singularem, habent vocem pluralis, ut denotatur per articulos *os*, *as*: dicimus enim *os erpes*, *as lampas*.

Sunt etiam anomala quæ numero singulari contenta sunt, & carent plurali, ut *cal*, *sal*, *pez*, *ar doença*, *e ar graça*: non enim loquimur de aere elemento, sed de morbo qui à Latinis appellatur sydus, & de lepore qui à Lusitanis vocatur *ar*: illa enim quatuor carent plurali, ut per se constat. Item plurali carent *prol*, *isto*, *isso*, *aquillo*, *quem*, *alquem*, *ninguem*, sicut è contra singulari carent contenta plurali *Dous*, *tres*, *seys*, *ambos*, *ambas*. Aliqui in plurali etiam dicunt *proys ninguens*.

Quoniam locuti fuimus de inæqualitate nominum ex defectu utriusque, vel alterius numeri singularis, & pluralis, visum est annectere nominibus anomalis quædam adverbia anomala, quæ ideo talia censentur, quia deviant à communi regula adverbiorum, sequendo regulam nominum habentium singularem, & pluralem numerum. *Adverbia anomala.*

42 Occurrunt sequentia, *sim*, *nam*, *longe*, *perto*, *pouco*, *muyto*, *logo*: ita, non, longè proximè, parum, multùm,

tùm renuit. *Esta Cidade tem muytos longes, poucos pertos.* Hæc civitas distat à multis locis, paucis proxima est. *O pouco basta ao moderado, o muyto nam basta ao prodigo.* Parum sufficit parco, multum non sufficit prodigo: *os poucos repetidos fazem hum muyto: os muytos podem ser tam diminuidos que escassamente façam hum pouco.* Paucitas repetita facit multitudinem: multitudo ita potest imminui, ut vix constituat paucitatem. *Pedro no sobrescrito de suas cartas nam se contenta de por hum logo, mas poem tres logos.* Petrus in superscriptione suarum epistolarum non contentus est semel ponere statim, sed ter ponit statim.

43 Quod attinet ad alteram subsellij partem de Lusitanorum prænominibus, & cognominibus, illud scire oportet ex nostro Elucid.*n.*406. nomen proprium olim apud Romanos fuisse divisum in quatuor membra, scilicet Prænomen, Nomen, Cognomen, Agnomen. *Prænomen* erat ante nomen positum, & aliquid speciale denotabat, ut *Lucius*, quòd initio lucis natus esset. *Nomen* erat proprium personæ, & quidem gentilitium, quod originem gentis ostenderet. *Cognomen* erat maiorum tractum ex familia. *Agnomen* veniebat extrinsecùs, vel ex animo, ut *superbus*, vel ex corpore, ut *Crassus*, vel ex fortuna, ut *Africanus*. Exemplum omnium sit: *Publius Cornelius Scipio Africanus.* ubi *Publius* est prænomen, *Cornelius* nomen, *Scipio* cognomen, *Africanus* agnomen.

Prænomē. Cognomē. Agnomen.

Ad hujusmodi exempli similitudinem possumus assignare aliud inter Lusitanos. *Dom Vasco da Gama Descobridor da India.* Dominus Vasquius a Gama Indicus; ubi *Dom.* seu dominus est prænomen, *Vasco* est nomen, *Gama* est cognomen, *Descobridor da India*, est agnomen datum ex magna illa fortuna detegendi Indicum Imperium, tam vastum, tam locuples, & in tantum Christianæ religionis augmentum.

Cognomina inter Lusitanos frequentiora sunt quàm prænomina, & agnomina. Illa ut plurimùm nihil significant, ut *Souza, Brito, Menezes, Taborda, Magalhaes,* capiunt nonnulla significationem à plantis, ut *Pereyra, Oliveyra, Nogueyra, Figueyra*; Pyrus, oliva, juglans, ficus. Desumuntur

d'isso, sem isto ou *semisso, nisto* ou *nisso.*

Circa prædicta observetur 1. pronomina *Eu, tu* habere vocandi casum tam in singulari, quàm in plurali, reliqua pronomina illo carere in vtroque numero. Observetur 2. pronomina *elle, aquelle, este, esse* admittere in vtroque numero, & genere masculino ac fœminino particulas indicativas *no, na, nos, nas*, ita tamen ut quando hujusmodi particulæ junguntur cum dictis pronominibus, solùm retineant literam *n*, reliquis amissis, v.g. *nelle, nella, nelles, nellas: naquelle, naquella, naquelles, naquellas: neste, nesta, nestes, nestas: nesse, nessa, nesses, nessas.* Eadem etiam ratione quando junguntur cum pronominibus neutralibus solùm in numero singulari: v.g. *naquillo, nisto, nisso.*

Iungimus etiam hoc nomen *outro*, alter, pronominibus *aquelle, este, esse*, v.g. *aqueloutro, estoutro, essoutro.* Ille alter, iste alter, ipse alter.

Adverte dictis pronominibus *Eu, tu, elle, aquelle, esse* frequenter addi has voces *mesmo, mesmas* in singulari: *mesmos, mesmas* in plurali; v.g. in singulari *Eu, tu, elle, aquelle, esse mesmo*, ou *Ella, aquella, essa mesma.* In plurali *nos, vôs, elles, aquelles, esses mesmos, ellas, aquellas, essas mesmas.* Dicunt Latini Egomet, tumet, ipsemet: Nosmet, vosmet, ipsimet. 16

SVBSELLIVM V.

Quid sit declinatio: & qualiter se habeat in vocibus prædictis?

Declinatio grammaticalis, de qua loquimur (ut inquit Varro *lib 3. de analog.*) est quum ex verbo in verbum: aut ex verbi discrimine, ut transeat [illegible] vocis commutatio fit: datur etiam aliqua sim[illegible] declinationis, quum ex aliqua figura in figuram [illegible] quibus verbis innuit duplicem esse declinatio[illegible] teram in diversis vocabulis, quando à prim[illegible] vata nascuntur, de qua diximus num. 16. altera[illegible] Declinatio quid.

dem vocabulo, quando idem variatur in se ipso, ut nomen declinatur in casus, & numeros: verbum declinatur in modos, tempora, numeros, & personas.

Declinatio nominum apud Lusitanos.

Nomina Lusitana quamvis in se ipsis nullam habeant diversitatem casuum, sicut habent pronomina *Eu, tu, si*, vt notavimus *n.* 17. & 23. accipiunt tamen quandam veluti extrinsecam diversitatem casuum à particulis *a, o, ao: as, os, aos: de, da, do, dos:* & à propositionibus *na, no, nas, nos: pera, em, com, sem*, quæ regulariter ponuntur ante prædicta nomina, & absque ulla variatione intrinseca faciunt illa æquipollere nominibus Latinorum casus diversos per intrinsecam mutationem habentibus jam in numero singulari, quàm in numero plurali, vt quæ de nominum declinatione absolutè accepta diximus, ad praxim reducamus, duo nomina, alterum generis masculini, alterum generis fœminini tanquam duplex reliquorum exemplar declinemus.

Exemplar generis masculini sit hoc nomen substantivum *templo:* v. g. in numero singulari. Nominat. *o templo.* Genit. *do templo.* Dat. *ao templo,* ou *pera o templo.* Accus. *o templo,* ou *ao templo,* ou *pera o templo.* Vocat. *ó templo* Ablat. *de templo,* ou *do templo,* ou *no templo.* ou *em templo,* ou *com templo,* ou *sem templo.*

In plurali. Nomin. *os templos.* Genit. *de templos,* ou *dos templos* Dativ *aos templos,* ou *pera os templos.* Accusat. *os templos,* ou *aos templos,* ou *pera os templos.* Vocat. *ó templos.* Ablat. *de templos,* ou *dos templos,* ou *em templos,* ou *nos templos,* ou *com templos,* ou *sem templos* Et eâdem ratione declinantur omnia nomina Lusitana generis masculini.

27 Exemplar generis fœminini sit hoc nomen substantivum *casa* v.g. in numero singulari. Nomin. *a casa.* Genit. *da casa,* ou *de casa,* Dativ. *á casa,* ou *pera a casa.* Accusat. *a casa* ou *á casa,* ou *pera a casa* Vocat *ó casa.* Ablat. *da casa,* ou *da casa,* ou *em casa,* ou *na casa,* ou *com casa,* ou *sem casa.*

In plurali. Nomin. *as casas.* Genit. *de casas,* ou *das casas.* Dativ. *as casas,* ou *ás casas,* Accusat. *as casas,* ou

ás

as casas, ou *pera as casas*. Vocat. *ô casas*. Ablat. *de casas*, ou *das casas*, *nas casas*, ou *com casas*, ou *sem casas*. Eodem modo declinantur reliqua nomina Lusitana tum substantiva, tum adjectiva.

De declinatione pronominum diximus á *n.* 22. Ex quibus satis patet diversitatem sensuum, quos reddunt in oratione illæ diversæ particulæ ante idem nomen in singulari, & plurali, ostendere manifestè esse diversos casus ejusdem nominis, non ratione ipsius, utpote in quolibet numero invariabilis, sed ob causam dictarum particularum, seu præpositionum. Idem habita proportione cernitur apud Latinos in nominibus quæ sunt indeclinabilia, qualia *genu* in Singulari & *tempe* in Plurali.

Particulæ *o*, *a*, *ao*; *de*, *da*, *do*; *no*, *na* inserviunt tantùm Singulari numero: particulæ *as*, *os*, *aos*; *das*, *dos*, *nas*, *nos* inserviunt tantum Plurali numero: particulæ *pera*, *em*, *com*, *sem* vtrique numero inserviunt, pro quarum usu & declaratione,

Obfervandum est 1. particulas *pera*, *em*; *com*, *sem* frequenter jungi, tum particulis Singularis numeri *a*, *o*, tum particulis numeri Pluralis *as*, *os*, v. g. *vou pera a casa*, *pera o templo*; *vou pera as casas*, *pera os templos*. Eo ad domum, ad templum. Eo ad domos, ad templa. *Mando em casa*, *em o templo*: *Mando em as casas*, *em os templos*. Præcipio domi, & in templo: præcipio in domibus, & in templis. *Troco a minha herdade com a casa*, *com o templo*: *troco as minhas herdades com as casas*, *com os templos*. Commuto meum prædium cum domo, cum templo. Commuto mea prædia cum domibus, cum templis. *Fico sem a casa*, *sem o templo*: *sem as casas*, *sem os templos*. Maneo sine domo, sine templo: sine domibus, sine templis.

28 **Particulæ communes vtrique numero.**

Obfervandum est 2. per has regulas diligenter servatas facillimum reddi tum nostris tum exteris dignoscere quonam casu sit Lusitanum nomen tam singularis, quàm pluralis numeri, quando repetitur scriptum, vel auditur pronunciatum post aliquam ex dictis particulis. Verùm non ita quando utrique, nempe Lusitani & exteri loqui volunt. Quia Lusitani ex solo usu absque ullis regulis noscunt particulas, seu

articulos hujus vel illius casus indices præferendos: exteri tamen è contra absque usu, qui præcipuus magister est, egent regulis, ut sciant quando nominibus Lusitanis has vel illas particulas debent præponere. Tales igitur assignabimus regulas *Classe 5. subsel. 1.* quando egerimus de Syntaxi.

SVBSELLIVM. VI.

De terminatione nominum substantivorum apud Lusitanos.

29 COmplecti & prædefinire certis quibusdam limitibus, seu regulis infinitam prope multitudinem nominum Lusitanorum, ut plenè innotescat qualiter terminentur, difficilimum sanè est, & certè utilissimum ex triplici capite. 1. quia multa nomina Lusitana habent magnam diversitatem in numero Singulari & Plurali, ideoque longè aliter scribuntur, & pronunciantur in vno, & altero numero.

Terminatio nominum.

Vnde nequeunt præfigi certæ regulæ, ut sciatur qualiter declinetur quodlibet nomen in plurali, quin priùs reducatur ad certas veluti classes omnium nominum terminatio in singulari.

2 Quia statutis dictis classibus, seu terminationibus, proclive erit cognoscere genus cujuslibet nominis, sive masculini, sive fæminini, & consequenter scire præfigendas ante illud particulas indicativas vel generis masculini, quales sunt *o, os, aos, dos, no, nos, lo, los*, vel indicativas generis fæmini, quales sunt *a, as, da, das, na, nas, la, las.* Quia ad intelligendum genus multorum nominum, solùm ex ipsorum terminatione certa regula statui potest.

3 Quia solùm statutis prædictis classibus, possunt certæ regulæ præfigi, quibus nominum quantitas longa, aut brevis in ultimis, ac penultimis syllabis cognoscatur, vt videbimus ad calcem operis. Omne prædictum æquè difficile, & utile est tum exteris qui desiderant

desant addiscere Lusitanam linguam, tum Lusitanis qui volunt scire radicitùs suam propriam, quam tenent ex usu potiùs, quàm ex regulis.

Causâ igitur perspicuitatis agemus modò de substantivis, & postea in 7. subsellio locabimus adjectiva. 30 Terminatio substantivorum. Substantiva nomina apud Lusitanos, & idem dicendum est etiam de adjectivis, terminari nequeunt nisi aliqua ex quinque vocalibus *a, e, i, o, u,* vel ex quinque literis consonanibus *l, m, r, s, z,* quarum quælibet cum singulis vocalibus complicari debet in hunc modum: *al, el, il, ol, ul: am, em, im, om, um, ar: er, ir, or, ur: as, es, is, os, us. az, ez, iz, oz, uz.* Pauca etiam terminantur nostro Ypsilon, *y*, quæ vocalis imperfecta, & debilis est. Notetur obiter quod monuimus supra *n.3.* nullum Lusitanum nomen terminari literâ aliquâ mutâ, quia muta non habet vocem, & Lusitani sine voce non fantur.

Sic digestâ velut in classes literarum serie, & combinatione; dicendum nobis est de terminatione nominum substantivorum tam in singulari, quàm in plurali. Imprimis literâ *a* simplici, vel *aa*, in diphthongum coadunatâ terminantur multa nomina substantiva, sive propria, sive appellativa, v. g. *Antonia*, *Maria*, *alma*, *vida*, *vista*, *romaa*, *maçaa*, *avelaa*, & alia quæ absque ulla exceptione in numero plurali terminantur in *as*, v. g. *Antonias*, *Marias*, *almas*, *vistas*, *romaas*, *maçaas*, *avelaas*, quæ tria vltima etiam scribuntur à nonnullis *romans*, *maçans*, *avelans*. Mala Punica, melimela, coryla. A

31 Litera *e* terminantur multa nomina substantiva tum propria, ut *Albuquerque*, *Duarte*, item aliqua diminutiva, ut *Pedrete* de Pedro, *Francisquete* de Francisco: tum appellativa, ut *barrete*, *capote*, *basbaque*, pileus, penula mulionia, morio seu stultus, & multa alia, quæ omnia in plurali terminantur in *es* addita litera *s*, ultimæ literæ *e*, singularis numeri, vt *barretes*, *capotes*, *basbaques*: & sic de propriis, ut *Albuquerques*, *Duartes*, *Pedretes*, *Francisquetes*. E

Litera *i* finiuntur in Singulari pauca, v.g. *tkali*, *nebri*, *rabi*, *biberiqui*: baltheus, accipiter, pyropus, terebran- I

 di

di inſtrumentum. Nonnulla etiam in *y*, v.g. *pay*, *mãy*, *ley*, *Rey*, *grey*, Pater, mater, lex. Rex, grex. Priora juxta noſtram Orthog. *tr.2. reg. 4.* habent pluralem in *iys*, ut *thaliys*, *nebriys*, *robiys*, *biberiquiys*: poſteriora in *ys*, ut *pays*, *mãys*, *leys*, *reys*, *greys*.

O Literâ *o* terminantur in Singulari multa nomina ſubſtantiva, tum propria, ut *Antonio*, *Bento*, Antonius, Benedictus: tum appellativa ut *banco*, *livro*, *prego*, ſcamnum, liber, clavus, & alia innumerabilia, quæ numero Plurali terminantur in *os* addita litera *s*, ultimæ Singularis.

U Literâ *u* pauciora finiuntur, v. g. *perû*, *bambû*, *mû*, *breu*, *camafeu*, *Belſebû*, *Hebreu*, *Iudeu*, *Fariſeu*: Gallopavus, arundo Indica, mulus, pix craſſior, anguiculus aureus, Beelſebut, Hebræus, Iudæus, Phariſæus: quibus omnibus in plurali addita *s*, terminantur in us, v.g. *perûs*, *bambûs*, *mus*, *breus*, *camafeus* &c.

32 Al. Quod attinet ad conſonantes vocalibus adjunctas, ſyllaba *al* finiuntur aliqua propria, ut *Paſcoal*, *vidal*, Paſchalis, vitalis, & multa appellativa v. g. *punhal*, *avental*, *bocal do poço*, *pinheyral*, *mayoral*. Pugio, ſemicinctium, puteal, pinetum, princeps: & multa alia, quæ omnia numero plurali finiuntur in *ays*, mutata litera l, in *ys* juxta noſtram Orthog. *tr.2. reg.4.*

El. Syllabâ *el* terminantur multa ſubſtantiva, tum propria, ut *Manoel*, *Daniel*, *Gabriel*: tum appellativa, ut *almotacel*, *bacharel*, *capitel*: ædilis, Bacchalaureus, epiſtylium: quæ omnia in Plurali finiuntur in *eys* mutata litera *l*, in *ys*, *Manoeys*, *Danieys*, *Gabrieys*: *almotaceys*, *bachareys*, *capiteys*. Sic in Orthog. *tr.2. reg.4.*

Il. Syllabâ *il* finiuntur quædam ſubſtantiva, tum propria, ut *Gil*, *Cordovil*, *Abril*. Gillius, Cordubenſis, Aprilis: tum appellativa, ut *anil*, *barril*, *ceytil*, *gomil*, *funil*: flos æris, lagena, obolus, gutturnium, infundibulum; quæ, & ſimilia in Plurali, finiuntur in *iys* mutata litera *l*, in *ys*, ut *aniys*, *ceytiys*, *gomiys*.

Ol. Syllabâ *ol* terminantur pauca nomina Luſitana v. g. *Sol*, *caracol*, *enzol*, *lençol*: ſol, limax, hamus, ſindon: quæ in Plurari definunt in *oys* mutata litera *l* in *ys*: ut Soys, caraçoys, enzoys, lençoys.

Syllaba *ul* pauca etiam nomina Lusitana finiuntur, 33
five propria, five appellativa: v. g. *Sul*, *Saul*, *paul*, ul.
taful, Auster, Saul, uligo, aleator. In Plurali finiuntur in *uys* mutata litera *l* in *ys*, *Suys*, *Sauys*, *pauys*, *tafuys*.

Syllaba *am* terminantur innumera substantiva Lusi- Am
tana, five propria, ut *Ioam*, *Damiam*, Ioannes, Damianus, five appellativa, ut *trovam*, *esquadram*, *capitam*, *irmam*, *villam*, tonitruum, acies, dux, frater, villanus. Omnia in Plurali finiuntur litera *s*; sed non omnia eodem modo. Quia alia finiuntur in *oẽs*, ut *trovam*, *trovoẽs*: alia in *aẽs*, ut *capitam*, *capitaẽs*, alia in *aõs*, ut *cortezam*, *cortezaõs*, vide nostram Orthog. *tr.* 2. *reg.* 4.

Sylllaba *em* quædam propria, ut *Ierusalem Belem*, Em
& multa appellativa finiuntur, ut *assem da vaca bedem caya de agua. rebem de comitre*, *almazem*, *adem*. Caro dorsi bubulæ, penulá, portisculus, armamentarium, anas. Hæc omnia, & similia numero Plurali terminantur in *ens*, mutata litera *m*, in *ns*: v. g. *assens*, *bedens*; *rebens*, *almazens*, *adens*.

Syllaba *im* terminantur quædam propria, ut *Chim*, Im.
Severim: Sinensis, Severinus: & quædam appellativa, ut *rocim*, *motim*, *bocaxim*, *marsim*, *espadim*, *fateosim*: caballus, seditio, tela lini infuscata, ebur, brevis gladius, emphyteusis. Quæ omnia in Plurali terminantur in *ins* mutata litera *m* in *ns*, v. g. *rocins*, *motins*, *bocaxins*, *marfins*, *espadins*, *fateosins*,

Syllaba *om* finiuntur pauca, ut *tom*, *som*, *dom*, *rhom*, Om.
tonus, donum, medicamen ita appellatum: quæ in plurali finiuntur in *ons* mutata litera *m* in *ns*, ut *tons*, *sons*, *rhons*. Excipitur *dom*, quod in plurali finitur in *oẽs*, & fit *doẽs*.

Syllaba *um* terminantur nonnulla, ut *atum*, *bodum*, 34
debrum, *jejum* thynnus, odor caprinus, fimbria, um.
jejunium; quæ omnia terminantur numero Plurali in uns: v.g. *atuns*, *boduns*, *debruns*, *jejuns*.

Si loquamur de terminatis litera *r* cui aliquam ex Ar.
quinque vocalibus præfigamuss imprimis finiuntur syllaba *ar*, tum propria, ut *Gaspar*, *Cesar*, tum appellativa, ut

sumuntur alia ab animantibus, ut *Sardinha*, *Bacalhao*, *Cavallo*, *Bezerro*, *Touro*, mæna, asellus, equus, vitulus, taurus.

44. Cognome patronymicum. Sunt frequentissima, ac fere popularia, quamvis etiam in viris primariis reperiantur, cognomina patronymica, & fere omnia desinunt in *ez*: v. g. *Fernandez* filius Ferdinandi, *Gonçalvez* filius Gondisalli, & quæcunque alia desumpta a nomine patris, imò & matris: ut *Alvarez*, filho de Alvaro: *Rodriguez*, filho de Rodrigo: *Nunez*, filho de Nuno: *Vasquez*, filho de Vasco: *Martins*, filho de Martinho: *Mendez*, filho de Mendo: *Perez*, e *Pirez*, filhos de Pedro: *Annez*, filho de Anna: *Miguens*, filho de Miguel: *Estevez*, e *Estevens*, filhos de Estevans: *Domingues*, filho de Domingos: *Antunez*, filho de Antonio: *Bernardez*, filho de Bernardo: *Lopez*, filho de Lopo: *Marquez*, filho de Marcos: *Paez*, filho de Payo, Latinè Palaius: *Vellez*, filho de Velleo: *Garcez*, filho de Garcia: *Andrez*, filho de Andre: *Fagundez*, filho de Fagundo.

Cognome patrium. Cognomini patronymico simile est patrium, quod nempe desumitur ex patria, sive oppido, aut Civitate, sive regno, provincia, & natione: v. g. *Portuguez*, ex Lusitania, ut *Antonio Portuguez*: *Aragonez*, ex Aragonia, *Francisco Aragonez*: *Francez* ex Gallia, *Ioam Francez*: *Ingrez* ex Anglia, *Pedro Ingrez*: *Irlandez* ex Hibernia, *Christovam Irlandez*: Braguez, Genovez, Dunquerquez, & sic de aliis.

CLASSIS II.

De verbis, & eorum conjugationibus.

SUBSELLIUM I.

De verbis Lusitanis in genere: eorum modis, temporibus, ac personis.

Conjugatio verborum. EXPLICATA declinatione nominum, pronominum, & cognominum in prima Classe hujus

nostræ Grammaticæ Lusitanæ, sequitur ut explicemus in secunda classe verborum conjugationes. Imprimis conjugatio idem valet, atque conjunctio, & apud Grammaticos est variatio, & declinatio in verbis, quasi multa tempora sub vnum thema, veluti vnum jugum subjungat.

Verbum est pars orationis, quæ modos & tempora habet: neque in casus declinatur: v. g. *Amo, amas, ama: amamos, amays, aman. Como eu amava, como tu amavas, como elle amava*, &c. Verbum aut est personale, aut impersonale: personale habet omnes tres personas, tum in Singulari, tum in Plurali, quales cernuntur in verbo *Amo* proximè exposito. Impersonale est quod prima & secunda persona vtriusque numeri, & tertia multitudinis ferè privatur, tam in voce activa, quàm passiva: ut *convem, he licito, correse pelejase*: expedit, licitum est, curritur, pugnatur.

Personale, & impersonale verbum.

46 Verba Lusitana sive personalia, sive impersonalia sunt in triplici genere: Quia vel sunt activa, vel passiva, vel neutra. Verbum personale activum est quod in omnibus modis, temporibus, & personis servat suam significationem absque juvamine verbi substantivi, *Sou, es, he*: v. g. *Eu amo, tu amas, elle ama. Eu lego, tu les, elle le.* Verbum personale passivum est quod in omnibus modis, temporibus, & personis habet suam significationem, sed cum juvamine verbi substantivi, & participij sui præteriti: v.g. *Eu sou amado, tu es amado, elle he amado.* Ego amor, tu amaris, ille amatur. *Eu sou lido, tu es lido, elle he lido.* Ego legor, tu legeris, ille legitur.

Activum verbum.

Passivum verbum.

Verbum personale neutrum est illud quod in omnibus modis, temporibus, & personis ita habet suam significationem activam, absque juvamine verbi substantivi, ut nequeat habere significationem passivam cum juvamine ejusdem verbi substantivi: v.g. *Embranqueço, embranqueces, embranquece.* Canesco, canescis, cānescit: *Envelheço envelheces, envelhece.* Senesco, senescis, senescit: *Endoudeço, endoudeces, endoudece.* Insanio, insanis, insanit. Quæ diximus de verbo personali triplici, nempe activo, passivo, neutro applicet studiosus lector verbo impersonali, quod definivimus ad calcem *numeri* 45.

Neutrum verbum.

Verbum

Verbum hoc appellatur neutrum, quia nec est vnum, nec est alterum, scilicet nec est activum, nec passivum: non est activum, quia omne verbum activum habet vocem correspondentem passivam, & verbum neutrum passivam non habet, nisi in tertiis personis singularis: & ideo non est passivum personale, de quo loquimur. *Commune* verbum est quod *or* syllaba tantùm finitum activi simul & passivi significationem habet, vt *complector*. *Deponens* est quod *or* syllaba tantùm finitum activi, vel neutri significationem habet, vt *sequor*. 47 Commune verbum. Deponens verbum.

In lingua Lusitana non dantur verba communia, nec deponentia, sicut dantur in Latina: omnia enim Lusitana verba sunt vel activa, vel passiva, vel neutra, & omnia in prima persona singularis numeri, præsentis temporis, Indicativi modi finiuntur litera *o*: v.g. *Eu amo*, *eu embranqueço*, *eu ouço*. Excipiuntur verbum substantivum *Sou*, *eu estou*, item *dou*, *vou*, *sey*, *ey*: sum, sto, do, eo, scio, habeo. Item aliqua verba impersonalia, quæ finiuntur aliis literis, v.g. *Emporta convem*, interest, refert, quæ sunt impersonalia activa: item aliqua impersonalia passiva, quæ finiuntur in *e*, v.g. *bebese*, *correse*. De verbis anomalis non servantibus easdem literas in diversis temporibus, dicemus alibi.

48 Omne verbum constat modis, temporibus, & personis: modi vulgares, & ordinarij sunt quinque, nempe Indicativus, Imperativus, Optativus, Conjunctivus, Infinitivus. Hæc diversitas modorum in singulis verbis nascitur ex diversitate modorum qui reperiuntur in confabulatione humana. Quòd Lusitanium idioma loquatur de modo Indicativo, patebit ex quadam eloquij simplicitate, v. g. quando verbum ante se non habet aliquam particulam, vt quando dicimus. *Amo*, *amava*, *amey*, *amara*, *amarey*: excipitur futurum perfectum. *Ia entam eu terey amado*, quo tempore ponitur particula *ja entam*. Modi in verbis quot. Modi verborum qualiter dignoscantur.

Imperativus modus dignoscitur ex imperio, quo aliquid fieri jubemus, v. g. *Ama tu*, *Amaràs tu*. Optativus innotescit ex desiderio explicato per particulas *Oxalà*, *Gueyra Deos*, *Praza a Deos*, *Prouvera a Deos*.

Vtinam: *Oxala amara eu, ou amasse*: utinam amarem, aut amassem: *Prouvera a Deos que amara eu*: Placuerit Deo quòd ego amavissem. *Praza a Deos que ame eu*. Placeat Deo quòd ego amem.

Conjunctivus patet ex particula *como*. v. g. *como eu amo*: *Como eu amava*: cum amem, cum amarem. Infinitivus apparet ex particula *que*, v. g. *que amo*, *que amey*. Amare, amavisse. Aliquando innotescit ex sola conjunctione duorum verborum, v. g. *desejo amar, ou desejo ser amado*. Cupio amare, vel cupio amari.

49 Omnis modus qui infinitivus non est finitus vocatur, & tales sunt Indicativus, Imperativus, Optativus, Conjunctivus. Præter hos magis vulgares & communes modos, dantur alij duo qui licèt sint minùs frequentes, sunt tamen valde proprij ac peculiares Lusitanæ Linguæ, & alter vocatur potentialis, alter permissivus, de quibus alibi infra.

Tempora in modis verborum. Omne verbum in quolibet ex dictis quinque modis habet tria principaliora tempora nempe præsens, præteritum perfectum, ac futurum: v. g. *Eu amo*, *Eu amey*, *Eu amarey*. Amo, amavi, amabo. Præter dicta tempora habet quodlibet verbum alia tria minùs præcipua, quæ spectant ad tria præcipua, scilicet præteritum imperfectum, præteritum plusquam perfectum, & futurum perfectum, v. g. *Eu amava*, *Eu amara*, *Ia entam eu terey amado*, Amabam, Amaveram, Amavero.

In solo modo Indicativo, & Infinitivo reperiuntur dicta sex tempora: in modo imperativo duo tantùm, præsens, & futurum: non enim præcipitur quod jam præteritum est. Vnde solùm dicimus. *Ama tu*, *Amaras tu*: *Amara elle*. Ama, vel amato: Amato tu vel amabis: Amato ille, vel amabit. In Optativo idemmet tempus inservit pro præsenti ac præterito imperfecto: v.g. *Oxala amara eu, ou amasse*, Vtinam amarem. Quæ planiùs innotescent, cum infra in suis subselliis collocaverimus tres verborum Lusitanorum conjugationes

50 Præter dicta sex tempora sunt in modo infinitivo

duo supina, & quatuor participia. Primum temporis præsentis in sola voce activa. Secundum temporis futuri in sola voce activa. Tertium etiam futuri in sola voce passiva. Quartum temporis præteriti in eadem voce passiva. Sunt etiam tria gerundia, de quibus & ipsorum formationibus infra agemus.

In singulis temporibus habet vnumquodque verbum tres Personas in singulari, & tres in plurali. Tres numeri singularis sunt *Eu*, *tu*, *elle*: v.g. *Eu amo*, *tu amas*, *elle ama*. Amo, amas, amat. Tres pluralis numeri sunt *nòs*, *vòs*, *elles*: v.g. *nòs amamos*: *vòs amays*, *elles amam*. Amamus, amatis, amant. Vbi observandum est in singulari quidquid non est, *Eu*, vel *tu* esse tertiam personam, v.g. *Pedro*, *Francisco*, *pao*, *pedra*. Vnde dicimus *Pedro ama*, *Francisco ensina*, *O pao he brando*, *A pedra he dura*. Petrus amat Franciscus docet, Lignum est molle, lapis est durus. Eâdem ratione in plurali quidquid non est *Nòs*, *e vòs* est tertia persona. Sic dicimus: *os Pedros sam es forçados*, *os Franciscos sam sabios*, *os paos sam brandos*, *As pedras sam duras*. Petri sunt strenui, Francisci sunt sapientes, ligna sunt blanda, lapides sunt duri. Personæ in verbis.

Notandum est primò Lusitanos non uti secunda persona singularis *tu*, nisi quando loquuntur cum Persona admodum abjecta, vel admodum familiari: quando enim loquuntur cum persona extranea aliqualis æstimationis, utuntur secunda persona pluralis, v.g. *vos soys*, *vos amays*, & non dicunt *Tu es*, *tu amas*. Personarum usus in verbis.

Tertia persona utriusque numeri pertinet ad titulos, quibus nominamus personas digniores. Tituli sunt. *Vossa Merce*, *Reverendissima*, *senhoria*, *Illustrissima*, *Excellencia*, *Eminencia*, *Alteza*, *Magestade*. Notetur quòd quando dirigimus sermonem ad personas horum titulorum capaces, utimur illis titulis, & non tertiâ personâ, *Elle*, *ella*; *elles*, *ellas*. Est enim fœda inurbanitas, quando loquimur ad similes personas dicere *Ouça elle*, *ou ella*: *Ouçam elles*, *ou ellas*. Audiat ille, vel illa; Audiant illi, vel illæ. Verùm dicimus *Ouça vossa Senhoria*, *vossa Excellencia*; *Ouçam vossas Senhorias*, *vossas Excellencias*.

ceilencias. Aliquando absque inurbanitate dirigendo sermonem ad similes personas utimur secunda persona, jungendo vocem *Senhor, ou senhora : Ouvi senhores, ou senhoras.*

51 Notandum, est 2. in lingua Lusitana sicut etiam in Latina aliquando exprimi primam & secundam personam tam singularis, quàm pluralis numeri, aliquando non exprimi, v.g. *Eu mo, tu amas* : *Nos amamos, vòs amays* : Item *Amo, amas* : *amamos, amays.* Verùm tertia persona tam singularis, quàm pluralis semper debet exprimi : v.g. *elle ama*, *Pedro ama* : *Elles amam*, *os homens amam.* Excipitur quando verbum in plurali ponitur neutraliter : v.g. *dizem*, *contam*, *referem* : fertur, narratur, refertur.

Notandum est tertiò in modo Imperativo non dari primam personam singularis : quia nemo sibi imperat: dari tamen primam personam pluralis numeri : v. g. *amemos nòs; façamos nòs todos os presentes*; diligamus nos, faciamus nos omnes præsentes : quia tunc cadit illud præceptum, vel exhortatio saltem secundariò in præcipientem, vel exhortantem.

Notandum est 4. Lusitanos in nostris verbis sæpe exprimere dictas tres personas *Eu*, *tu*, *elle* : *Nós*, *vós*, *elles* per particulas *me*, *te*, *se* : *nos*, *vos*, *se*, in quo eventu particulæ *nos*, *vos* carent accentu quo solent notari nôs, vôs. Hoc facimus duobus modis : primo quando exprimimus dictas personas *Eu, tu, elle*: & tunc ponimus dictas particulas *me*, *te*, *se*, ante verbum, sed in diverso casu, nempe accusativo : v.g. *Eu me envergonho, tu te envergonhas, elle se envergonha*: *nós nos envergonhamos*, *vós vos envergonhays*, *elles se envergonham.* Ego erubesco, tu erubescis, ille erubecit : nos erubescimus, vos erubescitis, illi erubescunt.

52 Secundo modo quando non exprimuntur dictæ personæ ; & tunc ponuntur dictæ particulæ post verbum. v.g. *Envergonhome*, *envergonhaste*, *envergonhase*: *Envergonhamonos*, *envergonhaysvos*, *envergonhamse.* Erubesco, erubescis, erubescit : Erubescimus, erubescitis, erubescunt. Idem cernitur in verbis *Corrome*, ou *eu me corro*, erubesco : *Presome*, ou *eu me preso*, jactor : & similibus. Addo omne fere verbum Lusitanum

tanum admittere similem modum accepta ante, vel post se particula illa, v.g. *Eu me amo, eu me ensino, eu me ouço, eu me louvo, eu me conheço.* Vbi particula *me* ponitur ante verbum. Similiter *amome, ensinome ouçome, louvome, conheçome*: ubi particula ponitur post verbum. Secunda persona pluralis exprimitur aliquando in verbo addita particula *des*, v.g. *como fordes muyto tempo doente, nam me espantarey, se vos vir fraco.* Cum diu ægrotaberis, non mirabor videns te debilem. Mitto plura similia ad Classem, & subsellium de syntaxi.

SVBSELLIVM II.

De verbo Sou, ou Estou.

Antequam designemus conjugationes verborum regularium, quæ cæterorum mensura esse possunt: & ante sermonem de anomalis, vel irregularibus, quæ à regularium communi ratione discedunt, scire radicitùs oportet naturam verbi *Sou*, ou *Estou*. Quia licèt hujusmodi verbum sit anomalum, & omnium irregularissimum, tamen omnino inservit ad exactam cognitionem omnium verborum passivorum, quæ tanquam individuus comes associat in omnibus modis, & personis. 55 Verbum Sou, ou Estou est anomalũ.

Habet hoc verbum duas partes, alteram *Sou*, alteram *Estou*: prior inservit omnibus verbis passivis, vt suo loco videbimus, & exemplificabimus. Posterior jungi potest cum omnibus verbis activis in omnibus modis, & temporibus, v.g. *Estou, estava, estive estivera, estarey lendo, escrevendo, ensinando, ouvindo,* de quo latiùs suo loco. Vtraque pars est anomala, vel irregularis, & quælibet spectat ad diversam conjugationem, prior ad secundam ob Infinitivum *ser*, posterior ad primam ob infinitivum *estar*.

Vocatur hoc verbum substantivum per analogiam & similitudinem ad nomen substantivum: quia sicut nomen substantivum potest esse in oratione absque Substantivum verbum.

 juvamine

juvamine nominis adjectivi, & nullum nomen adjectivum potest esse in oratione sine ope alicujus substantivi, ita verbum Sou potest in oratione esse absque adminiculo cujuslibet alterius verbi, & nullum verbum passivum valet subsistere in oratione absque ope prædicti verbi substantivi, cujus conjugatio sequens est.

54 Exemplar verbi sous vel Estou.

CONIVGATIO VERBI, substantivi Sou, ou Estou.

INDICATIVI MODI, tempus præsens. Italicè.

Eu sou, ou estou.	*Sum.*	Io sono, son, so,
Tu es, ou estâs.	*Es.*	Tu sei, se.
Elle he, ou está.	*Est.*	Colui è.
Pl. Nos somos, ou estamos. *Sumus.*		Noi siamo.
Vôs soys, ou estays.	*Estis.*	Voi siete, e sete.
Elles sam, ou estam.	*Sunt.*	Coloro sono.

Præteritum imperfectum.

Eu era, ou estàva.	*Eram.*	Io era.
Tu eras, ou estàvas.	*Eras.*	Tu eri.
Elle era ou estàva.	*Erat.*	Colui era.
Pl. Nos eramos, ou estàvamos.	*Eramus.*	Noi eravamo.
Vôs ereys, ou estaveys. *Eratis.*		Voi eravate.
Elles eram, ou estavam. *Erant.*		Coloro erano.

Præteritum perfectum.

Eu foy, ou estive.	*Fui.*	Io fui, e sono stato.
Tu foste, ou estiveste. *Fuisti.*		Tu fosti, sei, sè stato.
Elle foy, ou esteve.	*Fuit.*	Colui fù, & è stato.

Nós

Nós ſomos, ou eſtivemos. *Fuimus.*	Noi fummo, e ſiamo ſtati.	Pl.
Vós foſtes, ou eſtiveſtes. *Fu'ſtu.*	Voi foſte, e ſiete ſtati.	
Elles foram, ou eſtivèram. *Fuerunt vel fuerunt.*	Coloro furono, e ſono ſtati.	

Præteritum pluſquam perfectum.

Eu fora, ou eſtivèra. *Fueram.*	Io ero ſtato.	
Tu foras, ou eſtivèras. *Fueras.*	Tu eri ſtato.	
Elle fora, ou eſtivèra. *Fuerat.*	Colui era ſtato.	
Nós foramos, ou eſtiveramos. *Fuerâmus.*	Noi eravamo ſtati.	Pl.
Vós foreys, ou eſtivereys. *Fueratis.*	Voi eravate ſtati.	
Elles foram, ou eſtivèram. *Fuerant.*	Coloro erano ſtati.	

Futurum imperfectum.

Eu ſerey, ou eſtarey. *Ero.*	Io ſarò.	
Tu ſerâs, ou eſtarás. *Eris.*	Tu ſarai.	
Elle ſerâ, ou eſtarâ. *Erit.*	Colui ſarà.	
Nôs ſeremos, ou eſtaremos. *Erimus.*	Noi ſaremo.	Pl.
Vôs ſereys, ou ſtareys. *Eritis.*	Voi ſarete.	
Elles ſeràm, ou eſtaràm. *Erunt.*	Coloro ſaranno.	

Futurum perfectum.

Ia eu entam ſerey, ou eſtarey. *Fuero.*	Io ſarò ſtato.
Ia tu entam ſerâs, ou eſtarâs. *Fueris.*	Tu ſarai ſtato.

Ia elle entam ſerâ, ou eſtarâ.	*Fuerit.*	Colui ſarà ſtato.
Pl. Ia nôs entam ſeremos, ou e ſtaremos.	*Fuerimus.*	Noi ſaremo ſtato.
Ia vôs entam ſereys, ou eſtareys.	*Fueritis.*	Voi ſarete ſtato.
Ia elles entam ſeràm, ou eſtarám.	*Fuerint.*	Coloro ſaranno ſtato.

IMPERATIVI MODI tempus præſens.

Se tu, ou eſtâ.	*Es vel eſto.*	Sii tu.
Seja elle, ou eſteja.	*Sit.*	Sia colui.
Pl. Sejamos nôs, ou eſtejamos.	*Simus.*	Siamo noi.
Sede vôs, ou eſtay.	*Eſte vel eſtote.*	Siate voi.
Sejam elles, ou eſtejam.	*Sint.*	Siano coloro.

Futurum, ſive modus mandativus.

Serâs tu, ou eſtarâ s.	*Eſto tu vel eris.*	Sarai tu.
Serâ elle, ou eſtarâ.	*Eſto ille vel erit.*	Sarà colui.
Pl. Sereys vôs, ou eſtareys,	*Eſtote, vel eritis.*	Sarete voi.
Seram elles, ou eſtaràm.	*Sunto, vel erunt.*	Saranno coloro.

OPTATIVI MODI tempus præſens, & imperfectum.

Oxala fora eu, ou foſſe: Eſtivera, ou eſtiveſſe.	*Vtinam eſſem.*	Dio voleſſe ch'io foſſi o ſarei io.
Foras tu ou foſſes: Eſtiveras, ou eſtiveſſes.	*Eſſes.*	Foſſi, e ſareſti tu,

Fora

Fora elle, ou foſſe: Eſtivera, ou eſtiveſſe. *Eſſet.*	Foſſe, es ſarebbe colui.	
Oxala foramos nôs ou foſſemos, eſtiveramos, ou eſtiveſſemos. *Vtinam eſſemus.*	Foſſimo, e ſaremo noi.	Pl.
Foreys vôs, où foſſeys: Eſtivereys, ou eſtiveſſeys. *Eſſetis.*	Foſte, e ſareſte voi.	
Foram elles, ou foſſem: Eſtiveram, ou eſtiveſſem. *Eſſent.*	Foſſero, e ſarebbero coloro.	

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que foſſe eu, ou eſtiveſſe. *Vtinam fuerim.*	I dio voglia che io ſia ſtato.	
Que foſſes tu, ou eſtiveſſes. *Fueris.*	Tu ſij ſtato.	
Que foſſe elle, ou eſtiveſſe. *Fuerit.*	Colui ſia ſtato.	
Queyra Deos que foſſemos nôs, ou eſtiveſſemos. *Vtinam fuerimus.*	I dio voglia che noi ſiamo ſtati.	Pl.
Que foſſeys vôs, ou eſtiveſſeys. *Fueritis.*	Voi ſiate ſtati.	
Que foſſem elles, ou eſtiveſſem. *Fuerint.*	Coloro ſiamo ſtati.	

Præteritum pluſquam perfectum.

Prouvèra a Deos que forà eu, ou eſtivêra. *Vtinam fuiſſem.*	Dio voleſſe che io foſſi ſtato e ſarei ſtato io.
Que foras tu, ou eſtivêras. *Fuiſſes.*	Foſti tu ſtato, e ſareſti ſtato.
Que fora elle, ou eſtivêra. *Fuiſſet.*	Foſſe ſtato, e ſarrebbe ſtato colui.

Prouvera

Pl. Prouvera à Deos que foramos nôs, ou estiveramos. *Vtinam fuissemus.*	Fossimo stati, e saremmo stati noi.
Que foreys vôs, ou estivereys. *Fuissetis.*	Foste stati, e sareste stati voi.
Que foram elles, ou estiveram. *Fuissent.*	Fossero, & sarebbono stati coloro.

Futurum.

Praza à Deos que seja eu, ou esteja. *Vtinam Sim.*	Dio voglia che io sia.
Que sejas tu, ou estejas. *Sis.*	Sia, ò sij tu.
Que seja elle, ou esteja. *Sit.*	Sia quello, o colui.
Pl. Praza à Deos que sejamos nôs ou estejamos. *vtinam simus.*	Siamo noi.
Que sejays vôs, ou estejays. *Sitis.*	Siate voi.
Que sejam elles, ou estejam. *Sint.*	Siano coloro.

CONIVNCTIVI MODI tempus præsens.

Como eu sou, ou estou, ou sendo eu. *Cum Sim,*	Conciosia cosa che io sia.
Como tu es, ou estâs, ou sendo tu. *Sis.*	Tu sia, o sij.
Como elle he, ou estâ, ou sendo elle. *Sit.*	Colui sia.
Pl. Como nôs somos, ou estamos, ou sendo nôs. *Cum simus.*	Che noi siamo,
Como vôs soys, ou estays, ou sendo vôs. *Situ.*	Voi siate.
Como elles sam, ou estam, ou sendo elles. *Sint.*	Coloro siano o sieno.

Præteritum imperfectum.

Como eu era, ou estava, ou sendo eu. *Cum essem.*	Conciosia cosa che io fossi, e sarei.
Como tu eras, ou estavas, ou sendo tu. *Esses.*	Tu fossi, e saresti.
Como elle era, ou estava, ou sendo elle. *Esset.*	Colui fosse e sarebbe. Pl.
Como nòs eramos, ou estavamos, ou sendo nòs. *Cum essemus.*	Noi fossimo, e sarevemo.
Comos vos ereys, ou estavays, ou sendo vòs. *Essetis.*	Voi foste, e sareste.
Como elles eram, ou estavam, ou sendo elles. *Essent.*	Coloro fossero, o sarebbero, o sarebbeno.

Præteritum perfectum.

Como eu fuy, ou estive, ou sendo eu. *Cum fuerim.*	Conciosia cosa che io sia stato.
Como tu foste, ou estiveste, ou sendo tu. *Fueris.*	Tu sia, o sij stato. Pl.
Como elle foy, ou esteve, ou sendo elle. *Fuerit.*	Colui sia stato.
Como nòs fomos, ou estivemos, ou sendo nòs. *Cum fuerimus.*	Noi siamo stati.
Como vòs fostes, ou estivestes, ou sendo vòs. *Fueritis.*	Voi siate stati.
Como elles foram, ou estiveram, ou sendo elles. *Fuerint.*	Coloro siano, o sieno stati.

Præteritum.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu fora, ou estivera, ou sendo eu. *Cum fuissem.*	Concósia cosa che io fossi, o sarei stato.
Como tu foras, ou estiveras, ou sendo tu. *Fuisses.*	Tu fossi o saresti stato.
Como elle fora, ou estivera, ou sendo elle. *Fuisset.*	Colui fosse, e sarebbe stato.
Pl. Como nôs foramos, ou estiveramos, ou sendo nôs. *Cum fuissemus.*	Noi fossimo, e saremmo stati.
Como vôs foreys, ou estivereys, ou sendo vôs. *Fuissetis.*	Voi foste, e sareste stati.
Como elles foram, ou estiveram, ou sendo elles. *Fuissent.*	Coloro fossero, o sarebbero stati.

Futurum.

Como eu for, ou estiver. *Cum fuero.*	Conciosia cosa che io sarò stato.
Tu fores, ou estiveres. *Fueris.*	Tu sarai stato.
Elle for, ou estiver. *Fuerit.*	Colui sarà stato.
Pl. Como nôs formos, ou estivermos. *Cum fuerimus.*	Noi saremo stati.
Vôs fordes, ou estiverdes. *Fueritis.*	Voi sarete stati.
Elles forem, ou estiverem. *Fuerint.*	Coloro saranno stati.

CONIVN

CONIVNCTIVI MODI, propriæ voces Luſitanæ.

Præſens.

Poſto que eu ſeja, ou eſteja. *Quamvis ſim.*	Benche io ſia.
Tu ſejas, ou eſtejas. *Sis.*	Tu ſij.
Elle ſeja, ou eſteja. *Sit.*	Colui ſia.
Poſto que nôs ſejamos, ou eſtejamos. *Quamvis Simus.*	Benche noi ſiamo. Pl.
Vôs ſejays, ou eſtejays. *Sitis.*	Voi ſiate.
Elles ſejam, ou eſtejam. *Sint.*	Coloro ſiano.

Præteritum imperfectum.

Poſto que eu fora, ou foſſe, eſtivera, ou eſtiveſſe. *Quamvis Eſſem.*	Benche io foſſi e ſarei.
Tu foras, ou foſſes, eſtiveras, ou eſtiveſſes. *Eſſes.*	Tu foſſi e ſareſti.
Elle fora, ou foſſe, eſtivera, ou eſtiveſſe. *Eſſet.*	Colui foſſe e ſarebbe.
Poſto que nôs foramos, ou foſſemos, eſtiveramos, ou eſtiveſſemos. *Quamvis Eſſemus.*	Benche noi foſſimo e ſaremo. Pl.
Vôs foreys, ou foſſeys, eſtivereys, ou eſtiveſſeys. *Eſſetis.*	Voi foſte e ſareſte.
Elles foram, ou foſſem, eſtiveram, ou eſtiveſſem. *Eſſent.*	Coloro foſſero e ſarebbono.

Præteritum

Præteritum perfectum.

Posto que eu fuy, ou estive.	*Quamvis fuerim.*	Benche io sia stato.
Posto que tu foste, ou estiveste.	*Fueris.*	Tu sij stato.
Posto que elle foy, ou esteve.	*Fuerit.*	Colui sia stato.
Pl. Posto que nôs somos, ou estivemos.	*Quamvis fuerimus.*	Benche noi siamo stati.
Posto que vôs fostes, ou estivestes.	*Fueritis.*	Voi siate stati.
Posto que elles foram, ou estiveram.	*Fuerint.*	Coloro siano stati.

Præteritum plusquam perfectum.

Posto que eu fora, ou estivera.	*Quamvis fuissem.*	Benche io fossi, & sarei stato.
Que tu foras, ou estiveras.	*Fuisses.*	Tu fossi e saresti stato.
Que elle fora, ou estivera.	*Fuisset.*	Colui fosse è sarebbe stato.
Pl. Posto que nôs foramos, ou estiveramos.	*Quamvis fuissemus.*	Benche noi fossemo è saremmo stati.
Que vôs foreys, ou estivereys.	*Fuissetis.*	Voi foste, e sareste stati.
Que elles foram, ou estiveram.	*Fuissent.*	Coloro fossero e sarebbero stati.

MODI POTENTIALIS
tempus præsens.

Que seja eu, ou esteja, que hey eu de ser, ou estar, serey eu, ou estarey.	*Sim.*	Che io sia: che io habbia essere;

da essere, overo che io possa, debba, o voglia essere.

Præteritum imperfectum.

Seria eu, ou estaria, fora eu, ou estive ra, pudera ser, ou estar. *Essem.*	Sarei io, potrei, doverei io essere, overo che io possa, debba o voglia essere.

Præteritum perfectum.

Pude eu ser, ou estar. *Fuerim.*	Che io sia stato, o che io habbia potuto, dovuto, o voluto esser.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou estivera, podera ser, ou estar. *Fuissem.*	Che io sarei stato; haverei io potuto, dovuto, o voluto essere.

Futurum.

Seria eu, ou estaria, serey, eu estarey, poderey eu ser, ou estar. *Fuerim.*	Saro io, ovuro potuto, doverò, o vero io essere.

MODI PERMISSIVI; SEU commissivi, tempus præsens.

Seja eu, ou esteja, doulhe que seja, ou esteja,

masque ſeja, ou eſteja. *Sim.*	Io ſia, poſto che io ſia, ancorche io ſia.

Prateritum imperfectum.

Fora eu, ou eſtivera, doulhe que fora, ou eſtivera, masque fora, ou eſtivera. *Eſſem.*	Io foſſi, poſto ch'io foſſi, ancorche io foſſi,

Prateritum perfectum.

Foſſe eu, ou eſtiveſſe, doulhe que foſſe, ou eſtiveſſe, masque foſſe, ou eſtiveſſe. *Fuerim.*	Io ſia ſtato, poſto ch'io ſia ſtato: ancorche io ſia ſtato.

Prateritum pluſquam perfectum.

Fora eu, ou eſtivera, doulhe que fora, ou eſtivera, masque fora ou eſtivera. *Fuiſſem.*	Io foſſi ſtato, poſto ch'io foſſi ſtato: ancorche io foſſi ſtato.

Futurum.

Doulhe que venha, ou chegue eu à ſer, ou eſtar. *Fuere.*	Io habbia da eſſere: poſto che io habbia da eſſere: ancorche io habbia da eſſere.

INFINITI MODI

tempus præsens.

Ser, ou que ſou, es, he, ſomos, ſoys, ſam, Eſtar, ou que eſtou, eſtàs, eſtà, eſtamos, eſtays, eſtam. *Eſſe.* Eſſere.

Præteritum imperfectum.

Ser, ou que era, eras, era; eramos, ereys, erã. Eſtar, ou que eſtava, eſtavas, eſtava: eſtavamos, eſtaveys, eſtavam. *Eſſe.* Eſſere.

Præteritum perfectum.

Que fuy, foſte, foy: fomos, foſtes, foram. ou que eſtive, eſtiveſte, eſteve: eſtivemos, eſtiveſtes, eſtiveram *Fuiſſe.* Eſſere ſtato.

Præteritum plusquam perfectum.

Que fora, foras' fora: foramos, foreys, foram: ou que eſtivera, eſtiveras, eſtivera: eſtiv eramos, eſtivereys, eſtiver am. *Fuiſſe.* Eſſere ſtato.

Futurum.

Que ey, has, ha de ſer; ou que ſerey, ſeràs, ſera, ou eſtarey, eſtaràs, eſtarà. *Fore, vel futurum eſſe.* Doves eſſere.

Pl. Que avemos, aveys, ham de ser, ou estar, ou que seremos, sereys, seràm, ou estaremos, estareys, estaràm. *Fore vel futuros, as, a, esse.*

Futurum perfectum.

Que ouvèra, ouvèras, ouvèra de ser, ou estar. *Futurum, am, um fuisse.*	Havere ad essere.
Pl. Que ouvèramos, ouvereys, ouveram de ser, ou estar. *Futuros as, a fuisse.*	Cosa da essere.

Participium futuri temporis.

O que ha, ou ouver de ser, ou estar. *Futurus, a, um.*	Cosa da essere.

SVBSELLIVM III.

Observationes circa verbum Sou, *ou* Estou, *tùm peculiares, tum pertinentes ad reliqua verba.*

verba sou, & vou in præteritis æquivocantur.

TRia occurrunt observanda quæ ad verbum *Sou*, ou *estou* peculiariter spectant. Primum est præteritum perfectum modi indicativi spectans ad verbum *Sou* quod sic habet *Eu fuy*, cum reliquis personis singularis, & pluralis æquivocatur omninò cum præterito perfecto indicativi spectante ad verbum *vou*, ita ut scribatur utrumque iisdem omninò literis, *Eu fuy*: est tamen inter utrunque hoc discrimen, quòd post

præteritum

præteritum verbi *vou*, ſemper ſequitur nomen ſubſtantivum loci cum motu, quod aliquando habet adiectivum cum quo cohæret, v.g. *Fuy a Roma, fuy a Lisboa*, ou *Fuy à famosa Roma, Fuy à grande Lisboa*: Ivi Romam, Ivi Olyſſiponem vel Ivi pulchram Romam, Ivi magnam Olyſſiponem: aliquando ſequitur verbum infiniti modi, *Fuy ver, fuy ler*. Ivi videre, Ivi legere. Verùm præteritum verbi *Sou* ſemper poſt ſe habet ſubſtantivum, vel adiectivum abſque motu, v.g. *Fuy bom estudante. Lisboa foy fundada por Vlysses*. Etiam æquivocantur eadem ratione, & differentia dicta duo verba in præteritis pluſquam perfectis indicativi, & futuris coniunctivi: *Eu fora, foras, fora. Como eu for, fores, for* &c.

Secundum eſt. Non ſolùm cum verbis, ſed etiam cum aliis vocibus Luſitanis æquivocantur multæ perſonæ verbi *Sou*: v.g. *Elles sam* æquivocatur cum nomine *sam*, Latinè ſanus: Eu era, tu eras, elle era cum nomine ſingularis numeri *Era*: Latinè hedera, & cum eodem in plurali *Eras*. Latinè hederæ: *Eu fora, elle fora* cum præpoſitione *fora*, Latinè extra: *Elles foram* cum nomine *foràm*, quod eſt animal Latinè viverra: *Elles seram* cum nomine *Seràm* Latinè pernoctatio. *Se tu* cum præpoſitione *se*, cum pronomine *se*, & cum nomine *Sè*. *Sede vòs* cum nomine *sede*, ſitis. Æquivocatio verbi *sou* cum aliis vocibus.

Verbum *Estou* duas etiam habet perſonas, quæ æquivocantur cum duobus numeris eiuſdem nominis, v.g. *Tu estàs, Elle està* cum nomine *esta* in ſingulari, & eodem *estas* in plurali, Latinè Iſta, Iſtæ. Hæ voces diſtinguuntur inter ſe vel per accentum, ſi altera ſolum illum habet, vel per orationis contextum, ſi neutra accentum habeat. 66 *Estou* æquivocatur.

Tertium eſt. Aliqui vitioſè & quidem barbarè, cum debeant dicere *Nòs somos, vòs soys* dicunt *Nòs samos, vòs sondes*. Alij æquè barbarè ſcribunt totum futurum indicativi cum litera *a*, v.g. *Sarey, saràs, sarà* cum debeant ſcribere & pronunciare cum *e*, *serey, seràs serà*: utrumque valdè abhorret ab iis, qui volunt caſtè loqui. Alij denique in omnibus modis utuntur hac voce *Sida* quæ Caſtellana & non Luſitana eſt, juncta cum *Sido* Caſtellana vox.

Pl. Que avemos, aveys, ham de ser, ou estar, ou que seremos, sereys, seràm, ou estaremos, estareys, estaràm. *Fore vel futuros, as, a, esse.*

Futurum perfectum.

Que ouvèra, ouvèras, ouvèra de ser, ou estar. *Futurum, am, um fuisse.* — Havere ad essere.

Pl. Que ouvèramos, ouvereys, ouveram de ser, ou estar. *Futuros as, a fuisse.* — Cosa da essere.

Participium futuri temporis.

O que ha, ou ouver de ser, ou estar. *Futurus, a, um.* — Cosa da essere.

SVBSELLIVM III.

Observationes circa verbum Sou, *ou* Estou, *tùm peculiares, tum pertinentes ad reliqua verba.*

verba sou, & vou in præteritis æquivocantur.

Tria occurrunt observanda quæ ad verbum *Sou*, ou *estou* peculiariter spectant. Primum est præteritum perfectum modi indicativi spectans ad verbum *Sou* quod sic habet *Eu fuy*, cum reliquis personis singularis, & pluralis æquivocatur omninò cum præterito perfecto indicativi spectante ad verbum *vou*, ita ut scribatur utrumque iisdem omninò literis, *Eu fuy*: est tamen inter utrunque hoc discrimen, quòd post præteritum

præteritum verbi *vou*, ſemper ſequitur nomen ſubſtantivum loci cum motu, quod aliquando habet adiectivum cum quo cohæret, v.g. *Fuy a Roma, fuy a Lisboa*, ou *Fuy â famoſa Roma, Fuy â grande Lisboa*: Ivi Romam, Ivi Olyſſipónem vel Ivi pulchram Romam, Ivi magnam Olyſſiponem: aliquando ſequitur verbum infiniti modi, *Fuy ver, fuy ler*. Ivi videre, Ivi legere. Verùm præteritum verbi *Sou* ſemper poſt ſe habet ſubſtantivum, vel adiectivum abſque motu, v. g. *Fuy bom eſtudante. Liſboa foy fundada por Vlyſſes*. Etiam æquivocantur eadem ratione, & differentia dicta duo verba in præteritis pluſquam perfectis indicativi, & futuris coniunctivi: *Eu fora, foras, fora. Como eu for, fores, for* &c.

Secundum eſt. Non ſolùm cum verbis, ſed etiam cum aliis vocibus Luſitanis æquivocantur multæ perſonæ verbi *Sou*: v.g. *Elles ſam* æquivocatur cum nomine *ſam*, Latinè ſanus: Eu era, tu eras, elle era cum nomine ſingularis numeri *Era*: Latinè hedera, & cum eodem in plurali *Eras*. Latinè hederæ: *Eu fora, elle fora* cum præpoſitione *fora*, Latinè extra: *Elles foram* cum nomine *foràm*, quod eſt animal Latinè viverra: *Elles ſeram* cum nomine *Seràm* Latinè pernoctatio. *Se tu* cum præpoſitione *ſe*, cum pronomine *ſe*, & cum nomine *Sè. Sede vôs* cum nomine *ſede*, ſitis.

Æquivocatio verbi ſou cum aliis vocibus.

66 Verbum *Eſtou* duas etiam habet perſonas, quæ æquivocantur cum duobus numeris eiuſdem nominis, v. g. *Tu eſtàs, Elle eſtà* cum nomine *eſta* in ſingulari, & eodem *eſtas* in plurali, Latinè Iſta, Iſtæ. Hæ voces diſtinguuntur inter ſe vel per accentum, ſi altera ſolum illum habet, vel per orationis contextum, ſi neutra accentum habeat.

Eſtou æquivocatur.

Tertium eſt. Aliqui vitioſè & quidem barbarè, cum debeant dicere *Nôs ſomos, vôs ſoys* dicunt *Nôs ſamos, vôs ſondes*. Alij æquè barbarè ſcribunt totum futurum indicativi cum litera *a*, v. g. *Sarey, ſaràs, ſarà* cum debeant ſcribere & pronunciare cum *e*, *ſerey, ſeràs ſerà*: utrumque valdè abhorret ab iis, qui volunt caſtè loqui. Alij denique in omnibus modis utuntur hac voce *Sida* quæ Caſtellana & non Luſitana eſt, juncta cum

Sido Caſtellana vox.

verbo *Ey, as, ha*, v. g. *Ey ſido, avia ſido, ouve ſido, ouvera ſido, averey ſido, ouveſſe ſido, aja ſido, aver ſido,* ſunt modi elegantes in lingua Caſtellana, improprij tamen in Luſitana, proindeque à ſtudioſis noſtræ linguæ vitari debent. Dixi (iuncta cum verbo *Ey, as, ha*) Quia juncta cum verbo *Tenho, tems, tem*, Luiſitana eſt. Rectè enim dicimus *Tenho ſido bom eſtudante: Tens ſido bom ſoldado.* Fui bonus ſcholaſticus. Fuiſti bonus miles.

Si loquamur de obſeruationibus verbi *ſou, ou eſtou* pertinentibus ad reliqua verba, circa modos indicativi, & imperatiui, non occurrit obſeruandum aliquid præter ea, quæ obſervavimus jam claſſe 2. ſubſ. 1. Signa quæ modum optativum demonſtrant, ſunt omnia illa quæ deſiderium exprimunt, v. g. *Oxalá, Queyra Deos, Prouverá a Deos, Praza a Deos.* Quibus addi poſſunt particulæ, *O, Aſſim*, & ſimiles deſideriorum indices v. g. *o ſe foſſe eu tal, qual de mim ſe cuyda!* O ſi mea merita æquarent hominum æſtimationem! *Aſſim Deos me ajude:* Sic Deus me adjuvet.

Optativi modi ſigna.

Dignum animadverſione eſt ſæpe multis particulis eidem orationi conjunctis ſignificari idem, v. g. *Oxalá, Queyra Deos, Prouvera a Deos que foſſe eu virtuoſo.* Nec improbari hoc debet in Luſitana lingua, ſiquidem in Latina ſerviunt eædem voces diuerſis temporibus, ut cernitur in præſenti & imperfecto modi optativi: & idem tempus ſervit diverſis modis, ſicut perfectum optativi, quod eſt idem atque perfectum conjunctivi, & futurum Optativi eſt idem quod præſens conjunctivi, &c.

Conjunctivus modus.

Modus conjunctivus in lingua Luſitana eſt idematque modus indicativus addita particula *Como* ante verbum, ut cernitur in conjunctivo dicti verbi *Sou*, & cernetur poſtea in reliquis verbis apponendis. Sic invaluit mos apud Hebræos, & Arabes, qui indicativo addunt certas quaſdam particulas vel literas. Pro maiori intelligentia appono exempla quibus utitur P. Velleſius in comẽnt. artis Emãn. fol. 30. in omnibus temporibus. In præſenti: *Como ſoys bom, parecevos que ninguem he mao.* Cum bonus ſis, neminem malum eſſe judicas. In imperfecto:

fecto: *Como eu era innocente, de ninguem me temia.* Cum essem innocens à nemine cavebam. In præt. perf. *Como fostes muyto tempo doente, nam me espanto estardes ainda fraco.* Cum diu ægrotaveris, non miror quòd adhuc debilis sis. In præt. plusqu. *Como dàntes fora soldado, sofria bem os trabalhos do mar.* Cum antea miles fuissem, æquo animo sustinebam labores maris. In futuro: *Como for soldado, nam temerey a morte:* Cum fuero miles non timebo mortem. Rude vulgus loco particulæ *como* apponit particulam *comoquerque*, non sic viri diserti, qui etiam respuunt modos Castellanos, *Como sempre aveys sido bem*: *Como dàntes ouvesse sido soldado, &c.*

Non sine elegantia utitur Luisitana lingua simili idiomate conjunctivi modi cum gerundio *Sendo*, ou *estando*, v. g. *Nam vos correys de fazer tays cousas, sendo nobre?* Non pudet te agere talia, cum sis ingenuus? *Nam vos està bem fallar tam livremente sendo ainda moço.* Non tibi expedit loqui tam liberè, cum adhuc sis puer. *Aprendi Grego, estando em Roma.* Didici linguam Græcam, cum essem Romæ. *Escrevivos duas cartas, estando em Evora.* Scripsi ad te binas literas, cum essem Eboræ. *Nam me espando convalecerdes tam devagar, estando tanto tempo doente.* Non miror quòd tam lentè vires recuperaveris, cum tandiu ægrotus esses. *Cahi em huma doença, nam sendo ate entam doente.* Incidi in quendam morbum, cum antea num quam ægrotaverim. Et notandum non rectè dici, *Como ajays sido doente: Como ate entam nam ouvesse sido doente.* Sunt enim (ut jam monuimus) modi Castellani, proindeque alieni à Lusitana lingua. Sendo ou estando.

Sunt aliquæ locutiones modi conjunctivi, quæ proferuntur elegantiùs per particulas *poys*, & *despoys* quàm per particulam *como*, vel cum gerundio, v. g. *Nam me espanto fallardes tam ousadamente, poys soys soldado.* Non miror quòd loquaris tam audacter: siquidem es miles. *Morreo ao primeyro de setembro, despoys de ser Papa sete annos*: ou *avendo sete annos que era Papa.* Obiit prima die septembris, postquam septennio Sumus Pontifex fuerat. Ex quibus, ac similibus exemplis infra appo-

nendis satis patebit ubertas & copia Lusitanæ linguæ.

Restant adhuc notanda in modo conjunctivo idiomata quædam Lusitanæ linguæ valde peculiaria, quæ sequuntur.

Præsens. *Posto que eu seja, tu sejas; elle seja: nós sejamos, vós sejays, elles sejam.*

Imperf. *Posto que eu fora, eu fosse, tu foras ou fosses, elle fora, &c.*

Perf. *Posto que eu fuy, tu foste; elle foy; nos fomos, vós &c.*

Plusq. *Posto que eu fora, tu foras, elle fora: nós foramos, &c.*

In eodem modo habet futurum præcedentibus his particulis *se*, vel *senam*: v. g. *se eu for, se tu fores*, &c. *Senam for, senam fores* &c. quæ particulæ junguntur reliquis temporibus, v.g. *se fosse, senam fosse: se fora, senam fora: se fuy, senam fuy.*

Particulæ in conjunctivo. Etiam prædicto modo junguntur particulæ *que, quenam, peraque, peraquenam, aindaque, comtantoque,* v.g. *Agora rogote que sejas liberal, antigamente rogavate quenam fosses prodigo.* Modò te precor ut sis liberalis, olim te precabar ne fuisses prodigus. *Emporta guardar certo meyo peraque sejas liberal, e nam sejas prodigo.* Oportet servare certum medium, ut sis liberalis, & non sis prodigus. *Aindaque foste prodigo, serey teu amigo, com tanto que sejas liberal.* Quamvis fueris prodigus, erò tuus amicus, dummodo sis liberalis. *Se fores prodigo, e nam fores liberal, perderàs o que despendeste.* Si fueris prodigus, & non fueris liberalis, amittes quidquid expenderis. Vbi notetur particulam *como*, nec habere proprium locum in dicto præsenti *seja*, nec in præterito imperfecto *fosse*: non enim dicimus, *como eu seja; como eu fosse.*

60 Infinitivus modus. Quod attinet ad modum infinitivum verbi *Sou*, tum reliquorum; vnica vox est spectans ad tempus præsens & imperfectum; v. g. *ser, amar*; reliqua tempora supplentur ex indicativo cum particula *que*, v.g. *Que sou, es, he: somos, soys, sam. Que era, eras, era: eramos, ereys, eram*: & sic de reliquis. Etiam præsens & imperfectum suppletur ex indicativo cum particula *que*, v. g. *Que sou,*

sou, es, he, somos &c. Qua era, eras, era, eramos &c. Frequentissimè modus infinitivus fert ante se aliquod verbum, & sæpe ipsum verbum *Sou*, v.g. *Desejo ser virtuoso: He grande cousa ser virtuoso.* Cupio virtute pollere. Est quid magnum virtute pollere. Aliquando verbum ipsum ponitur *post*, v.g. *ser virtuoso he grande bem.* virtute pollere est grande bonum.

Quando idioma verbi infinitivi fert ante se verbum de præsenti, etiam infinitivum, loquitur de præsenti, v. g. *Desejo ser virtuoso.* Desidero pollere virtute. At quando verbum antecedens loquitur de præterito imperfecto, perfecto, vel plusquam perfecto, infinitivum loquitur de præterito imperfecto, v.g. *Desejava, ou desejey, ou desejara ser virtuoso.* Desiderabam, uel desideravi, vel desideraveram esse virtuosus. Semper utimur præsenti, & imperfecto infinitivi proprij post verba significantia desiderium & timorem: item post verba, *posso, devo, gosto, começo, determinò, costumo, querò, mays querò, nam quero,* & similia: at post alia verba suppletur tum præsens, tum præteritum verbo indicativi addita particula *que*: v.g. *Sey que sou ignorante: Sabia que era ignorante: Sey que fuy ignorante: Sabia que fora ignorante.* Scio me esse ignorantem: sciebam me esse ignorantem: Scio me fuisse ignorantem: Sciebam me fuisse ignorantem. Item præteritum plusquam perfectum verbo in imperfecto: v.g. *Sabia que fora ignorante.*

61 Aliquoties quin præcedat verbum, sola particula *por*, præcedente fertur verbum ad præsens, vel imperfectum: item ad perfectum & plusquam perfectum Indicativi, v.g. *Por ser virtuoso me perseguem os maos*, vel *Por ser virtuoso me perseguiam, ou perseguiram os maos.* Quia sum virtuosus me persequuntur mali; vel quia sum virtuosus me persequebantur, vel persecuti sunt mali. Et idem valet ac dicere: *Porque sou, ou porque era virtuoso me perseguem ou perseguiram os maos.* Idem est quando præcedit particula *sem*, v.g. *sem ser letrado, dou, dava, ou dey pareceres acertados.* Quin sim literatus, do, dabam, vel dedi consilia æqua. Alio modo per conjunctivum: *Donque seja ou fosse letrado, sem ter estudado dou pareceres.*

ves. Item post particulam *a*, v.g. *Aser o que dizeys* &c. *A fallar verdade* &c. Casu quo sit id quod dicis, ut verum loquar.

Futurum primum infinitiui suppletur tempore præsente verbi *Ey*, *has*, *ha*, de quo infra loquemur, vel futuro indicativi, v.g. *Sey que aveys de ser homem douto: ou que seràs homem douto*. Scio te futurum esse virum doctum. Si futura infinitivi sequantur post verba promittendi, jurandi, & sperandi, supplentur talia futura præsenti Infinitivi, & particula *de* v.g. *Prometto de ser fiel: Iurava de ser fiel*. Promitto me futurum fidelem. Iurabam me futurum fidelem. Possunt etiam proferri sine *de*, & quidem elegantiùs.

Substantivum verbum Lusitanum copiosius Latino.

Quanvis verbum Latinum *Sum* careat tum participio temporis præsentis & imperfecti, tum etiam gerundiis, tamen verbum *Sou*, quod illi Lusitanicè respondet, habet illa omnia tempora quæ sunt hæc, *O que he, ou era. De ser, sendo, pera ser.* Vbi notandum est quòd participium præsentis & imperfecti supplet præsentis & imperfecti Indicativi primum gerundium: supplet infinitivi cum particula *de* secundum: & supplet tertium præsentis infinitivi cum particula *pera*. Solùm caret participio præteriti: quia sido (vt aliqui volunt) est Castellanum, proindeque abhorrens à puro Lusitanismo, eo modo, quem supra exposuimus num. 56.

62 Præter dictos quinque modos, vendicat verbum *Sou*, sicut & reliqua verba, duos alios minùs vulgares, sed valde elegantes, quorum idiomata linguæ tum Lusitanæ, tum Latinæ magnum leporem conferunt, ac energiam. Prior vocatur potentialis, quo utimur, quando volumus significare aliquid, quod esse aut evenire potest, sive per interrogationem in præsenti, sive absque illa in aliis temporibus. Posterior appellatur permissivus, aut concessivus & eo utimur quando rem aliquam permittimus, aut concedimus. Quilibet ex dictis modis habet quinque tempora, quæ statim apponens non illustrabo exemplis, gratia vitandæ prolixitatis.

Potentialis modus.

Modus

Modus potentialis.

Præsens. Que seja eu, que eyde ser? serey eu? *Sim.*
Præter. imp. Seria eu; fora; ou podera ser. *Essem.*
Præt. perf. Pude eu ser. *Fuerim.*
Præt. plusqu. Fora eu, ou podera ser. *Fuissem.*
Futur. Seria eu: serey: poderey ser. *Fuerim.*
Futur. alio modo: Ia que assim he, se embora, faze o que quizeres. *Siquidem ita res habet, esto bonis avibus, fac quod volueris.*

Modus permissivus, seu concessivus.

Præs. Seja eu, doulhe que seja, mas quæ seja. *Sim.*
Præt. imp. Fora eu, doulhe que fora, masque fora. *Essem.*
Præt. perf. Fosse eu, doulhe que fosse, masque fosse. *Fuerim.*
Præt. plusqu. Fora eu, doulhe que fora, masque fora. *Fuissen.*
Futur. Doulhe que venha, ou chegue à ser. *Fuero.*

SVBSELLIVM. IV. 36

De verbis generalibus, & auxiliaribus Ey, has, ha. Tenho, tens, tem.

NOn solùm illud veluti geminum verbum *Sou, ou Estou* est generale ex eo quòd (ut diximus) alterum comitetur omnes modos & tempora verborum passivorum, & alterum omnes modos & tempora verborum activorum: etiam verba *Ey, has, ha. Tenho, tens, tem*, sunt generalia: nam primum vendicat proprietatem valde extraordinariam, scilicet quod comitatur, vel comitari potest omnia verba in omnibus modis, ac temporibus, non solùm in activa, sed etiam in passiva, ut constabit ex apponendis; secundum comitatur

tatur in activa omnia verba, ſed non in omnibus temporibus, ut ſtatim patebit.

Quare maioris perſpicuitatis gratia, antequam exponamus conjugationes ordinarias, ad quas omnia verba reduci ſolent, oportet ſcire quomodo conjugentur hæc duo verba, quæ cum reliquis permixta repeṙiuntur.

CONIVGATIO VERBI, auxiliaris *Ey, has, ha.*

INDICATIVI PRÆSENS.

Sing. Eu Ey.
Tu has.
Elle ha.
Plur. Nôs hemos, ou avemos.
Vôs eys, ou aveys.
Elles ham.

Præter imp.

Sing. Eu avia.
Tu avias
Elle avia.
Plur. Nôs aviamos.
Vôs avieys.
Elles aviam.

Præter perf.

Sing. Eu ouve.
Tu ouveſte.
Elle ouve.
Plur. Nôs ouvemos
Vôs ouveſtes.
Eelles ouveram.

Præter pluſq.

Sing. Eu ouvera.
Tu ouveras.
Elle ouvera.
Plur. Nôs ouveramos.
Vôs ouvereys.
Elles ouveram.

Futur. imp.

Sing. Eu averey.
Tu averàs.
Elle averà.
Plur. Nôs averemos.
Vôs avereys.
Elles averàm.

Futur perf.

Sing. Ia eu entam terey avido.
Ia tu entam teràs avido.
Ia elle entam terá avido.
Plur. Ia nôs entam teremos

mos avido.
Ia vôs entam tereys avido.
Ia elles entam teràm avido.

Tempus incertum.

Sing. Eu averia.
Tu averias.
Elle averia.
Plur. Nôs averiamos.
Vôs averieys.
Elles averiam.

IMPERAT. præs.

Sing. Ajas ou ha tu.
Aja elle.
Plur. Ajamos nôs.
Ajays, ou avey vôs.
Ajam elles.

Futur. sive modus mand.

Sing. Averàs tu.
Averà elle.
Plur. Averemos nôs.
Avereys vôs.
Averàm elles.

OPTATIVI præs.

Sing. Oxala ouvèra eu.
Ouvèras Tu.
Ouvèra elle.
Plur. Ouvèramos nôs.
Ouvèreys vôs.
Ouvèram elles.

Præter. imp.

Sing. Oxalà ouvesse eu.
Ouvesses tu.
Ouvesse elle.
Plur. Ouvessemos nôs.
Ouvesseys vôs.
Ouvessem elles.

Præter. perf.

Sing. Queyra Deos que ouvesse eu.
Que ouvesses tu.
Que ouvesse elle.
Plur. Que ouvessemos nôs.
Que ouvesseys vôs.
Que ouvessem elles.

Præter. plusq.

Sing. Prouvèra à Deos que ouvèra eu.
Que ouveras tu.
Que ouvera elle.
Plur. Que ouvèramos nôs.
Que ouvèrys vôs
Que ouvèram elles.

Futur.

Sing. Praza à Deos que aja eu.
Que ajas tu.
Que aja elle.
Plur. Que ajamos nôs.
Que ajays vôs.

Que ajam elles.

CONIUNCTIVI praſ.

Sing. Como eu ey, ou avendo eu.
Tu has.
Elle ha.
Plur. Nôs hemos, ou avèmos.
Vôs eys, ou aveys.
Elles ham.

Præter. imp.

Sing. Como eu avià, ou avendo eu.
Tu aviàs.
Elle avia.
Plur. Nôs aviamos.
Vôs avieys.
Elles aviam.

Præter. perf.

Sing. Como eu ouve, ou avendo eu.
Tu ouveſte.
Elle ouve.
Plur. Nôs ouvemos.
Vôs ouveſtes.
Elles ouvèram.

Præter plusq.

Sing. Como eu ouvèra, ou avendo eu.
Tu ouvèras.
Elle ouvèra.
Plur. Nôs ouvèramos.
Vôs ouvèreys.
Elles ouvèram.

Futur.

Sing. Como eu ouver.
Tu ouvères.
Elle ouver.
Plur. Nôs ouvermos.
Vôs ouverdes.
Elles ouvèrem.

INFINITIVI praſ.

Sing. Aver, ou que Ey, has, ha.
Plur. Aver, ou que hemos, ou avemos, eys, ou aveys, ham.

Præter imp.

Sing. Aver, ou que avia, avias, avia.
Plur. Aver, ou que aviamos, avieys, aviam.

Præter perf.

Sing. Ter avido, ou que ouve, ouveſte, ouve.
Plur. Ter avido, ou que ouvemos, oveſtes, ovèram.

Præter. plusq.

Sing. Ter avido, ou que ouvera,

ouvèra, ouvèras, ouvèra.
Plur. Ter avido, ou que ouvèramos, ouvereys, ouveram.

Futurum.

Sing. Que averey, averàs, averà, ou que ey, has, ha de aver.
Plur. Que averemos, avereys, averàm, ou que hemos, ou avèmos, Eys, ou aveys, ham de aver.

Particip. præs.

Em aver, avendo, e tendo avido.

Participium Præt.

Avido, ou avida.

Gerundium.

De aver, para aver.

OBSERVATIONES.

PRoposito sic exemplari verbi auxiliaris *Ey, has, ha,* observandum est 1. verba auxiliaria, prout talia sunt, accepta seorsim ab aliis verbis, nihil significare. Solùm enim fuerunt inventa, ut ferrent auxilium verbis aliis, pro ipsorùm significatione dirigenda, ut sic vel sic extendatur, vel limitetur.

Dixi (prout talia sunt) quia verbum *Ey, has, ha,* non in omnibus temporibus est auxiliare: & tunc carens vi auxiliandi idem significat quod apud Latinos *habeo, es,* Procedunt dicta de verbo *tenho* infra apponendo.

Observandum est 2. hujusmodi verbum *Ey, has, ha,* præstare usum & auxilium quibuscunque aliis verbis, in modis, temporibus, ac personis tam in ipsorum significatione activa, quàm passiva. In significatione activa additis sibi particula *de* & præsenti infinitivi verborum, v. g. *Ey, has, ha de amar, de ler, de ouvir.* Amaturus, lecturus, auditurus sum, es, est. *avia, avias, avia de amar, de ler, de ouvir.* Amaturus, lecturus, auditurus eram, eras, erat.

In significatione passiva additis sibi particula, *de* præsenti infinitivi verbi *Ser*, & participio præteriti cujuscunque verbi, v.g. *Ey, has, hade ser amado, lido, ouvido.* Amandus, legendus, audiendus sum, es, est: eram, erat, erat, &c.

CONIVGATIO VERBI auxiliaris *Tenho.*

INDICATIVI PRÆS.

Sing. Eu tenho.
Tu tens.
Elle tem.
Plur. Nôs temos.
Vôs tendes.
Elles tem.

Præter. imp.

Sing. Eu tinha.
Tu tinhas.
Elle tinha.
Plur. Nôs tinhamos.
Vôs tinheys.
Elles tinham.

Præter. perf.

Sing. Eu tive.
Tu tiveste.
Elle teve.
Plur. Nôs tivèmos.
Vôs tivestes
Elles tivèram.

Præter. plusq.

Sing. Eu tivèra,
Tu tivèras.
Elle tivèra
Plur. Nôs tivèramos.
Vôs tivèreys.
Elles tivèram.

Futur. imperf.

Sing. Eu terey.
Tu teràs.
Elle terà.
Plur. Nôs terèmos.
Vôs tereys.
Elles teram.

Futur. perf.

Sing. Ia eu entam terey tido.
Ia tu entam teràs tido.
Ia elle entã terà tido.
Plur. Ia nôs entam terèmos tido.
Ia vôs entam terèys tido.
Ia elles entam teràm tido.

Temp. incert.

Sing. Eu teria.
Tu terias.
Elle teria.
Plur. Nôs teriamos.
Vôs terieys.
Elles teriam.

IMPERAT.
præs.

Sing. Tem, ou tenhas tu.
Tenha elle.
Plur. Tenhàmos nôs.
Tende, ou tenhàys vôs.
Tenham elles.

Futur. sive mod. mand.

Sing. Teràs tu.
Terà elle.
Plur. Terèmos nôs.
Tereys vôs.
Teràm elles.

OPTAT.
præs.

Sing. Oxalà tivera eu.
Tivèras tu.
Tivèra elle.
Plur. Tivèramos nôs.
Tivereys vôs.
Tiveram elles.

Præt. imperf.

Sing. Oxala tivesse eu.
Tivesses tu.
Tivesse elle.
Plur. Tivessemos nôs.
Tivesseys vôs.
Tivessem elles.

Præt. perf.

Sing. Queyra Deos que tenha eu, ou tivesse.
Que tenhas tu, ou tivesses.
Que tenha elle, ou tivesse.
Plur. Que tenhàmos nôs, ou tivessemos.
Que tenhàys vôs, ou tivesseys.
Que tenham elles, ou tivessem.

Præt. plusq.

Sing. Prouvèra a Deos que tivèra eu, ou tivesse.
Que tiveras tu, ou tivesses.
Quæ tivèra elle, ou tivesse.
Plur. Que tivèramos nôs, ou tivessemos.
Que tivèreys vôs, ou tivesseys.

Que tivèram elles,
ou tiveſſem.

Futur.

Sing. Praza à Deos que tenha eu.
Que tenhas tu.
Que tenha elle.
Plur. Que tenhamos nôs.
Que tenhays vôs.
Que tenham elles.

CONIVNCT.

præſ.

Sing. Como eu tenho.
Tu tens.
Elle tem.
Plur. Nôs temos.
Vôs tendes.
Elles tem.

Præter. imp.

Sing. Como eu tinha.
Tu tinhas.
Elle tinha.
Plur. Nôs tinhamos.
Vôs tinheys.
Elles tinham.

Præter. perf.

Sing. Como eu tive.
Tu tiveſte.
Elle teve.
Plur. Nôs tivemos.
Vôs tiveſtes.
Elles tivèram.

Præter. pluſq.

Sing. Como eu tivera, ou tiveſſe.
Tu tivèras, ou tiveſſes.
Elle tivèra, ou tiveſſe.
Plur. Nôs tivèramos, ou tiveſſemos.
Vôs tivereys, ou tiveſſeys.
Elles tivèram, ou tiveſſem.

Futurum.

Sing. Como eu tiver.
Tu tivères.
Elle tiver.
Plur. Nôs tivermos.
Vôs tiverdes.
Elles tivèrem

INFINIT.

præſ.

Sing. Ter, ou que tenho, tens, tem.
Plur. Ter, ou que temos, tendes, tem.

Præter. imp.

Sing. Ter, ou que tinha, tinhas, tinha.
Plur. Ter, ou que tinhamos, tinheys, tinham.

Præter. perf.

Sing. Ter tido, ou que tive, tivestes, teve.
Plur. Ter tido ou que tivèmos, tivestes, tivèram.

Præter. plusq.

Sing. Ter tido, ou que tivèra, tivèras, tivèra.
Plur. Ter tido, ou que tiveramos, tivèreys, tivèram.

Futur. imperf.

Sing. Que terey, teràs, terà, ou que Ey, has, ha de ter.
Plur. Qúe terèmos, tereys, teràm, ou que avèmos, aveys, ham de ter.

Futur. perf.

Sing. Que ouvèra ouvèras, ouvèra de ter.
Plur. Que ouvèramos, ouvereys, ouvèram de ter.

Particip. præs.

Em ter, tendo, ou tendo tido.

Particip. Præt.

Tido, ou tida.

Gerund.

De ter, para ter.

OBSERVATIONES.

VTimur hoc verbo *Tenho, tens, tem* in supradictis modis, temporibus & personis, vt auxilietur verbis quibuscunque solùm in significatione activa, & nunquam in passiva ipsorum verborum, addito illi participio præteriti talium verborum, v. g. *Tenho, tens, tem amado, lido, ou vido.* Amavi, legi, audivi. *Tinha, tinhas, tinha amado, lido ouvido.* Amaveram, legeram, audiveram.

Observandum est 1. linguas alias vulgares, qualis est Castellana, Itala, Gallica, & similes supplere nostra idiomata, vulgò *linguagens* correspondentia, Latinis

nis Amavi, legi, audivi : amaveram, legeram audiveram, verbo auxiliari quod correfpondet noftro *Ey*, *has*, *ha*,,v. g. Caftellana *e*, *as*, *à amado*, *lido*, *oido*, fimiliter aliæ : quod nos facimus noftro verbo *tenho* & non verbo *Ey* quia non dicimus *Ey amado*, fed dicimus *tenho amado.*

Obfervandum eft 2. tria fuprapofita verba noftra auxiliaria *Sou*, *Ey* . *tenho* aliquando effe fibi mutuò auxiliaria, v.g. *Ey de fer*, *Ey de ter*, *Tenho fido*, *tenho avido*: aliquando vnumquodque fibimet ipfi auxiliare effe, v.g. *Ey de aver*, *ha de aver*, Tenho tido, &c. At tunc verbum *Ey* (& fic de aliis auxiliatur fuis partibus non quà auxiliaribus, fed quà fignificativis.

OBSERVATIONES ALIÆ.

64 *Pro duobus verbis auxiliaribus propofitis.*

Ey verbum anomalum.

1 Obfer. Verbum *Ey* eft anomalum proindeque non fequitur regulam alicujus alterius verbi. Solùm in fecunda & tertia perfona fingularis numeri, & in tertia pluralis præfentis indicativi & infinitivi quæ funt eædem, fcribitur cum afpiratione *h* v.g.*hàs*,*hà*, *hàm* : in reliquis fine afpiratione. Vnum quid habet exorbitans & in nullo alio verbo repertum, fcilicet quòd in omnibus modis, temporibus ac perfonis numeri fingularis infervit non folùm nominibùs fingularis cum quibus iconcordat, fed etiam nominibus pluralis v.g.*hà*, *avia*, *ouve hum anno*, & *muytos annos*. *Hà* . *avia*, *ouve nefta terra hum homem*, *e muytos homens*. & dici hoc nequit cum tertiis perfonis pluralis, v. g. *Ham*; *aviam*, *ouveram muytos annos*, *ou muytos homens*. Fuerunt, feu extiterunt multi anni, vel multi homines. At non ideo dicendæ funt otiofæ tertiæ perfonæ pluralis ; fiquidem frequenter inferviunt aliis opportunitatibus, ut ftatim videbimus.

De particula cum verbo Ey.

2 Obfer. Omnibus modis, temporibus ac perfonis huius verbi utimur paffim, jungentes illi particulam *de* cum præferti vel imperfecto cujuflibet verbi activi in infinitivo, & etiam verbi fubftantivi *fou*, *ou eftou*: v. g.

v.g. *Ey de ser*, *ey de amar*, *ey de ler* &c. *avia de ser*, *avia de amar*, *avia de ler*. *Ouve de ser*, *ouve de amar*, *ouve de ler*. Et idem in reliquis Personis, v.g. *hàs*, *hà*, *avemos*, *aveys*, *ham*: *avias*, *avia*, *aviamos*, *avieys*, *aviam*: *ouve*, *ouvemos*, *ouvestes*, *ouveram de ser*, *de amar*, *de ler* &c. & in his, ac similibus loquendi modis habent locum tertiæ personæ pluralis dicti verbi: & ideo diximus §. antecedenti illas non esse otiosas.

Notandum est in hujusmodi idiomatibus non esse locum verbo *tenho*, quia Lusitani non aptè dicemus, *Tenho de amar*, *de ler*, *de ouvir*, *de escrever*: sunt enim loquendi modi satis elegantes apud Castellanos, qui dicunt: *Tengo de amar*, *de ler*, *de escrivir* &c. verùm apud Lusitanos satis improprij. Notandum etiam est aliquando in quibusdam idiomatibus adjungi particulam *me*, v.g. *ha me de dar*: *ha me de custar caro*: in quibus semper particula *me* ponitur ante particulam *de* & non post, v.g. *ha de me dar*: *ha de me custar*. Sicut per errorem dicunt impoliti.

3 Obser. Omnibus modis, temporibus & personis hujus verbi *Ey* utimur frequenter jungendo illi particulam *de* cum infinitivo verbi *Sou* nempe *ser* & cum participio præteriti cujuscumque verbi passivi, v. g. *Ey de ser amado*, *lido*, *ouvido*: *avia*, *ouve de ser amado*, *lido*, *ouvido*, & sic de reliquis personis, v. g. *hàs*, *hà*, *avemos*, *aveys*, *ham*: *avias*, *avia*, *aviamos*, *avieys*, *aviam*: *ouveste*, *ouve*, *ouvemos*, *ouvestes*, *ouveram de ser amados*, *lidos*, *ouvidos* &c. Et etiam in his, & similibus idiomatibus, vulgò *linguagens* habent suum peculiarem usum tertiæ personæ pluralis hujus verbi *Ey*. 65 Sou cum verbo Ey.

Notetur quòd in passiva semper ponitur verbum *Ey* ante verbum *ser*, v. g. *Ey*, *avia*, *de ser* &c. verùm in activa aliquoties ponitur non solùm ante verba quibus jungitur, ut dictum est, sed etiam post eadem verba, v.g. *Se me fizerdes a vontade*, *deyxarvos Ey por meu erdeyro*. *Se fordes obediente a vossos pays*, *farvos ha Deos muytas merces*. Si mihi annueris, te meum hære emconstituam. Si obedieris tuis parentibus, Deus tibi conferet multa beneficia.

4 Obser. Quanvis verbum *Ey* jungatur elegantur in

voce paſſiva reliquorum verborum (ut diximus) cum prætetito paſſivo : tamen in voce activa non jungitur cũ eodem præterito, ut nonnulli vitiosè ac perperam jungunt. Idcirco non dicemus : *Ey*, *avia*, *ouve*, *ouvèra*, *averey amàdo*, *lido*, *ouvido*, & ſic de reliquis perſonis. Tales loquendi modi ſunt Caſtellani, & elegantes in eorum lingua : verùm improprij in lingua Luſitana: in confiniis tamen regni utuntur illis Luſitani ob commercium & vicinitatem cum Caſtellanis.

Idcirco in ſimili idiomate loco vocum *Ey*, *avia*, *ouve*, *ouvèra*, *averey*, *aja*, *ouveſſe*, vel uſurpanda ſunt verba, quorum participiis utuntur Caſtellani ; v. g. quando illi dicunt *Ey eſtado em Roma* ; *ido a Roma*, *andado por Roma*, dicemus nos Luſitani *Eſtive em Roma*, *fuy a Roma*, *Andey por Roma*, vel ſaltem utemur participiis iiſdem cum verbo *tenho*, *tinha*, *tive*, *tivèra*, *terey*, *tiveſſe*, v. g. *tenho eſtàdo em Roma*, *ido a Roma*, *andàdo por Roma*.

Verbi tenho obſervatio.

5 Obſer. Verbum *tenho* frequenter jungitur cum verbis activis, & etiam quibuſdam neutris, non in omnibus temporibus, ſed ſolùm in præteritis perfectis, & pluſquam perfectis indicativi, optativi conjunctivi, & infinitivi : item in futuris perfectis indicativi, & conjunctivi, v. g. *Tenho amàdo*, *tivèra amàdo*. *Queyra Deos que tenha amàdo*. *Prouvèra à Deos que tivèra eu amàdo*. *Como eu tenho*, *ou tendo amàdo*. *Como eu tinha amàdo*, *ou tendo amàdo*. *Ter amàdo*, *eu terey amàdo*. *Como eu tiver amàdo &c.* Notandum eſt. 1. verbum *tenho* non benè conjungi cum omnibus participiis omnium verborum activorum. Nòn enim rectè dicitur *Tenho podido*, *tenho querido*, *tenho rido*, *tenho avorrecido*. Quia verbum auxiliare *tenho* non admittit ſignificationem omnium verborum. Ad hujuſmodi tamen monitionis obſervantiam ſolus uſus regulam præſtabit. Notandum eſt 2. verba illa cum quibus non jungitur verbum *tenho* eſſe ſecundæ & tertiæ conjugationis, eſſeque valde rara. Cum omnibus primæ conjugationis rectè jungitur. Excipitur verbum *matar*. non enim dicimus *Tenho matàdo* : ſed dicimus *Tenho morto*, ubi notari debet hanc

locutionem

locutionem *Tenho morto* non correſpondere voci Luſitanæ *morri*, ſed voci Luſitanæ *matey*: illa idem valet atque mortuus fui, hæc idem atque interfeci.

6 Obſer. verbum *Ey* in prima & tertia perſona ſingularis præteriti perfecti indicativi *Ouve* æquivocatur cum tertia perſona ſingularis præſentis indicativi verbi *ouço* quæ etiam eſt *ouve*. Verbum *tenho* in prima & tertia perſona ſingularis præteriti imperfecti indicativi *tinha* æquivocatur cum nomine *tinha* qui eſt morbus dictus Græcis ac Latinis aleopecia: in quibus ex ſolo contextu patebit diſcrimen. 67 Perſonarum, ouve, tinha, & tem æquivocatio.

Eadem ratione tertia perſona ſingularis & pluralis præſentis indicativi eſt eadem in verbo *tenho* ſicut & in verbo *ponho*: dicimus enim *Elle*, *tem*; *elles tem*, ſicut in verbo *ponho*. *Elle poem*, *elles poem*. Quæ æquivocatio tanquam rara notari debet. Quanvis enim ſit valde frequens in utroque idiomate Luſitano, & Latino æquivocari tempora cum temporibus diverſorum modorum: item primas perſonas imperfectorum, & pluſquam perfectorum cum tertiis perſonis ſingularis in iiſdem temporibus: v.g. *Eu era*, *elle era*: *Eu fora*, *elle fora*: *Eu tinha*, *elle tinha*: *Eu tivera*; *elle tivera*, &c. tamen eſt quid rarum tertiam perſonam ſingularis cum tertia pluralis æquivocari, & ſolùm reperitur in verbis *tenho*, *ponho*, & ipſorum compoſitis, *retenho*, *detenho*, *componho*, *diſponho*: item *venho*.

SVBSELLIVM V. 68

De conjugationibus Luſitanis ad quas omnia verba Luſitana reducuntur.

EXplorata jam verbi ſubſtantivi, & utriuſque verbi auxiliaris natura, quam reliquimus in tertio & quarto ſubſellio ſeriatim collocatam, ſupereſt verba omnia in quaſdam veluti ſeries revocare, & in ſingulis quas dicimus conjugationes, ſuum

 proponere

proponere exemplar, quod reliqua in tali ſerie, ſeu conjugatione verba æmulentur. Sic enim præeuntis ducis intellecta natura, proclive erit ſequacium rationem intelligere.

Tres tantùm occurrunt generales ſeries, ſeu tres inter ſe diſtinctæ conjugationes, quæ omnia Luſitana verba complectuntur. Eas tamen non poſſemus rectè dignoſcere, niſi habita ratione ſecundæ perſonæ præſentis Indicativi modi in ordine ad modum infinitivum.

Prima igitur ſeries, ſeu conjugatio eſt verborum quæ in ſecunda perſona præſentis Indicativi finiuntur in *as* & in infinitivo deſinunt in *ar*, v. g. *amo*, *amas*, *amar*: *enſino*, *enſinas*, *enſinar*: *louvo*, *louvas*, *louvar*, apud Latinos diligere, docere, laudare.

Secunda ſeries, ſeu conjugatio eſt verborum, quæ in ſecunda perſona terminantur in *es*, & in Infinitivo deſinunt in *er*, v. g. *leyo*, *les*, *lér*: *conheço*, *conheces*, *conhecer*: *eſcrevo*, *eſcreves*, *eſcrever*: apud Latinos legere, cognoſcere, ſcribere.

Tertia ſeries, ſeu conjugatio eſt verborum quæ in ſecunda perſona finiuntur in *es*, & in Infinitivo definunt in *ir*, v. g. *ouço*, *ouves*, *ouvir*: *finjo*, *finges*, *fingir*: *abro*, *abres*, *abrir*. Apud Latinos audire, fingere, aperire.

Ad huiuſmodi tres ſeries, ſeu ordines reducuntur verba omnia Luſitana, adeo, ut etiam verba anomala ad aliquem ex tribus deſignatis ordinibus ſpectent, ac ſequantur ſuum peculiarem modum conjugandi, licèt in aliquibus temporibus, ac perſonis diſcedant à communi aliorum regula, ut infra videbimus.

69 *Conjugatio prima.* Prima conjugatio innoteſcit faciliùs quàm reliquæ. Quia ut intelligamus verbum pertinere ad primam conjugationem, ſatis eſt videre ſecundam perſonam ſupradicti modi & temporis finitam in *as*, vel Infinitivum finitum in *ar*. Difficiliùs eſt ſecundæ, ac tertiæ conjugationis verba dignoſcere: cum enim utraque habeant ſecundam illam perſonam terminatam in *es*, non poteſt per illam intelligi ſpectetne verbum ad ſecundam, an ad tertiam conjugationem.

Auget

Auget difficultatem, quòd cum ſola & tota differentia inter verba ſecundæ ac tertiæ conjugationis deſumatur ex Infinitivo terminato in *er*, vel in *ir*, per nullam certam regulam ſciri poteſt qualiter terminentur: ſolus uſus id docebit. Adde ex cognita prima perſona alicuius verbi non poſſe cognoſci ſecundæ perſonæ terminationem. Hujuſmodi autem defectus Luſitanæ linguæ peculiaris non eſt: ſed verſatur per omnes linguas etiam politiores, & perfectiores, qualis Hebræa, Græca, & Latina.

Differentia inter verbum ſecundæ, & tertiæ conjugationis.

Verba primæ conjugationis ſunt adeo regularia, & 67
tam exactè ſervant eandem rationem conjugandi, ut in omnibus modis & temporibus retineant omnes characteres primæ perſonæ præſentis Indicativi, deperdita ſolùm ultima litera *o*, quæ convertitur in eas literas, in quas reliqua tempora deſinunt: v. g. *Amo*, *amava*, *amey*, &c. *louvo*, *louvava*, *louvey*, &c. Ex qua generali regula excipitur verbum *dou*, quod in reliquis temporibus perdit duas ultimas literas *ou*, v. g. *dava*, *dey*, &c. Excipiuntur etiam verba finita in *co*, v. g. *fico*, *finco*, *brinco*, *arranco*, *manco*, *troco*, *ronco*, *pico* apud Latinos maneo, figo, ludo, avello, trunco, ſterto, pungo, & Luſitana ſimilia, quæ cum ſervent in reliquis temporibus omnes literas, & ſolùm perdant literam *o*, tamen in præterito perfecto perdunt etiam literam *c*, quam mutant in literam *q*. v. g. *fiquey*, *finquey*, *brinquey*, *manquey*, *arranquey*, *ronquey*, *piquey*. &c. Latinis manſi, fixi, luſi, truncavi, avulſi, ſtetti, pupugi,

Alia differentia valde notabilis, eſt hucúſque parum notata: datur inter verba primæ conjugationis, & verba ſecundæ, ac tertiæ, ſcilicet quòd verba ſecundæ, ac tertiæ conjugationis raró æquivocantur cum nominibus ſimilibus cuicunque ex illorum perſonis, in quocunque tempore, ut patebit diſcurrenti advertenter per ſingula: ſecundæ conjugationis ſunt *como*, *corro*, *ſorvo*, Latinè edo, curro, ſorbeo: tertiæ ſunt *ſayo*, *rio*: exeo, rideo, quæ licèt in prima perſona æquivocentur cum nominibus ſimilibus, non ſic in aliis perſonis. Verùm primæ conjugationis verba frequentiſſimè æquivocantur in prima, ſecunda, &

tertia perſona ſingularis, præſentis indicativi cum nominibus, quæ ſcribuntur & pronunciantur iiſdemmet litteris, & ſæpe abſque vllo diſcrimine, quod proinde ex ſolo orationis contextu deſumi poteſt. Eruditionis gratia appono exempla.

71 Verba æquivocata cum nominibus. Tribus modis æquivocantur verba primæ conjugationis cum nominibus. Primò ſolùm in prima perſona Secundo ſolùm in ſecunda & tertia perſona. Tertio in omnibus tribus perſonis.

Quod attinet ad primum modum, juxta quem verbum in dicta prima perſona eſt ſimul verbum ac nomen iiſdem prorſus literis, explicatur ſequentibus exemplis: *Agouro* verbum, auguror, nomen augurium: *abraço* verbum, amplector, nomen amplexus: *brinco* verbum: ludo, nomen ludus: *beyjo* verbum: oſculor, nomen oſculum, *canto* verbum: cano, nomen cantus: *choro* verbum: ploro, nomen ploratus: *deſprezo* verbum: contemno, nomen contemptus: *deſejo* verbum: deſidero, nomen deſiderium: *Começo* verbum: incipio, nomen initium: *enſino* verbum: doceo, nomen, doctrina; *furto* verbum: furor, nomen furtum: *fecho* verbum: claudo, nomen clauſura: *berro* verbum: mugio, nomen mugitus: *livro* verbum: libero, nomen liber: *roubo* verbum: furor, nomen furtum: *olho* verbum: video, nomen oculus: *rogo* verbum peto; nomen petitio: *ſoluço* verbum: ſingultio, nomen ſingultus, & ſic de aliis.

Æquivocatio verborum cum nominibus. Quod attinet ad ſecundum modum, verba primæ, conjugationis in ſecundis ac tertiis perſonis ſingularis æquivocantur cum nominibus, v. g. *tu alporcas; elle alporca: arrobas, arroba: bulras, bulra: buſcas, buſca: brigas, briga: borras, borra: calças, calça: cavas, cava: culpas, culpa: cobiças, cobiça: caſas, caſa: folgas, folga: firmas, firma: forças, força: falhas, falha: chamas, chama: danças, dança: eſcovas, eſcova: formas, forma: roças, roça: ſalvas, ſalva, juras, iura: levas, leva: traças, traça*, & reliqua pene innumera, quæ ſimul verborum perſonæ, & nomina ſunt, ac videri poſſunt in vocabulariis, ibique Latinitatè donata.

Quod

Quod attinet ad tertium modum, æquivocantur cum nominibus in omnibus tribus personis verba *Eu amo, tu amas, elle ama*: *ameaço, ameaças, ameaça*: *barro, barras, barra*: *bugio, bugiàs, bugia*: *bobo, bobas, bobà*: *boto, botas, bota*: *barbo, barbas, barba, cego, cegas, cega, conto, contas, conta*: *cerco, cercas, cerca*: *cobro, cobras, cobra*: *casco, cascas, casca*: *çujo, çujas, çuja*: *caço, caças, caça, choco, chocas, choca*: *forro, forras, forra*: *fosso, fossas, fossa*: *ferro, ferras. ferra*: *gozo, gozas, goza*: *pico, picas, pica*: *peyto, peytas, peyta*: *prezo, prezas, preza*: *prego, pregas, prega*: *pego, pegas, pega*: *ronco, roncas, ronca*: *salvo, salvas, salva*: *toco, tocas, toca*: *vazo, vazas, vaza*: *velo, velas, vela*. Et innumera ejusdem rationis quæ Dictionaria Lusitana Latinè vertunt. 72

Denique æquivocantur cum nominibus tertiæ personæ pluralis præsentis indicativi verborum primæ conjugationis: v. g. *elles arrepelam, arremessam, apertam, arpam, amigam, bulram, borram, balam, brigam, botam., cobram, cavam, choutam, choram, calçam, çurram, caçam, descansam, esfregam, enxergam, escalam, esmerilham, formam, farpam, ferram, moscam, picam, pregam, pegam, piam, rezam, rincham, roncam, rebellam, regram, trovam, varam, vergam*, & similia, quibus in tertiis personis pluralis respondent nomina Lusitana iisdem characteribus scripta, & solùm discriminantur in accentu acuto, vel circumflexo, quem admittunt sola nomina, & non illæ tertiæ personæ verborum, v.g. *arrepellam* sine accentu, id est vellunt crines: *arrepeliàm* cum accentu id est. discissio crinium. 73

Observari oportet verba quæ æquivocantur cum nominibus, ut plurimùm, habere eandem significationem ab uno derivatam in aliud, ut constat ex *num.* 71. in verbis *agouro, abraço, brincó*, prout coincidunt cum nominibus eorundem prorsus characterum. Aliquando tamen diversam habent significationem vel in omnibus personis, vel in aliqua tantùm: verùm adhuc ex proprietate rei significatæ nomen servat similitudinem quandam, & proportionem ad verbum cum quo

æquivocatur

æquivocatur : v. g. verbum *Eu amo , tu amas, elle ama,* ſignificat amare, ſeu diligere, & nomen cum quo æquivocatur in prima perſona , *amo* ſignificat dominum , ſeu herum famuli ſervientis : & nomina cum quibus æquivòcatur in ſecunda , & tertia perſona ſignificant tum nutrices puellorum, tum fœminas quæ habent ſub ſe famulos , vel famulas : unde quamvis ſignificatio in perſonis verbi , & nomine poſito in utroque numero ſit diverſa, habet tamen ex alluſione quandam emphaſim, & energiam : denotat enim herum ut rectè ſe gerat erga famulos , & nutricem erga puellos quos alit, debere eos diligere. Similiter *barbo* , verbum ſignificat *criar barba* , Latine pubeſcere, & nomen *barbo* , ſignificat piſcem Latinè mulus , qui per barbam à reliquis diſtinguitur.

Vitandæ prolixitatis gratia non divagor perquirens innumera exempla quæ poſſem coacervare. Qui tamen in Luſitana lingua mediocriter vreſatus fuerit, diſcurrens per verbæ primæ conjugationis , & nomina cum illis æquivocata , intelliget frequentes illas æquivocationes , ſeu reciprocationes non oriri ex defectu ſeu inopia noſtræ linguæ , ſed potiùs ex quadam pulchra & emphatica opulentia.

74

SVBSELLIVM VI.

De verbis primæ conjugationis, & ipſorum exemplari in voce activa.

Exemplar conjugationis primæ in activa.

EXEMPLAR

Primæ conjugationis in voce activa.

Amo verbum activum conjugationis primæ ſic conjugabitur.

INDICA

INDICATIVI MODI
tempus præsens.

Eu amo.	Amo.	Io amo.	
Tu amas.	Amas.	Tu ami.	
Elle ama.	Amat.	Quello ama.	
Nôs amamôs.	Amamus.	Noi amiamo.	Pl.
Vôs amays.	Amatis.	Voi amate.	
Elles amam.	Amant.	Quelli amano.	

Præteritum imperfectum.

Eu amàva.	Amàbam.	Io âmavo.	
Tu amàvas.	Amàbas.	Tu amavi.	
Elle amàva.	Amabat.	Quello amava.	
Nôs amàvamos	Amabàmus.	Noi amavamo.	Pl.
Vôs amàreys.	Amabàtis.	Voi amavate.	
Elles amàvam.	Amàbant.	Quelli amavano.	

Præteritum perfectum.

	Italicè.	
Eu amey, ou tenho amàdo. Amàvi.	Io amai, & ho amato.	
Tu amaste, ou tens amado. Amàvisti.	Tu amasti, & hai amato.	
Elle amou, ou tem amado. Amàvit.	Quello amò, & hà amato.	
Nôs amàmos, ou temos amado. Amàvimus.	Noi ammamo, & habbiamo amato.	Pl.
Vôs amastes, ou tendes amàdo. Amàvistis.	Voi amaste, & havete amato.	
Elles amàram, ou tem amado. Amavèrunt vel Amavère.	Quelli amarono, & hanno amato.	

Præteritum plusquam perfectum.

	Eù amàra, ou tinha amàdo.	Amaveram.	Io havero amato.
	Tu amàras, ou tinhas amado.	Amaveras.	Tu havevi amato.
	Elle amàra, ou tinha amado	Amaverat.	Quello haveva amato.
Pl.	*Nôs amàramos, ou tinhamos amàdo.*	Amaveràmus.	Noi havevamo amato.
	Vôs amareys, ou tinheyis amado.	Amaveràtis.	Voi haverate amato.
	Elles amàram, ou tinham amado.	Amaverant.	Quelli havevano amato.

Futurum imperfectum.

	Eu amarey.	Amàbo.	Io amerò.
	Tu amaràs.	Amàbis.	Tu amerai.
	Elle amarà.	Amàbit.	Quello amerà.
Pl.	*Nôs amaremos.*	Amàbimus.	Noi ameremo.
	Vôs amareys.	Amàbitis.	Voi amerete.
	Elles amaràm.	Amàbunt.	Quelli ameranno.

Futurum perfectum.

	Jà eu entam terey amàdo.	Amavero.	Quando io amerò, e averò amato.
	Tu teràs amàdo.	Amaveris.	Tu amaray, e averai amàto.
	Elle terà amàdo.	Amaverit.	Quello amarà, e averà amàto.
Pl.	*Jà entam nôs teremos amàdo.*	Amaverimus.	Quando noi amaremo, e averemo amato.
	Vôs tereys amado.	Amaveritis.	Voi amarete, e averete amàdo.
	Elles teràm amado.	Amaverint.	Quelli ameranno, e averanno amato.

IMPERA

IMPERATIVI MODI
tempus præsens.

Ama tu.	Ama vel amàto.	Ama tu.	
Ame elle.	Amet.	Ami quello.	
Amèmos nôs.	Amèmus.	Amiamo noi.	Pl.
Amay vôs.	Amàte, vel amatòte.	Amate voi	
Amem elles.	Ament.	Amino quelli.	

Futurum vel potius modus mandativus.

Amaràs tu.	Amàto tu, vel Amàbis.	Amerai tu	
Amarà elle.	Amàto ille, vel Amàbit.	Amerà quello.	
Amareys vôs.	Amatòte, vel Amabitis.	Amerete voi.	Pl.
Amaràm elles.	Amanto, vel Amabunt.	Ameranno quelli.	

OPTATIVI MODI
tempus præsens, & imperf.

Oxàla amàra eu, ou amasse.	Vtinam. Amàrem.	I dio volesse che io amassi.	
Amàras tu, ou amasses.	Amàres.	Tu amassi.	
Amàra elle, ou amasse.	Amàret.	Quello amasse.	
Oxalà amaramos nôs, ou amassemos.	Vtinam. Amarèmus.	I dio volesse, che noi amassimo.	Pl.
Amàreys vôs, ou amasseys.	Amarètis.	Voi amaste.	
Amàram elles, ou amassem.	Amàrent.	Quelli amassero.	

Præteritum perfectum.

	Queyra Deos que tenha eu amàdo, ou Oxala amasse. Vtinam Amaverim.	Idio voglia che io habia amato.
	Que tenhas tu amàdo. Amaveris.	Tu habbi amato.
	Que tenha elle amàdo. Amaverit.	Quello habbia amato.
Pr.	*Queyra Deos que tenhamos nôs amàdo.* Vtinam. Amaverimus.	Idio voglia che noi habbiamo amato.
	Que tenhays vôs amàdo. Amaveritis.	Voi habbiate amato.
	Que tenham elles amàdo. Amaverint.	Quelli habbiano amato.

Præteritum plusquam perfectum.

	Prouvèra a Deos que amàra eu, ou tivera amado. Vtinam. Amavissem.	Idio volesse che io havessi amato.
	Que amàras tu. Amavisses.	Tu havessi amato.
	Que amàra elle. Amavisset.	Quello havesse amato.
Pl.	*Prouverà a Deos que amàramos nôs.* Vtinam. Amavissemus.	Idio volesse che noi havessimo amato.
	Que amàreys vôs. Amavissetis.	Voi avefte amato.
	Que amàram elles. Amavissent.	Quelli havessero amato.

Futurum.

Praza a Deos que ame eu. Vtinam	Amem.	Idio voglia che io ame,
Que ames tu.	Ames.	Tu ami.
Que ame elle.	Amet.	Quello ami.

Prava

Praza a Deos que amèmos nôs. Vtinam. Amemus.	Idio voglia che noi amiamo.	Pl.
Que ameys vôs. Ametis.	Voi amiate.	
Que amem elles. Ament.	Quelli amino.	

CONIVNCTIVI MODI *tempus præsens.*

Como eu amo, ou amando eu. Cum Amem.	Conciosia cosa che io ami, o amando io.	
Como tu amas. Ames.	Tu ami, ò amando tu.	
Como elle ama. Amet.	Quellò ami, ò amando quello.	
Como nôs amamos. Cum. Amemus.	Conciosia cosa che noi amiam, ò amando noi.	Pl.
Como vôs amays. Ametis.	Voi amiate, ò amando voi.	
Como elles amam. Ament.	Quelli amino, ò amando quelli.	

Præteritum imperfectum.

Como eu amàva, ou amando eu. Cum Amàrem.	Conciosia cosa che io amassi.	
Como tu amàvas. Amàres.	Tu amassi, e ameresti, o amando tu.	
Como elle amàva. Amàret.	Quello amasse, e amerebbe, e amando quello.	
Como nôs amavàmos. Cum Amarèmus.	Conciosa cosa che noi amassimo, e amaremmo, o amando noi.	Pl.
Como vôs amàveys. Amarètis.	Voi amaste, e amereste, o amando voi.	
Como elles amàvam. Amàrent.	Quelli amassero, & amerobbero, o amando quelli.	

Præteritum perfectum.

Como eu amey, ou tenho amado, ou amando eu, eu tendo amàdo. Cum Amarim.	Conciosia cosa che io habbia amato, ò havendo amato.
Como tu amaste. Amaveris.	Tu habbi amato, o havendo tu amato.
Como elle amou. Amaverit.	Quello habbia amato, o hauendo quello amato.
Pl. *Como nòs amàmos.* Cum Amaverimus.	Conciosia cosa che noi habbiamo amato, o avendo noi amato.
Como vòs amastes. Amaveritis.	Voi habbiate amato, o hauendo voi amato.
Como elles amàram. Amaverint.	Quelli habbiano amato, o havendo quelli amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu amàra: ou tinha amado: ou amando eu, ou tendo amado. Cum. Amavissem.	Conciosia cosa che io havessi, e haverei amato, ò havendo io amato.
Como tu amàras. Amavisses.	Tu havessi, e haveresti amato, o havendo tu amato.
Como elle amàra. Amavisset.	Quello havesse, e haverebbé amato, o havendo quello amato.
Pl. *Como nòs amàramos.* Cum. Amavissemus.	Conciosia cosa che noi havessimo, e haveremo amato, ò avendo noi amato.
Come vòs amàreys. Ama-	

vissetis.

vissetis.	Voi havesse, e havereste amato, ò avendo voi amato.
Como elles amàram. Amavissent.	Quelli havessero, e haverebbono amato, o havendo quelli amato.

Futurum.

Como eu amar, ou tiver amàdo Cum Amavero.	Quando io amerò, e haverò amato.
Como tu amàres. Amaveris.	Tu amerai, e haverai amato.
Como elle amar. Amaverit.	Quello amerà, e haverà amato. Pl.
Como nôs amàremos. Cum. Amaverimus.	Quando noi ameremo, e haveremo amato.
Como vôs amardes. Amaveritis.	Voi amerete, e haverete amato.
Como elles amàrem. Amaverint.	Quelli amerano, e haveranno amato.

CONIVNTIVI propriæ voces Lusitanæ. Præsens.

Postoque eu ame. Quamvis. Amem.	Benche io ami.
Tu ames. Ames.	Tu ami.
Elle ame. Amet.	Quello ami. Pl.
Postoque nôs amèmos. Quamvis. Amémus.	Benche noi amiemo.
Vôs ameys. Amétis.	Voi amiate.
Elles amem. Ament.	Quelli amino.

Præteritum imperfectum.

Postoque eu amàra, ou amasse. Quamvis Amàrem.	Benche io amarei, ò amassi.

Tu amàras, ou amasses. Amàres.	Tu amaresti, ò amassi.
Elle amâra, ou amasse. Amàret.	Quello amarebe, ò amasse.
Pl. *Postoque nôs amàramos, ou amassemos.* Quamvis Amarèmus.	Benche noi amaremmo, ò amassimo.
Vôs amàreys, ou amasseys. Amaietis..	Voi amareste, ò amasse.
Elles amàram, ou amassem. Amàrent.	Quelli amarebbono, ò amassero.

Præteritum perfectum.

Postoque eu tenha amado. Quamvis Amaverim.	Benche io habbia amato
Tu tenhas amàdo Amaveris.	Tu habbi amato.
Elle tenha amàdo. Amaverit.	Quello habbia amato.
Pl. *Postoque nôs tenhàmos amado.* Quamvis Amaverimus.	Benche noi habbiamo amato.
Vôs tenhays amàdo. Amaveritis.	Voi habbiate amato.
Elles tenham amàdo. Amaverint.	Quelli habbiano amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Postoque eu tivèra amàdo. Quamvis amavissem.	Benche io haverei, ò havesti amato.
Tu tivèras amàdo. Amavisses.	Tu haveresti, ò havesti amato.
Elle tivèra amàdo. Amavisset.	Quello haverebbe, ò haveresse amato.
Pl. *Postoque nôs tivèramos amàdo.* Quamvis Ama-	

vissèmus

vissemus. | Benche noi haveremmo, o havessimo amato.
Vós tivereys amado. Amavissetis. | Voi havereste, ò haveste amato.
Elles tiveram amado. Amavissent. | Quelli havereb bono, ò havessero amato.

POTENTIALIS MODI tempus præsens.

Que ame eu? què ey de amar? amarey eu? Amem. | Che io ami? che io habbia da amare; ò vero che io possa, debba, o voglia amare?

Præteritum imperfectum.

Amaria eu? amaria, ou podera amar. Amarem. | Che io amerei; potrei, dovrei, ò vorrei io amare? potero, dovevo, ò volevo io amare?

Præteritum perfectum.

Pude eu amar. Amaverim. | Che io habbia amato? ò vero che io habbia potuto, dovuto, e voluto amare?

Præteritum plusquam perfectum.

Amàra eu, ou podèra ter amado. Amavissem. | Che io haverei amato? haverei io potuto, dovuto, ò voluto amare? ò vero potevo, dovevo, ò volevo io haver amato?

Futurum.

Amaria eu, amarey, poderey amar.	Amaverim.	Amerò io? ſaro io pu amare; ò vero potrò, d'overo, ò vorro io amare?

PERMISSIVI, SEV concesſivi modi tempus præſens.

Ame eu: doulhe que ame: mas que ame.	Amem.	Io ami: poſto ch'io ami: ancorche io ami.

Præteritum imperfectum.

Amàra eu: doulhe que amara: mas que amara.	Amarem.	Io amaſſi: poſto ch'io amaſſi: encorche io amaſſi.

Præteritum perfectum.

Amaſſe eu: doulhe que amaſſe: mas que amaſſe.	Amaverim.	Io habbia amato: poſto che io habbia amato ancorche, io habbia amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Amàra eu: doulhe que amara: mas que tivera amado.	Amaviſſem.	Io haveſſi amato: poſto che io haveſſi amato: ancorche io haveſſi amato.

Futurum.

Domlhe que venha, ou chegue a amar.	Amavero.	Io habbia da amare : posto che io habbia da amare : encorche io habbia da amare.

INFINITIVI MODI
tempus præsens.

Amar ou que amo, amas, ama : amàmos, amays, amam.	Amare.	Amare : o que io amo, tu ami, quello ama : noi amiamo, voi amate, quelli amano.

Præteritum imperfectum.

Amar, ou que amava, amàvas, amàva : amavamos, amaveys, amàvam.	Amare.	Amare, o che io amavo, e amassi, tu amavi, e amasti, quello amauo e amasse : noi amavamo, e amassim voi amavate, e amaste, quelli amavano, e amassero.
Ter amàdo, ou que amey, amaste, amon : amàmos, amastes, amàram ; ou tenho, tens, tem amàdo : temos tendes tem amàdo.	Amavisse.	Haver amato, o che io amai, e ho amato, tu amasti, e hai amato; quello amò, e hà amato: noi amammo, e habbiamo amato, voi amaste, e havete amato, quelli amavono, e hanno amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Ter amàdo, ou que amàra, amaras, amàra: amàramos, amàreys amàram, ou que tinha, tinhas, tinha amàdo: tinhamos, tinheys, tinham amado.	Amavisse.	Haver amato: ò che io havevo, e havessi amato, tu havevi e havessi amato, quello haveva, e havesse amato: Noi havevamo, e havessimo amato, Voi havevate, e haveste amato, quelli havevano, e havessero amato.

Futurum.

Que ey has, ha de amar: ou que amarey, amaràs, amarà. Amaturum, am, um esse.	Dover amare, e che io amerò, e amerei: tu amerai, e amereste, quello amerà e amarebbe.
Pl. *Que avemos, aveys, ham de amar: ou que amarèmos, amareys, amaràm.* Amaturos, as, a, esse.	Dover amare, e che noi ameremo, e ameressimo; voi amerete, e amereste; quelli ameranno, e amerebbono.

Aliud Futurum.

Que ouverà, ouvèras, ouvèra de amar. Amatu-

rum,

rum.am , um,fuisse. — Haver dovūto amare, ò che io haverei, tu haveresti, quello haverebbe amato. Pl.

Que ouvèramos , ouvèreys, ouvèram de amar. Amaturos,as,a fuisse. — Haver dovuto amare, ò che noi haverissimo, voi avereste, quelli haverebbono amato.

Gerundia.

De amar. Amandi. — Di amare, ò por amare: odi essere, o per essere amato.

Em amar,de amar amando,e sendo amàdo. Amando. — Amando, e essendo amato.

Amar, pera amar, a ser, pera ser amado. Amandum. — Ad amare, o adessere amato.

Supina.

Amar; pera amar. Amàtum. — Ad amare, ò per amare.

De ser amàdo, pera se amar. Amatu. — Da amarsi, ò da essere amato.

PARTICIPIA DECLINATIONIS activæ temporis præs. & imperf.

O que ama, e amava. Amans,antis. — Che ama, ò amava.

Futuri.

O que ha,ou ouver de amar. pera amar. Amaturus,a, um. — Cosa che amarà, o que hà da amare,ò è per amare.

OBSERVATIONES,

Circa verba primæ conjugationis & suos modos, qui sunt generales, seu communes verbis secundæ, ac tertiæ conjugationis.

57 Observationes circa primam conjugationem.

QVamvis supra subsel. 3. observaverimus nonnulla circa verbum substantivum, quæ etiam pertinent ad tres Lusitanas conjugationes, & aptè primæ conjugationi applicari possunt, tamen ad exactam Lusitani idiomatis notitiam, quæ præcipuè comparatur ex conjugationibus diligenter perspectis, quædam alia circa primam observari nunc oportet.

Similitudo Latinæ, & Lusitanæ linguæ.

Observandum est 1. cum versatis in Lusitana, & Latina lingua, quanta inter utramque detur affinitas, & similitudo, & qualiter appareat in verbis primæ conjugationis non solùm in modo conjugandi, sed etiam in consonantia literarum, quibus scribuntur & pronunciantur. Accedit assimilari etiam in hoc, quòd sicut ad primam conjugationem Latinam nullum spectat verbum anomalum, ita nec etiam ad Lusitanam.

Neque dici potest rectè verbum *estou* pertinere ad primam conjugationem, & esse anomalum ex eo quòd in præterito perfecto faciat *estive*, & non finiatur in *ey* sicut *amey*, & quæcunque sequuntur suum exemplar *amo*. Quia verbum anomalum non est ex solâ variatione præteriti: aliter anomala forent omnia Latina primæ conjugationis, quæ non habent præterita in *avi*, quod Grammatici meritò inficiantur.

Observandum est 2. in præteritis perfectis, & plusquam perfectis indicativi dari usum verbi *tenho* cum participio præteriti, quod cum dicto verbo servit in voce activa, v. g. *tenho amàdo, lido, ouvido*, & in voce passiva cum verbo *sou* v.g. *Sou amàdo, lido, ouvido*. Notandum tamen est aliquando habere locum idioma præteriti

præteriti absque verbo *ter*, & aliquando cum illo, v.g. rectè dicemus *Sempre vos amey muyto.* Semper te multùm dilexi, & non rectè *Sempre vos tenho amàdo muyto.* At dicemus aptè *Ia vos escrevi*, ou *Ia vos tenho escrito.* Iam ad te scripsi, vel jam ad te habeo scriptum. In his, & similibus optimus erit magister usus.

Quando idioma vulgò *linguagem* loquitur de præterito perfecto cujuscunque verbi, non debemus uti præterito perfecto verbi *ter*, sed præsenti ejusdem verbi: v. g. non dicemus *Eu tive amado, lido, ouvido:* sed dicemus *Eu tenho amàdo lido, ouvido.* Similiter quando idioma vulgò *linguagem* loquitur de præterito plusquam perfecto, non utimur præterito plusquam perfecto verbi *ter*, sed præterito imperfecto ejusdem. Vnde non dicemus *Eu tivèra amàdo, lido, ouvido*: sed dicemus *Eu tinha amàdo, lido, ouvido.* Eadem ratione quando idioma loquitur de futuro perfecto indicativi, vel de futuro conjunctivi, debemus uti eisdem temporibus verbi *ter* v. g. *Ia eu entam terey amàdo, lido, ouvido. Como eu tiver amàdo, lido, ouvido.* 76

Observandum est 3. Lusitanos diversis & elegantibus modis vsurpare idiomata vulgò *linguagens* conjunctivi. Conjunctivi usus. 1. utentes temporibus indicativi addita particula *como* v.g. *Como vosso pay vos ama tanto, sente muyto vossa ausencia.* Cum pater tuus te valde diligat, ægrè fert tuam absentiam. Procedit idem in reliquis temporibus. *Como vosso, pay vos amàva, amou, amàra tanto, sentia, sentio &c.*

2 Vtentes uno tantùm gerundio, v. g. *Fugiys de vosso pay, amandovos elle tanto.* Fugis tuum parentem cum ab illo tantùm diligaris. Et sic in reliquis temporibus: *Fugieys, fugistes de vosso pay, amandovos elle tanto.*

3. Vtentes duobus gerundiis, v. g. *Estando escrevendo esta carta, recebi a vossa.* Cum hanc scriberem epistolam, accepi tuam. *Morreo de repente estando disputando da morte.* Subitò mortuus est, cum de morte disputaret.

4 Vtentes

4 Vtentes gerundio simul & verbo: v.g. *Espirou por derradeyro miseravelmente, avendo quatro annos inteyros que jazia entrevàdo.* Expiravit tandem miserè, cum per integrum quadriennium jaceret captus membris.

5 Vtentes gerundio & participio, v.g. *Nunca me escrevoys, ou nunca me escrevestes, tendovos eu escrito muytas vezes.* Nunquam ad me scribis, vel nunquam mihi rescripsisti, cum ego frequenter ad te scriberem. Qui modus (*tendo escrito, lido, amàdo*) est valde elegans, quando idioma loquitur de præterito perfecto, vel plusquam perfecto.

77 Participium. 6 Vtentes indicativo & participio: v.g. *Como vos tenho escrito muytas cartas, e nam recebido nenhuma, façome tambem ronceyro no escrever.* Cum ad te miserim multas epistolas, & nullam à te receperim, fio etiam piger in scribendo. Sic in aliis temporibus: *Como vos tinha como vos tivesse escrito, &c.*

7 Vtentes solo participio: v.g. *Partido vosso pay, chegou vosso irmam.* Cum tuus pater discederet, tuus frater accessit. Coacervaui tot & tam dissimiles loquendi modos, quibus utitur in conjunctivo Lusitana lingua, vt innotescat eius fæcunditas & opulentia.

Observandum est 4. quamvis supra *n.* 59. retulerim particulas quibus utimur Lusitani in conjunctivo, modò addendum esse, quando utimur particula *se* sæpe idioma referri ad futurum conjunctivi: v. g. *Se me amardes, amarvos ey.* Si me dilexeris, diligam te. *Se obedecerdes a vossos pays; farvos ha Deos muytas merces.* Si obedieris tuis parentibus, multa in te Deus conferet beneficia. Refertur etiam ad tempus præsens, & præteritum. v. g. *Se sou vosso amigo, tambem o fuy de vosso pay. Se ategora fuy nescio, daqui em diante serey avisado.* Si sum tuus amicus, etiam fui amicus patris tui. Si hactenus fui nescius, posthac ero disertus.

Particula se.

Infinitivus modus. Observandum est 5. quamuis supra *num.* 60. diximus de modo infinito verbi *Sou* & reliquorum, modò dicimus additam syllabam *ar* in infinito, sufficienter discriminare verba primæ conjugationis à reliquis; v. g. *amar, ensinar, louvar*, diligere, docere laudare.

Ar particula.

Verùm

Verùm quia sunt nomina non pauca quæ finiuntur in *ar* scilicet *manjar*, *bazar*, *possegar*, *pezar*, *mar*, edulium, regina veneni, pollex, dolor, mare, solus orationis contextus inter nomina & verba in infinito posita discernet.

Observandum est 6. quando post verbum infinitivi præsentis, aut imperfecti inservit pro casu verbi pronomen *elle* significatum per diminutiva *lo*, *la*, *los*, *las*, **Lo, las, los.** amittunt talia tempora literam *r* v.g. *Quero louvalo, louvala*, *louvalos*, *louvalas*, ne dicamus, *Quero louvar a elle, a ella*, *a elles*, *a ellas.* Volo laudare illum, illam, illos, illas: & sic de reliquis verbis *Ouvilo, Ouvila*, &c. verùm si loco prædictorum diminutivorum ponantur diminutiva *lhe*, *lhes*, non amittunt literam *r*, v. g. *Quero agradecerlhe, agradecerlhes: fallarlhe*, *fallarlhes.* **Lhe, lhes.** Volo gratificari illi, vel illis: volo loqui illi, vel illis. Quando verbum est in modo finito & tempore futuro, tunc additur verbum *ey*, v.g. *amaloey*, *louvalo ey.* amabo illum, laudabo illum.

Observandum est 7. dari aliqua verba quæ in tempore præsenti, & imperfecto infinitivi terminantur 78 **Infiniti modi usus.** Syllaba *Se*, qualia sunt in prima conjugatione. *embebedarse*, *vingarse*, *negarse*, inebriari, ulcisci, subtrahi: in secunda conjugatione *entorpecerse*, *entristecerse*, *meterse*, *esquecerse*, torpere, tristari, ingeri, oblivisci: in tertia conjugatione *irse*, *abrirse*, *rirse*, *sorrirse*, ire, aperiri, ridere, subridere, quæ omnia & similia quando antecedenter habent Syllabam *que* faciunt Syllabam *Se* antecedentem, quam habebant subsequentem, v. g. *Cuydo que se embebeda*, *que se entristece*, *que se abre.* Puto inebriari, tristari, aperiri.

Observandum est 8. dupliciter versari in usu modum infinitivum verborum. 1. quando talem modum antecedunt verba *posso*, *devo*, *desejo*, *quero*, *mays quero*, *nam quero*; possum, debeo, desidero, volo; malo, nolo, & similia. Tunc enim utimur nostro proprio infinitivo finito in litera *r* quocunque tempore verba antecedant, v.g. *Desejo*, *ou desejava amar a virtude, ler bons livros*, *ouvir mestres doutos. Desejeys ter amado a virtude*, *ter lido bons livros*, *ouvido mestres doutos.*

Desidero

Desidero, vel desiderabam amare virtutem, legere bonos libros, audire magistros doctos. Desideraui habere amatam virtutem, lectos bonos libros, auditos magistros doctos. 2. quando tale infinitivum quædam alia verba antecedunt, quia tunc suppletur idioma infinitivi temporibus indicativi posita antecedenter particula *que* v. g. *Sey que amays as letras: Sabia que amaveys as letras: Sey que amastes muyto as letras. Sabia amareys muyto as letras*, & Sic de aliis.

79 Observandum est 9. Lusitanos dupliciter uti infinitivo, primò cum verbo *ey* præcedente alio verbo, & particula *que* v. g. *Pareceme que has de amar as letras. Pareciame que avias de amar as letras.* Secundò supplendo idioma in primo futuro cum primo indicativi, v.g. *Pareceme que amarey, lerey.* Item supplendo secundum futuro modi potentialis, v. g. *Pareceme que amarias, lerias ouvirias* &c. Aliquando loco particulæ *que* infinitivum admittit in futuro particulam *de* præcedentibus verbis *Espero, prometo, juro.* v. g. *Espero, prometo, juro de tornar cedo, de amar, de ler, de ouvir* &c. Spero, promitto, juro me citò reuersurum, amaturum, lecturum, auditurum. Quæ orationes possunt etiam Lusitanè aliter fieri, v. g. *Espero, prometo, juro que ey de tornar cedo.*&c. Verùm non aptè dicetur *Espero aver de tornar cedo.*

Obseruandum est 10. qualiter utantur Lusitani gerundiis & supinis. Primo gerundio utuntur frequenter præcedente nomine substantivo cum particula *de* v. g. *Tenho desejo de estudar, de ler, de ouvir.* Habeo desiderium studendi, legendi, audiendi. Secundo utuntur in hunc modum: *Soys diligente em escrever. Estou cansado de andar. O Romano vence assentado, ou estando assentado.* Es diligens in scribendo. Fatigatus sum deambulans. Romanus vincit sedens. Aliquando duplicantur gerundia, v. g. *Estando escrevendo esta, recebi a vossa.* Cum scriberem meam epistolam, recepi tuam. Tertio gerundio sic utuntur: *Soys mays pera amar, que pera ser amàdo.* Aptior es ad amandum, quàm ut ameris. Supinis sic utuntur: *Dispusme pera amar. Pedro he muy digno de ser amado: ou muyto pera se amar.* Me disposui, seu paravi ad amandum. Petrus

est

est valde dignus amari. De participiis tum activis, tum passivis agemus infra.

Observandum est 2. præter quinque modos vulgares, de quibus hactenus, habere verbum *amo*, & verba aliarum conjugationum in voce tam activa, quàm passiva duos alios modos, quorùm alter potentialis, alter permissivus, seu concessivus appellatur. Vtriusque exemplaria ex verbo amo, habentur suo loco post conjunctivum eiusdem verbi.

SVBSELLIVM. VII. 80

De verbo passivo primæ conjugationis, participiis activis & passivis: ac formationibus eiusdem conjugationis.

EXEMPLAR. 81

Verbi passivi primæ conjugationis.

INDICATIVI MODI
tempus præsens.

Eu sou amàdo.	Amor.	Io sono amato.	
Tu es amàdo.	Amâris vel Amare.	Tu sei amato.	
Elle he amàdo.	Amatur.	Quello è amato.	
Nôs somos amàdos.	Amamur.	Noi siamo amati.	Pl.
Vôs soys amàdos.	Amamini.	Voi siete amati.	
Elles sam amàdos.	Amantur.	Quelli sono amati.	

Præteritum imperfectum.

Eu era amàdo.	Amabar.	Io ero amato.
Tu eras amàdo.	Amabaris	

vel

vel Amabare.	tu eri amato.
Elle era amàdo. Amabatur.	Quello era amato.
Pl. *Nôs eramos amàdos.* Amabamur.	Noi eravamo amati.
Vôs ereys amàdos. Amabamini.	Voi eravate amati.
Elles eram amàdos. Amabantur.	Quelli erano amati.

Præteritum perfectum.

Eu fui amàdo. Amatus, a, um ſum vel fui.	Io fui, e ſono ſtato amato
Tu foſte amàdo. Amatus,a, um es, vel fuiſti.	Tu foſti, e ſei ſtato amato.
Elle foy amàdo. Amatus, a, um eſt, vel fuit,	Quello fu, e ſtato amato.
Pl. *Nôs fomos amàdos.* Amati, tæ, ta ſumus vel fuimus.	Noi fummo, & ſiamo ſtati amati.
Vôs foſtes amados. Amati tæ, ta, eſtis vel fuiſtis.	Voi foſte e ſete ſtati amati.
Elles foram amados. Amati, tæ, ta ſunt, fuerunt, vel fuere.	Quelli furono, e ſono ſtati amati.

Præteritum pluſquam perfectum.

Ia eu era, ou fora amàdo. Amatus, a, um eram, vel fueram.	Io ero ſtato amato.
Tu èras, ou foras amàdo. Amatus, a um eras, vel fueras.	Tu eri ſtato amato.
Ella era, ou fora amàdo. Amatus, a, um erat, vel fuerat.	Quello era ſtato amato.
Pl. *Ià nôs eramos, ou fòramos*	

amàdos.

amàdos. Amati, æ, a eramus, vel fueramus.	Noi eravamo ſtati amati.
Vôs ereys, ou foreys amàdos. Amati æ, a, eratis vel fueratis.	Voi eravaſte ſtati amati.
Elles eram, ou foram amàdos. Amati, æ, a, erant, vel fuerant.	Quelli erano ſtati amati.

Futurum imperfectum.

Eu ſerey amàdo. Amabor.	Io ſarò amato.
Tu ſeràs amàdo. Amaberis vel Amabere.	Tu ſarei amato.
Elle ſerà amàdo. Amabitur.	Quello ſarà amato.
Nôs ſeremos amàdos Amabimur.	Noi ſaremo amati.
Vô ſereys amàdos. Amabimini.	Voi ſarete amati.
Elles ſeram amàdos. Amabuntur.	Quelli ſaranno amati.

Futurum perfectum.

Ia entam eu ſerey amàdo. Amatus, a, um fuero.	Io ſarò amato, e ſarò ſtato amato.
Ia entam tu ſeras amàdo. Amatus, a, um fueris.	Tu ſarai amato, e ſarai ſtato amato.
Ia entam elle ſera amàdo. Amatus, a, um fuerit.	Quello ſarà amato, e ſarà ſtato amato.
Ia entam nòs ſeremos amàdos. Amati, æ, a fuerimus.	Noi ſaremo amati, e ſaremo ſtati amati.
Ia entam vôs ſereys amàdos. Amati, æ, a fueritis.	Voi ſaretete amati, e ſarete ſtati amati.
Ia entam elles ſeràm amàdos. Amati, æ, a fuerint.	Quelli ſaranno amati, e ſarano ſtati amati.

IMPERATIVI MODI tempus præsens.

Sêta amàdo. Amare vel amator.	Sij tu amato.
Seja elle amado. Ametur.	Sia quello amato.
Pl. *Sejamos nôs amados.* Amemur.	Siamo amati noi,
Sede vôs amàdos. Amamini vel Amaminor.	Siati amati voi.
Sejam elles amàdos. Amentur.	Siano amati quelli.

Futurum sive modus mandativus.

Seràs tu amàdo. Amàtor tu, amaberis, vel amabere.	Sarai amato tu.
Serà elle amàdo. Amator ille, vel amabitur.	Sarà amato quello.
Pl. *Sereys vôs amàdos.* Amaminor, vel amabimini.	Sarete amati voi.
Seràm elles amàdos. Amantor, vel amabuntur.	Saranno amati quelli.

OPTATIVI PRÆSENS. & imperfectum.

Oxala fora eu, ou fosse amàdo. Vtinam Amarer.	Idio volesse ch'io fossi amato.
Foras tu, ou fosses amàdo. Amareris, vel Amarere.	Tu fossi amato.
Fora elle, ou fosse amàdo. Amaretur.	Quello fosse amato.
Pl. *Oxala foramos nôs, ou fossemos amàdos.* Vtinam	

Amaremur.

Amaremur.	Dio volesse che noi fossimo amati.
Foreys vôs, ou fosseys amàdos Amaremini.	Voi foste amati.
Foram elles, ou fossem amados. Amarentur.	Quelli fossero amati.

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que fosse eu amàdo. Vtinam Amatus, a, um sim vel fuerim.	Idio voglia, ch'io sia stato amato.
Que fosses tu amàdo. Amatus, a, um sis, vel fueris.	Tu sij stato amato.
Que fosse elle amàdo. Amatus, a, um sit vel fuerit.	Quello sia stato amato.
Queyra Deos que fossemos nos Amàdos. Vtinam amati, æ, a, simus, vel fuerimus.	Idio voglia che noi siamo stati amati.
Que fosseys vôs amàdos. Amati, æ, a, sitis, vel fueritis.	Voi siate stati amati.
Que fossem elles amàdos. Amati, æ, a, sint, vel fuerint.	Quelli siano stati amati.

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvèra a Deos que fora eu amàdo. Vtinam amatus, ta, tum essem vel fuissem.	Idio volesse che io fossi stato amato.
Que foras tu amàdo. Amatus, a, um esses, vel fuisses,	Tu fossi stato amato.
Que fora elle amàdo. Ama-	

tus, a, um esset, vel fuisset. — Quello fosse stato amato.

Pl. *Prevèra a Deos que foramos nôs amàdos.* Vtinam amati, æ, a essemus, vel fuissemus. — Idio volesse, che noi fossimo stati amati.

Que foreys vôs amàdos. Amati, æ, a essetis, vel fuissetis. — Voi fossi stati amati.

Que foram elles amàdos. Amati, æ, a essent, vel fuissent. — Quelli fossero stati amati.

Futurum.

Praza a Deos que seja eu amàdo. Vtinam Amer. — Idio voglia che jo sea amato.

Que sejas tu amàdo. Ameris, vel amere. — Tu sij amato.

Que seja elle amàdo. Ametur. — Quello sia amato.

Pl. *Praza a Deos que sejamos nôs amàdos.* Vtinam Amemur. — Idio voglia che noi siamo amati.

Que sejays vôs amàdos. Amemini. — Voi siate amati.

Que sejam elles amàdos. Amentur. — Quelli siano amati.

CONIVNCTIVI MODI *tempus præsens.*

Como eu sou amàdo, ou sendo eu amàdo. Cum Amer. — Conciosia cosa che io sia amato, ò essendo io amato.

Como tu es amàdo. Amêris. vel amêre — Tu sij amato, ò essendo tu amato.

Como elle he amàdo. Ame-

tur.

tur.	Quello sia amato, ou essendo quello amato. Pl.
Como nôs somos amàdos. Cum Amemur.	Conciosia cosa che noi siamo amati, o essendo noi amati.
Como vôs soys amàdos. Amemini.	Voi siate amati, ò essendo voi amati.
Como elles sam amàdos. Amentur.	Quelli siano amati, o essendo quelli amati.

Præteritum imperfectum.

Como eu era amàdo, ou sendo eu amàdo. Cum. Amarer.	Conciosia cosa che io fossi, e sarei amato, ò essendo io amato.
Como tu eras àmàdo. Amarêris vel Amarêre.	Tu fossi, e saresti amato, ò essendo tu amato.
Como elle era amàdo. Amaretur.	Quello fosse, e sarebbe amato, o essendo quello amato. Pl.
Como nôs eramos amàdos. Cum Amaremur.	Conciosia cosa che noi fossimo, e saremmo amati, o essendo noi amati.
Como vôs ereys amàdos. Amaremini.	Voi foste, e sareste amati, ò essendo voi amati.
Como elles eram amàdos. Amarentur.	Quelli fossero, e sarebbono amati, o essendo quelli amati.

Præteritum perfectum.

Como eu fuy amàdo, ou sendo eu amàdo. Cum. Amatus,a, ũm sim, vel

fuerim. Conciosia cosa che io sia stato amato, ò essendo io stato amato.

Como tu foste amàdo. Amatus,a,um sis,vel fueris. Tu sij stato amato, ò essendo tu stato amato.

Como elle foy amàdo. Amatus, a, um sit, vel fuerit. Quello sia stato amato, o essendo quello stato amato.

Pl. *Como nôs somos amàdos.* Amati, æ, a, simus, vel fuerimus. Conciosia cosa che noi siamo stati amati, ò essendo noi stati amati.

Como vôs sostes amàdos. Amati,æ,a sitis, vel fueritis. Voi siate stati amati, ò essendo voi stati amati.

Como elles foram amàdos. Amati,æ,a sint, vel fuerint. Quelli siano stati amati, o essendo quelli stati, amati.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu ja era, ou fora amàdo, Cum Amatus,a, um essem,vel fuissem. Conciosia cosa che io fossi stato, e sarei stato amato, ò essendo io stato amato.

Como tu ja eras, ou foras amàdo. Amatus, a, um esses,vel fuisses. Tu fossi, e saresti stato amato, o essendo tu stato amato.

Como elle ja era, ou forà amàdo. Amatus, a, um esset, vel fuisset. Quello fosse, & sarebbe stato amato, o essendo quello stato amato.

Pl. *Como nôs ja eramos,ou foramos amados.* Amati,æ,a essemus,vel fuissemus. Conciosia cosa che noi fossimo, ò saremmo stati amati, o essendo noi stati amati.

Como vôs ja ereys,ou foreys amàdos. Amati, æ, a essetis,vel fuissetis. Voi feste, e saresti stati amati, o essendo voi estati amati.

Como elles ja eram,ou feram amàdos. Amati, æ, a

essent,

essent, vel fuissent. | Quelli fossero, & sarebbero stati amati, o essendo quelli stati amati.

Futurum.

Como eu for amàdo. Cum Amatus, a, um ero, vel fuero. | Quando io sarò amato, e sarò estato amato.
Tu fores amàdo. Amatus, a, um eris, vel fueris. | Tu sarai amato, e sarai stato amato.
Elle for amàdo. Amatus, a, um erit, vel fuerit. | Quello sarà amato, & sarà stato amato.
Pl.
Como nôs formos amàdos. Cum Amati, tæ, ta erimus vel fuerimus. | Quando noi sarèmo amati, e sarèmo stati amati.
Vôs fordes amàdos. Amati, æ, a eritis, vel fueritis. | Voi sarete amati, e sarete stati amati.
Elles forem amàdos. Amati, æ, a erunt, vel fuerunt. | Quelli seranno amati, & sarano stati amati.

CONIVNCTIVI VOCES *propria Lusitana, præsens.*

Postoque eu seja amàdo. Quamvis Amer. | Bencho io sia amato,
Tu sejas amàdo. Amêris, vel Amêre. | Tu sij amato.
Elle seja amàdo. Ametur. | Quello sia amato.
Pl.
Postoque nôs sejamos amàdos. Quamvis Amemur. | Benche noi siamo amati.
Vôs sejays amàdos. Amemini. | Voi siate amati.
Elles sejam amàdos. Amentur. | Quelli siano amati.

Præteritum imperfectum.

Poſtoque eu fora , ou foſſe amàdo. Quamvis Amârer.	Benche jo foſſi , e ſarei amato.
Tu foras , ou foſſes amàdo. Amarêris,vel amarêre.	Tu foſſi , e ſareſti amato.
Elle fora , ou foſſe amàdo. Amaretur.	Quello foſſe , e ſarebbe amato.
Pl. *Poſtoque nôs foramos , ou foſſemos amàdos.* Quamvis amaremur.	Benche noi foſſimo , e ſaremmo amati.
Vós foreys ou foſſeys amàdos. Amaremini.	Voi foſte ,e ſareſte amati.
Elles foram,ou foſſem amàdos. Amarentur.	Quelli foſſero , e ſarebbono amati.

Præteritum perfectum.

Poſtoque eu fuy amàdo. Quanvis Amatus,a,um, ſim,vel fuerim.	Benche io ſia ſtato amato.
Poſtoque tu foſte amàdo. Amatus , a, um ſis , vel fueris.	Tu ſij ſtato amato.
Poſtoque elle foſſe amàdo. Amatus , a , um ſit , vel fuerit.	Quello ſia ſtato amato.
Pl. *Poſtoque nôs fomos amàdos.* Quamvis amati, æ, a ſimus,vel fuerimus.	Benche noi ſiamo ſtati amati.
Poſtoque vôs foſtes amàdos. Amati,æ,a ſitis,vel fueritis.	Voi ſiati ſtati amati.
Poſtoque elles foram amàdos. Amati, æ, a ſint, vel fuerint.	Quelli ſiano ſtati amati.

Præteritum plusquam perfectum.

Postoque eu fora amàdo. Amatus, a, um essem, vel fuissem.	Benche io fossi, e sarei stato amato.
Postoque tu foras amàdo. Amatus, a, um esses, vel fuisses.	Tu fossi, e saresti stato amato.
Postoque elle fora amàdo. Amatus, a, um esset, vel fuisset.	Quello, fosse, e sarebbe stato amato. Pl.
Postoque nòs foramos amàdos. Quamvis amati, æ, a essemus, vel fuissemus.	Benche noi fossemo e seremmo stati amati.
Postoque vòs foreys amàdos. Amati, æ, a essetis, vel fuissetis.	Voi foste, e sareste stati amati.
Postoque elles foram amàdos. Amati, æ, a essent, vel fuissent.	Quelli fossero, e sarebbero stati amati.

POTENTIALIS MODI tempus præsens

Que seja eu amado? que ey de ser amado? serey eu amado. Amer.	Che io sia amato? che io habbia da essere amató? Overo che io possa, debba, ò voglia essere amato?

Præteritum imperfectum.

Seria eu, fora, podera ser amàdo, Amarer.	Sarei io amato? potrei, doverei io essere amato: Overo ch'io possa, debba, o voglia essere amato?

Præteritum perfectum.

Pude eu ser amado? Amatus, a, um sim vel fuerim. Che io sia stato amato? ò che io habbia potuto, dovuto, ò voluto esser amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou podera ser amado. Amatus, a, um essem, vel fuissem. Che io sarei stato amato? haverei io potuto, dovut o, ò voluto essere am ato? ò vero potevo, doveuo, o volevo io essere stato amàto.

Futurum.

Serey eu, poderey eu ser amado. Amatus, a, um sim vel fuerim. Sarò io essere amato? ò vero potuò, dovero, o vorro io essere amato.

PERMISSIVI, SEV concessivi modi tempus præsens.

Seia amado: doulhe que seja: masque seja amado. Amer. Io sia amato: posto ch'io sia amato: ancorche io sia amato.

Præteritum imperfectum.

Fora amado: doulhe que fora: masque fora ama-

de

do. Amarer. Io fossi amato: posto ch'io fossi amato: ancorche io fossi amato.

Præteritum perfectum.

Fosse amado : doulhe que fosse amado : masque fosse amado. Amatus, a, um sim vel fuerim. Io sia stato amato : posto che io sia stato amato: ancorche io sia stato amato.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora amado : doulhe que fora amado: masque fora amado. Amatus, a, um essem vel fuissem. Io fossi stato amato: posto che io fossi stato amato: ancorche io fossi stato amato.

Futurum.

Doulhe que venha eu, ou chegue a ser amado. Amatus, amata, amatum fuero. Io habbia da essere amato: posto che io habbia da essere amato: ancorche io habbia da essere amato.

INFINITI TEMPVS præsens.

Ser amàdo : ou que sou, es, he somos, soys sam amà-

dos. Amari. Essere amato : o che io sono, tu sei, Quello è amato ; plur. Esser amati, o che noi siamo, voi sete, quelli sono amati.

Præteritum imperfectum.

Ser amàdo ; ou que era, eras, era : eramos, ereys, eram amàdos. Amari. Esser amato: ò che io ero, è fossi amato : tu eri, e fossi amato, quello era, e fosse amato, plur. Esser amati, o che noi eravamo, è fossimo amati, voi eravate, e foste amati, quelli erano, e fovero amati.

Præteritum perfectum.

Que fuy, foste, foy amàdo. Amatum, tam, tum esse, vel fuisse. Essere stato amato : ò che io fui e sono stato amato, quello fu, & è stato amato.

Pl. *Que fomos fostes, foram amàdos.* Amatos, tas, ta esse, vel fuisse. Pl. Essere stati amati, ò che noi fummo, e siamo stati amati, voi fosti, e sete stati amati, quelli furono, e sono stati amati.

Præteritum plusquam perfectum.

Que era ou fora : eras, ou

foras

foras: era, ou fora amado. Amatum, am, um esse, vel fuisse.

Essere stato amato: o che io ero, e fossi stato amato, tu eri, e fossi stato amato, quello era, e fosse stato amato.

Que eramos, ou foramos: ereys, ou foreys: eram, ou foram amàdos. Amatos, tas, ta esse, vel fuisse.

Pl. Essere stati amati: o che noi eravamo, e fossimo stati amati, voi eravate, e fosti stati amati, quelli erano, & fossero stati amati.

Futurum primum.

Que ey, has, ha de ser amàdo: ou que serey, seràs, serà amàdo. Amatum iri, vel amandum, am, um esse.

Dòver essere amato: o che io sari, sarei, overo ho da essere amato, tu sarai, e saresti, ò hai da essere amato, quello sarà, e sarebbe, o hà dà essere amato.

Que avemos, aveys, ham de ser amàdos: ou que seremos, sereys, seram amàdos. Amatum iri, vel amandos, das, da esse.

Pl. Dòver essere amati, o che noi saremo, e saremmo amati: voi sarete, e saresti amati, quelli saranno, e sarebbero amati.

Futurum secundum.

Que ouvèra, ouvèras de ser amàdo. Amandum, dam, dum fuisse.

Haver dovuto essere amato: o che io sarei, tu sareste, quello sarebbe stato amato.

Pl. *Que ouvèramos ; ouvèreys, ouvèram de ser amàdos.* Amandos, das, da fuisse.	Haver dovuto essere amati: o che noi saremmo, voi sareste, quelli sarebbero stati amati.

Participium præteriti temporis.

Cousa amàda. Amatus, ta, tum.	Cosa che è stata, o era stata amata.

Participium futuri.

Cousa que ha, ou ouvèra de ser amada. Amandus, amanda, amandum.	Cosa da essere amata.

OBSERVATIONES.
82 Circa verbum passivum.

Passivi verbi observationes.

1. Observ. Omne verbum passivum in nullo tempore habet vocem propriam, sed in omnibus formatur ex temporibus correspondentibus verbi substantivi *Sou* & ex participio præteriti, v. g. *Sou amado, lido, ouvido: Era amado, fuy amado* &c. verùm nonnunquam in tertiis personis tum singularis, tum pluralis omne verbum passivum formatur non ex verbo substantivo nec ex participio, sed ex temporibus ipsius verbi activi cum particula *Se* posita aliquando ante, aliquando post verbum, v.g. *A virtude se ama. As virtudes se amam.* vel *Amase a virtude, amamse as virtudes* virtus amatur, virtutes amantur. *A virtude se amava, se amou* &c. virtus amabatur, amata est. *As virtudes se amâvam, se amâram,* vel *Amâvase, amouse a virtude, Amâvam se, amâram se as virtudes.* virtutes amabantur, amatæ fuerunt, vel amabatur, amata fuit virtus. Amabantur, amatæ fuerunt virtutes. Item *o livro se lese lia, se leo; vel Lese, Liase Leose o livro.* Liber legitur,

tur, legebatur, lectus fuit.

2 Observ. In supradictis tertiis personis verbi passivi, scribenda est litera *s*, simplex, v. g. *amase, amavase, lese, liase*, ut detur distinctio à primis & tertiis personis singularis temporis præsentis & imperfecti optativi in voce activa, quæ scribuntur duplici *s s*, *Oxala amasse eu, ou amasse elle: lesse eu, ou lesse elle: Ouvisse eu, ou ouvisse elle.* Notetur insuper eademmet idiomata, vulgò *linguagens*, posse formari cum verbo substantivo, & participio præteriti, v. g. *A virtude he, era, foy amada. As virtudes sam, eram, foram amàdas.* Virtus est, erat, fuit amata. Virtutes sunt, erunt, fuerunt amatæ.

3 Observ. Non solùm jungitur cum verbis passivis in omnibus temporibus verbum substantivum *Sou*, sed etiam verbum auxiliare *ey*, cum Infinitivo verbi *Sou*, in præsenti *Ser*, & cum participio præteriti verbi passivi, v. g. *Ey, avia, ouve, ouvera, averey de ser amàdo, lido, ouvido.* Quæ idiomata non admittunt in passivo verbum *tenho*, non enim rectè dicimus, *Tenho, tinha, tive de ser amado, lido, ouvido.*

DE PARTICIPIIS, & formationibus primæ conjugationis.

83 Participiũ quid, & quotuplex.

Participium est pars orationis, quæ habet casus, & tempora, proindeque sic vocatur, quia participat accipiens à nomine casus, & à verbo tempora. Omne verbum activum habet participium præsentis, & participium futuri. Est in usu participium præsentis, quando idioma habet ante se particulam *que*, relativam, & non illam quæ est index Infinitivi, v. g. *Matou a Pedro, que estava dormindo:* vel *Mata a Pedro que estava dormindo.* Necavit Petrum qui dormiebat. Necat Petrum, qui erat dormiens. Vbi particula *que*, idem valet atque *o qual*, à nomine relativo *qui*.

Vtimur participio præsentis alio modo, quando idioma sic profertur: *O que ama, ou amava: O que ensina, ou ensinava: O que le, ou lia.* Aliqua verba sortiuntur peculiare

peculiare aliud participium, v. g. *amante, lente, ouvinte, andante*, & si quæ alia paucissima: reliqua enim simile participium minimè generant. Non enim dicimus O *ensinante* à verbo *ensinar*, nec dicimus O *usante* à verbo *usar*. O *bem fallante* à verbo *fallar*, nisi forte in carmine ex licentia poëtica.

Participio activo futuri utimur, quando idioma loquitur de persona, quæ aliquid factura est: & tunc juvamur verbo *ey*, cum particula *de*, & Infinitivo activo, mutato verbo *ey*, per omnia tempora juxta locutionem idiomatis: v. g. *ey, avia, ouve de amar, de ler, de ouvir*: & sic de reliquis verbis tum activis, tum neutris.

84 Verbum passivum habet participium adjectivum duplicis terminationis, scilicet masculinæ in *o*, & fœmininæ in *a*, v. g. *amado, lido, ouvido, visto, vindo, &c. amada, lida, ouvida, vista, vinda*, &c. Idem participium vendicant omnia pene verba neutra quæ dictis temporibus habent significationem passivam, sicut habent in tertiis personis saltem singularis, v. g. *tornado, corrido*. Excipitur verbum *posso, rio*, & si quæ occurrerint peritioribus, non enim peritiores dicunt *podido, rido*: quamvis aliqui non imperiti dicant, *Nam ey podido fazer isto*. Non potui hoc facere. *Muyto ey rido*, multum risi.

Habet etiam omne verbum participium futuri in voce passiva, si habuerit participium præteriti cum quo, & cum verbo *ey*, & cum infinitivo *ser*, verbi, *Sou*, discurritur per omnes modos & tempora, v. g. *Ey, avia, ouve de ser amado, lido, ouvido, vindo, ido*. Excipiuntur tum verba passiva quæ carent participio præteriti, tum verba neutra quæ licèt habeant participium præteriti, carent tamen voce passiva in omnibus personis. Verbum *mato* caret participio proprio: non enim dicimus *matado*: participium tamen mutuatur à verbo *morro*. Rectè enim dicimus *Matey, ou tenho morto*.

Participiū verbi mato.

85 Quod attinet ad formationes, præsens Indicativi à nullo formatur. Præteritum imperfectum formatur à tertia persona singularis præsentis Indicativi, v.g. *Ama* addita

Formationes primæ conjugationis.

addita syllaba *va*, manet *amava*. Præteritum perfectum formatur à prima persona præsentis indicativi, v. g. *Amo*, mutata litera *o*, in *ey*, manet *Amei*. Præteritum plusquam perfectum formatur à tertia persona singularis præsentis Indicativi, v. g. *Ama*, addita syllaba *ra*, manet *amàra*. Futurum primum formatur ex eadem tertia persona, *Ama*, addita syllaba *rey*, & manet *Amarey*.

Præsens imperativi est idem atque dicta persona *Ama tu*. Futurum imperativi est idem atque secunda persona futuri Indicativi, *Amarás tu*. Præsens optativi *Amasse*, formatur ex tertia persona singularis præsentis Indicativi, v. g. *Ama* addita litera *s*, & syllaba *se*, manet *amasse*.

Præsens Infinitivi formatur ex eadem tertia persona addita litera *r*, *Ama*, *Amar*. Reliqua tempora Reliquorum modorum, vel sunt eadem atque tempora Indicativi cum certis particulis, quæ illis junguntur, proindeque subeunt eandem formationem: vel supplentur in præteritis, & futuris per verba *Tenho*, & *Ey*, & per participium præteriti passivi: quod participium formatur ex tertia persona, v. g. *Ama*, addita syllaba *do*, manet *amado*: cum verò hoc participium unà cum verbo *Sou*, currat per omnia tempora verbi passivi, sequitur tempora vocis passivæ non sortiri peculiarem formationem. Secundum gerundium activæ formatur ex eadem prædicta tertia persona, addita litera *n*, & syllaba *do*, v. g. *Ama*, *Amando*.

Notetur, cum omnia verba pertinentia ad primam conjugationem sint regularia, ita ut in illa nullum reperiatur anomalum, ut observatum est *num.* 75. sequi omnia easdem leges formationis: uno excepto verbo *Estou*, in præterito, in quo non facit *Estey*, sequens suum exemplar *Amey*, sed facit *estive*, & ex hac persona formatur præteritum plusquam perfectum eiusdem verbi, addita syllaba *ra*, v. g. *Estive*, *Estivera*. In reliquis temporibus nullam subit varietatem aliorum regulam sequens. Tandem notari debet subire varietatem illa verba, quæ non habent participia finita in *ado*, qualia sunt *Mato*, cujus participium est *morto*; & *Solto*, cujus

participium eſt *Solto.* Non enim dicitur *matàdo*, nec *soltàdo.* Item *Sèco*, cujus participium eſt *ſeco.*

---

86 SVBSELLIVM VIII.

De verbis ſecundæ, & tertiæ conjugationis in activa, & paſſiva.

EXEMPLAR

Secundæ conjugationis in activa.

Secundæ conjugationis exēplar.

INDICATIVI præſens.

		Italicè.
Eu leyo.	Lego.	Io leggo.
Tu les.	Legis.	Tu leggi.
Elle le.	Legit.	Quello legge.
Pl. *Nòs lemes.*	Legimus.	Noi leggiamo.
Vòs ledes.	Legitis.	Voi leggete.
Elles lem.	Legunt.	Quelli leggono.

Præteritum imperfectum.

Eu lia.	Legebam.	Io leggevo.
Tu lias.	Legebas.	Tu leggevi.
Elle lia.	Legebat.	Quello leggeva.
Pl. *Nòs liamos.*	Legebamus.	Noi leggevamo.
Vòs lieys.	Legebatis.	Voi leggevate.
Elles liam.	Legebant.	Quelli leggevano.

Præteritum perfectum.

Eu li, ou tenho lido.	Legi.	Io leſſi, & hó letto.
Tu leſte, ou tens lido.	Legiſti.	Tu legeſti. & hai letto.
Elle leo, ou tem lido.	Legit.	Quello leſſe, & hà letto.

Nòs

Nôs lemos, ou temos lido. Legimus.	Noi legemmo, & habbiamo letto. Pl.
Vôs lestes, ou tendes lido. Legistis.	Voi legeste, & havete letto.
Elles leram, ou tem lido. Legerunt vel legere.	Quelli lessero, & hanno letto.

Præteritum plusqum perfectum.

Eu lera, ou tinha lido. Legeram.	Io havevo letto.
Tu leras, ou tinhas lido. Legeras.	Tu havevi letto.
Elle lera, ou tinha lido. Legerat.	Quello haveva letto. Pl.
Nôs leramos, ou tinhamos. lido. Legeramus.	Noi havevamo letto.
Vôs lereys, ou tinheys lido. Legeratis.	Voi havevate letto.
Elles leram, ou tinham lido. Legerant.	Quelli havevano letto.

Futurum imperfectum.

Eu lerey.	Legam.	Io leggerò.
Tu leràs.	Leges.	Tu leggerai.
Elle lerà.	Leget.	Quello leggerà.
Nôs lerèmos.	Legemus.	Noi leggeramo. Pl.
Vôs lereys.	Legetis.	Voi leggerete.
Elles leràm.	Legent.	Quelli leggerano.

Futurum perfectum.

Ia eu entam terey lido. Legero.	Quando io leggerò, e haverò letto.
Ia tu entam teràs lido. Legeris.	Tu leggerai, e haverai letto.
Ia elle entam terà lido. Le-	

H 2 gerit.

	gerit.	Quello leggerà, e haverà letto.
Pl.	*Ia nôs entam terèmos lido.* Legerimus.	Quando noi leggeremo, e haveremo letto.
	Ia vôs entam tereys lido. Legeritis.	Voi leggerete, e haverete letto.
	Ia elles entam teràm lido. Legerint.	Quelli leggerano, e haveranno letto.

IMPERATIVI praesens.

	Le tu.	Lege, vel Legito.	Leggi tù.
	Leya elle.	Legat.	Legga quello.
Pl.	*Leamos nôs.*	Legamus.	Leggamo noi.
	Lede vôs.	Legite, vel Legitote.	Leggete voi.
	Leyàm elles.	Legant.	Leggano quelli.

Futurum, sive modus mandativus.

	Leràs tu. Legito tu, vel Leges.	Leggerai tù.
	Lerà elle. Legito ille vel Leget.	Legerà quello.
Pl.	*Lereys vôs.* Legitote vel Legetis.	Legerete voi.
	Leràm elles. Legunto, vel Legent.	Legeranno quelli.

OPTATIVI PRÆSENS, *& imperfectum.*

	Oxalà lera eu, ou lesse Vtinam legerem.	Idio volesse che io leggessi.
	Leras tu, ou lesses. Legeres.	Tu leggessi.
	Lera elle, ou lesse. Legeret.	Quello leggesse.
Pl.	*Leramos nôs, ou lessemos.* Legeremus.	Noi leggessimo.

Lereys

Lereys vôs, ou lesseys. Legeretis.	Voi leggeste.
Leram elles, ou lessem. Legerent.	Quelli leggessero.

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que tenha eu lido. Vtinam legerim.	Idio voglia che io habbia letto.	
Que tenhas tu lido. Legeris.	Tu habbi letto.	
Que tenha elle lido. Legerit.	Quello habbia letto.	
Que tenhamos nôs lido. Legerimus.	Noi habbiamo letto.	Pl.
Que tenhays vôs lido. Legeritis.	Voi habbiate letto.	
Que tenham elles lido. Legerint.	Quelli habbino letto.	

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvera a Deos que lera eu, ou tivèra lido. Vtinam legissem.	Idio volesse che io havessi letto.	
Que leras tu, ou tivèras lido. Legisses.	Tu havessi letto.	
Que lera elle, ou tivèra lido. Legisset.	Quello havesse letto.	
Que leramos nôs, ou tivèramos lido. Legissemus.	Noi havessimo letto.	Pl.
Que lereys vôs, ou tivèreys lido. Legissetis.	Voi haveste letto.	
Que leram elles, ou tiveram lido. Legissent.	Quelli havessero letto.	

Futurum.

Praza a Deos que leya eu. Vtinam Legem.	Idio voglia che io legga.
Que leyas tu. Legas.	Tu legga.

Que leya elle.	Legat.	Quello legga.
Pl. *Praza a Deos que leyamos nôs.*	Vtinam Legamus.	Noi leggiamo.
Que leyays vôs.	Legatis.	Voi leggiate.
Que leyam elles.	Legant.	Quelli legano.

CONIVNCTIVI præsens.

Como eu leyo, ou lendo eu. Cum legam.	Conciosia cosa che io legga, o lendo io.
Como tu les. Cum legas.	Tu leggas, ò leggendo tu.
Como elle le. Cum legat.	Quello leggo, ò leggendo quello.
Pl. *Como nôs lemos.* Cum legamus.	Conciosia cosa che noi leggiamo, o leggendo noi.
Como vôs ledes. Cum legatìs.	Voi leggiate ò leggendo voi.
Como elles lem. Cum legant.	Quelli leggano, ò leggendo quelli.

Præteritum imperfectum.

Como eu lia, ou lendo eu. Cum legerem.	Conciosia cosa che io leggessi, e leggerei, o leggendo io.
Como tu lias, ou lendo tu. Cum legeres.	Tu legessi, e leggeressi, o leggendo tu.
Como elle lia, ou lendo elle. Cum legeret.	Quello leggesse, e leggerebbe, o leggẽdo quello.
Pl. *Como nôs liamos, ou lendo nôs.* Cum legeremus.	Conciosia cosa che noi leggessimo, leggeremmo, ò leggendo noi.
Como vôs lieys, ou lendo vôs. Cum legeretis.	Voi leggeste, e leggereste, ò leggendo voi.
Como elles liam, ou lendo elles. Cum legerent.	Quelli leggessero, e leggebbero, o legendo.

Præteritum

Præteritum perfectum.

Como eu li, ou tenho lido. Cum legerim. Conciosia cosa che io habbia letto, ò havendo io letto.

Como tu leste, ou tens lido. Cum Legeris. Tu habbi letto, o havendo tu letto.

Como elle leo, ou tem lido. Cum legerit. Quéllo habia letto, ò havendo quello letto.

Pl. *Como nós lemos, ou temos lido.* Cum legerimus. Conciosia cosa che noi habiamo letto, ò havendo noi letto.

Como vós lestes, ou tendes lido. Cum legeritis. Voi habbiate letto, ò havendo voi letto.

Como elles lèram, ou tem lido. Cum legerint. Quelli habbiano letto, o havendo quelli letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu lera, ou tinha lido. Cum legissem. Conciosia cosa che io havessi, e haverey letto, ò havendo io letto.

Come tu leras, ou tinhas lido. Cum legisses. Tu havessi, e haveresti letto, o havendo tu letto.

Como elle lera, ou tinha lido. Cum legisset. Quello havesse, e haverebbe letto, ò havendo quello letto.

Pl. *Como nós leramos, ou tinhamos lido.* Cum legissemus. Conciosia cosa, che noi havessimo, e haveremmo letto, ò havendo noi letto.

Como vós lereys, ou tinheys lido. Cum legissetis. Voi aveste, e havereste letto, o havendo voi letto.

Como elles leram, ou tinham lido. Cum legissent. Quelli havessero, e haverebbero letto, o havendo quelli letto.

Futurum.

Como eu ler, ou tiver lidó. Cum legero. — Quando io leggero e haverò letto.
Como tu leres, eu tiveres lido. Cum legeris. — Tu leggerai, e haverai letto.
Como elle ler, ou tiver lido. Cum legerit. — Quello leggerà, e haverà letto.
Pl. *Como nôs lermos, ou tivermos lido.* Cum legerimus. — Quando noi leggeremo, e haveremo letto.
Como vôs lerdes, ou tiverdes lido. Cum legeritis. — Voi legerafte, e haverete letto.
Como elles lerem, ou tiverem lido. Cum legerint. — Quelli legeranno, e haveranno letto.

CONIVNCTIVI PROPRIÆ voces Lusitanæ, præsens.

Postoque eu leya. Quamvis legam. — Benche io legga.
Postoque tu leyas. Quamvis legas. — Tu legga.
Postoque elle leya. Quamvis legat. — Quello legga.
Pl. *Postoque nôs leyamos.* Quávis legamus. — Benche noi leggiamo.
Postoque vôs leyais. Quamvis legatis. — Voi leggiate.
Postoque elles leyam. Quávis legant. — Quello leggano.

Præteritum imperfectum.

Postoque eu lera. Quamvis

vis legerem.
Posto que tu leras. Quamvis legeres.
Posto que elle lera. Quamvis legeret.
Posto que nôs lèramos. Quamvis legeremus.
Posto que vôs lereys. Quamvis legeretis.
Posto que elles leram. Quamvis legerent.

Benche io leggessi, e leggerei.
Tu leggessi e leggeresti.
Quello leggesse, & leggerebbe.
Pl. Benche noi leggessimo, e leggeremmo.
Voi leggeste, e leggereste.
Quelli leggessero, e leggerebero.

Præteritum perfectum.

Posto que eu tenha lido. Quamvis legerim.
Posto que tu tenhas lido. Quamvis legeris.
Posto que elle tenha lido. Quamvis legerit.
Posto que nôs tenhamos lido. Quamvis legerimus.
Posto que vôs tenhays lido. Quamvis legeritis.
Posto que elles tenham lido. Quamvis legerint.

Benche io habbia letto.
Tu habbi letto.
Quello habbia letto.
Pl. Benche noi habbiamo letto.
Voi habbiate letto.
Quelli habbiano letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Posto que eu tivèra lido. Quamvis legissem.
Posto que tu tivèras lido. Quamvis legisses.
Posto que elle tivèra lido. Quamvis legisset.
Posto que nôs tivèramos lido. Quamvis legissemus.
Posto que vôs tivèreys lido.

Benche io havessi, e haverei letto.
Tu havessi e haveresti letto.
Quello havesse, e haverebbe letto.
Pl. Benche noi havessimo, e haveremmo letto.

	Quamvis legiſſetis.	Voi haveſſi, e havereſti letto.
Poſtoque elles tivèram lido.	Quamvis legiſſent.	Quelli haveſſero e haverebbero letto.

POTENTIALIS MODI tempus præſens.

Que leya? eu que ey de ler? lerey eu?	Legam.	Che io legga? che io habbia da leggere? overo che io poſſa, debba, ò voglia leggere.

Præteritum imperfectum.

Leria eu? lera, ou podèra ler.	Legerem.	Che io habbia letto? overò che io habbia potuto, dovuto, ò voluto leggere.

Præteritum perfectum.

Pude eu ler.	Legerim.	Che io habbia letto? ò verò che io habbia potuto dovuto, o voluto leggere.

Præteritum pluſquam perfectum.

Lera eu, ou podèra ter lido.	Legiſſem.	Che io haverei letto? haverei io potuto, dovuto, o voluto leggere? overo potevo, dovevo, o volevo io aver letto?

Futurum.

Leria eu, lerey, ou poderey ler.	Legerim.	Leggerò io? ſarò io leggere? òvero potro, doverò, o vorro io leggere.

PERMISSI

PERMISSIVI, SEV concessivi præsens.

Leya ; Doulhe que leya, masque leya.	Legam.	Io legga, posto che io legga, ancorche io legga.

Præteritum imperfectum.

Lera ; doulhe que lera; masque lera.	Legerem.	Io leggessi : posto che io leggessi : ancorche io leggessi.

Præteritum perfectum.

Lesse ; doulhe que lesse, masque lesse.	Legerim.	Io habbia letto : posto che io habbia letto, ancorche io habbia letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Lera ; doulhe que lera; masque tivera lido.	Legissem.	Io havessi letto : posto che io havessi letto: ancorche io havessi letto.

Futurum.

Doulhe que venha ou chegue a ler.	Legerim.	Posto che io habbia da leggere, ò sia leggere, ancorche iò habbia da leggere.

INFINITI

INFINITI MODI
tempus præsens.

Ler; ou que leyo, les, le: Lemos ledes, lem. Legere.	Leggere; o che io leggà, leggi, legge, leggiamo, leggete, leggono.

Præteritum imperfectum.

Ler: ou que lia, lias, lia: liamos, lieys, liam. Legere.	Leggere: ò che io leggevo, e legges, leggevi, e leggessi, leggeva, e leggesse, leggevamo, e leggessimo, leggevate, e leggeste, leggevano, e leggessero.

Præteritum perfectum.

Ter lido: ou que li, leste, leo: lemos, lestes, leram: ou que tenho, tens, tem: temos, tendes, tem, lido Legisse.	Haver letto: o che io lessi, e hò letto: tu legessi, e hai letto: Noi leggessimo, e habbiamo letto: voi leggesti, e havete letto, quelli lessero, e hanno letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Ter lido: ou que lera, leras, lera: leramos, lereys, leram: ou que tinha,

tinhas

tinhas , tinha : tinhamos , tinheys , tinham lido. Legisse.

Haver letto: e che io havevo, e havesti letto, havevi , e haveresti letto, quello haveva, e haverebbe letto: havevamo e haveremmo letto, havevate, e havereste letto , haveva e haverebbero letto.

Futurum.

Que ey , has , ha de ler : ou que lerey , leràs , lerà. lecturum , am,um,esse.

Dover leggere: e che io leggerò , e legerei, leggerai , e leggeresti, leggerè,e leggerebbe: o che io ho da leggere. Pl.

Que avemos , aveys, ham de ler : ou que lerèmos lereys,leram. Lecturos, as,a, esse.

Dover legere: o que noi leggeremo , e legerammo , voi leggerete e leggereste, leggerano, e leggerebbero , o che noi habbiamo da leggere.

Futurum aliud.

Que ouvèra , ouvèras, ouvèra de ler. Lecturum, am , um, fuisse.

Haver dovuto leggere , e che io haverei, haveresti, quello haverebbe letto. Pl.

Que ouveramos, ouvereys, ouveram de ler. Lecturos, as, a, fuisse

Haver dovuto leggere , e che noi haveremmo, voi haverete,quelli haverebbero letto.

Gerundia.

De ler.	Legendi.	Di leggere, ò per leggere, ò di essere pera essere letto.
Em ler : de ler : lendo, ou sendo lido.	Legendo.	Leggendo, o essendo letto.
A ler ; pera ler ; a ser, e pera ser lido.	Legendum.	A leggere, & ad esser letto.

Supina.

A ler : pera ler.	Lectum.	A leggere, ò per leggere.
De ser lido : Pera se ler.	Lectu.	Da leggersi, ò da esser letto.

Participia activa præsentis & imperfecti.

O que le, e lia.	Legens, entis.	Cosa che legge, o leggeva.

Futurum.

O que ha, ou ouver de ler.	Lecturus, a, um.	Cosa che leggerà o che ha dà leggere.

EXEMPLAR

87 Secundæ conjugationis in voce passiva.

INDICATIVI præsens.

Eu sou lido.	Legor.	Io sono letto.

Tu

Tu es lido. Legeris,vel Legere.		Tu sei letto.	
Elle he lido.	Legitur.	Quello e letto.	
Nôs somos lidos.	Legimur.	Noi siamo letto.	Pl.
Vôs soys lidos.	Legimini.	Voi sai letti.	
Elles sam lidos.	Leguntur.	Quelli sono letti.	

Præteritum imperfectum.

Eu era lido.	Legebar.	Io ero letto.	
Tu eras lido. Legebaris,vel legebare.		Tu eri letto.	
Elle era lido.	Legebatur.	Quello era letto.	
Nôs eramos lidos. Legebamur.		Noi eravamo letti.	Pl.
Vôs ereys lidos. Legebamini.		Voi eravate letti.	
Elles eram lidos. Legebantur.		Quelli erano letti.	

Præteritum perfectum.

Eu fuy lido. Lectus, a, um sum, vel fui.	Io fui, e sono stato letto.	
Tu foste lido. Lectus es,vel fuisti.	Tu fosti, e sei stato letto.	
Elle foy lido. Lectus est, vel fuit.	Quello fù, e è stato letto.	
Nôs fomos lidos. Lecti, æ,a, sumus, vel fuimus.	Noi summo, e siamo stati letti.	Pl.
Vôs fostes lidos. Lecti estis, vel fuistis.	Voi fosti, e sete stati letti.	
Elles foram lidos. Lecti sunt, fuerunt, vel fuere.	Quelli furono, e sono stati letti.	

Præteritum plusquam perfectum.

Ia eu era, ou fora lido.

Lectus,

Lectus, a, um eram, vel fueràm.	Io ero stato letto.
Ia tu eras, ou foras lido. Lectus eras, vel fueras.	Tu eri stato letto.
Ia elle era, ou fora lidô. Lectus erat, vel fuerat.	Quello era stato letto.
Pl. *Ia nôs eramos, ou foramos lidos.* Lecti eràmus, vel fueràmus.	Noi eravamo stati letti.
Ia Vôs ereys, ou foreys lidos. Lecti eràtis, vel fueràtis.	Voi eravate stati letti.
Ia elles eram, ou foram lidos. Lecti erant, vel fuerant.	Quelli erano stati letti.

Futurum imperfectum.

Eu serey lido.	Legar.	Io sarò letto.
Tu seràs lido.	Legêris, vel legêre.	Tu sarai letto.
Elle sera lido.	Legetur.	Quello sarà letto.
Pl. *Nôs seremos lidos.*	Legemur.	Noi saremo letti.
Vôs sereys lidos.	Legemini.	Voi sarete letti.
Elles seram lidos.	Legentur.	Quelli saranno letti.

Futurum perfectum.

Ia eu entam serey lido. Lectus, a, um fuero.	Quando io sarò letto, e sarò stato letto.
Ia tu entam seràs lido. Lectus, a, um fueris.	Tu sarai letto, e sarai stato letto.
Ia elle entam serà lido. Lectus, a, um fuerit.	Quello sarà letto, e sarà stato letto.
Pl. *Ia nôs entam serêmos lidos.* Lecti, æ, a fuerimus.	Quando noi saremo letti, e saremo stati letti.
Ia vôs entam serèys lidos.	

Lecti,

Lecti, æ, a fueritis. *Ia elles entam seràm lidos.* Voi sarete letti, e sarete stati letti.

Lecti, æ, a fuerint. Quelli saranno letti, e saranno stati letti.

IMPERATIVI prasens.

Se tu lido. Legere, vel Legitor. Sij tu letto.

Seja elle lido. Legatur. Sia letto quello.

Sejamos nôs lidos. Legamur. Siamo letti noi.

Sede vôs lides. Legimini, vel legiminor. Siati letti voi.

Sejam elles lidos. Legantur. Siano letti quelli.

Futurum sive modus mandativus.

Seràs tu lido. Legitor tu, legèris, vel legère. Sarai letto tu.

Serà elle lido. Legitor ille, vel legêtur. Sera letto quello.

Sereys vôs lidos. Legiminor, vel legemini. Sarete letti voi. Pl.

Seram elles lidos. Leguntor, vel legentur. Saranno letti quelli.

OPTATIVI TEMPUS prasens, & imperfectum.

Oxala fora eu, ou fosse lido. Vtinam legerer. Idio volesse che io fossi letto.

Foras tu, ou fosses lido. Legerêres, vel legerêre. Tu fossi letto.

Fora elle, ou fosse lido. Legerêtur. Quello fossi letto.

Foramos nôs, ou fossemos Pl.

lidos. Legerêmur.	Idio volesse che noi fossimo letti.
Foreys vôs, ou fosseys lidos. Legerêmini.	Voi foste letti.
Foram elles ou fossem lidos. Legerentur.	Quelli fossero letti.

Præteritum perfectum.

Queyra Deos, que fosse eu lido. Vtinam Lectus, a, um sim, vel fuerim.	Idio voglia che io sia stato letto.
Que fosses tu lido. Lectus sit, vel fueris.	Tu sij stato letto.
Que fosse elle lido. Lectus sis, vel fueris.	Quello sia stato letto.
Pl. *Que fossemos nôs lidos.* Lecti, æ, a, simus, vel fuerimus.	Idio voglia che noi siamo stati letti.
Que fosseys vôs lidos. Lecti sitis, vel fueritis.	Voi siate stati letti.
Que fossem elles lidos. Lecti sint, vel fuerint.	Quelli siano stati letti.

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvera a Deos que fora eu lido. Vtinam lectus, a, um essem, vel fuissem.	Idio volesse che io fossi stato letto.
Que foras tu lido. Lectus esses, vel fuisses.	Tu fossi stato letto.
Que fora elle lido. Lectus esset, vel fuisset.	Quello fosse stato letto.
Pl. *Que foramos nôs lidos.* Lecti, æ, a essemus, vel fuissemus.	Idio volesse che noi fossimo stati letti.
Que foreys vôs lidos. Lecti essetis, vel fuissetis.	Voi foste stati letti.
Que foram elles lidos. Lecti	

essent, vel fuissent. Quelli fossero stati letti.

Futurum.

Praza a Deos que seja eu lido. Vtinam Legar.	Idio voglia che io sia letto.
Que sejas tu lido. Legáris, vel legâre.	Tu sij letto.
Que seja elle lido. Legâtur.	Quello sia letto.
Que sejamos nôs lidos. Vtinam legâmur.	Idio voglia che noi siamo letti. Pl.
Que sejays vôs lidos. Legâmini.	Voi siate letti.
Que sejam elles lidos. Legântur.	Quelli siano letti.

CONIVNCTIVI *tempus præsens.*

Como eu sou lido ou sendo eu lido. Cum legar.	Conciosia cosa che io sia letto, ò essendo io letto.
Como tu es lido, ou sendo tu lido. Cum legâris, vel legàre.	Tù sij letto, ò essendo tu letto.
Como elle he lido, ou sendo elle lido. Cum legâtur.	Quello sia letto, o essendo quello letto.
Como nôs somos lidos, ou sendo nos lidos. Cum legâmur.	Conciosia cosa che noi siamo letti, o essendo noi letti. Pl.
Como vôs soys lidos, ou sendo vos lidos. Cum legamini.	Voi siate letti, o essendo voi letti.
Como elles sam lidos, ou sendo elles lidos. Cum legantur.	Quelli siano letti, o essendo quelli letti.

Præteritum imperfectum.

Como eu era lido: ou sendo

eu lido. Cum legerer.	Conciosia cosa che io fosse, e sarei letto, o essendo io letto.
Como tu eras lido: ou sendo tu lido. cum legerêris, vel legerêre.	Tu fossi, e saresti letto, o essendo tu letto.
Como elle era lido; ou sendo elle lido. Cum legerêtur.	Quello fosse, e sarebbe letto, o essendo quello letto.
Pl. *Como nôs eramos lidos: ou sendo nos lidos.* Cum legerêmur.	Conciosia cosa che noi fossimo, e saremmo letti, ò essendo noi letti.
Como vôs ereys lidos: ou sendo vôs lidos. Cum legerêmini.	Voi foste e sareste letti, o essendo voi letti.
Como elles eram lidos: ou sendo elles lidos. Cum legerentur.	Quelli fossero, e sarebbero letti, o essendo quelli letti.

Præteritum perfectum.

Como eu fuy lido: ou sendo eu lido. Cum lectus, a, um sim, vel fuerim.	Conciosia cosa che io sia stato letto, o essendo io stato letto.
Como tu foste lido: ou sendo tu lido. Cum lectus sis, vel fueris.	Tu sij stato letto, o essendo tu stato letto.
Como elle foy lido: ou sendo elle lido. Cum lectus sit, vel fuerit.	Quello sia stato letto, o essendo quello stato letto.
Pl. *Como nôs fomos lidos: ou sendo nôs lidos.* Cum lecti, æ, a simus, vel fuerimus.	Conciosia cosa che noi siamo stato letti, o essendo noi stati letti.
Como vôs fostes lidos; ou sendo vôs lidos. Cum lecti sitis, vel fueritis.	Voi stati letti, o essendo voi stati letti.
Como elles foram lidos: ou sendo elles lidos. Cum	

lecti sint, vel fuerint. — Quelli siano stati letti, o essendo quelli stati letti.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu ja era, ou fora lido: ou sendo eu lido. Cum lectus, a, um essem, vel fuissem. — Conciosia cosa che io fossi stato, e sarei stato letto, o essendo io stato letto.

Como tu ja eras, ou foras lido: ou sendo tu lido. Cum lectus esses, vel fuisses. — Tu fossi stato, e saresti stato letto, o essendo tu stato letto.

Como elle ja era, ou fora lido: ou sendo elle lido. Cum lectus esset, vel fuisset. — Quello fosse stato, e sarebbe stato letto, o essendo quello stato letto.

Pl.

Como nós ja eramos, ou foramos lidos: ou sendo nós lidos. Cum lecti, æ, a essemus, vel fuissemus. — Conciosia cosa che noi fossimo stati, e sarommo stati letti, o essendo noi stati letti.

Como vós ja ereys, ou foreys lidos: ou sendo vós lidos. Cum lecti essetis, vel fuissetis. — Voi fosti stati letti, e aresti stati letti, o essendo voi stati letti.

Como elles ja eram, ou foram lidos: ou sendo elles lidos. Cum lecti essent, vel fuissent. — Quelli fossero stati letti, e sarebbero stati letti, o essendo quelli stati letti.

Futurum.

Como eu for lido. Cum lectus, a, um ero, vel fuero. — Quando jo sarò letto, e sarò stato letto.

Como tu fores lido. Cum lectus eris, vel fueris. — Tu sarai letto e sarai stato letto.

Como elle for lido. Cum lectus erit vel fuerit. — Quello sara letto, e sara stato letto.

Como nôs formos lidos. Cum lecti, æ, a erimus, vel fuerimus.	Quando noi saremo letti, e saremo stati letti.
Como vôs fordes lidos. Cum lecti eritis, vel fueritis.	Voi sarete letti, e sarete stati letti.
Como elles forem lidos. Cum lecti erint, vel fuerint.	Quelli saranno letti, e saranno stati letti.

CONIVNTIVI PROPRIÆ voces *Lusitana. Præsens.*

Postoque eu seja lido. Quamvis legar.	Benche io sia letto.
Que tu sejas lido. Legâris, vel legâre.	Tu sij letto.
Que elle seja lido. Legatur.	Quello sia letto.
Pl. *Postoque nos sejamos lidos.* Quamvis legâmur.	Benche noi siamo letti.
Que vôs sejays lidos, Legâmini.	Voi siate letti.
Que elles sejam lidos. Legantur.	Quelli siamo letti.

Præteritum imperfectum.

Postoque eu fora, ou fosse lido. Quamvis legerer.	Benche io forsi, e sarei letto.
Que tu foras, ou fosses lido. Legeréris, vel legerêre.	Tu forsi, e saresti letto.
Que elle fora, ou fosse lido. legerêtur.	Quello forse e sarebbe letto.
Pl. *Postoque nôs foramos, ou fossemos lidos.* Quamvis legerêmur.	Benche noi fossimo, e saremmo letti.
Que vôs foreys, ou fosseys lidos. Legerêmini.	Voi foste e sareste letti.
Que elles forem, ou fossem lidos. Legerentur.	Quelli fossero, e sarebbero letti.

Præteritum perfectum.

Postoque eu fuy lido. Quamvis lectus sim, vel fuerim.	Benche io sia stato letto.
Que tu foste lido. Lectus sis, vel fueris.	Tu sij stato letto.
Que elle foy lido. Lectus sit, vel fuerit.	Quello sia stato letto.
Postoque nôs fomos lidos. Quamvis lecti simus, vel fuerimus.	Pl. Benche noi siamo stati letti.
Que vôs fostes lidos. Lecti sitis, vel fueritis.	Voi siate stati letti.
Que elles foram lidos. Lecti sint, vel fuerint.	Quelli siano stati letti.

Præteritum plusquam perfectum.

Postoque eu fora lido. Quamvis lectus, a, um essem, vel fuissem.	Benche io fossi stato, e sarei stato letto.
Que tu foras lido. Lectus esses, vel fuisses.	Tu fossi stato, e saresti stato letto.
Que elle fora lido. Lectus esset, vel fuisset.	Quello fossi stato, e sarebbe stato letto.
Postoque nôs foramos lidos. Quamvis lecti, æ, a, essemus, vel fuissemus.	Pl. Benche noi fossimo stati, e saremmo stati letti.
Que vôs foreys lidos. Lecti essetis, vel fuissetis.	Voi foste stati, e sareste stati letti.
Que elles foram lidos. Lecti essent, vel fuissent.	Quelli fossero stati letti, e sarebbero stati letti.

Potentialis tempus præsens.

Que seja eu lido? Que ey

eu de ser lido? serey eu lido? Legar. — Che io sia letto? che io habbia d'a esser letto? ò verò, che io possa, debba o voglia esser letto.

Præteritum imperfectum.

Seria eu, ou fora, ou podera ser lido. Legerer. — Che io sarei letto? potrei, doverei, ò vorrei esser letto? ò vero potevo, dovevo, ò volevo io esser letto.

Præteritum perfectum.

Pude eu ser lido. Lectus, a, um sim, vel fuerim. — Che io sia stato letto? ò vero che io habbia potuto, devuto, ò voluto esser letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou podera ser lido. Lectus, a, um essem, vel fuissem. — Che io sarei stato letto? e haverei io potuto, dovuto, ò voluto essere stato letto, ò vero potevo, dovevo, volevo io essere stato letto.

Futurum.

Seria eu, serey, poderey ser lido. Lectus, a, um sim, vel fuerim. — Sarò io per esser letto? ò vero potrò, doverò, o vorrò io esser letto.

PERMISSIVI, SEU concessivi tempus præsens.

Seja lido; doulhe que seja; masque seja lido. Legar. — Io sia letto: posto che io sia letto: ancorche io sia letto.

Præteri

Præteritum imperfectum.

Fora lido; doulhe que foras masque fora lido. Legerer.	Io fossi letto: posto che io fossi letto: ancorche io fossi letto.

Præteritum perfectum.

Fosse lido; doulhe que fosse: masque fosse lido. Lectus, a, um sim vel fuerim.	Io sia stato letto? posto che io sia stato letto: ancorche io sia stato letto.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora lido: doulhe que fora: masque fora lido. Lectus, a, um essem, vel fuissem.	Io fossi stato letto: posto che io fossi stato letto: ancorche io fossi stato letto.

Futurum.

Doulhe que venha, ou chegue a ser lido. Lectus, a, um fuero.	Io habbia da esser letto: posto che io habbia da da esser letto.

INFINITI TEMPUS præsens.

Ser lido: ou que sou, es, he: somos, soys, sam lidos. Legi.	Esser el tto; o che io sono, tu sei, quello è letto: noi siamo, voi sete, quelli sono letti.

Præteritum imperfectum.

Ser lido: ou que era, eras, era: eramos, ereys, eram lidos. Legi.

Esser letto: ò che io ero, e fossi letto, tu eri e fossi, quello era e fosse letto: che eravamo, e fossimo, eravae, e fosse, erano, e fossero letti.

Præteritum perfectum.

Que fuy, foste, foy lido. Lectum, am, um esse, vel fuisse.

Essere stato letto: che io fui e sono estato, tu fossi, e sei stato, quello fù e è stato letto.

Pl. *Que fomos, fostes, foram lidos.* Lectos, as, a, esse, vel fuisse.

Essere stati letti, o che noi fummo, e siamo stati letti, voi foste, e sete stati letti, quelli fuorno, e sono stati letti.

Præteritum plusquam perfectum.

Que era, ou fora: eras, ou foras: era, ou fora lido. Lectum, am, um esse, vel fuisse.

Essere stato letto, ò che io ero, e fossi stato letto, tu eri, e fossi stato letto, quello era, e fosse stato letto.

Pl. *Que eramos, ou foramos: ereys, ou foreys: eram, ou foram lidos.* Lectos, as, a, esse, vel fuisse.

Essere stati letti: o che noi eravamo, e fossimo stati letti, voi eravate, e foste stati letti, quelli erano, e fossero stati letti.

Futurum

Futurum.

Que ey, has, ha de ser lido: ou que serey, seràs, serà lido. Lectum iri; vel Legendum, am, um esse.

Dover esser letto, e che io sarò e sarei, o verò ho da esser letto: tu sarai, e saresti, o hai de esser letto, quello sara, o sarebbe, o ha de esser letto.

Pl. *Que avemos, aveys, ham de ser lidos: ou que seremos, sereys, seram lidos.* Lectum iri, vel legendos, as, a esse.

Dover esser letti, o che noi saremo, ò vero habbiamo de esser letti: voi sarete, e sareste, ò vero haveto da esser letti, quelli saranno, e sarebbero, ò vero hanno da esser letti.

Participium præteriti.

Cousa lida. Lectus, a, um.

Cosa che è stata, e era stata letta.

Participium futuri.

Cousa que ha, ou ouver de ser lida. Legendus, a, um.

Cosa che sarà letta, o hè da esser letta.

EXEMPLAR

Tertiæ conjugationis in activa.

INDICATIVI

præsens.

Eu ouço.	Audio.	Io odo.
Tu ouves.	Audis.	Tu odi.
Elle ouve.	Audit.	Quello ode.
Pl. *Nôs ouvimos.*	Audimus	Noi udiamo.
vôs ouviys.	Auditis.	Voi udite.
Elles ouvem.	Audiunt.	Quelli odono.

Præteritum imperfectum.

Eu ouvia.	Audiebam.	Io udivo.
Tu ouvias.	Audiebas.	Tu udivi.
Elle ouvia.	Audiebat.	Quello udiva.
Pl. *Nôs ouviamos.*	Audiebamus.	Noi udivamo.
Vôs ouvieys.	Audiebatis.	Voi udivate.
Elles ouviam.	Audiebant.	Quelli udivano.

Præteritum perfectum.

Eu ouvi, ou tenho ouvido.	Audivi.	Io udij, e ho udito.
Tu ouviste, ou tens ouvido.	Audivisti.	Tu udisti, e hai udito.
Elle ouvio, ou tem ouvido.	Audivit.	Quello udi, e hà udito.
Pl. *Nôs ouvimos, ou temos ouvido.*	Audivimus.	Noi udimmo, e habbiamo udito.
Vôs ouvistes, ou tendes ouvido.	Audivistis.	Voi udiste, e havete udito.
Elles ouviram, ou tem		

ouvido

ouvido. Audivêrunt, vel audivêre.	Quelli udivono, e hanno udito.	

Præteritum plusquam perfectum.

Eu ouvira, ou tinha ouvido. Audiveram.	Io havevo udito.	
Tu ouviras, ou tinhas ouvido. Audiveras.	Tu havevi udito.	
Elle ouvira ou tinha ouvido. Audiverat.	Quello haveva udito.	
Nôs ouviramos, ou tinhamos ouvido. Audiverâmus.	Noi havevamo udito.	Pl.
Vôs ouvireys: ou tinheys ouvido. Audiverâtis.	Voi havevate udito.	
Elles ouviram, ou tinham ouvido. Audiverant.	Quelli havevano udito.	

Futurum imperfectum.

Eu ouvirey.	Audiam.	Io udirò.	
Tu ouviràs.	Audies.	Tu udirai.	
Elle ouvirà.	Audiet.	Quello udirà.	
Nôs ouvirèmos.	Audiemus.	Noi udiremo.	Pl.
Vôs ouvirèys.	Audietis.	Voi udirete.	
Elles ouviràm.	Audient.	Quelli udiranno.	

Futurum perfectum.

Ia eu entam terey ouvido. Audivero.	Quando io udirò e haverò udito.	
Ia tu entam teràs ouvido. Audiveris.	Tu udirai, e haverai udito.	
Ia elle entam terà ouvido. Audiverit.	Quello udirà e haverà udito.	Pl.
Ia nôs entam teremos ouvido. Audiverimus.	Quando noi udiremo, e haveremo udito.	
Ia vôs entam tereys ouvido. Audiveritis.	Voi udirete, e haverete udito.	
Ia elles entam teràm ou-		

vido.

vido.	Audiverint.	Quelli udiranno, e haveranno udito.

Imperativi præsens.

Ouve tu.	Audi, vel audito.	Odi tu.
Ouça elle.	Audiat.	Oda quello.
Pl. *Ouçamos nôs.*	Audiamus.	Vdiamo noi.
Ouvi vôs.	Audite, vel auditote.	Vdite voi.
Ouçam elles.	Audiant.	Odano quelli.

Futurum sive modus mandativus.

Ouviràs tu.	Audito tu, vel audies.	Vdirai tu.
Ouvirà elle.	Audito ille, vel audiet.	Vdirà quello.
Pl. *Ouvireys vôs.*	Auditote, vel audietis.	Vdirete voi.
Ouviràm elles.	Audiunto, vel audient.	Vdiranno quelli.

OPTATIVI PRÆSENS, & imperfectum.

Oxalà ouvira eu, ou ouvisse.	Vtinam audirem.	Idio volesse che io udissi.
Ouviras tu, ou ouvisses.	Audires.	Tu udissi.
Ouvira elle, ou ouvisse.	Audiret.	Quello udisse.
Pl. *Oxalà ouviramos nôs, ou ouvissemos.*	Vtinam audiremus.	Idio volesse che noi udissimo.
Ouvireys vôs, ou ouvisseys.	Audiretis.	Voi udiste.
Ouviram elles, ou ouvissem.	Audirent.	Quelli udissero.

Præteritum

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que tenha eu ouvido. Vtinã audiverim.	Idio voglia che io habbia udito.
Que tenhas tu ouvido. Audiveris.	Tu habbi udito.
Que tenha elle ouvido. Audiverit.	Quello habbia udito.
Queyra Deos que tenhàmos nôs ouvido. Vtinam audiverimus.	Idio voglia che noi habbiamo udito.
Que tenhays vôs ouvido. Audiveritis.	Voi habbiate udito.
Que tenham elles ouvido. Audiverint.	Quelli habbiano udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Prouvèra a Deos que ouvira eu. Vtinam audivissẽ.	Idio volesse che io havessi udito.
Que ouviras tu. Audivisses.	Tu havessi udito.
Que ouvira elle. Audivisset.	Quello havesse udito.
Que ouviramos nôs. Audivissemus.	Pl. Idio volesse che noi havessimo udito.
Que ouvisseys vôs. Audivissetis.	Voi huveste udito.
Que ouvissem elles. Audivissent.	Quelli havessero udito.

Futurum.

Praza a Deo que ouça eu. Vtinam Audiam.	Idio voglia che io oda.
Que ouças tu. Audias.	Tu oda.
Que ouça elle. Audiat.	Quello oda.
Praza a Deos que ouçamos nôs. Vtinam Audiamus.	Pl. Idio voglia che noi udiamo.

Que

Que ouçays vôs.	Audiatis.	Voi udiate.
Que ouçam elles.	Audiant.	Quelli odano.

CONIVNCTIVI
præsens.

Como eu ouço, ou ouvindo eu. Cum audiam.	Conciosia cosa che io oda, ò udendo io.
Cómo tu ouves, ou ouvindo tu. Cum audias.	Tu oda, ò udendo tu.
Como elle ouve, ou ouvindo. elle. Cum audiat.	Quello oda, ò udendo quello.
Pl. *Como nôs euvimos, ou ouvindo nôs.* Cum audiamus.	Conciosia cosa che noi udiamo o udendo noi.
Como vôs ouviys, ou ouvindo vôs. Cum audiatis.	Voi udiate, ò udendo voi.
Como elles ouvem, ou ouvindo ellεs. Cum audiant.	Quelli odano, ò udendo quelli.

Præteritum imperfectum.

Como eu ouvia, ou ouvindo eu. Cum audirem.	Conciosia cosa che io udissi, e udirei, ò udendo io.
Como tu ouvias, ou ouvindo tu. Cum audires.	Tu udissi, e udiresti, ò udendo tu.
Como elle ouvia, ou ouvindo elle. Cum audiret.	Quello udisse, e udirebbe, o udendo quello.
Pl. *Como nôs ouviamos, ou ouvindo nôs.* Cum audiremus.	Conciosia cosa che noi udissimo, e udiremmo, ò udendo noi
Como vôs ouvieys, ou ouvindo vôs. Cum audiretis	Voi udiste, e udiresti ò udendo voi.
Como elles ouviam, ou ouvindo elles. Cum au-	

dirent.	Quelli udissero, e udirebbono, o udendo quelli.

Præteritum perfectum.

Como eu ouvi, ou tenho ouvido. Cum audiverim.	Conciosia cosa che io habbia udito, o havendo io udito.
Como tu ouviste, ou tens ouvido. Cum audiveris.	Tu habbi udito, ò havendo tu udito.
Como elle ouvio, ou tem ouvido. Cum audiverit.	Quello habbia udito, ò havendo quello udito. Pl.
Como nós ouvimos, ou temos ouvido. Cum audiverimus.	Conciosia cosa che noi habbiamo udito, ò havendo noi udito.
Como vós ouvistes, ou tendes ouvido. Cum audiveritis.	Voi habbiate udito, ò havendo voi udito.
Como elles ouviram, ou tem ouvido. Cum audiverint.	Quelli habbiano udito, ò havendo quelli udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu ouvira, ou tinha ouvido. Cum audivissem.	Conciosia cosa che io havesse, e haver udito, o havendo io udito.
Como tu ouviras, ou tinhas ouvido. Cum audivisses.	Tu havessi, e haveresti udito, ò havendo tu udito.
Como elle ouvira, ou tinha ouvido. Cum audivisset.	Quello havesse, e haverebbe udito, o havendo quello vdito. Pl.
Como nós ouviramos, ou tinhamos ouvido. Cum	

audivissemus.	Conciosia cosa che noi avessimo, e haveremmo udito, o havendo noi udito.
Como vôs ouvireys, ou tinheys ouvido. Cum audivissetis.	Voi havesse, e havereste udito, ò havendo voi udito.
Como elles ouviram, ou tinham ouvido. Cum audivissent.	Quelli havessero, e haverebbero udito, o havendo quelli udito.

Futurum.

Como eu ouvir, ou tiver ouvido. Cum audivero.	Quando io udirò, e haverò udito.
Como tu ouvires, ou tiveres ouvido. Cum audiveris.	Tu u dirai, e haverai udito
Como elle ouvir, ou tiver ouvido. Cum audiverit.	Quello udirà, e haverà udito.
Pl. *Como nôs ouvirmos, ou tivermos ouvido.* Cum audiverimus.	Quando noi udiremo, e haveremo udito.
Como vôs ouvirdes ou tiverdes ouvido. Cum audiveritis.	Voi udirete, e haverete udito.
Como elles ouvirem, ou tiverem ouvido. Cum audiverint.	Quello udirà, e haverà udito.

CONIVNCTIVI PROPRIÆ voces Lusitanæ. Præsens.

Postoque eu ouça. Quamvis audiam.	Benche io oda.
Que tu ouças. Audias.	Tu odi.
Que elle ouça. Audiat.	Quello oda.
Pl. *Postoque nôs ouçamos.* Audiamus.	Benche noi udiamo.
Que vôs ouçays. Audiatis.	Voi udiate.
Que elles ouçam. Audiant.	Quelli odano.

Præter itum

Præteritum imperfectum.

Posto que eu ouvira, ou ouvisse. Quamuis audirem.	Benche io udissi, e udirei.
Que tu ouvir●, ou ouvisses. Audires.	Tu udissi, e udiresti.
Que elle ouvira, ou ouvisse. Audiret.	Quello udisse e udirebbe.
Posto que nôs ouviramos, ou ouvissemos. Quamvis audiremus.	Pl. Benche noi udissimo, e udiremmo.
Que vôs ouvireys, ou ouvisseys. Audiretis.	Voi udiste e udireste.
Que elles ouviram, ou ouvissem. Audirent.	Quelli udissero, e udirebbero.

Præteritum perfectum.

Posto que eu tenha ouvido. Quamvis audiverim.	Benche io habbia udito.
Que tu tenhas ouvido. Audiveris.	Tu habbi udito.
Que elle tenha ouvido. Audiverit.	Quello habbia udito.
Posto que nôs tenhamos ouvido. Quamvis audiverimus.	Pl. Benche noi habbiamo udito.
Que vôs tenhays ouvido. Audiveritis.	Voi habbiate udito.
Que elles tenham ouvido. Audiverint.	Quelli habbiano udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Posto que eu tivèra ouvido. Quamvis audivissem.	Benche io havessi, è haverei udito.
Que tu tivèras ouvido.	

Audiviſſes.	Tu haveſſi, e havereſti udito.
Que elle tivèra ouvido. Audiviſſet.	Quello haveſſe, e haverebbe udito.
Pl. *Poſtoque nôs tivèramos ouvido.* Quamvis audiviſſemus.	Benche noi haveſſimo, e haveremmo udito.
Que vôs tivèreys ouvido. Audiviſſetis.	Voi haveſte, e havereſte udito.
Que elles tivèram ouvido. Audiviſſent.	Quelli haveſſero, e haverebbero udito.

POTENTIALIS TEMPVS præſens.

Que ouça eu? que ey de ouvir? ouvirey eu. Audiam.	Che io oda? che io habbia da udire, overo, che io poſſa, debba, è voglia udire.

Præteritum imperfectum.

Ouviria eu, ouvira, ou podera ouvir. Audirem.	Che io udirei? potrei, doverei, ò vorrei udire? ovevo, potevo, dovevo, volevo io udire.

Præteritum perfectum.

Pude eu ouvir. Audiverim.	Che io habbia udito? overo che io habbia potuto, dovuto, o voluto udire.

Præteritum plusquam perfectum.

Ouvira eu, ou podera ter ouvido. Audiviſſem.	Che io haverei udito? haverei io potuto, dovuto, e voluto udire? overo potevo, dovevo, ò volevo io haver udito.

Futurum.

Futurum.

Ouvira eu, ouvirey, poderey ouvir.	Audiverim.	Vdivo io? sarò per udire? overo potro, doverò, e vorrò io udire?

PERMISSIVI, SIVE Concessivi præsens.

Ouça; Doulhe que ouça, Masque ouça.	Audiam.	Io oda: posto che io oda: ancorche io oda.

Præteritum imperfectum.

Ouvira, Doulhe que ouvira, Masque ouvira. Audirem.	Io udissi, posto che io udissi: ancorche io udissi.

Præteritum perfectum.

Ouvisse, Doulhe que ouvisse, Masque ouvisse. Audiverim.	Io habbia udito: posto che io habbia udito: ancorche io habia udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Ouvira, Doulhe que ouvira, Masque tivera ouvido. Audivissem.	Io havessi udito: posto che io havessi udito, ancorche io havessi udito.

Futurum.

Poulbe que venha, ou chegue a ouvir. Audivero.	Posto che io habbia da udire : o sia per udire: ancorche habbia da udire.

INFINITI
præsens.

Ouvir, ou que ouço, ouves, ouve : ouvimos, ouviys, ouvem. Audire.	Vdíre : e che io odo, tu odi, quello ode, noi udiamo, voi udite quelli odono.

Præteritum imperfectum.

Ouvir, ou que ouvia, ouvias, ouvia : ouviamos : ouviejs, ouviam. Audire.	Vdire, e che io udivo, e udissi, tu udivi e udissi, quello udiva, e udisse: noi odivamo e udissimo, voi udivate, e udiste, quelli odivano, e odissero.

Præteritum perfectum.

Ter ouvido, ou que ouvi, ouviste, ouvio: ouvimos, ouvistes, ouviram : ou que tenho, tens, tem ouvido : temos : tendes, tem

ouvido. Audivisse.	Aver udito, e che io udij, e hè udito, tu udisti e hai udito, quello udi, e ha udito: Noi udiamo, e habbiamo udito, voi udiste, e havete udito, quelli udirono, e hanno udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Ter ouvido : ou que ouvira, ouviras, ouvira : ouviramos, ouvireys, ouviram; ou que tinha, tinhas, tinha ouvido : tinhamos, tinheys, tinham ouvido. Audivisse.	Aver udito, e che io havero, e havessi udito, tu havevi e havesti udito, quello haveva, e havessi udito, Noi havevamo, e havessimo udito, voi avevate e haveste udito, quelli havevano, e havessevo udito.

Futurum primum.

Que ey, has ha de ouvir : ou que ouvirey ouviràs, ouvirà. Auditurum, am, um esse.	Dover udire, e che io udirò, e udirei, tu udirai, e udiresti, quello udirà, e udirebbe.
Que avemos, aveys, ham de ouvir : ou que ouviremos, ouvireys, ouviràm. Audituros, as, a esse.	Dover udire, e che noi udiremo, e udiressimo, voi udirete, e udireste, quelli udiranno, e udirebbono. Pl.

Futurum secundum.

Que ouvèra, ouvèras, ouvèra de ouvir. Auditurum, am, um fuisse.	Haver dovuto udire, e che io haverei, ou haveresti, quello haverebbe udito.
Pl. *Que ouvèramos, ouvèreys, ouvèram de ouvir.* Audituros, as, a fuisse.	Haver dovuto udire, o che noi haveremmo, voi haveresti, quelli haverebbero udito.

Gerundia.

De ouvir. Audiendi	De udire, ò per udire; e di essere, ò per essere udito.
Em ouvir: de ouvir: ouvindo, e sendo ouvido. Audiendo.	Vdendo, e essendo udito.
A ouvir: Pera ouvir: A ser, e pera ser ouvido. Audiendum.	Ad udire, e ad essere udito.

Supina.

A ouvir: Pera ouvir. Auditum.	Ad udire, ò ad essere udito.
De ser ouvido: Pera se ouvir. Auditu.	Da udire, ò vero da essere udito.

Participium activa præsentis temporis.

O que ouve, e ouvia. Audiens, audientis.	Cosa che ode, e udiva.

Participium futuri temporis.

O que ha, ou ouver de

ouvir.	Auditurus, a, um.	Cosa che udiva, e hà da udire, ò è per udire.

EXEMPLAR

tertiæ conjugationis in passiva.

INDICATIVI MODI
tempus præsens

Eu sou ouvido.	Audior.	Io sono udito.	
Tu es ouvido.	Audîris, vel audîre.	Tu sei udito.	
Elle he ouvido.	Audîtur.	Quello è udito.	
Nôs somos ouvidos.	Audîmur.	Noi siamo uditi.	Pl.
Vôs soys ouvidos.	Audimini.	Voi sete uditi.	
Elles sam ouvidos.	Audiuntur.	Quelli sono uditi.	

Præteritum imperfectum.

Eu era ouvido.	Audiebar.	Io ero udito.	
Tu eras ouvido	Audiebâris, vel audiebâre.	Tu erei udito.	
Elle era ouvido.	Audiebâtur.	Quello era udito.	
Nôs eramos ouvidos.	Audiebamur.	Noi eravamo uditi.	Pl.
Vôs ereys ouvidos.	Audiebâmini.	Voi eravate uditi.	
Elles eram ouvidos.	Audiebantur.	Quelli erano uditi.	

Præteritum perfectum.

Eu fuy ouvido. Auditus, a, um ſum, vel fui.	Io fui, e ſono ſtato udito.
Tu foſte ouvido. Auditus es, vel fuiſti.	Tu foſti, e ſei ſtato udito.
Elle foy ouvido. Auditus eſt, vel fuit.	Quello fù, e è ſtato udito.
Pl. *Nôs ſomos ouvidos.* Auditi, æ, a ſumus, vel fuimus.	Noi fummo, e ſiamo ſtati uditi.
Vós foſtes ouvidos. Auditi eſtis, vel fuiſtis.	Voi foſte, e ſete ſtati uditi.
Elles foram ouvidos. Auditi ſunt, fuerunt, vel fuere.	Quelli forono, e ſono ſtati uditi.

Præteritum pluſquam perfectum.

Ia eu era, ou fora ouvido. Auditus, a, um eram, vel fueram.	Io ero ſtato udito.
Ia tu eras, ou foras ouvido. Auditus, eras, vel fueras.	Tu eri ſtato udito.
Ia elle era, ou fora ouvido. Auditus erat, vel fuerat.	Quello era ſtato udito.
Pl. *Ia nôs eramos, ou foramos ouvidos.* Auditi, æ, a erâmus, vel fuerâmus.	Noi eravamo ſtati uditi.
Ia vôs ereys, ou foreys ouvidos. Auditi erâtis, vel fuerâtis.	Voi eravate ſtati uditi.
Ia elles eram, ou foram ouvidos. Auditi erant, vel fuerant.	Quelli erano ſtati uditi.

Futurum

Futurum imperfectum.

Eu ſerey ouvido. Audiar.	Io ſarò udito.	
Tu ſeràs ouvido. Audiêris, vel audiêre.	Tu ſarai udito.	
Elle ſerà ouvido. Audietur.	Quello ſarâ udito.	
Nôs ſerèmos ouvidos. Audiemur.	Noi ſarémo uditi.	Pl.
Vos ſereys ouvidos. Audiemini.	Voi ſarete uditi.	
Elles ſeràm ouvidos. Audientur.	Quelli ſaranno uditi.	

Futurum perfectum.

Ia entam eu ſerey ouvido. Auditus, a, um fuero.	Quando io ſarò udito, e ſarò ſtato udito.	
Ia entam tu ſeràs ouvido. Auditus fueris.	Tu ſarai udito, e ſarai ſtato udito.	
Ia entam elle ſerà ouvido. Auditus fuerit.	Quello ſarà udito, e ſarà ſtato udito.	
Ia entam nôs ſeremos ouvidos. Auditi, æ, a fuerimus.	Quando noi ſaremo uditi, e ſaremo ſtati uditi.	Pl.
Ia entam vôs ſereys ouvidos Auditi fueritis.	Voi ſarete uditi, e ſarete ſtati uditi.	
Ia entam elles ſeram ouvidos. Auditi fuerint.	Quelli ſeranno uditi, e ſeranno ſtati uditi.	

IMPERATIVI
præſens.

Se tu ouvido. Audîre, vel auditor.	Sij tu udito.	
Seja elle ouvido. Audiatur.	Sia quello udito.	
Sejamos nôs ouvido. Audiamur.	Siamo uditi noi.	Pl.

Sede

Sede vôs ouvidos. Audiamini vel audiaminor.	Siate uditi voi.
Sejam elles ouvidos. Audiantur.	Siano uditi quelli.

Futurum sive modus mandativus:

Seràs tu ouvido. Auditor tu, Audiêris, vel audiêre.	Sarai udito tu.
Serà elle ouvido. Auditor ille, vel audietur.	Sarà udito quello.
Pl. *Sereys vôs ouvidos.* Audiminor, vel audiemini.	Sarete uditi voi.
Seràm elles ouvidos. Audiuntor, vel audientur.	Saranno uditi quelli.

OPTATIVI TEMPUS præsens & imperfectum.

Oxalà fora eu, ou fosse ouvido. Vtinam audirer.	Idio volesse che io fossi udito.
Foràs tu, ou fosses ouvido. Audirêris, vel audirêre.	Tu fossi udito.
Fora elle, ou fosse ouvido. Audiretur.	Quello fosse udito.
Pl. *Oxala foramos nôs, ou fossémos ouvidos.* Vtinam audiremur.	Idio volesse che noi fossimo uditi.
Foreys vôs, ou fosseys ouvidos. Audiremini.	Voi foste uditi.
Foram elles, ou fossem ouvidos. Audirentur.	Quelli fossero uditi.

Præteritum perfectum.

Queyra Deos que fosse eu ouvido. Vtinam auditus,

a,um

a, um ſim vel fuerim.	Idio voglia che io ſia ſtato udito.	
Que foſſes tu ouvido. Auditus ſis, vel fueris.	Tu ſij ſtato udito.	
Que foſſe elle ouvido. Auditus ſit vel fuerit.	Quello ſia ſtato udito.	
Queyra Deos que foſſemos nôs ouvidos. Vtinam auditi,æ, a ſimus, vel fuerimus.	Idio voglia che noi ſiamo ſtati uditi.	Pl.
Que foſſeys vôs ouvidos. Auditi ſitis, vel fueritis.	Voi ſiate ſtati uditi.	
Que foſſem elles ouvidos. Auditi ſint, vel fuerint.	Quelli ſiano ſtati uditi.	

Præteritum pluſquam perfectum.

Prouvèra a Deos que fora eu ouvido. Vtinam auditus, a, um eſſem, vel fuiſſem.	Idio voleſſe che io foſſi ſtato udito.	
Que foras tu ouvido. Eſſes vel fuiſſes.	Tu foſſi ſtato udito.	
Que fora elle ouvido. Eſſet vel fuiſſet.	Quello foſſe ſtato udito.	
Prouvèra a Deos que foramos nôs ouvidos. Vtinam auditi eſſemus vel fuiſſemus.	Idio voleſſe, che noi foſſimo ſtati uditi,	Pl.
Que foreys vos ouvidos. Eſſetis vel fuiſſetis.	Voi foſte ſtati uditi.	
Que foram elles ouvidos. Eſſent vel fuiſſent.	Quelli foſſero ſtati uditi.	

Futurum.

Praza a Deos que ſeja eu ouvido. Vtinam audiar.	Idio voglia che io ſia udito.

Que

Que sejas tu ouvido. Audiaris, vel audiare.	Tu sij udito.
Que seja elle ouvido. Audiatur.	Quello sia udito.
Pl. *Praza a Deos que sejamos nôs ouvidos.* Utinam audiamur.	Idio voglia che noi siamo uditi.
Que sejays vôs ouvidos. Audamini.	Voi siate uditi.
Que sejam elles ouvidos. Audiantur.	Quelli siano uditi.

CONIUNCTIVI præsens.

Como eu seu ouvido, ou sendo eu ouvido. Cum audiar.	Conciosia cosa che io sia udito, ò essendo io udito.
Como tu es ouvido, ou sendo tu ouvido. Cum audiaris vel audiare.	Tu sij udito, ò essendo tu udito.
Como elle he ouvido. Cum audiatur.	Quello sia udito, ò essendo quello udito.
Pl. *Como nôs somos ouvidos, ou sendo nôs ouvidos.* Cum audiamur.	Conciosia cosa che noi siamo uditi, o essendo noi uditi.
Como vôs soys ouvidos, ou sendo vôs ouvidos. Cum audiamini.	Voi siate uditi, ò essendo voi uditi.
Como elles sam ouvidos, ou sendo elles ouvidos. Cum audiantur.	Quelli siano uditi, o essendo quelli uditi.

Præteritum imperfectum.

Como eu era ouvido; ou sendo eu ouvido. Cum audirer.	Conciosia cosa che io fossi, e sarei udito, o essendo io udito.

Como

Como tu eras ouvido; ou sendo tu ouvido. Cum audirêris, vel audirêre. — Tu fossi, e saresti udito, ò essendo tu udito.

Como elle era ouvido; ou sendo elle ouvido. Cum audiretur. — Quello fosse, e sarebbe udito, o essendo quello udito.

Pl.

Como nôs eramos ouvidos, ou sendo nôs ouvidos. Cum audiremur. — Conciosia cosa che noi fossimo, e saremmo uditi, o essendo noi uditi.

Como vôs ereys ouvidos; ou sendo vôs ouvidos. Cum audiremini. — Voi foste, e sarete uditi, ò essendo voi uditi.

Como elles eram ouvidos; ou sendo elles ouvidos. Cum audirentur. — Quelli fossero, e sarebbero uditi, o essendo quelli uditi.

Præteritum perfectum.

Como eu fuy ouvido; ou sendo eu ouvido. Cum auditus, a, um sim, vel fuerim. — Conciosia cosa che io sia stato udito, o essendo io stato udito.

Como tu foste ouvido: ou sendo tu ouvido. Cum auditus sis vel fueris. — Tu sij stato udito, ò essendo tu stato udito.

Como elle foy ouvido; ou sendo elle ouvido. Cum auditus sit vel fuerit. — Quello sia stato udito, o essendo quello stato udito.

Pl.

Como nôs somos ouvidos: ou sendo nôs ouvidos. Cum auditis simus vel fuerimus. — Conciosia cosa che noi siamo stati uditi, o essendo noi stati uditi.

Como vôs fostes ouvidos: ou sendo vôs ouvidos. Cum auditi sitis vel fueritis. — Voi siate stati vditi, o essendo voi stati uditi.

Como elles foram ouvidos

Cum

Cum auditi sint vel fuerint.

Quelli siano stati uditi, ò essendo quelli stati uditi.

Præteritum plusquam perfectum.

Como eu ja era, ou fora ouvido: ou sendo ouvido. Cum auditus, a, um essem vel fuissem.

Conciosia cosa che io fossi stato, e sarei stato udito, ò essendo io stato udito.

Como tu ja eras, ou foras ouvido: ou sendo ouvido. Cum auditus esses vel fuisses.

Tu fossi stato, e sareste stato udito, ò essendo tu stato udito.

Como elle ja era ou fora ouvido; ou sendo ouvido. Cum auditus esset vel fuisset.

Quello fosse stato, e sarebbe stato udito, ò essendo quello stato udito.

Pl. *Como nós ja eramos, ou foramos ouvidos: ou sendo ouvidos.* Cum auditi, æ, a essemus vel fuissemus.

Conciosia cosa che noi fossimo, stati, e saremo stati uditi, o essendo noi stati uditi.

Como vós ja ereys, ou foreys ouvidos: ou sendo ouvidos. Cum auditi essetis vel fuissetis.

Voi foste stati, e sareste stati uditi, o essendo voi stati uditi.

Como elles ja eram, ou foram ouvidos: ou sendo ouvidos. Cum auditi essent vel fuissent.

Quelli fossero stati, e sarebbero stati uditi, o essendo quelli stati uditi.

Futurum.

Como eu for ouvido. Cum auditus, a, um ero vel

fuero.

fuero. | Quando io sarò udito, e sarò stato udito.

Como tu fores ouvido. Cum auditus eris vel fueris. | Tu sarai udito, e sarai stato udito.

Como elle for ouvido. Cum auditus erit vel fuerit. | Quello sarà udito, e sarà stato udito. Pl.

Como nôs formos ouvidos. Cum auditi erimus vel fuerimus. | Quando noi saremo uditi, ò saremo stati uditi.

Como vôs fordes ouvidos. Cum auditi eritis vel fueritis. | Voi sarete uditi, e sarete stati uditi.

Como elles forem ouvidos. Cum auditi erunt vel fuerint. | Quelli saranno uditi, e saranno stati uditi.

CONIVNCTIVI PROPRIÆ *voces Lusitanæ. Præsens.*

Postoque eu seja ouvido Quamvis audiar. | Benche io sia udito.

Que tu sejas ouvido. Audiâris, vel audiâre. | Tu sij udito.

Que elle seja ouvido. Audiatur. | Quello sia udito.

Postoque nôs sejamos ouvidos. Quamvis audiamur. | Benche noi siamo uditi. Pl.

Que vôs sejays ouvidos. Audiamini. | Voi siate uditi.

Que elles sejam ouvidos. Audiantur. | Quelli siano uditi.

Præteritum imperfectum.

Postoque eu fora, ou fosse ouvido. Quamvis audirer. | Benche io fossi udito.

Que tu foras, ou fosses ouvido. Audirêris, vel

 audirêre.

audirêre.	Tu fossi udito.
Que elle fora ou fosse ouvido. Audiretur.	Quello fossi udito.
Pl. *Postoque nôs foramos, ou fossemos ouvidos.* Quamvis audiremur.	Benche noi fossimo uditi.
Que vôs foreys, ou fosseys ouvides. Audiremini.	Voi fosti uditi.
Que elles foram, ou fossem ouvidos. Audirentur.	Quelli fossero uditi.

Præteritum perfectum.

Postoque eu fuy ouvido. Quamvis auditus, a, um sim vel fuerim.	Benche io sia stato udito.
Que tu foste ouvido. Auditus sis vel fueris.	Tu sij stato udito.
Que elle foy ouvido. Auditus sit vel fuerit.	Quello sia stato udito.
Pl. *Postoque nôs fomos ouvidos.* Quamvis auditi, æ, a simus vel fuerimus.	Benche noi siamo stati uditi.
Que vôs fostes ouvidos. Auditi sitis vel fueritis.	Voi siate stati uditi.
Que elles foram ouvidos. Auditi sint vel fuerint.	Quelli siano stati uditi.

Præteritum plusquam perfectum.

Postoque eu fora ouvido. Quamvis auditus, a, um essem, vel fuissem.	Benche io fossi stato udito.
Que tu foras ouvido. Auditus esses vel fuisses.	Tu fossi stato udit o.
Que elle fora ouvido. Auditus esset vel fuisset.	Quello fosse stato udito.
Pl. *Postoque nôs foramos ouvidos.* Quamvis auditi essemus, vel fuissemus.	Benche noi fossimo stati uditi.

Que

Que vòs foreys ouvidos. Auditi essetis vel fuissetis.	Voi foste stati uditi.
Que elles foram ouvidos. Auditi essent vel fuissent.	Quelli fossero stati uditi.

POTENTIALIS MODI
tempus præsens.

Que seja eu ouvido? Que ey eu de ser ouvido? serey eu ouvido? Audiar.	Che io sia udito? che io habbia da essere udito, ò vero che io possa, debba, ò voglia essere udito?

Pl.

Præteritum imperfectum.

Seria eu, ou fora, ou podera ser ouvido. Audirer.	Che io sarei udito? potrei, doverei, ò vorrei io essere udito? overo potevo, dovevo, o volevo io essere udito?

Præteritum perfectum.

Pude eu ser ouvido. Auditus, a, um sim vel fuerim.	Che io sia stato udito? overo che io habbia potuto, dovuto, o voluto essere udito.

Præteritum plusquam perfectum.

Fora eu, ou podera ser ouvido. Auditus, a, um

essem vel fuissem. | Che io sarei stato udito? haverei io potuto, dovuto, o voluto essere udito, o vero potevo, dovevo, o volevo io essere stato udito?

Futurum.

Seria eu, serey, poderey ser ouvido. Auditus, a, um sim vel fuerim. | Sarò io per essere udito? ò verò potrò, doverò, o vorrò io essere udito.

PERMISSIVI, SEU concessivi tempus præsens.

Seja eu ouvido: Doulhe que seja: Masque seja ouvido. Audiar. | Io sia udito: posto che io sia udito, ancorche io sia udito.

Præteritum imperfectum.

Fora ouvido: Doulhe que fora: Masque fora ouvido. Audirer. | Io fossi udito: posto che io fossi udito: ancorche io fossi udito.

Præteritum perfectum.

Fosse ouvido: Doulhe que fosse: Masque fosse ouvido. Auditus, a, um sim vel fuerim. | Io sia stato udito: posto che io sia stato udito: ancorche io sia stato udito.

Præteritum

Præteritum plusquam perfectum.

Fora ouvido : Doulhe que fora : Masque fora ouvido. Auditus, a, um essem vel fuissem.

Io fossi stato udito : posto che fossi stato udito: ancor che io fossi stato udito.

Futurum.

Doulhe que venha, ou chegue a ser ouvido. Auditus, a, um fuero.

Io habbia da essere udito: posto che io habbia da essere udito : ancorche io habbia da essere udito.

INFINITI TEMPUS præsens.

Ser ouvido, ou que sou, es, he : Somos, soys, sam ouvidos. Audiri.

Essere udito, e che io sò, tu sei, quello è udito: noi siamo, voi sete, quelli sono uditi.

Præteritum imperfectum.

Ser ouvido, ou que era, eras, era : Eramos, ereys, eram ouvidos. Audiri.

Essere udito, e che io ero e fossi, tu eri, e fossi, quello era e fosse udito : noi eramo, e fossimo, voi eravate, e foste, quelli erano, e fossero uditi.

Præteri tum perfectum.

Que fuy, foſte, foy ouvido. Auditum, am, um eſſe vel fuiſſe.	Eſſere ſtato udito, e che io fui, e ſono ſtato udito, tu &c.
Pl. *Que fomos, foſtes, foram ouvidos.* Auditos, as, a eſſe vel fuiſſe.	Eſſere ſtati uditi, e che noi ſummo, e ſiamo ſtati uditi, &c.

Præteritum pluſquam perfectum.

Que era, ou fora: Eras, ou foras: Era, ou fora ouvido. Auditum, am, um eſſe vel fuiſſe.	Eſſere ſtato udito, e che io ero, e foſſi ſtato udito tu, &c.
Pl. *Que eramos, ou foramos: Ereys, ou foreys: Eram ou foram ouvidos.* Auditos, as, a eſſe vel fuiſſe.	Eſſere ſtati uditi, e che noi eravamo e foſſimo ſtati uditi, voi, &c.

Futurum primum.

Que ey, has, ha de ſer ouvido: ou que ſerey, ſeràs ſerà ouvido. Auditum iri vel audiendum, am, um eſſe.	Dover eſſere udito, e che io ſerò, e ſarei, o verò ho da eſſere udito, tu &c.
Pl. *Que avemos, aveys, ham de ſer ouvidos: ou que ſeremos, ſereys ſeràm ouvidos.* Auditum iri, vel audiendos, as, a eſſe.	Dover eſſeve uditi, e che noi ſaremo, e habbiamo da eſſere uditi: voi &c.

Futurum

Futurum secundum,

Que ouvèra, ouvèras, ouvera de ser ouvido. Audiendum, am, um fuisse. — Haver dovuto essere udito; e che io sarei, tu saresti, quello sarebbe stato udito.

Que ouvèramos, ouvèreys, ouvèram de ser ouvidos. Audiendos, as, a fuisse. — Haver dovuto essere uditi, e che noi saremo, voi sareste, quelli sarebbero stati uditi. Pl.

Participium præteriti.

Cousa ouvida. Auditus, a, um. — Cosa che è stata; ò erà stata udita.

Participium futuri.

Cousa que ha, ou ouver de ser ouvida. Audiendus, a, um. — Cosa che sarà udita; ò ha da essere udita.

OBSERVATIONES

Circa verba secundæ, & tertiæ conjugationis, quorum exemplaria proposuimus.

90 Observationes circa verba secundæ, & tertiæ coniugationis.

Illud ante omnia præmitto, dari vulgò manifestum errorem contra Orthographiam in exemplari secundæ conjugationis, quando verbum *leyo*, scribitur in præsenti Indicativi absque ypsillo, sic, *leo.* Tunc enim manifestè confunditur cum tertia pesona præteriti singularis,

laris, in qua & diversa significatio datur, & diversus sonus ipsa pronunciatione redditur.

Observ. 1. cum dixerimus *num.75.* parum, aut fere nihil discrepantiæ, ac varietatis dari in verbis primæ conjugationis, ut pote inter se valde similibus, & consentientibus, oppositum modò dicimus de verbis secundæ & tertiæ conjugationis: habet enim quælibet ex his duabus conjugationibus magnam discrepantiam inter se, cum verba ejusdem non servent easdem literas, sed vel omninò perdant, vel in alias commutent.

Secundæ conjugationis observationes.

Nam si loquamur de verbis secundæ conjugationis, illa omnia non solùm amittunt literam *o*, præsentis in reliquis temporibus, sed etiam illa quæ habent *ey*, mutant in *i*, in præterito imperfecto, & perfecto, v.g. *Leyo, lia, li: Creyo, cria, cri.* Item quæ habent *j*, ante *o*, mutant hujusmodi *j*, in *g*, in reliquis temporibus, v. g. *Ranjo, rangia, rangi, rangera. Rejo, regia, regi, regèra.* Verbum *Vejo*, in reliquis temporibus perdit talem literam *j*, v. g. *via, vi, vira:* excepto futuro optativi. *Praza a Deos que veja eu*, & in tertiis personis singularis & pluralis præsentis imperativi: *Veja elle, Vejam elles*: & in præsenti conjunctivi, & infinitivi, &c.

Aliqua quæ habenr *e*, ante *o*, mutant in aliis temporibus *c*, in *d*, v. g. *Perco, perdia, perdi, perdera.*

Mutabilitas verborum tertiæ conjugationis.

Si loquamur de verbis tertiæ conjugationis omnia subeunt notabilem mutationem, etiam in ipso præsenti Indicativi, vt videre est in verbis, *Ouço, ouves, ouve: Ouvimos, ouviys, ouvem. Tino, tines, tine: Tinimos, tiniys, tinem*; & sic de reliquis. Omnia habent secundam personam in *es*, & habent Infinitivum in *ir*: *Ouço, ouves, ouvir: Tino, tines, tinir.* Verbum *ouço*, non solùm mutat literam *o*, sicut reliqua, sed etiam mutat literam *ç*, in *v*, in omnibus temporibus, v. g. *Ouço, ouves, ouvia, ouvir*, excepto futuro optativi: *Praza a Deos que ouça eu, ouças tu, &c.* Item in tertiis personis singularis & pluralis præsentis imperativi: *Ouça elle, ouçam elles.* Item in primis personis præsentis conjunctivi, & infinitivi: *Como eu ouço. Que ouço.*

Verbum *meço*, mutat etiam literam *ç*, in *d*, in reliquis aliis

aliis temporibus, v. g. *Meço, medes, media, medi*, &c. Item *Peço, pedes, pedia, pedi*. Verba quæ habent *j*, ante *o*, in reliquis personis & temporibus mutant *j*, in *g*, v. g. *Finjo, finges, fingia, fingi, &c. Afflijo, affliges, affligia, affligi*; & sic in verbis: *Dirijo, Frijo, Tinjo, cinjo*, & similibus

Alia verba non solùm mutant ultimam vocalem, sed etiam penultimam. Sunt in duplici differentia: nam priora habent penultimam in *i*, quam in aliis personis, & temporibus mutant in *e*, v. g. *Firo, feres, feria, feri. Sigo, segues, seguia, segui. Minto, mentes, mentia, menti*. Item *Frijo, freges: Cirno, cernes, Sinto, sentes: Persigo, persegues: sirvo, serves*, quæ tamen conservant literam *i*, in tertiis personis singularis & pluralis præsentis Indicativi, v. g. *Siga elle, sigam elles*: & in futuro optativi in omnibus personis, v. g. *Praza a Deos que siga eu, sigas tu, siga elle, &c.* Item in primis personis conjunctivi & infinitivi, *Como eu sigo: Que sigo*.

Posteriora habent penultimam in *u*, quam in omnibus personis ac temporibus mutant in *o*, v. g. *Bulo, boles, bole: bolia, bolir. Durmo, dormes, dorme: dormia, dormir. Engulo, engoles, engole: engolia engolir. Sumo, somes, some: somia, somir. Cubro, cobres, cobre: cobria, cobrir. Subo, sobes, sobe: sobia, sobir. Tusso, tosses, tosse: tossia tossir*: quæ omnia conservant literam *o*, quam per mutationem acceperunt in secunda persona, sicut priora in secunda persona conservant literam *e*, quam per similem mutationem acceperunt. Ex quibus rectè arguitur contra eos, qui in Infinitivo scribunt huiusmodi verba litera *u*, v. g. *Bulir, durmir, subir*: cum debeant servare semel acceptam mutationem, & in hoc distingui ab illis quæ nunquam mutarunt literam *u*, in *o*, qualia sunt. *Concluo, conclues, concluir: grunho, grunhes, grunhir: Burno, burnes, burnir: Zuno, zunes, zunir*.

Illud notandum, verba quæ mutant *u*, in *o*, non conservare mutationem in tertiis personis singularis, & pluralis præsentis imperativi, in his enim scribuntur per *u*, v. g. *Bula, & suba elle: Bulam, & subam elles*. Item in omnibus personis futuri optativi. *Praza a Deos que*

bula, & suba eu: que bulas & subas tu. &c. Item in personis singularis præsentis conjunctivi & Infinitivi: *Como subo, como bulo. Que subo, que bulo.*

Participiorum varietas. Observ. 2. Etiam participia præteriti passivi in verbis secundæ & tertiæ conjugationis subeunt magnam varietatem. Quamvis enim frequenter desinant in *ido*, v. g. *lido, ido, vencido, corrido*, nonnulla finiuntur in syllabam (to) *feyto* à verbo *faço, visto* à verbo *vejo, roto* à verbo *rompo, bento* de *benzo, posto*, à verbo *ponho*. Pertinent ad secundam *cheyo* à verbo *encho*, *eleyto* à verbo *elejo, dito* à verbo *digo, absolto* à verbo *absolvo, resoluto* à verbo *resolvo, escrito* à verbo *escrevo*. Pertinent ad tertiam, *frito* à verbo *frigir, surto* à verbo *surgir, aberto* à verbo *abrir, cuberto* à verbo *cobrir, correcto* à verbo *corrigir*. Verbum *venho* & composita finiunt participia in *indo*, v. g. *vindo, avindo, desavindo.*

92 Formationes secundæ & tertiæ conjugationes. Observ. 3. Verba regularia secundæ & tertiæ conjugationis, de quibus modo agimus, postea acturi de anomalis, formant præteritum imperfectum ex tertia persona præsentis Indicativi, v. g. *le* mutata litera *e*, in *ia*, manet *lia. Ouve ouvia.* Præteritum perfectum formatur ex eadem tertia persona mutata litera *e*, in *i*, v. g. *le, li: ouve, ouvi.* Præteritum plusquam perfectum in verbis secundæ conjugationis formatur ex eadem tertia persona addita syllaba *rey*, v. g. *le, lerey*: at in verbis tertiæ formatur ex præterito addita syllaba *rey*, v. g. *Ouvi, ouvirey.*

Observ. 4. Præsens imperativi in utraque dicta conjugatione est idem atque dicta tertia persona præsentis Indicativi: *Elle le, elle ouve. Le tu, ouve tu.* Futurum imperativi in utraque conjugatione est idem atque secunda persona primi futuri in Indicativo. *Tu leràs, tu ouviràs. Leràs tu ouviràs tu.* Præsens optativi *Lesse*, formatur ex dicta tertia persona *le*, addita litera *s*, & syllaba *se*. Præsens optativi *ouvisse*, formatur ex præterito *ouvi*, addita litera *s*, & syllaba *se*. Futurum optativi secundæ conjugationis formatur ex dicta tertia persona *le*, addita syllaba *ya*, v. g. *Praza a Deos que leya eu.* Futurum optativi tertiæ formatur ex prima persona Indicativi *ouço*, mutata litera *o*, in literam *a*. *Praza a Deos que ouça eu.*

Præsens Infinitivi secundæ conjugationis formatur ex dicta tertia persona *le*, addita litera *r*, *ler*, Præsens Infinitivi tertiæ conjugationis formatur ex prima persona præteriti *ouvi* addita litera *r*, *ouvir*. Reliqua tempora vel sunt eadem atque Indicativi cum certis particulis, & habent eandem formationem: vel supplentur cum verbo *tenho*, & participio præteriti *lido*, *ouvido*: quod in utraqua conjugatione formatur ex præteritis *li*, *ouvi*: addita syllaba *do*. Hanc formationem non servant participia extravagantia, de quibus supra *num.*77. Gerundium secundæ conjugationis *lendo*, formatur ex dicta tertia persona *le*, addita litera *n*, & syllaba *do lendo*. Gerundium tertiæ conjugationis *ouvindo*, formatur ex prima persona præteriti *ouvi*, addita litera *n*, & syllaba *do Ouvindo*.

SVBSELLIVM IX. 93

De verbis anomalis, & ipsorum formationibus.

SVpra *num.*40. ubi egimus de nominibus Lusitanorum anomalis, exposuimus quid sit anomalum seu inæquale, & anorme, seu irregulare, juxta quas expositiones, modò acturi de verbis Lusitanorum anomalis, dicimus verbum anomalum, vel anorme esse illud quod non servat regulam aliorum, ad quorum seriem & classem pertinet: sed habet notabilem varietatem in modo conjugandi.

Dixi (notabilem) quia ut verbum sit anomalum, non sufficit quælibet literarum varietas: verba enim Latina composita mutant literas suorum simplicium in variis temporibus, & tamen sunt verba regularia. Est igitur dicendum verba regularia esse, & non anomala, quæ in quibusdam temporibus, ac personis etiam præsentis mutant literas. Similiter dicendum non est verbum anomalum illud quod servans reliquas normas verborum conjugationis, ad quam pertinet, solùm differt ab illis in præterito. Nam plura verba Latina,

quæ

quæ regularia sunt, habent diversum præteritum ab illis, ad quorum seriem spectant.

Irregularitas verborum. Dicendum est igitur notabilem varietatem, seu differentiam in modo conjugandi, quæ postulatur ut verbum appelletur anomalum, versari saltem quando in secunda & tertia persona singularis præsentis Indicativi datur conjugandi modus diversus ab eo quem vendicant verba ejusdem classis: quæ diversitas, seu ratio anomali eò erit maior, quò verbum minùs servaverit regulas aliorum, in quibusvis temporibus, ac personis: maximè in præterito perfecto Indicativi.

Pro dignoscenda verborum irregularitate pluris facio dictas duas personas: quia secunda persona (ut diximus *num.*68.) est signum distinctivum quo inter se conjugationes discernuntur: tertia autem persona est illa, ex qua formantur reliqua tempora, ut notavimus *n.*92. Quare verbum quod deviaverit à regula notabiliter in utraque, vel in altera ex dictis personis, & in aliquo, vel aliquibus temporibus, absolutè vocabitur irregulare, seu anomalum.

In *num.*75. diximus nullum verbum primæ conjugationis absolutè anomalum vocari posse. Aliquis forte vellet appellare anomala verba primæ conjugationis, quæ in Infinitivo terminantur syllaba *se* v.g. *acanharse*, *assankarse*, *namorarse*, & similia. Verùm huiusmodi verba anomala dici nequeunt: habent enim Infinitivum terminatum in *ar*, ut reliqua: quamvis ex quodam Lusitanismo, seu Dialecto Lusitano admittant sibi adhærens pronomen *se*, sicut & pronomina *me*, & *te*, de quibus diximus *num.*23. *&* 24.

94 *Anomala secundæ conjugationis* Superest sigillatim designare & exponere verba anomala secundæ & tertiæ conjugationis. Ad secundam conjugationem imprimis spectat verbum *Sou*, de quo satis dictum est, *à num.*53. habet enim secundam personam in *es*, & Infinitivum in *er*, & in modo conjugandi alia tempora magis assimilatur verbis secundæ, quàm verbis primæ ac tertiæ conjugationis. Ex eadem ratione ad secundam conjugationem pertinent verba *ey*, & *tenho*. Item verbum *Faço*, *fazes*, *faz*: quod habet in præterito *fiz*, in Infinitivo *fazer*, in participio præteriti *feyto*,

Faço, tenho anomala.

feyto. Verbum *Tenho*, *tens*, *tem* cum suis compositis *Atenho*, *contenho*, *detenho*, *mantenho*, *retenho*, *sostenho* habet in præterito *tive*, in Infinitivo *ter*, in participio præteriti *tido*. Verbum *Sey*, *sabes*, *sabe*, in præterito *soube*, in Infinitivo *saber*, in participio præteriti *sabido*.

Dictis accedunt verbum *Posso*, *podes*, *pode*: in præterito *pude*, in Infinitivo *poder*, in participio præteriti nihil: non enim rectè dicimus *podido*. Verbum *digo*, *dizes*, *diz*, cum suo composito *desdigo*, in præterito *disse*, in Infinitivo *dizer* in participio præteriti *dito*. Verbum *Trago*, *trazes*, *traz*, in præterito *trouxe*, in Infinitivo *trazer*, in participio præteriti *trazido*. Verbum *Quero*, *queres*, *quer*, in præterito *quiz*, in infinitivo *querer*, in participio præteriti *querido*. His adde composita *namquero*, *maysquero*. Posse, podes, anomala.

Ad eandem secundam conjugationem pertinet verbum defectivum *Aprazme*, *aprazte*, *aprazlhe*, in præterito *aprouveme*, in Infinitivo *aprazerme* caret participio præteriti. Est etiam defectivum apud Lusitanos: *Soes*, *soe*, *soem*, in præsenti Indicativi. *Soia*, *soias*, *soia*: *Soiamos*, *Soieys*, *soiam*; in præter. imperf. cui verbo respondet Latinum *Soleo*, *es*. Ad eandem spectat verbum *ponho*, *pons*, *poem*, in præterito *puz*, in Infiuitivo *por*, in participio præteriti *posto*, cum suis compositis *Anteponho*, *componho*, *deponho*, *disponho*, *exponho*, *imponho*, *interponho*, *opponho*, *proponho*, *preponho*, *posponho*, *reponho*, *supponho*, *tresponho*. Aprazme anomalũ.

Eo quòd hujusmodi verbum *ponho*, cum suis quatuordecim compositis sit valde extraordinarium & diffidens à reliquis omnibus triplicis conjugationis expositæ, videbitur alicui Grammatico posse ac debere ex illis omnibus formari quartam conjugationem à tribus expositis differentem. Hoc tamen admitti nequit: nam quælibet conjugatio constat ex varietate diversorum verborum, quæ habent eundem, aut similem modum conjugandi: at dicta illa verba censentur esse unum tantum cum suo simplici *ponho*, quod licèt nec habeat secundam personam præsentis Indicativi in *es*, nec Infinitivum in *er*, sicut reliqua habent pro signo distinctivo secundæ conjugationis, tamen visum nobis illud reducere po- Ponho cũ compositis anomala.

tius

tiùs ad ſecundam conjugationem, quàm ad alias: quia cum prima vel tertia nullam omnino ſimilitudinem habet, aliqualem tamen cum ſecunda: nam in præterito pluſquàm perfecto facit, *Puzera, puzeras, puzera*, ſicut *leyo facit lera, leras, lerà*: & in futuro conjunctivi facit: *Como eu puzer, puzeres, puzer*, ſicut lego facit: *Como eu ler, leres, ler.*

95 Ad tertiam conjugationem ſpectat verbum, *Rio, ris, ri*, quod facit in præterito *ri*, in Infinitivo *rir*, & caret participio præteriti. Aliqui non ineptè dicunt: *Foy rido de todos.* Fuit irriſus ab omnibus. Item *venho, vens, vem*, in præterito *vim*, in Infinitivo *vir*, in participio præteriti *vindo*, ſimiliter eiuſdem compoſita, *Avenho, antevenho, convenho, intervenho.* Item verbum imperſonale *convem*, in præterito *conveyo*, in Infinitivo *convir*, caret participio præteriti.

Anomala tertiæ cõjugationis.

Ad eandem conjugationem ſpectat etiam verbum *vou, vaz, vay*, ſeu ut alij dicunt *vas*, quod inter omnia magis anomalum & irregulare eſt propter notabilem & extraordinariam varietatem, quam ſubit in omnibus quaſi temporibus, ideoque á nobis hic ponendam. In præterito imperfecto *hia, hias, hia*, in quo ſolo ponitur aſpiratio. In præterito perfecto *Fuy, ou tenho ido, foſte, foy*, in præterito pluſquam perfecto, *Fora, ou tinha ido, foras, fora*: In futuro primo: *Irey, iràs, irà.* In futuro ſecundo: *Ia entam eu terey ido.* In præſenti imperativi: *Vay tu, và elle*: *Vamos nòs, ide vòs, vam elles*, In futuro imperativi, *Iràs tu, irà elle.* In futuro optativi: *Praza a Deos que và eu.* In futuro conjunctivi *Como eu for, ou tiver ido.* In præſenti, & imperfecto Infinitivi: *Ir, ou que vou, vas, vay*: *Ir, ou que hia, hias, hia.* In participio præteriti *ido.*

Vou, verbum.

Quod attinet ad formationes, omne verbum anomalum in temporibus quibus diſcedit à regula verborum, ad quorum claſſem ſeu conjugationem pertinet, non habet formationem: cum enim prout ſic dicatur irregulare, nequit habere regulam juxta quam formetur. In reliquis autem temporibus ſervabit regulam verborum ad quorum claſſem ſpectat. Anomala igitur ut ſic formabit facile qui exercitatus fuerit in formandis

Formationes anomalorum.

formandis verbis regularibus, de quorum formationibus egimus à *num.* 85.

CLASSIS III.

De dictionibus Lusitanis absolutè acceptis: & de illis quæ nec sunt nomina, nec verba.

SVBSELLIVM I.

De vocibus Lusitanis absolutè acceptis.

IN lingua Lusitana sicut in aliis linguis, sunt voces simplices & compositæ; sunt novæ, & inveteratæ: sunt originales, & derivatæ. De singulis breviter agendum est. Voces simplices quas Lusitani dicunt *singelas*, & *apartadas*, vocantur illæ, quarum partes esse nequeunt dictiones integræ, cum dividantur in puras syllabas & literas, vel sint indivisibiles, si constent unica litera vocali, qualis tertia persona verbi *sou* scilicet *he*, & in imperativo verbi *vou* i, pro *ide*. Dictiones simplices.

Compositæ, quas Lusitani dicunt *juntas*, appellantur illæ quarum partes seorsim significant, vel significare possunt. Sunt igitur dictiones quæ ex diversis dictionibus coalescunt, quales sunt: *Contrafazer*, *Refazer*, *desfazer*. Fingere, reficere, destruere, ubi in prima junguntur *contra*, & *fazer*, in secunda junguntur *re & fazer*, in tertia junguntur *des*, & *fazer*, hoc discrimine quòd in prima pars utraque seorsim significat, in aliis *re* & *des*, non significant separatim, sed possunt significare quando junguntur cum *fazer*, vel alio simili verbo. Compositæ voces.

Idem procedit in quibusdam verbis, qualia sunt *Revender*, *Estovar*, *desconcertar*. Revendere, obstare, enormare,

enormare. Item in quibuſdam adverbiis, v. g. ***Tambem, Nenhures, Algures, Tamalavez,*** Etiam, nullibi, alicubi, tantiſper. Illud notari debet aliquando videri conjunctionem, quæ ſola conſuetudo eſt, qualis cernitur in his vocibus ***apanhar, arranhar, açoutar, abertura, abaſtança, acerto:*** Colligere, diſcobinare, verberare, apertura, abundantia, ſcientia: quia in illis nulla pars ſignificat ſeparatim: ſecus in his, ***acorrer, apparecer, aconſelhar.*** Accurrere, apparere, conſulere: quia in illis ſeparatim ſignificant ***correr, parecer, conſelhar.***

Novitas dictionum. Dictiones novæ ſunt illæ, quas noviter aut ex toto fingimus, aut ex parte invenimus. Ex toto fingimus quando nullo habito reſpectu ad rem inventam, vel occurrentem, illam pro mero libito nominamus, ſicut noſtri priores dixerunt ***toalha, guardanapo:*** mappa, mantile. Ex parte invenimus, quando ad imponendum nomen rei novæ nitimur aliqua congruentia, v. g. hoc nomen ***bombarda***, impoſitum fuit tormento bellicò congruenter ad ſonum illius horribilem, qui voce illa prolata quodammodo editur.

Inveteratæ dictiones. Dictiones inveteratæ dicuntur quæ cum olim in uſu fuerint, jam in oblivionem, ac deſuetudinem abierunt, ſicut ***Ægas***, nomen proprium, & ex appellativis ***ruam,*** quæ olim idem valebat atque ***Cidadam.*** Item ***compegar,*** ſignificabat comedere panem cum eo quod vocamus ***conduto.*** Item ***nemichal da,*** hodie dicimus ***Nem migalha:*** Nec mica. Quod olim dicebatur ***Acaram,*** hodie dicimus ***apar***, id eſt juxta. ***Samicas*** idem erat quod hodie ***porventura***, forſan.

Primitivæ dictiones. Dictiones originales quas Latini vocant ***primitivas,*** ſunt quæ ab aliis originem non ducunt, ſed tota ipſarum nativitas pendet à libera hominum voluntate, proindeque à nonnullis voluntariæ appellantur, ut ***manta, eſteyra, cadeyra,*** lodix, ſtorea, cathedra. Inter has numerari poteſt ***Candieyro***, & propriùs ***candeyo,*** quamvis aliqui hanc vocem deducant à verbo Latino ***candeo, es,*** quod ſignificat ſplendere.

Dictiones derivatæ, quas Luſitani vocant ***tiradas,*** ſunt quæ derivantur ab aliis, ſcilicet à quibus originem trahunt, v. g. ***tinteyro***, derivatur à dictione ***tinta, livreyro.***

tinteyro à voce *livro*, atramentarium ab atramento, librarius à libro.

Marcus Varro Grammaticus antiquus derivationes partitur in voluntarias & naturales. Derivatio voluntaria datur quando una vox deducitur ab alia, non necessariò, sed ad libitum & voluntatem deducentis, nulla certa & infallibili regula semper servanda, v.g. in nominibus propriis à voce *Portugal* deducitur *Portuguèz*, sicut à *França*, *Francez*: & non ideo à *Frandez* dicitur *Frandèz*, sed *Framengo*, sicut à *Galiza* non dicitur *Galiguez*, sed *Galego*, ut à *Grecia Grego*. In appellativis est etiam derivatio voluntaria, quia à voce *sarna* non derivamus *sarnento*, sed *sarnoso*: è contra à voce *sarabulhas* non derivamus *sarabulhoso*, sed *sarabulhento*. Item à voce *pedras* dicimus *pedregoso*, à voce *areas* dicimus *areento*: verùm à voce *pò* nec dicimus *poento*, nec *pooso*, sed in alia significatione *empoado*. 98 **Derivatio duplex.**

Derivatio naturalis est illa quæ fit quodàmodo naturaliter, seu necessariò juxta certas, & infallibiles regulas, quæ vel nullas, vel certè paucas patiuntur exceptiones. Vnde Varro definiens declinationem naturalem dicit esse illam quæ non obedit voluntati uniuscujusque, sed communi multorum placito obsequitur. Apud Lusitanos vocari potest derivatio naturalis ea quæ fit in quibusdam officiis mechanicis habentibus nomen derivatum omninò Lusitanum finitum in *eyro*: *çapateyro*, *carpenteyro*, *carvoeyro*, sutor, faber lignarius, carbonarius. Dixi (derivatum) quia *alfayate* & *calafate*, ac similia derivata non sunt. Dixi (Lusitanum) quia *ourivez* non est nostrum, sed ab alienigenis surreptum. Excipiuntur aliqua quæ cum sint derivata, & Lusitana aliter finiuntur, ut *ferrador*, *çurrador*, *boticayro*, & similia. Nomina officinarum utcunque terminantur in *ria*, ut *ourivezaria*, *çapataria*, *carpentaria*, *tenoaria*, quæ sunt officinæ aurificum, fabrorum lignariorum, & doliariorum. Deviant tamen à regula *telheyra* quæ est officina figuli formantis tegulas, *taverna*, quæ est officina tabernarij, & logea quæ est officina mercatoris.

99

SVBSELLIVM II.

De adverbio quoad naturam & multiplicitatem.

ADverbium est pars orationis, quæ verbo, aliisque vocibus adjuncta, & indeclinabilis illarum significationem exponit augendo, diminuendo, vel aliter attemperando.

Adverbiũ quid, & quotuplex.

Est adverbium in genere satis multiplex, & dividitur in adverbia temporis, loci, quantitatis, qualitatis, & numeri. In singulis divisionis membris ponam exempla pro acquirenda copia in gratiam addiscentium nostram linguam.

Adverbia temporis sunt *Agora*, nunc, *jà*, jam *Ia entam* jam tunc, *Iamays* nunquam *Iàgora* jam nunc, *Ià ha hum pedaço*, Iandudum, *Ia muyto ha*, Iandiu: *Tarde* serò, *Cedo*, citò, *logo* statim, *Entam*, vel *entonces* tunc, *sempre* semper, *nunca* nunquam, *Ao presente* Impræsentiarum, *Algumhora* aliquando, *ainda*, adhuc, *Adeshoras* intempestivè, *Antesque* antequam, *Continuadamente* indesinenter, *Abomtempo* tempestivè, *Subitamente* subitò, *cadadia* quotidie, *hoje* hodie, *Amenham* cras, *Despoys de amenham* perendie, *Ontem* heri, *Antontem* nudiustertius, *Despoys* postea, *Despoys que* Posteaquam, *Desde* ex tunc, *Des de entam* Iam tum, *Daqui a pouco* dudum, *Daqui a diante* dehinc, *Entretanto*, interim.

Adverbia loci sunt, *Aqui* hìc, *Alì* illic, *Acolà*, id est
100 *para aquella parte* illùc, *Acolà* id est, *naquella parte* illic, *Pera esta parte* horsum, *Daqui* hinc, *Pera ali* hùc, *Por esta parte* hàc, *Ateli* hucusque, *Cà* hùc, *Là onde tu estàs* Istic, *Daqui pera ali* hùc illùc, *Por outra parte* aliâ, *Em outra parte* alibi, *Em algum lugar* alicubi, *De algum lugar* alicunde, *Defronte de outro lugar* aliorsum, *Em outra parte* aliubi, *De outro lugar* aliunde, *Onde* ubi, *Em qualquer parte* ubicunque, ubilibet ubivis, *Em toda a parte* ubique, *Ondequer* ubiubi, *Dentro* intus, *fora* foris, *virado pera dentro* Introrsum, *Alem* ultra

ultra, trans, *Aquem* cis, citra, *De qualquer parte* undecunque, *Dantre* inter, *Decima* desuper, *Debayxo* inferne.

Adverbia quantitatis sunt *Peuco* parum, *Muyto* multùm, *Assaz, ou bastantemente* satis, *Demasiadamente* nimis, *Abundantemente* abundanter, *A montoes* acervatim, *muyto mays* multò magis, *Pouco mays* paulo ampliùs, *Pouco mays, ou menos* Circiter, plus minusve.

Adverbia qualitatis sunt *Prudentemente* prudenter, *Atrevidamente* audacter, *Elegantemente* eleganter, *Acinte, Adrede, de proposito*, Data opera, de industria, consulto, *Asabendas* scienter, *Suavemente* suaviter, *Discretamente* disertè, *Engenhosamente* ingeniosè, *Galantemente* lepidè, *Ligeyramente* velociter, *Gentilmenmente* pulcherrimè, *Facilmente* facilè, *De mâmente* gravatè, invitè, *De maravilha* vix, *Demarcadamente* præfinitè, *De memoria* memoriter. Ex quibus facilè intelliges nomina adjectiva Lusitanorum frequentissimè adverbia gignere addita sibi hac voce *mente*, sed non semper. Quia adjectiva significantia colores adverbia non gignunt. Non enim dicimus *brancamente, pretamente, verdemente*, & sic de similibus.

Adverbia numeri sunt *Muytas vezes* sæpè, *Huma vez* semel, *Duas vezes* bis, *Tres vezes* ter, *quatro vezes* quater, *Cinco vezes* quinquies, *Seys vezes* sexies, *Sete vezes* septies, *Oyto vezes* octies, *Nove vezes* novies, *Dez vezes* decies, *Onze vezes* undecies, *Doze vezes* duodecies, *Treze vezes* tredecies, *Quatorze vezes* quatuordecies, *Quinze vezes* quindecies, *Dezaseys vezes* bis octies, *Dezasete vezes* terdevicies, *Dezoyto vezes* duodevicies, *dezanove vezes* undevicies, *Vinte vezes* vicies, *Trinta vezes* tricies, *Quarenta vezes* quadragies, *Cincoenta vezes* quinquagies, *Sessenta vezes* Sexagies, *Setenta vezes* septuagies, *Oytenta vezes* octogies, *Noventa vezes* nonagies, *Cem vezes* centies, *Mil vezes* millies, *Cem mil vezes* centum millies. 101

Sunt & alia adverbiorum genera quibus indicamus nostros affectus, & significamus varias actiones, v. g. adverbia optandi *Ose!* osi! *Oxala!* utinam, *o quem me*

dera! O utinam. *Praza a Deos*, velit Deus, placeat Deo! Affirmandi: *Assim he* sic res se habet, *sim* ita, etiam, *Aozadas* maximè, *Certamente* certè, *De veras, ou na verdade* quidem, *Convem a saber* scilicet, *verdadeyramente* sane, profectò.

Adverbia negandi sunt *Nam* non, *ainda nam* nondum, *De nenhum modo* nullo modo, *Em nenhuma maneyra* Nequaquam, *Namays* Non amplius, *Nada menos* nihil minus, *Nada* nihil, *Tampauco* haud, *Nunca ja mays* haudquaquam.

Adverbia hortandi, *Hora sus* Eia, *Acabay ja* Age, *Acabay todos ja* Eia agite.

Adverbia demonstrandi *Exaqui* Ecce, *Alem disto* Insuper, *Vedes aqui* En, Ecce, *Finalmente* tandem, *Por derradeyro* denique, *Em fim* denique, *Dali adiante* ex tunc, *Desque* ex quo, *Eylo aqui* Ecce.

Adverbia dubitandi, *Por ventura* forsan. *A caso* forsitan, *Pode serque* fortassis, *Quiça, ou quiçays* forte.

102 Adverbia interrogandi, *Como?* quare, *Porque rezam?* Quid ita, *A que proposito?* Cur, *Paraque?* ad quid, *Que?* Quid.

Adverbia congregandi, seu uniendi, *Apar* unà, *Iuntamente* simul, *Em companhia* Sociatim, *Entre ambos juntos* pariter, *Irmaãmente* fraternè.

Adverbia separandi, *A parte* seorsum, *Separadamente* separatim, *Espalhadamente* sparsim, *Apartadamente* divisim.

Adverbia intendendi, *Fortissimamente* fortissimè, *Intensissimamente* vehementissimè, *Com grande cuydado* studiosè.

Adverbia remittendi, *Pouco a pouco* paulatim, *Passo a passo*, ou *pè ante pè*, pedetentim, *Preguisosamente* Segniter, *Dorminhocamente* oscitanter. *Froxamente* remisse.

Adverbia accelerandi, *Depressa* celeriter, *Apressadamente* citò, *Arrebatadamente* rapidè, *Em hum abrir, e fechar de olhos* in ictu oculi, *Em hum instante* momentò, *Prestes, logo*, statim, subitò.

Adverbia comparãdi, & assimilandi, *Assim como* veluti,

Como

Como, ſicut, *Quaſi* pene, *Quaſi nada* fere nihil, *Mays* plus, *menos* minùs.

Adverbia eligendi, *Antes* potiùs, *Maſantes* immò.

Adverbia diverſitatis *Doutra maneyra* aliter, ſecus. Adverbia anomala & irregularia ſunt, *Debalde* incaſſum, *Em vam* fruſtra, A *troco* propter, ob, *A travez* ex tiansverſo, *Ao contrario* ex oppoſito, *A olhos viſtos* Palam, *Ao longe* eminus, *Ao perto*, vel *ao longo* prope, *Ao menos* ſaltem, *Ao pè da letra* ex præſcripto, *Ao redor* circumcirca, *Ao vivo* ad vivum, *Aos couces* calcibus, *A outro propoſito* aliorſum, *De corrida* curſum, *De cote* quotidie, *De currate*, vel *ás eſcondidas* clam, *De dia em dia* in dies, *De gatinhas* rependo, *De cocaras* inſiſtendo cruribus, *De galope* tolutim, *De giolhos* flexis genibus, *De bruços* proniter, *Daveſſo* transversè, *Debilmente* fragiliter, *De caminho* obiter.

SVBSELLIVM III. 103.

De præpoſitione, conjunctione, interjectione, comparatione, & interrogatione.

HOc triplex dictionum genus, ſcilicet præpoſitionem, conjunctionem, & interjectionem, voces indeclinabiles proſequimur Latinè explicandas, & Luſitano idiomati aptandas.

Præpoſitio ſic appellatur, quia fere ſemper ponitur in oratione ante alias partes, unde definitur in hunc modum: *Eſt pars orationis, quæ reliquis partibus, aut ſeparata, aut conjuncta fere præponitur.* Explicatur in arte Latina duobus exemplis, *Non ſum apud me præ iracundia*, vbi præpoſitio *præ* eſt ſeparata à voce iracundia: *Præſtat millies mori, quàm Deum vel leviſſimè offendere*, vbi præpoſitio *præ* eſt conjuncta in verbo *Præſtat*. Exemplar prius ſic vertitur Luſitanè; *Nam eſtou em mim de colera:* poſterius exemplum ſic: *Convem morrer antes mil vezes do que offender a Deos leviſſimamente.* Præpoſitio quid.

Apponamus præpositiones aliquas Latinè expositas, *Ao Eedor* circum, *Acerca*, ou *junto* circa, *De dentro* intra, *Dentro de quinze dias* Intra quindecim dies, *Detraz* pone, *Iunto* apud, *Contra*, ou *defronte* adversus, *Antes*, ou *diante* Ante, *Perto*, ou *pegado* juxta, secus, prope, *Por* per, *Abayxo* infra, *Escontra* versùs, *Acerca*, ou *pera* Ad, *pouco mays*, *ou menos* circiter, *Aquem* cis, citra, *De fora* extra, *Para com* erga, *Por isso* ob hoc, *segundo*, *junto*, *ou depoys* secundùm, *Ate* usque, *Emcima* supra, *Alem* ultra, *Por causa*, *ou junto* propter, Hæ omnes præpositiones, quas numeravimus, serviunt accusativo.

Quæ sequuutur ablativo gaudent, *De* ab, abs, *sem* absque, sine, *As escondidas* clam, *Com* cum, *Em presença* palam coram, *De longe* procul, Ao, v.g. *ao costume* de more, *Ante* præ, *Por* pro, *Ate* tenus, *Debayxo*, subter, *Debayxo*, ou *acerca* sub. *Em* in, *sobre super*.

104 **Conjunctiones quæ.** Conjunctio est pars orationis annectens, ordinansque sententiam. Multiplex est pro ratione specierum, in quas dividitur. Nam dividitur in conjunctionem copulativam, disiunctivam, adversativam, collectivam, causalem, expletivam, quæ omnes partim sunt præpositivæ, partim subjunctivæ, partim mediæ.

Singulas hoc ordine libet apponere, ita ut Lusitanæ exponantur per Latinas. Conjunctio copulativa est quæ conjungit, seu connectit in oratione unum cum alio, v. g. E, Latinè ac, atque, &, que. Conjunctio disiunctiva est quæ disiungit, ac dividit sensum orationis, v.g. *ou* Latinè vel, ve, sive, aut.

Conjunctio adversativa est quæ antecedenter dictis adversatur, & quasi opponitur, v. g. *Aindaque* Latinè etsi, tametsi, quamquam, quamvis. Conjunctio collectiva quam alij illativam, alij rationalem vocant, est illa qua unum ex alio in oratione deducitur, seu infertur, v.g. *Por tanto*, *por causa*, *peloque*, *logo* Latinè, Igitur, ergo, itaque, quare, quocirca, quapropter.

Causalis conjunctio. Conjunctio causalis est per quam in oratione redditur causa', seu ratio alicujus, quales sunt *Porque*, *Pela qual causa*, *por isso* Latinè quòd, quoniam, siquidem, quapropter, enim, propterea quòd.

Conjunctio

Conjunctio expletiva est, quæ orationis sensum explet, & quodammodo perficit, vt *Na verdade*, *Em realidade*, Latinè quidem, equidem.

Diximus conjunctiones partim esse præpositivas, partim subjunctivas, partim medias. *Præpositivæ* alio nomine *Principes*, sunt quæ in oratione præeunt, ut *ou*, *E*, *nem*, *senam*, Latinè aut, &, nec, nisi & similes. Præpositivæ conjunctiones.

Subjunctivæ, alio nomine subditæ, sunt quæ in oratione subeunt, seu ponè sequuntur, quales apud Latinos Que, ne, ve, quidem, quoque, autem, verò, enim, quæ si præponantur error committetur. An sit aliqua hujus naturæ apud Lusitanos, non mihi constat. *Mediæ*, alio nomine communes sunt quæ & præeunt, & subeunt, ut *Por tanto*, *finalmente*, *na verdade*, Latinè, ergo, itaque, equidem.

Interjectio est pars orationis, quæ indicat varios animi motus, seu affectus, juxta ea quæ accidunt personæ, ita ut modò indicet odium, vel amorem, modò gaudium, aut tristitiam, intèrdum admirationem, indignationem, & similia. 105. Interjectio quid, & quotuplex.

Interjectiones magis propriæ, & frequentes in lingua Lusitana sunt ad indicandum dolorem *Ay*: ad manifestandam lætitiam pro exultatione *victor*, *viva*, ad significandas minas, & malum alicui impendens, *Guay*: ad ostendendam admirationem *Xopra*, *Dixe*.

Vtuntur etiam passim Lusitani interjectionibus, quas mutuantur à Latinis. Quænam autem sint Latinorum interjectiones, accipe. Execrantis interjectio est *Nefas*, *Infandum*. Indignantis, *Malùm*. Rejicientis cum fastidio, *Apage*, *Apagis* Minantis, aut miserantis, aut præsagientis malum, *væ*, Timentis, *Hei*. Exclamantis. *Prô*, *ô*. Admirantis *ô*, *vah*, *Papæ*, *Hui*. Lugentis, *Hoi*, *hei*. Ejulantis *oh*, *oh*, *oh*, *oh*. Suspirantis, *Ah*, *ah*. Ingemiscentis, *Ah*, *heu*, *hei*. Lætantis, *Evax*. Insultantis cum exultatione, *vah*. Laudantis, & aliquando exultantis, vel laudem cum exultatione exhibentis, *Euge*, *victor*, *io*.

Supervacuum non est pro utilitate studiosorum nostræ linguæ, explicatis vocibus addere qualiter Lusitani Comparatio.

 comparatione,

comparatione, & interrogatione uti ſoleant. Quod attinet ad comparationem, ſolent Luſitani, quando volunt exaggerando, ſua ſenſa manifeſtare, uti his, ac ſimilibus comparationibus.

He mays branco que a neve. Eſt candidius nive. *He mays negro que o pez.* Eſt nigrius pice. *He mays pegajoſo que o viſco.* Eſt tenacius viſco. *He mays amargoſo, que o fel.* Eſt amarius felle. *He mays doce que o mel.* Eſt dulcius melle. *He mays duro que o diamante.* Eſt durius adamante. *He mays brabo, que hum leam.* Eſt ferocius leone. *He mays aſcoſo que olhos de medico.* Eſt ſquallidius oculis medici.

107 Interrogatio. Quod attinet ad interrogationem, ſolent Luſitani paſſione aliqua, vel affectu ducti interrogare in hunc modum. *Torna em ti: que mays faria hum falto de juizo?* Revertere in te: quid aliud faceret mente captus? *Que mays faria hum homem idiota, e louco?* Quid plus ageret vir literis, & mente deſtitutus? *Que mayor doudice pode aver no mundo?* Quæ maior inſania poteſt dari in orbe?

Que outra couſa faria hum falto de experiencia, e conſelho? Quid aliud ageret quidam experientiæ,& conſilij inops? *Que outra couſa faria hum naſcido entre beſtas feras?* Quis aliud gereret quidam natus inter belluas? *Que melhor oraria hum Tullio? Que melhor poetiſaria hum Virgilio? Que melhor filoſofaria hum Ariſtoteles?* Meliùſne diceret Tullius? Meliùſne poetaretur Virgilius? meliùſne philoſopharetur Ariſtoteles? *Donde me pode vir mayor ſer, mays de honra, riqueza, e proſperidade, que de voſſo favor?* Vnde poteſt mihi accidere maior ſubſtantia, plus honoris, opulentiæ, ac proſperitatis, quàm ex tuo favore?

Ha homen no mundo mays desgraçado que eu? Eſtne homo in orbe infelicior me? *Ay homem a quem a vida ſeja mays penoſa?* Eſt vir, cui vita ſit gravior? *Ay homens mays ditoſos, e favorecidos, que chocarreyros, e liſongeyros?* Sunt homines plus felices, & plus valentes gratia, quàm paraſiti, & aſſentatores? Hæc pro tertia noſtræ academiolæ claſſe: ad quartam properamus.

CLAS

CLASSIS IV.

De generibus nominum, ac præteritis verborum. 108

SVBSELLIVM I.

Prænotationes generales circa genus nominum Lusitanæ linguæ.

AGGREDIMVR exponendam, imò & profligandam classem de generibus nominum, quibus Lusitana lingua satis abundat. Quamvis enim genus cadat etiam in voces alias Lusitanas, nempe verbum, & adverbium: tamen cum genus eorum vnicum sit, scilicet masculinum, quodcunque enim verbum, & quodcunque adverbium designatur per articulum *o*, non indiget tractatione. Agimus igitur de nominum genere, quod multiplex est, atque ideo postulans tractationem.

Prænotandum est 1. Quamvis apud Latinos genus sit triplex, masculinum, fæmininum, & neutrum, sub quibus alia continentur, tamen apud Lusitanos (ut notavit P. Vellez. in commen. Artis ad regulam *Respicimus fines*, &c.) genus est duplex, masculinum, & fœmininum, sicut in lingua Hebræa, Chaldaica, & Africana. Quod ego admitto, sed cum exceptione in aliquibus nominibus adjectivis. *Genus quotuplex.*

Prænotandum est 2. Genera nominum Lusitanorum designari per has particulas, seu articulos in singulari, & plurali *o, os, ao, aos, : do. dos : no, nos : a, as, ás : da, das : na, nas.* Sunt enim hujusmodi articuli cum antecedunt nomina, indices non solùm eorum numeri, & casuum, sed etiam generis masculini, aut fœminini. Ex quibus

Prænotandum est 3. Quando litera, seu articulus *o*, vel *ao*, antecesserit aliquod nomen, manifestè probari *Generis indices.*

nomen illud esse masculini generis, & in numero singulari: si articulo illi addatur *s*, & fiat articulus *os*, vel *aos*, esse in plurali. Similiter quando antecesserit litera, seu articulus *a*, designabitur nomen fœminini generis in singulari: addito verò *s*, ita ut maneat articulus *as*, designabitur nomen fœmininum in plurali.

Prænotandum est 4. Particulam *a*, reperiri quandoque ante nomen masculinum, ut cernitur in his orationibus, *Convem a Pedro*. Expedit Petro. *Antonio matou a Pedro.* Antonius occidit Petrum. Quandoque ante nomen fœmininum, ut *Antonio mátou a Maria*, & quandoque inservire numero plurali, ut *Antonio matou a muytos homens.* Antonius occidit multos homines. Reliquæ particulæ semper utriusque, scilicet generis, & numeri sunt indices. De casibus, quos etiam indicant, dicemus classe sequenti.

109 Prænotandum est 5. Genus nominum adjectivorum esse cognitu facillimum in scriptura, vel ex articulo, vel substantivo, cum quo cohæret. Verùm si genus substantivi ignoretur, & ipsum adjectivum terminetur in *o*, manifestè apparebit utrumque esse generis masculini. Si terminetur in *a*, utrumque erit fœminini generis, v. g. *Bizarro homem, fermosa mulher.* Pulcher vir, venusta mulier. Si autem terminatur quacunque alia litera, necesse erit scire regulas quas constituemus in sequentibus subselliis: & tunc ex genere substantivi cognoscetur genus adjectivi.

Adjectivorum formæ. Prænotandum est 6. In lingua Lusitana regulariter solùm dari adjectiva vel unius tantùm formæ, ut *Prudente, Feliz*. Prudens, felix, vel duplicis formæ, cuius altera finita in *o*, inservit generi masculino, altera finita in *a* inservit fœminino: v. g. *Santo, santa, Ditoso, ditòsa.*

Dixi (regulariter) quia aliqua pronomina adjectiva habent tres formas, quarum prima inservit generi masculino, secunda fœminino, tertia neutro, *Aquelle, aquella, aquillo*: ille, illa, illud: *Este, esta, isto*: Iste, ista, istud: *Esse, essa, isso*: ipse, ipsa, ipsum: In quibus notari debet literam *e*, in penultima formæ masculinæ converti in *i*, in forma neutrà, v. g. *Aquelle, aquillo, Este, isto, Esse, isso.*

Putant

Putant aliqui esse adjectiva trium formarum has voces *me, ma, mo* : *te, ta, to* : *lhe, lha, lho*, in quibus adjectivis apparet forma triplicis generis. Verius est ex pronominibus substantivis *eu, tu*, & articulis *a, o*, fieri conjunctionem data syncopa, ut patet in his orationibus : *Tu ma fizeste boa*, id est, *Tu me fizeste a peça boa. Tu mo pagaràs*, id est, *Tu me pagaràs o que me fizeste. Deuta boa, ou rija*, id est, *Deute a pancada, boa, ou rija? Deuto de boa vontade?* id est. *Deute o dom de boa vontade? Deulha valente*, id est, *Deulhe a bofetada valente : Deulho a mamtente*, id est, *Deulhe o golpe a mamtente.*

His similia sunt, quando dicimus : *Volo deyxo, Vola deyxo : Nola dà, Vola dà.* Illud notari debet quando utimur his articulis *o, os : a, as*, in tertiis personis pluralis cujuscunque temporis Indicativi, sæpe inter dictas particulas poni literam *n*, v. g. *reduziramno, reduziramna.*

Prænotandum est 7. Substantiva pronomina *Eu, tu, si*, esse generis duorum, atque adeo tam in singulari, quàm in plurali inservire generi masculino, & fœminino. Idem dicimus de nominibus numeralibus, v. g. *tres, quatro* vsque ad finem : quæ in numero plurali inserviunt generi masculino, & fœminino. Excipiuntur *hum, e dous* : nam prius inservit generi masculino in singulari : posterius masculino in plurali : prius, scilicet *hum* habet fœmininum in singulari *huma*, in plurali *humas*, & etiam masculinum in plurali *huns* : posterius scilicet *dous* habet fœmininum in solo plurali duas. **Ponomi. nú genus.**

Prænotandum est 8. Duobus modis posse innotescere genus cujuscunque nominis substantivi. Primo ex significatione: secundo ex terminatione. In sequenti subsellio trademus regulas, vt ex significatione, in subsequenti, ut ex terminatione genera omnium innotescant.

SVBSEL.

SVBSELLIVM II.

110. *Qualiter apud Lusitanos dignoscantur genera nominum substantivorum ex significatione.*

Genera ex significatione.

STatuemus sex regulas, ex quibus facilè intelligentur genera nominum substantivorum apud Lusitanos, attenta illorum significatione. Prima Regula. Omne nomen quod significat marem, seu masculum est masculini generis: sive sint nomina propria, ut *Iesus, Manoel, Constantino Francisco, Eneas, Romulo*: ad quæ pertinent nomina Angelorum, ut *Gabriel, Miguel, Rafael*: item falsorum Deorum, ut *Iupiter Marte, Mercurio, Mamona*: item dæmoniorum, ut *Lucifer, Asmodeus*: item ventorum ut *Norte, Sul, Leste, Oeste* sive sint nomina appellativa, v. g. *Emperador, Rey, Sacerdote, capitam, leam, cavallo, Elefante*. Imperator, Rex, Sacerdos, dux, Leo, equus; elephans. Item nomina officialium, ut *alfayate, almocreve, sapateyro, taverneyro*, sartor, agaso, sutor, tabernarius: etiamsi finiantur in *a*, ut *mestresala, mestreescola, mochila*, architriclinus, scholasticus, cacula.

Masculorum nomina.

Fœminarum nomina.

Secunda regula. Omne nomen quod significat fæminam est fæminini generis, sive sint nomina propria v.g. *Maria, Anna, Mariana, Clara, Isabel, Helena, Vrsula, Barbora, Lusia*: ad quæ pertinent nomina falsarum Dearum, ut *Iuno, Pallas, venus, Ceres, Vesta*: item nympharum, ut *Arethusa, Climene*: item furiarum infernalium, ut *Alecto, Thesifone*: sive sint nomina appellativa, ut *Emperatriz, Rainha, mulher, nora, sogra, egoa, ursa*. Imperatrix, Regina, mulier, socrus, equa, ursa & similia.

Mensium nomina.

3 Regula. Omne nomen alicujus mensis, vel fluminis est masculini generis, v.g. si loquamur de mensibus *Ianeyro, Fevereyro, Março, Abril, Mayo, Iunho, Iulho, Agosto, Setembro, outubro, Novembro, Dezembro.* Si loquamur de fluminibus, *Tejo, Tibre, Garonna, Guadiana,*

Guadiana, *Douro*, *Lessa*, *Lethe*, &c.

Quarta regula. Quamvis in lingua Latina nomina quæ significant insulas, provincias, civitates, naves, & poeses sint generis fœminini cum exceptionibus, quas affert P. Vellez in Comēn. regularum generis, ad regul. *Insula fœminea*, &c. tamen in lingua Lusitana observabitur sequens regula, quæ longè diversa est. **Insularum nomina.**

Quotiescunque nomen insularum, provinciarum, civitatum, oppidorum, pagorum, navium, & poesium terminatur litera *a*, vel *as*, est fœminini generis: at si terminetur quacunque alia litera est generis masculini: Iuxta priorem partem huius regulæ sunt generis fœminini nomina insularum, *Malta*, *Madeyra*, *Tereeyra*, & regnorum, *Italia*, *França*, *Inglaterra*, *Andaluzia*, *Estramadura*, *Beyra*, Civitatum, & oppidorum: *Roma*, *Lisboa*, *Evora*, *Coimbra*, *Braga*, *Beja*, *Elvas*, *Athenas*. *Viana*, *Moura*, *Serpa*, *Villaviçosa*, *Borba*: navium, *Santa Maria*, *Scylla*, *Chymera*: poësium *Eneida*, *Odissea*, *Sylvia de Lysardo*. Hæc regula quæ videtur nullam pati exceptionem, nisi in poësi, quæ inscribitur *Lusiadas de Camoes*, suadetur ex eo quia prædicta nomina & similia admittunt articulum, & adiectivum fœmininum, & non masculinum, v.g. *a gloriosa Malta*, *abella Italia*, *a famosa Lisboa*, *a fortificada Elvas*, *a fermosa Santa Maria*, *a perfeyta Eneida*. 111 **Provinciarum, & civitatum nomina.**

Iuxta posteriorem partem ejusdem regulæ sunt generis masculini nomina insularum, *Pico*, *Corvo*, *Fayal*, *S. Miquel*, *Chipre*, *Rodes*, &c. Civitatum, & oppidorum, *Porto*, *Faro*, *Macao*, *Dio*, *Sagunto*, *Cochim*, *Liorne*, *Milam*, *Amstardam*, *Portalegre*, *Madrid*, *Santarem*, *Alvito*, *Aveyro*, *Alcacere*, *Arrayolos*, *Montemor*, *Celorico*, *Seyxal*, &c. Provinciarum, *Brazil*, *Algarve*, *Alentejo*, *Entre Douro*, *e minho*, &c. navium, *Bom Iesus*, *Sacramento*, *Salvador*, *Centauro*, *Leam*, *Sol*, &c. poësium, *Ariosto*, *Pastor fido*, &c.

Probatio huius partis, quæ videtur pati exceptionem in *Ierusalem*, & *Napoles*, tanquam generis fœminini, desumitur ex eo quòd prædicta nomina admittunt articulum, & adjectivum masculinum, v. g. *o alto Pico*,

SVBSELLIVM II.

110. *Qualiter apud Lusitanos dignoscantur genera nominum substantivorum ex significatione.*

Genera ex significatione.

STatuemus sex regulas, ex quibus facilè intelligentur genera nominum substantivorum apud Lusitanos, attenta illorum significatione. Prima Regula. Omne nomen quod significat marem, seu masculum est masculini generis: sive sint nomina propria, ut *Iesus, Manoel, Constantino Francisco, Eneas, Romulo*: ad quæ pertinent nomina Angelorum, ut *Gabriel, Miguel, Rafael*; item falsorum Deorum, ut *Iupiter Marte, Mercurio, Mamona*: item dæmoniorum, ut *Lucifer, Asmodeus*: item ventorum ut *Norte, Sul, Leste, Oeste* sive sint nomina appellativa, v. g. *Emperador, Rey, Sacerdote, capitam, leam, cavallo, Elefante*. Imperator, Rex, Sacerdos, dux, Leo, equus; elephans. Item nomina officialium, ut *alfayate, almocreve, çapateyro, taverneyro*, sartor, agaso, sutor, tabernarius: etiamsi finiantur in *a*, ut *mestresala, mestreescola, mochila*, architriclinus, scholasticus, cacula.

Masculorum nomina.

Secunda regula. Omne nomen quod significat fæminam est fæminini generis, sive sint nomina propria v.g. *Maria, Anna, Mariana, Clara, Isabel, Helena, Vrsula, Barbora, Lusia*: ad quæ pertinent nomina falsarum Dearum, ut *Iuno, Pallas, venus, Ceres, Vesta*: item nympharum, ut *Arethusa, Climene*: item furiarum infernalium, ut *Alecto, Thesifone*: sive sint nomina appellativa, ut *Emperatriz, Rainha, mulher, nora, sogra, egoa, ursa*. Imperatrix, Regina, mulier, socrus, equa, ursa & similia.

Fœminarum nomina.

3 Regula. Omne nomen alicujus mensis, vel fluminis est masculini generis, v.g. si loquamur de mensibus *Ianeyro, Fevereyro, Março, Abril, Mayo, Iunho, Iulho, Agosto, Setembro, outubro, Novembro, Dezembro.* Si loquamur de fluminibus, *Tejo, Tibre, Garonna, Guadiana,*

Mensium nomina.

Guadiana , Douro , Lessa , Lethe , &c.

Quarta regula. Quamvis in lingua Latina nomina quæ significant insulas , provincias , civitates, naves,& poeses sint generis fœminini cum exceptionibus, quas affert P. Vellez in Comen. regularum generis, ad regul. *Insula fœminea* , &c. tamen in lingua Lusitana observabitur sequens regula , quæ longè diversa est. Insularum nomina.

Quotiescunque nomen insularum , provinciarum , civitatum , oppidorum , pagorum , navium , & poësium terminatur litera *a* , vel *as*, est fœminini generis : at si terminetur quacunque alia litera est generis masculini : Iuxta priorem partem huius regulæ sunt generis fœminini nomina insularum, *Malta , Madeyra, Terceyra* , & regnorum , *Italia, França, Inglaterra , Andaluzia, Estramadura , Beyra* , Civitatum , & oppidorum : *Roma, Lisboa, Evora, Coimbra, Braga, Beja , Elvas, Athenas . Viana , Moura , Serpa , Villaviçosa, Borba* : navium, *Santa Maria , Scylla , Chymera* : poësium *Eneida, Odissea , Sylvia de Lysardo.* Hæc regula quæ videtur nullam pati exceptionem, nisi in poësi , quæ inscribitur *Lusiadas de Camoes*, suadetur ex eo quia prædicta nomina & similia admittunt articulum,& adiectivum fœmininum, & non masculinum, v.g. *a gloriosa Malta, abella Italia , a famosa Lisboa , a fortificada Elvas , a fermosa Santa Maria , a perfeyta Eneida.* III Provinciarum, & civitatum nomina.

Iuxta posteriorem partem ejusdem regulæ sunt generis masculini nomina insularum, *Pico, Corvo , Fayal, S.Miquel, Chipre, Rodes*, &c. Civitatum, & oppidorum, *Porto, Faro, Macao, Dio, Sagunto, Cochim, Liorne, Milam, Amstardam, Portalegre, Madrid, Santarem, Alvito, Aveyro , Alcacere, Arrayolos , Montemor , Celorico , Seyxal*, &c. Provinciarum, *Brazil, Algarve, Alentejo, Entre Douro, e minho*, &c. navium, *Bom Iesus, Sacramento , Salvador, Centauro, Leam , Sol*, &c. poësium , *Ariosto , Pastor fido*, &c.

Probatio huius partis, quæ videtur pati exceptionem in *Ierusalem* , & *Napoles* , tanquam generis fœminini, desumitur ex eo quòd prædicta nomina admittunt articulum , & adjectivum masculinum , v. g. *o alto*

Pico,

Pico, o lindo Porto, o rico Brazil, o fermoso Bom Iesus, os grandilocos Lusiadas, &c.

Observandum tamen est, quòd si in oratione subintelligatur, vel exprimatur generale nomen, v. g. *Insula, Provincia, Civitas, Navis, Poesis* debere nos uti articulo, & adjectivo fœminino, quem subjungemus generali nomini, proindeque dicemus, *A alta Ilha do Pico*: *A linda cidade do Porto*; *rica provincia do Brazil*; *A famosa nao Bom Iesus*, *A altiloca poesia dos Lusiadas*. Verùm tunc refertur articulus & adjectivum ad nomen generale, & non ad particularia de quibus loquimur. Et idem erit si subintelligatur, quamvis non exprimatur generale nomen. Hac ratione Camonius dixit *Tangere populosa, Aurea Chersoneso, Na forte Dio*. Ita judico consultis peritis, quandiu peritiores oppositum non ostenderint.

112 Arbores ad genus. Quinta regula. Nomina arborum, fruticum, aut florum, quæ terminantur litera *a*, sunt generis fœminini, v.g. *Pereyra, Figueyra, momeyra, amendoeyra, maceyra, parreyra, murteyra, rosa, açucena, cravelina*. Pyrus, ficus, malus punica, amygdalus, malus, vitis. myrtus, rosa, lilium armeria: quæ autem terminantur quacunque alia litera, sunt generis masculini, v. g. *Choupo, alemo, freyxo, pereyro, castanheyro, vime, zimbro, cravo, jasmin, gyrasol*: populus, alnus, fraxinus, pyrus, castanea, vimen, juniperus, gariophyllum, ligustrum, heliotropium. Excipe *vide*, *flor*, quæ sunt fœminina. Eadem regula procedit in fructibus, herbis, odoribus, gemmis, avibus, piscibus, aliis animantibus, ac similibus, quæ finiuntur in *a*, & non in aliis literis: Excipe *serpente, serpe, adem, perdiz, codorniz, noz* fœminina : & si quæ alia peritiores invenerint.

Sexta regula generalis, quæ cadit in omne Lusitanum nomen, ita habet. Omne, & quodcunque nomen apud Lusitanos, quod admittit articulos *o, os, ao, os, do, dos, no, nos*: generis masculini est. Quamvis habeat terminationem fœmininam v.g. in *a, as*: ex opposito omne nomen, quod admittit articulos *a, as*: *da, das*: *na, nas*, est fœminini generis quocunque modo terminetur.

Exempla

Exempla prioris partis sunt *o clima, os enigmas, aos dias, do fantasma, dos estratagemas, no poema, nos epigramas.* Exempla posterioris partis sunt *a flor, as virtudes, as maôs, &c.*

SVBSELLIVM III. 113

Qualiter apud Lusitanos possint innotescere nominum substantivorum genera per terminationem.

VT apponamus varias regulas per quas ex terminatione definiri possit genus innumerabilium nominum substantivorum, necesse est, ut studiosus auditor nobiscum consulat classem 1. Subsel.6.*n.*29.in quo collocavimus nominum substantivorum terminationem, sive in literas vocales, sive in consonantes. Sequamur igitur ipsam literarum seriem, priùs vocalium, deinde consonantium, & statuamus regulas sequentes, præmonendo omnia nomina in plurali sequi genus singularis.

Genus nominum ex terminatione.

1. Regula. Omne nomen terminatum litera *a*, vel dipthongo *aã*, est fœminini generis, sive sit nomen proprium, sive appellativum. Propriorum exemplum sit *Maria, Roma, França.* Appellativorum exemplum sit *poesia, villa, musica, rosa, mula, egoa, romaã, maçaã, avellaã*, Latinè poesis, oppidum, musica, rosa, mula, equa, malum punicum, avellana. Excipiuntur nomina quæ cadunt in viros, ut *Mariola, Mestreeschola.* Item cognomina, ut *Pereyra, Madureyra.* Excipitur etiam nomen *dia*, quod masculini generis est. Excipiuntur etiam nomina, quæ Lusitani acceperunt à Latinis; apud quos erant generis neutrius, & à Græco fonte defluxerant, qualia sun t *clima, fantasma, poema, epigramma, enigma, diadema, dilema, estratagema, entimema*: quæ omnia, & similia sunt masculina. Prædictis adduntur *cometa*, & *planeta*, etiamsi masculina sint apud Latinos. Hæc vox *cada*, sive sit nomen, sive præpositio, utrique

A finita cujus generis.

generi

generi inſervit: dicimus enim *cada homen*, *cada mulher*.

114 2 Regula omne. Omne nomen finitum litera *e*, generis maſculini eſt, ſive ſit proprium, ut *Dunquerque*, *Albuquerque*, ſive ſit appellativum, ut *barrete*, *ferrete*, *ſinete*, *capote*, *donayre*, *foguete*, *roxete*, *rocicre*, *vinagre*, *azeyte*, *vilhete*, *cayxote*, *tamborete*, *cobre*, *calabre*, *carregume*, *cardume*, *gume*, *azeviche*, *alvayade*, *ſangue*, *açouge*, *azouge*, *tapete*, *frade*, *padre*, *panete*, *pe*, *tapume*, *genete*, *leque*, *pendente*, *alpendre*, *martinete*, *alcouce*, *couce*, *cogote*, *pote*, *virote*, *churume*, *gume*, *çumagre*, *peyxe*, *nome*. Quæ omnia, ut exteri intelligant; & acquirant copiam, verto Latinè ſuo ordine: pileum, ſtigma, ſigillum, penula mulionia, lepor, igniculus, poderis, purpura auro ſuperfuſa, acetum, oleum, epiſtolium, capſula, cathedra trunca, cuprum, funis craſſa, gravedo, examen piſcium, acies; gagates, ceruſſa, ſanguis, macellum, argentum vivum, tapetum, monachus, pater, paniculus, pes, obturamentum, equus generoſus, flabellum, inauris, porticus, lupanar, calcis ictus, urna, ſagitta, humor, acies, nautea, piſcis, nomen.

E finita cujus generis.

Excipiuntur 1. ab hac regula nomina virtutum, vitiorum, ac naturalium facultatum; & paſſionum, quæ ſunt generis fæminini, v. g. *virtude*, *ſantidade*, *bondade*, *fe*, *caridade*, *verdade* *pontualidade*, *ſuavidade*, *ſuadade*, *amizade*, *inimizade*, *ocioſidade*, *curioſidade*, *leviandade*, *vaidade*, *meninice*, *pequice*, *roindade*, *moroſidade*, *parvoiſſe*, *bebediſſe*, *meyguiſſe*, *ſonciſſe*, *ſorratiſſe*, *borrachiſſe*, *vontade*, & ſimilia, quæ apud Latinos ſunt virtus, ſanctitas, bonitas, fides, charitas, veritas, urbanitas, ſuavitas, deſiderium, amicitia, inimicitia, otioſitas, curioſitas, levitas, vanitas, puerilitas, ſtoliditas, malitia, moroſitas, ſtultitia, ebrietas, blanditiès, malitioſa ſtoliditas, calliditas, vinoſitas, voluntas.

Excipiuntur 2. aliarum rerum nomina diſparata, quæ ſunt generis fæminini, v. g. *Idade*, *velhice*, *ruſticidade*, *capacidade*, *felicidade*, *ſorte*, *morte*, *arte*, *parte*, *arvore*, *ave*, *carne*, *libre*, *fertilidade*, *entidade*, *ſede*, *ſebe*, *couve*,

pole,

pólè, erdade, trindade, pouquidade, fouce, chaminè, parede, saude, rede, marè, trave, chave, trempe, lebre, febre, serpente, ou serpe, gale, quæ Latinis sunt ætas, senectus, rusticitas, capacitas, fælicitas, sors, mors, ars, pars, arbor, avis, caro, vestitus, fertilitas, entitas, sitis, seps, caulis, artemon, prædium, trinitas, paucitas, falx, infumibulum, paries, sanitas, rete, æstus maris, trabs, clavis, chytropus, lepus, febris, serpens, biremis.

3 Regula. Omne nomen finitum litera *i*, est masculini generis, v. g. *Tali, nebri, rubi, biberiqui, guadameci*, balteus, accipiter, priopus, genus terebræ, aulæum pelliceum, & si quæ alia Lusitanorum nomina eadem litera *i*, terminentur.

4 Regula. Nomina finita in *o*, sunt generis masculini, vt *alemo, freyxo, choupo, azinho, carro, penedo, rochedo, pao, ferro, sino, ponto, livro, crivo, cravo, pô, dô, nôs, beylhô*, quæ apud Latinos sunt alnus, fraxinus, populus, ilex, plaustrum, lapis, rupes, lignum, ferrum, cymbalum, punctum, liber, cribrum, clavus, pulvis, vestis atrata, nodus, laganum. 115 O finita.

Excipiuntur quædam litera *o*, finita quæ sunt fœminini generis, scilicet *nao, filhò, egrô, ichô, mô, teyrô, ilhô*. Latinè navis, laganum, anguilla, discipula, mola, pervicacia, ocellus vestium. Possumus etiam excipere *Isto, isso aquillo*, quæ voces, ut supra diximus, sunt generis indeterminati, vel neutrius, cum ex sua significatione, & terminatione nullum exprimant significatum.

5 Regula. Omne nomen finitum litera *u*, est masculini generis, v. g. *bambù, terù, mù, grou, Iudeu, Fariseu, sandeu, breu, eam i seu*. Latinè arundo sinica, gallopavus, mulus, grus, Iudæus, Pharisæus, stultus, pix, anguiculus aureus. u finita.

Pro nominibus finitis, seu terminatis per literas consonantes, sit in ordine 6. regula. Omnia nomina quæ terminantur syllabis *al, el, il, ol, ul*, sunt generis masculini. Exempla finitorum in *al*, sunt *rosal, pinheyral, punhal, gral*. Rosarium, pinetum, pugio, mortarium. Excipitur tanquam generis fœminini nomen *cal*. Exempla finitorum in *el*, sunt *pincel, broquel, paynel, lambel*, penicillus, parmula, tabella, tapetum rude. Exempla finitorum

Consonantibus terminata.

Al, el, il, ol, ul, finita.

in *il*,ſunt *anil*, *boril*, *gomil* flos æris, ſcalprum, gutturnium. Exempla finitorum in *ol*, ſunt *lançol*, *caracol*, *rouxinol*. Sindon, cochlea, philomela. Exempla finitorum in *ul*,ſunt *taful*, *paul*, *baul*, Aleo, uligo, arca camerata.

Am finita nomina. 7. Regula. Omnia nomina terminata ſyllaba *am*,ſunt maſculini generis, ut *pam*, *melam*, *roupam*, *temam*, *colcham*, *cabeçam*, *beberram*, *deſcanſam*, *almeyram*, *gaviam*, *trovam*, *ferram*, *fegjam*: Latinè panis, melopepo, abolla, temo, culcitra, collare, bibax, modiperator, intubus, niſus, tonitruum, aculeus, faſeolus.

Excipiuntur 1. tanquam generis fæminini nomina *mam*, *cezam*, Latinè manus, paroxiſmus. Excipiuntur 2. Nomina in *am*, quæ naſcuntur à nominibus, aut verbis ſive Latinis, ſive Luſitanis denotantia actionem, & ſunt generis fæminini, qualia *perfeyçam*, *exaggeraçam*, *compoſiçam*, *devaçam*, *recreaçam*, *diminuiçam*, *ſubmiſſam*, *comecham*, *imaginaçam*, *invençam*, *declaraçam*, *preſurçam*, *perſeguiçam*, & ſimilia. Latinè perfectio, exaggeratio, compoſitio, devotio, recreatio, diminutio, ſubmiſſio, prurigo, imaginatio, inventio, declaratio, præſumptio, perſecutio.

8. Regula. Omne nomen terminatum per ſyllabam *em*, eſt maſculini generis, vt *pentem*, *bedèm*, *armazèm*, *aſsèm*, *bem*, *homem*. Latinè pecten, penula, armamentarium, caro dorſi bovini, bonum, homo.

116 Em finita. Excipiuntur 1. quædam generis fæminini, ſcilicet *ordem*, *deſordem*, *trempem*, alij rectiùs dicunt *trempe*, *Jeruſalem*, *adem*. Latinè ordo, deordinatio, chytropus, Ieroſolyma, anas. *Virgem* etiam excipitur tanquam generis communis duorum; virgo enim dicitur tam de viro, quàm de fæmina.

Excipiuntur 2. Finita in *agem*, quæ fæminina ſunt, ut *bagagem*, *margem*, *beberagem*, *fogagem*, *imagem*, *linhagem*, *ferragem*, *folhagem*, *coragem*, *romagem*, *ervagem*, *pilhagem*, *lavagem*, *lagem*, *paſſagem*, *viagem*, *matalotagem*. Latinè impedimenta, margo, potatio, morbillus, imago, genealogia, ferramentum, capillamentum,

mentum, iracundia, frequentia peregrinorum, locus herbidus, piratica, merces lotionis, lapis planus, transitio, profectio, comeatus nauticus, sicut in *igem, empigem*, impetigo. A comũni regula, & ab hac exceptione demitur *salvagem* utpote generis comũnis duorum: dicitur enim *varam salvagem, mulher salvagem.*

Excipiuntur 3. Finita in *agem*, quæ sunt etiam fæminina, ut *babugem, ferrugem, lambugem, rabugem, penugem.* Latinè salivæ destillatio, rubigo, illicium, senilis rabies, lanugo. Est tamen generis masculini *mugem*, mugilis.

9. Regula. Omnia nomina finita in *im, om, um*, sunt masculini generis. Exempla finitorum in *im*, sunt *motim, rocim, fim, bocaxim, espadim, marsim, fateosim, revelim.* Latinè seditio, caballus, finis, tela lini infuscata, ensis brevis, ebur, emphyteusis, propugnaculum. Exempla finitorum in *om*, sunt *dom, rom, tom, som*, donum, rhom, tonus, sonus. Exempla finitorum in *um*, sunt *attum, bodum, debrum*: thynus, odor caprinus, fimbria plicata. **Im, om, um, finita.**

10. Regula. Omnia nomina finita in *ar, er, ir, or, ur*, sunt masculini generis. Exempla finitorum in *ar*, sunt *açucar, ar, nectar, ambar, polegar, manjar, pezar, mar, calcanhar.* Latinè saccharum, aer, nectar, ambarum, pollex, edulium, dolor, mare, calcaneus. **Ar, er, ir, or, ur finita.**

Exempla finitorum in *er*, sunt *alvaner, aluguer, gumilher, prazer.* Latinè cæmentarius, locatio, & conductio, aulicus pro regio cadurco, gaudium. Excipiuntur *colhêr, corculhêr, e mulher.* Latinè cochleare, cassita avis, & mulier, quæ sunt generis fæminini.

Exempla finitorum in *ir*, solùm inveni ex propriis, *Ophir, Guadalquebir*, ex appellativis *Martyr*, & hoc nomen prout cadit in virum, & fæminam est comũnis generis. Exempla finitorum in *or*, sunt *açor, caçador, bemfeytor, lavrador.* Latinè accipiter, venator, benefactor, agricola. Excipiuntur tanquam fæminini generis *flor, dor, cor, côr, soror*: Latine flos, dolor, color, appetentia, soror. Pro exemplis finitorum in *ur*, solum occurrit *catur*, navicula quæ dicitur liburnum.

 11. Regula

117 As finita. 11 Regula. Omne nomen finitum Syllaba *as*, est fœminini generis, v.g. *andas, alviçaras, alfondras, calças, alças, ferçias, chispas, cocegas, tremuras*, Latinè lectica, Evangelia, portici lapidei, tibialia, prædij reditus extra sortem, feriatio, verba minacia, titillatio, trepidatio. Hæc autem, & similia nomina apud Lusitanos, ut jam diximus *n*.41.sunt anomala, cum habeant significationem numeri singularis,& vocem pluralis.

Es, is, os, us finita. 12 Regula.Omnia nomina terminata Syllabis *es, is, os, us*, sive habeant singularem numerum cum plurali, sive pluralem absque singulari, sunt masculini generis, v.g.in *es alferes, datiles*, signifer, dactylus; in *is,gis, lis*, gypsum, lilium: in *os, cós dos calçoes, terços da espada, oculos, residuos*, Latinè Zona femoralium plicaturis assuta, capulus ensis, specilla, residua: in *us,alcaçus, cuscus, abestrus, arcabus*, Latinè radix dulcis, cibus ex lectissimo farre, strutiocamelus, fistula ferrea. Illud notabis viros satis peritos terminare hæc nomina litera z.

118 Az, ez, iz, oz, uz finita. 13 Regula. Omnia nomina, quæ finiuntur in *az, ez, iz, oz, uz*, sunt generis masculini. Exempla finitorum in *az*, sunt *alcatraz, arcaz, belmaz, capataz, marruaz, primaz*, Latinè compositor luxatorum artuum, pinacotheca, umbilicus, primarius inter mechanicos, monogrammus,primas. Generis tamen fœminini *paz*,Latinè pax.

Exempla finitorum in *ez* sunt *mez, tremez, entremez, arnez, pez, revèz*. Latinè mensis,alicastrum, exodium, thorax ferreus, pix, ictus transversus. Sunt tamen generis fœminini *torquez, rez, têz,fêz,vez*. Latinè forfex, pecus,superficies,fex,vicem,vice.

Exempla finitornm in *iz*,sunt *chafariz,matiz da pintura; verniz, chamariz*, Latinè aquarium, lumen picturæ, vernix, avis miliaria. Excipiuntur quæ sunt fœminini generis, ut sunt *aboiz,perdiz, codorniz, raiz, matriz*.

Latinè excipula, perdix, coturnix, radix,matrix:potest etiam excipi *apprendiz* tanquam generis communis.

Exempla finitorum in *oz* sunt *albernôz arroz, arriôz*, Latinè sagum, oriza globulus lapideus. Excipiuntur

tur tanquam generis fœminini *nôs*, *foz*, *vôz*. Latinè nux, ostia, vox.

Exempla finitorum in *uz*, sunt *capùz*, *alcatrùz*, *arcabùz*, *avestrùz*, Latinè cuculio pullus, haustrum, fistula ferrea, strutio. Sunt tamen generis fœminini *luz*, *cruz*.

Sit 14. Et ultima regula extra ordinem pro finitis litera *y* quæ irregularis est, & anomala, utpote nec consonans, nec perfectè vocalis. Pro illis igitur regula irregularis fertur in hunc modum. Ex nominibus finitis litera *y* tot fere sunt masculina, quot fœminina. Masculina sunt *Rey*, *pay*, *boy*. Rex, pater, bos. Fœminina sunt *May*, *ley*, *grey*. Mater, lex, grex.

Ad calcem hujus subsellij de generibus linguæ Lusitanæ, observare licet eàm non carere genere illo quod græci vocant epicænum, Latini promiscuum: & hujus generis sunt nomina sub vno articulo marem, & fœminam significantia, ut milvus, vulpes, lepus. Igitur apud Lusitanos sunt generis epicæni *pulga*, *piolho mosca*, *mosquito*, *minhoca*, *minhoto*, Latinè pulex, pediculus, musca, culex, lumbricus, milvus. Nam hæc, & similia sub eadem terminatione continent marem, & fœminam. Semper enim dicimus *pulga*, & nunquam *pulgo*: semper *piolho*, & nunquam *piolha*: semper *mosca*, & nunquam *mosco*: semper *mosquito*, & nunquam *mosquita*: semper *minhoca*, & nunquam *minhoco*: semper *minhoto*, & nunquam *minhota*. 119 Epicænum genus.

Si cui ex multis me peritioribus occurrerit aliqua exceptio in assignatis regulis, vel illam scribat ad marginem, vel ex charitate me moneat, ut addatur in sequenti editione.

SVBSELLIVM IV.

De præteritis, ac supinis: gerundiis & participiis verborum.

QVàm difficile est in Latina lingua scire verborum præterita ob nimiam varietatem, quæ in illis reperitur: Præterita verborum.

peritur: & ob innumeras exceptiones quæ fiunt à generalibus regulis, tam facile est in Lusitana lingua agnoscere præterita verborum propter magnam uniformitatem, quam servant verba omnia triplicis nostræ conjugationis, exceptis anomalis.

Ex supradictis de formatione verborum, *num.* 85. & 96. proclive erit illorum præterita nobis exponere, & tyronibus intelligere, assignata solùm triplici regula pro dignoscendis præteritis triplicis conjugationis in hunc modum.

Formatio præteritorum. Sit prima regula pro prima conjugatione. Verba primæ conjugationis habent præterita finita in *ey*, v.g. *Amo, amey: ensino, ensiney: levo, levey: lavo, lavey.* Formatur hoc præteritum, (ut jam diximus classe.2.) ex prima persona præsentis Indicativi, mutata litera *o*, in syllabam *ey*. Solùm vendicant aliqualem varietatem, non in ultima syllaba, quam semper habent in *ey*, sed in consonante antecedente verba finita in *co*, quia verba hujusmodi mutant syllabam *co*, in syllabam *quey*, v.g. *Fico, fiquey: finco, finquey, ronco, ronquey* & sic de reliquis.

Sit secunda regula pro secunda conjugatione. Verba secundæ conjugationis habent præterita terminata litera *i*, v. g. *leyo, li: movo, movi: perco, perdi*: mutata litera *e*, tertiæ personæ singularis præsentis Indicativi in literam *i*, v.g. *le, li: move, movi: perde, perdi.* Formantur dicta præterita non ex prima persona præsentis, sicut verba primæ conjugationis: quia formatio manet facilior, ex eo quòd nonnulla verba secundæ conjugationis finita in *co*, mutant literam *c*, in *d*, in secunda persona: & alia finita in *jo*, perdunt *j*, ut *Perco, perdes: vejo, ves.*

120 Sit tertia regula pro tertia conjugatione, Verba tertiæ conjugationis habent & præterita in *i*, v. g. *Ouço, ouvi: meço, medi: afflijo, affligi: sinto, senti: Bulo, boli.* Formatur ex tertia persona singularis præsentis Indicativi mutata litera *e*, in *i*. Capitur hujusmodi formatio ex tertia persona, & non ex prima, sicut in verbis primæ conjugationis, ut maneat facilior: siquidem aliqua verba tertiæ conjugationis mutant in secunda,

&

& reliquis personis non solùm literam *o*, sed etiam consonantem antecedentem, juxta ea quæ supra monuimus, ob quam rationem assignamus pro exemplis verbum *ouço*, quod mutat literam *c*, in *u*, *ouve*, *ouvi*: verbum *meço*, & similia in *ço*, quæ mutant *c*, in *d*, *mede*, *medi*: verbum *afflijo*, & similia in *o*, quæ mutant *j*, in *g*, *afflige*, *affligi*: Verbum *sinto*, & similia quæ habent *i*, in penultima, & illud in tertia persona, ac reliquis mutant in *e*, *sente*, *senti*; verbum *bulo*, & similia, quæ habent *u*, in penultima, & illud in secunda persona, & reliquis mutant in *o*, *bole*, *boli*, &c.

Pro maiori explicatæ regulæ triplicis perspicuitate, observandum est 1. quod jam supra tetigimus, Latinos non sortiri formationem in præteritis: cum enim subeant tantam in illis mutationem & varietatem, nequeunt designare certam, & generalem regulam, qua dicta præterita regantur: verùm in Lusitana lingua ob tantam ostensam in præteritis uniformitatem, dantur formationes præteritorum in omnibus conjugationibus, & per formationes facilè innotescunt præterita, & alia tempora quæ ex præteritis formantur. Præteritorum formatio.

Observandum est 2. Latinos formare à præteritis perfectis Indicativi omnia præterita perfecta, & plusquam perfecta omnium modorum in voce activa: non sic Lusitanos, qui formant eo modo, quem exposuimus, & facilior est.

Observandum est 3. Latinos non habere certam regulam dignoscendi verborum supina in quibus datur eadem, & maior varietas, quàm in præteritis. Nihilominus magni faciunt huiusmodi tempus: quia ex illo formant participium passivum, cum quo, & verbo *sum, es, fui*, supplent omnia præterita, & aliqua futura passiva. Lusitani è contra minoris faciunt supina: quia illorum usus est minùs necessariùs & frequens: supplent enim supina omnium verborum cum particulis *a*, *ou pera*, antecedentibus, & cum præsenti tempore infinitivi modi, v. g. *a amar*, *ou pera amar*: *a ler*, *ou pera ler*: *a ouvir*, *ou pera ouvir*. Supina verborum.

Quod attinet ad gerundia, & participia, ea plurimi

faciunt Lusitani propter eorum utilitatem, frequentiorem usum, & formationes, quæ fiunt à participijs: qualiter autem se habeant hujusmodi gerundia, participia, & formationes, exposuimus, *num.*79.&83. 84.

CLASSIS V.

De syntaxi, & syllabis linguæ Lusitanæ.

121 ## SVBSELLIVM I.

De syntaxi, seu compositione orationis apud Lusitanos.

Syntaxis quid & quotuplex.

SYNTAXIS vox Græca idem valet apud Latinos atque structura, constructio, & series, à verbo Græco *Syntaxo*, ordino. Est igitur recta partium orationis inter se compositio: dividitur in justam & figuratam. *Iusta*, docet quibus modis oratio absque errore perfecta, suisque numeris omnibus absoluta possit evadere: & hoc est peculiare munus Grammaticæ. Figurata docet quomodo oratio ornari debeat figuris, ut suis veluti coloribus, pigmentis, & luminibus fulgeat: & cum hæc pars ad rhetores spectet, nobis tantùm sermo erit de priori, utpote ad Grammaticos pertinente.

Illud prænotandum, sicut syntaxis apud Latinos est vastissima, & difficilima ob diversitatem casuum in nonominibus, & multiplicem casuum postulantiam in verbis, ita apud Lusitanos esse brevissimam, & facillimam ex contraria ratione. Nomina enim Lusitana non habent varietatem casuum in se ipsis: cum semper in singulari scribantur, & pronuncientur iisdem characteribus, & in plurali addant finales à singulari diversos, sed semper eosdem. Dixi nomina quia pronomina aliter

aliter se habent, ut exposui *num.22.*

Dixi(non habent varietatem casuum in se ipsis) quia licèt in se ipsis non mutentur acceptis characteribus diversis, tamen (ut exposui *n.26.*) à quibusdam particulis, seu articulis accipiunt quandam extrinsecam mutationem, qua æquipollent nominibus Latinorum casus diversos per intrinsecam mutationem habentibus tam in singulari, quàm in plurali.

Cum igitur syntaxis consistat in recta partium orationis inter se compositione, quam præcipuè Lusitanæ linguæ conferunt quædam particulæ, & articuli, in his referendis, & declarandis nostra desudabit industria. 122 Syntaxis Lusitanorum.

Articuli sunt *a, â, o, ao : as, âs, os, aos*, quibus adde propositiones *de, da, do : des, das, dos : na, no : nas, nos. Pera, em, com, sem*, quæ regulariter præfiguntur nominibus. Articuli præponuntur solis substantivis determinatis: nam indeterminatis nullus præfigitur articulus; v. g. *tenho desejo de vos servir:* Cupio tibi servire, ubi nullus articulus præfigitur nomini *desejo* utpote substantivo indeterminato. Secus in determinatis, ut in hac. *Pedro foy a casa de Antonio*, ponitur enim ibi articulus *a*, propter substantivum determinatum nempe *casa de Antonio.*

Illud obiter notandum est, aliquando ob dissonantiam, si post dictionem desinentem in consonantes *r*, aut *s*, sequantur articuli *o*, vel *os*, vel *as*, tunc abjecto *r*, vel *s*, ipsorum loco poni *l*, v. g. *Quero velo*, pro *quero ver o. Quero velos*, pro *quero ver os. Eu vola dou*, pro *eu vos a dou. Eu volas dou*, pro *eu vos as dou.* Id enim apud Lusitanos fit euphoniæ, seu consonantiæ gratia. Dixi (ob dissonantiam) quia si hæc non detur, sonum usu temperante, non dabitur prædicta mutatio.

Superest exponere quod specialissimum est in syntaxi, nempe varietatem casuum, quos articuli, & præpositiones regunt, seu potiùs denotant in nominibus postulatos à verbis, & ipsismet præpositionibus. Casuum varietas ex articulis.

Articulus, seu particula *a*, inservit aliquando nominativo, & aliquando accusativo: v. g. *a casa he fermosa*, domus est pulchra, *Ira casa*, ire in domum. Particu-

la *â*, cum accentu inſervit aliquando dativo, v.g. *Convem â caſa*, expedit domui: aliquando inſervit accuſativo, v.g *Vou â caſa*. Eo domum.

Particulæ denotantes caſus. Particulæ *de*, *da* aliquando denotant genitivum, v.g. *Parte da caſa* pars domus: aliquando denotant ablativum, v.g. *venho de caſa, ou da caſa de Pedro.* Venio è domo, vel ex domo Petri. Præpoſitio *pera*, quandoque oſtendit accuſativum, v.g. *Vou pera caſa*, Eo domum: quandoque dativum, v.g. *Pera minha caſa baſta iſto.* Domui meæ ſatis eſt hoc. Particula *ô*, cum accentu ſemper monſtrat vocativum, v.g. *ô, fermoſa caſa!* ô Pulchra domus!

123 Præpoſitiones *em*, *na*, *no*, *com*, *ſem*, ſemper innuunt ablativum, v.g. *Eſtou em caſa, ou na caſa de Pedro. Eſtou com caſa, e com armaçam: ou ſem caſa, e ſem armaçam.* Sum in domo Petri: ſum cum domo, & periſtromate: vel ſine domo, & ſine periſtromate. Idem cum proportione dicendum eſt de plurali numero, cui inſerviunt particulæ *as*, *âs*, *das*, *nas*; ſimiliter *de*, *pera ô*, *em*, *com*, *ſem*, quæ invariatæ cadunt in utrunque numerum.

Quod attinet ad particulas inſervientes generi maſculino, particula *o*, ſine accentu denotat aliquando nominandi, aliquando accuſandi caſum v.g. *O templo he fermoſo. Vi o templo fermoſo.* Templum eſt pulchrum. Vidi templum pulchrum. Particulæ, *de*, *do* aliquando genitivo inſerviunt: v.g. *Parte de hum templo, ou do templo.* Pars unius templi, vel templi: aliquando inſerviunt Ablativo, v.g. *venho de hum templo, ou do templo.* Venio ex vno templo, vel à templo.

Particula *ao*, oſtendit Dativum, v.g. *Convem ao templo eſtar ornado* Expedit templo ornatum eſſe, oſtendit etiam accuſativum, v.g. *Vou ao templo da Companhia.* Eo ad templum Societatis. Particula *pera* regulariter deſignat Accuſativum, v.g. *Vou pera o templo.* Eo in templum. Aliquando denotat Dativum, v.g. *Pera templo de religioſos nam baſta pouco.* Religioſorum templo non ſatis eſt parum. Particula *ô* cum accentu ſemper oſtendit vocativum, v.g. *ô templo digno de veneraçam!* ô templum cultu, & veneratione dignum!

Particulæ

Particulæ *em,no,com,sem* semper ostendunt Ablativum, v. g. *Estou em hum templo, ou no templo.* Sum in quodam templo, vel in templo. *Com templo, e com casa se vive bem.* Cum templo, & cum domo vita ducitur rectè. *Sem templo, e sem casa nam se vive bem.* Absque templo, & absque domo non rectè vivitur.

Idem cum propositione dicendum est in plurali de particulis *os, aos, dos, nos*, & de particulis *de, pera,ô, com, sem*, quæ non soli singulari, sed etiam plurali inserviunt. Est hic notandum quod jam alibi diximus, particulas, *pera, em, com, sem* jungi sæpe particulis singularis *a,o*, & particulis pluralis *as, os*, v.g.in his formulis, *Pera a casa: Pera o templo. Pera as casas, pera os templos. Em a casa: em o templo. Em as casas; Em os templos. Com a casa: Com o templo. Com as casas: com os templos. Sem a casa: sem o templo. Sem as casas: sem os templos.*

Qui attentè per otium scrutatus fuerit quæ de syntaxi Lusitanorum in hoc subsellio collocavimus, facilè intelliget has duas casuum combinationes, nempe genitivum, & Ablativum: Dativum, & Accusativum fere semper ita coincidere, vt particulæ eædem, quæ ostendunt genitivum, ostendant etiam Ablativum, & particulæ eædem quæ indicant Dativum, etiam indicent Accusativum. Quod erit magis perspicuum legenti quæ diximus à *n.* 26. exponentes nominum declinationes. Quia ibi attulimus exemplaria quorundam nominum, quibus supradictos articulos præfiximus, & ante eosdem expressimus casus, quos articuli denotabant.

Hæc tam pauca complectuntur universam syntaxim Lusitanæ linguæ, quam proinde summa facilitate, & absque erroris periculo nationes exteræ possunt addiscere, simulque intelligere quantum in hac parte lingua nostra excedat Latinam; in qua innumerabilium præceptorum,& exceptionum vastitas obruit tyrones, torquet studiosos, & etiam peritissimos quosque exponit errandi periculo. Scio laudem hanc non esse nostræ linguæ peculiarem,sed comũnem omnibus fere linguis, quæ vulgares sunt, & jam in toto orbe percrebuere.

Sano enim consilio, ac veluti à natura insito maluerunt gentes brevem facilitatem, qua certiùs loquerentur, quàm prolixam difficultatem, qua faciliùs errarent.

---

124 SVBSELLIVM II.

De syllabarum lingua Lusitana quantitate quoad penultimas.

Syllabarū quantitas.

CONstat 1. apud Grammaticos dari characteres, seu literas, de quibus, & ipsarum pronũtiatione egimus initio huius operis Classe 1. subsel. 1. Constat 2. apud Poëtas ex literis syllabas, ex syllabis pedes, & ex pedibus versus coalescere. Constat 3. diphthongum esse conjunctionem duarum vocalium in unam eandemque syllabam coëuntium.

Nobis in hac Lusitana Grammatica sermo non est de syllabis in ordine ad pangenda carmina, sed solùm in ordine ad erudiendos tum domesticos, tum exteros circa quantitatem Syllabarum, ut scilicet juxta certas normas de recta pronunciatione, noscant Lusitana vocabula aptè producere, vel corripere, quando pronuncient. Cum verò Lusitanarum vocum pronunciatio sive correpta, sive producta in solis Syllabis penultimis, vel ultimis sentiatur, in hoc subsellio penultimas, in sequenti, & ultimo ultimas expendemus.

Dicturi tamen de syllabis judicamus opportunè prævium, ut qui diphthongi naturam diximus consistere in syllaba ex duabus vocalibus coalescente, ipsiùs multiplicitatem, quæ insurgit ex diversa vocalium combinatione recenseamus. Fit igitur diphthongus primæ combinationis *ae*, in vocibus *cae*, *caem*, item *ay*, in vocibus *pay*, *day* : *ao*, in vocibus *pao*, *mao*, : *au*, in vocibus *causa*, *pausa*.

Diphthōgus.

Secundæ combinationis fit diphthongus *ea*, in vocibus *lamprea*, *fez* : item *ey*, in vocibus *Rey*, *ley*, *farey*: *eo* in vocibus *ceo*, *veo* : item *eu*, in vocibus, *meu*, *teu*, *sandeu*.

Tertiæ

Tertiæ combinationis *io*, in vocibus *fugio*, *vio*.

Quartæ combinationis *oe*, in vocibus *poem*, *dispoem*: item *oy*, in vocibus *boy*, *foy*: item *ou* in vocibus *dou*, *grou*.

Quintæ combinationis *ua*, in vocibus *guarda*, *gualdrapa*: *ue* in vocibus *guerra*, *quebrar*: item *ui* in vocibus *guincho*, *guindaste*: item *uo*, in vocibus *quotidiano*, *quoque*.

Vide etiam tria genera diphthongorum quæ explicabimus *infra num.* 166. ubi invenies literas eiusdem generis coalescentes in diphthongum, v.g. in vocibus *Irmaã*, *maçaã*.

Explicata diphthongi natura, & multiplicitate, ut syllabarum quantitatem, seu mensuram in penultimis, & ultimis Lusitanæ linguæ syllabis explicemus, sciendum est syllabas, quas temporibus metimur, aut esse breves, aut longas. Tempus enim, est spatium, seu intervallum quo syllaba pronuntiatur. Vnde quantitas syllabæ brevis constat ex uno tempore, seu spatio: syllabæ autem longæ ex duobus. Notanda tamen est diversitas inter quantitatem syllabarum linguæ Latinæ, & linguæ Lusitanæ: quia in lingua Latina solùm datur quantitas longa, vel brevis: at in lingua Lusitana præter longam & brevem datur media inter utramque, quæ in rigore nec longa, nec brevis est: ut patet in penultima hujus vocis *mancebo*, quando enim pronuntiatur, nec unicum tantùm nec duplex tempus implet, sed unum, & dimidium, ut attentè pronuncianti, & audienti constabit.

Syllabarũ quantitas.

aballys media inter brevẽ, & longam.

Contra hanc mediam syllabam, quam videmur inutiliter amore novitatis excogitare, imò fingere in nostra lingua, poterit aliquis insurgere, & nobis succensere dicens esse superfluam, imò abhorrentem à Latinitate, à qua Lusitana lingua promanavit. Latini enim in syllabis solùm agnovere quantitatem duplicem, scilicet brevem, & longam, nullam verò mediam, cum sua quædam vocabula habentia penultimam longam, v. g. *extremus*, *supremus* pronuntiarent eodem sono, quo nos eadem, & similia pronuntiamus: malè igitur statuimus in his, ac similibus vocibus

neque

neque esse brevem, neque longam, sed mediam.

Respondemus, nobis imprimis constare non posse de sono quo Latini suas dictiones pronuntiabant: quia nemo ex viventibus audivit vel Tullium dicentem, vel Romanos alios colloquentes inter se. Verùm dato quòd sic, vel sic pronuntiaverint, & sui poetæ nullam aliam præter longam, & brevem ad pangenda carmina agnoscerent syllabam, nos, quibus non est cura de carminibus, sed solùm de inculcando sono pronuntiationis, nulla omninò ratione possumus docere exteros pronuntiationem nostræ linguæ, nisi illis distinctè aperuerimus triplicem sonum, scilicet medium inter duos extremè oppositos, brevem, & longum.

Quòd verò detur hujusmodi triplex sonus in eademmet Syllaba respectu triplicis dictionis, certissimum est, & patet 1. In penultimis hujus triplicis dictionis *conĕgo*, *emprego*, nomen, & emprêgo verbum: in quibus cum manifestum sit primam habere penultimam brevem, tertiam habere penultimam longam, secundam nec brevem, nec longam, sed sonantem medio quodam sono inter utranque, sequitur quòd aptè dicatur habere penultimam mediam.

Patet 2. In penultimis harum trium dictionum *aspĕro*, *tempero*, nomen, & *tempêro* verbum; & in his *vespŏra Senhora*, *espôra*. Quia sicut in proximè explicatis prima habet penultimam brevem, tertia habet longam, secunda igitur cum nec brevem, nec longam habeat habere mediam necesse est. Addo in eadem materiali voce iisdem characteribus scripta reperiri triplicem dictum sonum. Nam hæc vox *se*, quando est conjunctio, v. g. *se eu for*, pronuntiatur brevis: quando est persona verbi substantivi in imperativo *se tu* sonat media: quando est nomen *Sé*, id est cathedralis Ecclesia, sonat longa.

Hic modus ad exponendum discrimen hujus triplicis pronuntiationis mihi aptus visus est. Si quis me doctior qui passim reperietur, aptiorem alium me doceat, paratus sum, meo abjecto, illum amplecti memor Ecclesiæ lumen S. Augustinum dicere solitum se paratum

tum esse discere à puero etiam trium annorum.

Veniamus ad penultimarum regulas, quas assignabimus per vocales *a, e, i, o, u*, sumendo singulas adhærentes consonantibus alphabetico ordine digestis.

REGVLÆ PENVLTIMArum quæ fiunt per vocalem a. 125

1 Regula. Omne nomen, vel vocabulum Lusitanum finitum in *abo*, vel *abâ : aco* : vel *aca : acho*, vel, *acha : aço*, vel *aça : ado*, vel *ada :* item in *afo*, vel *afa*, in *ago*, *aga*, vel *agem : agro*, *agra*, vel *agre: alho*, vel *alha : alo*, vel *ala* habent penultimam longam. Penultimæ in a.

Exempla finitorum in *abo*, vel *aba* sunt *Diâbo, mangâba*, diabolus, fructus Indicus : in *aco*, vel *aca macâco, macâca*, simius, simia : in *aço*, vel *aça, madraço, linhaça*, nebulo, semen lini : in *acho*, vel *acha*, *mingâcho, garnâcha*, peculium, abolla : in *ado*, vel *ada*, *amado, punhada*, amatus, ictus pugni. Excipitur *levado*, *cagado*, pen. brevi si accipitur pro testudine : in *afo*, vel *afa*, *abâfo, abâfa*, foveo, fovet : in *ago, aga*, vel, *agem*, ut *saramâgo*, *adâga*, *tanchâgem*, armoracia, pugio, p'antago. Excipitur *estamago*, *amago*; stomachus, medulla, pen. brevi : in *alho*, vel *alha*, *cigâlho*, *toalha*, esca, mantile : in *alo*, vel *ala*, *badâlo*, *bengalâ*, crepitaculum, canna Indica. Excipitur *scandalo*, & similia accepta à Latinis pen. brevi.

2 Regula. Lusitana vocabula finita in *amo*, vel *ama: anho*, vel *anha : ano*, vel *ana* habent penultimam mediam. Exempla finitorum in *amo*, vel *ama* sunt *escamo*, *courama*, desquamo, pelles : in *anho*, vel *anha* sunt *gadanho : pianha* : uncinus, pyramis : in *ano*, vel *ana* sunt *mundano*, *mundana*, *engano*, *engana*, mundanus, mundana, fallo, fallit. Excipiuntur *canhamo*, *bigamo*, *Piramo*, *Priamo* pen. brevi, & si quæ alia à Græcis accepta. Longam habent *amâmos*, *ensinâmos* de præterito,

præterito, & ſimilia. *Pampano*, *tympano* ſunt brevia.

3 Regula. Finita in *apo*, vel *apa*: *aque*: *aro*, vel *ara*, habent penultimam longam. Exempla finitorum in *apo*, vel *apa* ſunt *guardanâpo*, *ſolâpa*, mappa, ſuffoſſio: in *aque* ſunt *basbâque*, *almadrâque*, morio, culcitra ſtramentitia: in *aro*, vel *ara* ſunt *empâro*, *ſafâra*: protego, Sylveſtris. Excipiuntur quædam habentia penultimam brevem, ut *cantaro*, *pucaro*, *laparo*, *tartaro*, *buſaro*, *luparo*, *piſaro*, *picaro*: *tuſſaro*, *comaro*, *Tartaro*, *camara*, *tamara*, *ſovaro*, *paſſaro*, *lazaro*, *barbaro*, *Ianizaro*, *Eſquizaro*. Cantharus, urceus, lepuſculus, blæſus, bubalus, luparus, tibia militaris, vir abjectus: Tuſſarus, commarus, Tartarus, camera, dactylus, ſuber, avis, leproſus, Barbarus, Ianiſerus, Eſquiſarus.

4 Regula. Luſitana vocabula finita in *arro*, vel *arra*: in *ato*, vel *ata*; in *avo*, vel *ava*, *axo*, *axa*; *azo*, *aza* producunt ſyllabam penultimam. Exempla finitorum in *arro*, vel *arra* ſunt *bizârro*, *bizârra*, jactabundus, iactabunda: in *ato*, vel *ata*, *es folagâto*, *malagâta*, tergiverſatio, genus byſſini: in *avo*, vel *ava*, *eſcrâvo*, *eſcrâva*, ſervus, ſerva. Excipitur habens penultimam brevem *concavo*, concavus, & ſi quæ ſimilia habemus à Latinis, ut *biſavo*, proavus. In *axo*, *axa* ſunt *cartaxo*, *encaza*, avicula quædam, aptat. In *azo*, *aza* ſunt *deſazo*, *deſaza*. Alas aufero, aufert.

---

126 REGVLÆ PENVLTIMA-rum quæ fiunt per vocalem e.

Penultimæ in e. 1 Regula. Voces Luſitanæ quæ deſinunt in *ebo*, *eba*: *edo*, *eda*; *efo*, *efa* habent penultimam mediam, ſeu proximè accedentem ad longam: quæ verò deſinunt in *echo*, *echa*, vel *eco*, *eca* habent omnino longam. Exempla deſinentium in *ebo*, *eba* ſunt *mancebo*, *manceba*, juvenis, concubina: in *edo*, *eda* ſunt *concedo*, *azeda*, *enredo*: concedo, acida, irretio: in *efo*, *efa*, *borrefo*, ou *borrefa*, avis implumis. Excipiuntur penultimæ in verbis

Verbis *azêdo, azêdas, azêda, arremêdo, arremêda, arrêdo, arêda*, & similibus, quæ sunt omnino longæ. In *ese*, sunt longa, ut *tabêse*: lac ovium decoctione crassius. *Magarese*, lanio. Item in *esa, tarêsa*, pensum. Exempla desinentium in *echo echa*, vel *eco, eca*, omninò longa sunt, *esmêcho, esmêcha*: *marrêco, bonêca*, vulnero caput, vulnerat caput: anserculus, pupa. Finita in *eço, eça*, habent pen. mediam, ut *começo*; *arremeço, cabeça* nomina, *adormeço, amadureço*, verba: Initium, projectio, caput, obdormio, maturesco. Excipiuntur *comêço, arremêço, empêço* verba: Incipio, projicio, offendo, & similia habentia pen. longam.

2 Regula. Omnia finita in *ego*, vel *ejo*, habent pen. mediam: finita in *elo*, vel *ela*, habent penultimam longam. Exempla finitorum in *ego*, sunt *morcego, socego, relego, Gallego*. Vespertilio, quies, relegium, Gallecus. Excipiuntur *conego, trafego, soffrego, pecego, follego, corrego*. Canonicus, tumultus, fervidus, malum persicum, anhelitus, rivulus habentia penultimam brevem. Item *entrêgo, entrêga*, trado, tradit: *esfrêgo, esfrêga*, frico, fricat, habentia longam, sicut *allego, allega*, cito, citat: *trasfego, trasfega*, elutrio, elutriat, quæ habent penultimam longam. Item *emprego* verbum, quia *emprego*, nomen sequitur generalem regulam. Invenio pen. brevem in *batega, cocega*, nymbus, titillatio.

Exempla finitorum in *ejo*, vel *eja*, sunt *bocejo, boceja, eranguejo*, oscitor, oscitatur, cancer. Excipiuntur: *Alentêjo, envêjo envêja*, Invideo, invidet, habentia penultimam longam. Exempla finitorum in *elo*, vel *ela*, sunt *martêlo, murzêlo, marmêlo, querêla, barbella de boy*, malleus, subniger, malum cotoneum, querela, paleare. Ecipiuntur *ourelo, bebelo*, , *ou vertelo*, habentia pen. mediam.

3 Regula. Finita in *emo*, vel *ema*, item in *eno*, vel *ena*, habent penultimam mediam: at finita in *epo, epa*, vel *eque*: item in *ero*, vel *ara*, habent penultimam longam. Exempla finitorum in *emo*, vel *ema*, sunt *supremo, postema, diadema*, supremus, apostema, corona regia. *Ingreme*, id est acclive finitum

in *eme* brevem habet. Exempla finitorum in *eno*, vel *ena* sunt *aceno, antena açacena*, nutus, antennæ, lilium candidum. Exempla finitorum in *epo*, vel *epa* longa sunt, *decêpo, decêpa, carêpa*: præcido, præcidit, furfures, sicut in *epe Iulêpe*, Iulex. In *eque* est *molêque* Æthiops puer. Exempla finitorum in *ero*, vel *era* sunt *espêro*, *espera*, *sevêro*, *sevêra*. Excipiuntur *aspero*, *prospero*, & si quæ similia habentia penultimam brevem, habemus à Latinis. *Tempero* nomen, id est condimentum, habet penult. mediam.

4 Regula. Vocabula finita in *eso*, vel *esa*, item in *eto, eta, ete*, item in *evo, eva, eve* habent penultimam mediam. Exempla finitorum in *eso*, vel *esa* (Aliqui scribunt per *z*, sunt *despreso*, *grandesa*, *lindesa*, contemptus, magnitudo, pulchritudo. Excipiuntur *desprêso*, *desprêsa* in verbo contemno, contemnit, & si quæ similia occurrant penultima verè longa. Exempla finitorum in *eto, eta, ete*, sunt *carapeto*, *galheta*, *ramalhete, bofete*, rubus, urceolus, fasciculus, trapeza. Excipiuntur *grumête, topête, bofête, promête, compête, acomête, arremete*: melonauta, copronæ, levis alapa, promittit, æmulatur, aggreditur, impetit, cum similibus. Exempla finitorum in *evo, eva, eve*, sunt *atrevo, atreva, atreve*, audeo, audeat, audet. Excipiuntur habentia longam, ut *entrêvo*, *entrêva*, *entrêve*, *encêvo*, *encêva*, capior membris, capitur membris, capietur membris: *cebo lino*, *cebo linito*, & si quæ similia.

---

127 *REGVLÆ PENVLTIMArum quæ fiunt per vocalem* i.

Penultimæ in i.

1 Regula. Lusitana vocabula terminata in *ibo*, *iba*, *ibe*: *icho, icha, iche*; *ico*, *ica*: *iço*, *iça, ice*: *ido, ida*: & *iso*, *isa*, *ise* habent penultimam longam. Exempla terminatorum in *ibo*, *iba*, *ibe* sunt *arribo, arriba*, *abibe*: retrocedo, retrocedit, ibis, idis. In *icho*, *icha*, *iche* sunt *Esguicho*, *esguicha*, *azeviche*, erumpo, erumpit, gagates. Exempla finitorum in *ico*, *ica* sunt *massarico*, *botica*,

botica, alcedo, pharmacopolium. Excipe *agarico*, *mecanico*, *ecumenico*, *critico*, & similia á Græcis, & Latinis accepta pen. brevi. Exempla finitorum in *iço*, *iça*, *ice* sunt *roliço*, *preguiça*, *velhice*, teres, pigritia, senectus. Exempla finitorum in *ido*, *ida*, sunt *marido*, *medida*, maritus, mensura. Excipiuntur *humido*, *pallido*, *torrido*, *horrido*, & similia habentia penultimam brevem quæ accepimus à Latinis. Exempla desinentium in *iso*, *isa*, *ise* sunt *borriso*, *alcatifa*, *patife*, oris inspersio, stroma, bajulus. Excipiuntur *apocrifo* & si quæ alia habemus à Latinis pen. bre.

2 Regula. Vocabula finita in *igo*, *iga*: *ijo*, *ija*: *ilho*, *ilha*; *ilo*, *ila*, *ile* habent penultimam longam. Exempla finitorum in *igo*, *iga* sunt *amigo*, *amiga*: *obrigo*, *obriga*: amicus, amica, obligo, obligat. Excipiuntur *prodigo*, *prodiga*, & si quæ alia accepimus à Latinis penultima brevi. Exempla finitorum in *ijo*, *ija* sunt *Montijo*, *artemija*, quoddam oppidum, parthenis. Exempla finitorum in *ilho*, *ilha* sunt *atilho*, *beatilha*, ligamen, calantica. Exempla finitorum in *ilo*, *ila*, *ile* sunt *gorgòmilo mamila*, *opile*, rumen, mamma, obstruat. Excipiuntur *Ypsilo*, *Totila* pen. bre.

3 Regula. Omnia finita in *imo*, *ima*: *inho*, *inha*: *ino*, *ina*: *ipo*, *ipa*, *ipe*: *iquo*, *iqua*, *ique*: *iro*, *ira*, *ire* habent penultimam longam. Exempla finitorum in *imo*, *ima* sunt *cadimo*, *esgrima*, exercitatus, ludus gladiatorius. Excipiuntur *infimo*, *infima*, *anonimo*, *Ieronimo*, *icenimo*, *intimo*, *maximo pessimo*: & si quæ alia penultima brevi habemus à Latinis. Exempla finitorum in *inho*, *inha* sunt *moinho*, *asinha*, molendinum, celeriter. Exempla desinentium in *ino*, *ina* sunt *menino*, *menina*, puellus, puella. Exempla desinentium in *ipo*, *ipa*, *ipe*, sunt *gualdipo*, *gualdipa*, *acepipe*: surripio, surripit, cupedia. Exempla finitorum in *iquo*, *iqua*, *ique* sunt *iniquo*, *iniqua*, *lambique*: iniquus, iniqua, stillicidium. Exempla desinentium in *iro*, *ira*, *ire* sunt *retiro*, *mentira*, *suspire*: secessus, mendacium, suspiret.

4 Regula. Finita in *iso, isa*, vel *izo, iza*: item in *ito, ita: ivo, iva*: & *ixo*, *ixa* sunt longa. Exempla desinentium in *iso, isa*, vel *izo, iza*, sunt *Aviso*, *camisa*. *juizo*, *ogeriza*, monitum, subucula; judicium, pervicacia. Exempla finitorum in *ito*; vel *ita*, sunt *cabrito*, *maldita*, hædus, maledicta. Excipiuntur *pulpito*, *vomito*, *decrepito*, *espirito*, & si quæ alia venerunt nobis à Latinis habentia penultimam brevem. Exempla finitorum in *ivo*, *iva*: *ixo*, *ixa* sunt *altivo*, *altiva*: *prolixo*, *prolixa*; superbus, superba: prolixus, prolixa.

---

128 *REGVLÆ PENVLTIMArum quæ fiunt per vocalem o.*

Penultimæ in o. 1 Regula. Desinentia in *obo*, *oba*, *obe* habent penultimam mediam: finita in *obro*, *obra*, *obre* penultimam longam. Exempla desinentium in *obo*, *oba*, *obe* sunt *lobo*, *loba arrobo*, *alcoba*, *arrobe*, *adobe*; lupus, lupa, congius, penetrale domus, defrutum, later. Excipiuntur *glôbo*, Latinè globus; item prima, & tertia persona verbi *arrôbo*, *arrôba*, pondero, ponderat, quæ habent longam. Excipiuntur ex opposito *succobo*, *incobo*, *succoba* (ut aliqui scribunt) & si quæ alia à Latinis accepimus penultima brevi. Exempla finitorum in *obro*, *obra*, *obre*, sunt *ôbro*, *ôbra*, *recôbro*, *recôbra*, *côbre*; operor, opus, recupero, recuperat, cuprum. Excipitur *cobro*, *dobro*, quæ habent pen. seu primam mediam, ut *por em cobro*, *pagar em dobro*: in tuto collocare, in duplo solvere.

2 Regula. Finita in *ocho*, *ocha*: in *oco*, *oca*: in *ofo*, *ofa*: in *odo*, *oda*, *ode*: in *ofo*, *ofa*, *ofe* habent penultimam mediam. Exempla finitorum in *ocho*, *ocha* sunt *arrocho*, *marrocho*, *marrocha*, pertica, monachus laicus, Monacha laica. Excipiuntur habentia penultimam longam *garrôcha*, *carôcha*, aclis, diadema

dema infame, & in verbis *arrôcho, arrôcha* : *agarrôcho, agarrôcha, atôcho, atôcha: abrôcho, abrôcha*, pertica comprimo, pertica comprimit : aclide vulnero, aclide vulnerat : præfigo, præfigit : ſtringo ſtringit.

Exempla finitorum in *oco*, *oca*, ſunt *bioco*, *marzoco*, *marzoca*, *Tinoco*, *Tinoca* : geſticulatio, morio, ſtulta, cognomina nobilis familiæ. Excipiuntur habentia penultimam longam, *maſſarôca, mandiôcha, minhôca, bichôca* & ſimilia penſum, panis Braſilicus, lumbricus, ulcus. Exempla finitorum in *oço*, *oça*, ſunt *almoçe*, *moça*, jentaculum, puella. Excipiuntur longa, ut in verbo *almôço*, *almoça*, jentaculum ſumo, jentaculum ſumit: & in nomine *môça*, pyren. Item *remoço*, *remoça*, *carroça*, puerafco, puerafcit, carruca. Exempla finitorum in *odo*, *oda*, *ode* ſunt *engodo*, *voda*, *pode*, illicium, nuptiæ, potuit. Excipiuntur habentia longam verba *engôdo*, *engôda*, *pôde*, illicio, illicit, poteſt.

Exempla finitorum in *ofo*, *ofa*, *ofe*, ſunt *eſtofo* nomen, fartura à farcio, *eſtofa* etiam nomen, quando dicimus *homem de bayxa eſtofa*, homo vilis conditionis. Excipitur habens pen. lon. verbum *eſtôfo, eſtôfas, galhôfa*, farcio, farcit, feſtum geniale : *bôfe* pulmo habet longam. Dictis adde finita in *ofro*, *ofre*, ut *ſoffro*, *enxofre*, tolero, ſulphur. Excipiuntur pen. lon. *alcachôfra*, ſpondylium : & verbum *enxôfro*, *enxôfra*, ſulphure condio, ſulphure condit.

3 Regula. Finita in *ofro*, *ofra*, *ofre* : in *ogo*, *oga*, *ogue*: in *ojo*, *oja* : in *olo*, *ola*, *ole* habent penul. lon. Finita in *omo*, *oma*, *ome* : *onho*, *onha* : in *ono*, *ona*, habent pen. mediam. Exempla finitorum in *ofro*, *ofra*, *ofre*, ſunt *chôfro*, *alcachôfra*, *chôfre*, *côfre* : Fruſtror, ſpondylium, ictus globuli, arcula. Excipiuntur *ſofro*, *ſofra*, ſuſtineo, ſuſtineat pen. bre. Exempla finitorum in *ogo*, *oga*, *ogue*, ſunt *affôgo*, *affôga*, *affôgue*, ſuffoco, ſuffocat, ſuffocet : *deſafôgo*, *deſafôga*, *deſafôgue*, evaporo, evaporat, evaporet. Excipitur habens pen. mediam nomen *deſafogo*, evaporatio, & *fogo*, ignis.

Exempla finitorum in *ojo*, *oja*, ſunt *antôjo*, *antôja*,

anôjo; anôja, despôjo, despôja: obversatur, contristo, contristat: spolio, spoliat. Excipiuntur nomina *anojo, nojo, despojo, bojo, manojo*: obversatio, tristitia, spolium, alveus, manipulus, quæ habent penultimam mediam. Exempla finitorum in *olo, ola, ole*, sunt verbum *bôlo*, tango paxillos in ludo, *esfôlo, esfôla, esfôle, engôle, viôla, gallinhôla*, excorio excoriat, excoriet, deglutit, lyra, gallinago. Excipiuntur habentia penultimam mediam *miolo, bolo, rabolo de barbeyro, tolo, tola, cebola*. Medulla, placenta, cos rotunda, Stultus, stulta, cepe. Excipe *pirola*, pen. bre. catapotium, & *frivolo*, frivolus.

Exempla finitorum in *omo, oma, ome*, sunt *mordomo, arredoma, labuzome*, œconomus, ampulla, larva. Excipe *atomo* pen. bre. atomus: in *onho, onha* sunt *bisonho, bisonha, risonho, risonha*: novitius, novitia: ad risum prospensus, propensa. Exempla finitorum in *ono, ona*, sunt *dono, atafona, mangerona*: Dominus, pistrinum, amaracus. Excipitur habens pen. lon. *dôna*, domina.

129 4 Regula. Finita in *opla, opo, opa, ope*: item in *opro, opra, opre*: & in *oque*, habent pen. longam. Exempla finitorum in *opla*, sunt *manôpla, sinôpla*, ferrea chirotheca, synopsis. Exempla finitorum in *opo, opa, ope*, sunt *tôpo, tôpa, tôpe, galôpe, isôpe*, offendo, offendit, offendat, succussus, aspergillum. Excipitur habens pen. mediam *ropo da escada, lopo, sopa, cachopo*, scalæ planum, Lupus, offa, puer.

Exempla finitorum in *opro, opra, opre*, sunt in verbo *assôpro, assôpra, assôpre*, afflo, afflat, afflet. Excipitur in nomine *assopro*, afflatus, ubi pen. est media. Exempla finitorum in *oque*, sunt *toquembôque, batôque*, ludus globulorum ligneorum, obturamentum. Non inveniuntur vocabula Lusitana finita in *oquo, oqua*; nam quæ ita sonant, scribuntur terminata in *oco, oca*.

5 Regula. Finita in *oro, ora, ore*, habent pen. lon. Finita in *orro, orra*: in *oso, osa*, seu *ozo, oza*: in *oto, ota*: in *ovo, ova*, & *oxo, oxa*, habent pen. mediam.

Exempla finitorum in *oro, ora, ore* sunt, *penhôro, penhôra, penhôre*, pignero, pignerat, pigneret. Excipitur *bacoro, bacora, ancora*: *Barbora, Evora, Tavira*,

vora, *remora*, *polvera*, *arvore*, *abobora*, *foro*, *soro*, *coro*, *goro*, *ovo*; *choro*, id est planctus. Porcellus, porcella, anchora, Barbara, Ebora, Távora, Remora, pulvis sulphureus, arbor, cucurbita, forum, serum, urinum, ovum, quæ habent penul. brevem.

Exempla finitorum in *orro*, *orra*, sunt *socorro*, *socorra*, succurro, succurrat: *morro*, *morra*, morior, moriatur: *cachorro*, *cachorra*, catulus, catula.

Exempla finitorum in *oso*, *osa*, seu *ozo*, *oza*, sunt *espòso*, *espòsa*: *rapozo*, *rapoza*, sponsus, sponsa, vulpes: item *primoroso*, *manhoso*, *industrioso*, ingenuus, callidus, industrius, quorum tamen, & similium fœminina terminatio habet pen. longam. *Primorôsa*, *manhôsa*, *industriôsa*. In *ose*, pen. lon. *descôse*, *despôse*, diffue, disponsa.

Exempla finitorum in *ote*, *ata*, sunt *goto*, *gota*, *boto*, *minhoto*, guttur, gutta, hebes, milvus. Excipiuntur pen. lon. *bôta*, *gayvôta*, *embôto*, *embôta*, *devôto*, *devôta*, *frôta*, *sôta*, *côta*, *marlôta*. Ocrea, larus, hebeto, habetat, devotus, devota, classis oneraria, charta quædam lusoria, lorica, tunica Maurica. In *ote* lon. *garrôte*, *galeôte*, *matalôte*, *capôte*. Strangulatio, remex, triremis, sodalis nauticus, penula muliomia.

Exempla finitorum in *ovo*, *ova*, sunt nomina *renovo*, *recovo*, *ovo*, *escova*, *carcova*, vitulamen, supinatio, ovum, scopæ, gibba. Excipiuntur pen. lon. verba *renôvo*, *desôvo*, *renôva*, *desôva*: renovo, ova pario, renovat, ova parit, & nomina *nôva*, *côva*, *sôva*, nuntium, fovea, maceratio. Finita in *ove*, habent lon. ut *renôve*, *aprôve*, renovet, approbet.

Exempla finitorum in *oxo*, *oxa*, sunt *roxo*, *roxa*, *pintaroxo*, *barbaroxa*, rutilus, rutila, erythacus, ænobarba.

Observa circa propositas regulas de habentibus penultimas syllabas per vocalem *o*, dari nomina apud Lusitanos, quorum penultima semper est longa in plurali, & non in singulari, vt *povo*, *pôvos*: *porco*, *pôrcos*: *ovo*, *ôvos*: *novo*, *nôvos*: *rogo*, *rôgos*: *fogo*, *fôgos*: *jogo*, *jôgos*: *olho*, *ôlhos*: *corvo*, *côrvos*: *forno*, *fôrnos*, *torno*, *tornôs*:

corno côrnos : morno mornôs : tojo, tojôs, Quamvis regulariter non ita se habeant similia, ut cernitur in his, *tomo, tomos : sono, sonos : pomo, pomos : trono, tronos : lodo, lodos : lobo, lobos : bolo, bolos : mono, monos : momo, momos* : ubi adverte priora spectare ad anomala, de quibus *num.* 40. Pro explicatione Latina quæ hic aptè apponi non potuit, vide Thesaurum linguæ Lusitanæ, quem à me compositum Prosodiæ annexui.

---

330 REGULÆ PENULTIMArum quæ fiunt per vocalem u.

Penultimæ in u

1 Regula. Vocabula Lusitanorum terminata in *ubo, uba* : *ubro, ubra* : *ucho, ucha* : *uco, uca* : & *uço, uça* habent pen. longam. Exempla desinentium in *ubo, uba* sunt *encûbo, encûba* : *adûbo, adûba*, in dolium mitto, mittit : condio, condit. Excipiuntur *succubo, incubo*, & si quæ alia accepimus à Latinis habentia pen. bre. Exempla finitorum in *ubro, ubra* sunt *encûbro, encûbra : descubro descûbra*. Contego, contegat : detego, detegat. Exempla desinentium in *ucho, ucha* sunt *embucho embûcha* ingurgito, ingurgitat. Exempla finitorum in *uco, uca* sunt *eunûco, abejarûco, ou melharûco, cadûco, cadûca* eunuchus, merops, caducus, caduca. Exempla finitorum in *uço, uça*, sunt *rebûço, embûço, embûça*. Menti operimentum obvelo, obvelat.

2 Regula. Finita in *udo, uda, ude, ufo, ufa, ufe, ugo, uga, ugue*; & *ujo, uja* habent pen. longam. Exempla finitorum in *udo, uda, ude*, sunt *sanhûdo, sanhûda; felpûdo, felpûda*; *meûdo, meûda : almûde* : stomachosus, stomachosa : villosus, villosa, minutus, minuta: congius. Exempla desinentium in *ufo, ufa, ufe*, sunt *pantûfo, adufa, estûfa, adûfe* : soccus, cancellus fenestræ, hypocaustum, tympanum manuale. Exempla finitorum in *ugo, uga*, sunt *enrûgo, enruga : seramûgo, suanguesûga*; corrugo, corrugat : pisciculus, hirudo. Exempla finitorum in *ujo, uja*, sunt *caramûjo. coruja*, conchylium, noctua.

3 Regula. Desinentia in *ulho*, *ulha*, *ulhe*: *ulo*, *ula*, *ule*: *umo*, *uma*, *ume*, *unho*, *unha*, *unhe* habent pen. longam. Exempla desinentium in *ulho*, *ulha*, *ulhe*, sunt *bagûlho*, *burbûlha*: *enthûlho*, *entûlha*, *entûlhe*: acinus, papula: farcio, farcit, farciat. Exempla finitorum in *ulo*, *ula*, *ule*, sunt *engûlo*, *engûla*: *bulebûle*, deglutio, deglutiat: ardelio. Excipitur *vocabulo*, & si quæ alia accepimus à Latinis pen. brevi, ut *thuribulo*, *vestibulo*, *angulo*, *regulo*, *ambula*, *tremula*, & similia. Exempla finitorum in *umo*, *uma*, *ume*, sunt *consûmo*, *consûma*, *ciûme*, *cardûme*, consumo, consumat, Zelotypia, examen piscium. Exempla desinentium in *unho*, *unha*, *unhe*, sunt *caramûnha*, *empûnho*, *empûnha*, *empûnhe*: Querimonia, ensem capulo teneo, tenet, teneat.

4 Regula. Finita in *uno*, *una*, *une*: in *upo*, *upa*, *upe*, *uque*, & *uro*, *ura*, *ure*, habent pen. longam. Exempla finitorum in *uno*, *una*, *une*, sunt *desûno*, *desûna*, *desûne*, disjungo, disjungat, disjungit. Exempla desinentium in *upo*, *upa*, *upe*, sunt *apûpo*, *apûpa*, *apûpe*, inclamo, inclamat, inclamet. In *uque* desinunt *estûque*, *trûque*, *dûque*, opus marmoratum, trudium & globorum ludus, dux. Exempla finitorum in *uro*, *ura*, *ure*, sunt *pendûro*, *pendûra*, *pendûre*, appendo, appendit, appendat, *ventûra*, *fermosûra*, fortuna, pulchritudo.

5 Regula. Finita in *uso*, *usa*, *use*, alia scriptura *uzo*, *uza*, *uze*: item in *uto*, *uta*, *ute*, & in *uxo*, *uxa*, *uxe*,: in *uvo*, *uva*, habent pen. longam. Exempla finitorum in *uso*, *usa*, *use*, sunt nomen *perafûso*, cochlea, & verbum *perafûso*, *perafûsa*, *perafûse*: mente volvo, volvit, volvat. Exempla finitorum in *uto*, *uta*, *ute*, sunt *labûto*, *labûta*: *labûte*, *condûto*, *condûta*, litigo, litigat, litiget, obsonium synceraſtum. Excipe *computo* pen. bre. & si quæ alia ex latinis. Exempla desinentium in *uxo*, *uxa*, *uxe*, sunt *empûxo*, *empûxa*, *empûxe*: extrudo, extrudit, extrudat. Item *Cartûxo*, Monachus Carthusianus. Exempla finitorum in *uvo*, *uva*, sunt *viûvo*, *viûva*, viduus, vidua. Sunt etiam longa finita in *utre*, ut *abûtre*, vultur.

131 ## SVBSELLIVM III.

Expositio penultimarum quæ sunt ante vocales.

REGVLA I.

De a, *ante alias vocales.*

Vocalis ante vocalem.

PEnultima in *a*, ante *e*,& *i*, sonat brevis, vel saltem media, ut *sae*, *cae*: *sair*, *cair*: verùm ante *o*, sonat longa, ut *bacalhâo*, *varapâo*, *berimbâo*, *babâo*: aselli quinta species, fustis, pecten, collisio globorum. Excipiuntur pen. brevi *Danao*, & tertiæ personæ verborum indicativi, quando illis additur particula *o*, v.g. *comao*, *bebao*: edat illud, bibat illud. Ante *u*, in voce *bâul*, arca camerata, sonat longa, in voce *paul*, uligo, sonat brevis: pro reliquis auris consulenda est. Sonant longæ quæ sunt ante *y*, ut *ensâyo*, *alfâya*, prolusio, supellex.

REGVLA II.

De e *ante alias vocales.*

PEnultima in *e*, ante *a*, sonat media in his vocibus *alcatea*, *balea*, *ferropea*, luporum caterva, balena, compes bestiarum. Sonat tamen longa in his *Amalthêa*, *Garrhotêa*, *symblêa*, *idêa*, *Galathea* caprea nutrix Iovis, ordo militaris apud Anglos, conciliabulum. Quod procedit etiam si admittant *y*, ante *a* ut Garroteya, symbleya. Sonat brevis in *gavea*, carchesium, in *Boreas*, & in tertiis personis imperativi quando additur particula *a*, *matea*. Ante *o*, sonat longa, ut *chapêo*, *coruchêo*, galerus, epistilium. Excipitur *pateo*, atrium; & in dictis personis,

personis quando additur *o*, v. g. *mateo*, occidat illum. Similiter in nominibus *femea*, *femeas*, fœmina, panis secundarius, & sic in *escorca*, *chicorea*, & aliis, quæ habemus ex Latinis. Non ita ante *u*, ut *corifeu*, *sandeu*, primas, insanus. Sed tunc *e*, & *u*, coalescunt in diphthongum, & tunc utraque litera sonat.

REGVLA III.

De i, *ante alias vocales.*

PEnultima in *i*, ante alias vocales *a*, *e*, *o*, pronuntiatur longa: v.g. ante *a*, *dizîa*, *fazîa*, *querîa*, dicebat, faciebat, volebat, & sic in tertiis personis indicativi verborum habentium infinitivum in *er*, *ir*, sic in nominibus *azevîa*, *almotolîa*, *algaravîa*. Soleola, lecythus, Arabicus sermo. Excipitur pen. bre. *sabia*, *nescia*, *comedia*, *feria*, *scientia*, *prudencia*, & similes voces, quas à Latinis mutuamur. Sonat etiam longa *i* ante *e*, & ante *o*, *desvîe*, *desvîo*: *envîe*, *envîo*: declinet, declino: mittat, mitto. Excipe *especie*, *vicio*, & quæ usus ostendet his similia penultima brevi.

REGVLA IV.

De o, *ante alias vocales.*

PEnultima in *o*, ante *a*, pronuntiatur media, ut *coroa* *Zamboa*, *toa*, *moa*, *esmoa*, corona, malum Adami, tonat, molat, digerat. Item ante *e*, in verbo *soe*, sonet: longa tamen in verbo *sôe*, solet, & in verbis, *dôe*, *rôe*, *môe*, dolet, rodit, molit. Quando ponitur litera, *o*, ante *i*, vix apparet ejus sonus, proindeque videtur brevis, ut in his, *roi*, *poi*, in præteritis verborum rodere, polire. Non reperitur *o*, pen. ante *u* nisi in diphthongis, v.g. in verbis *andou*, *obrou*, ambulavit, operatus est.

REGVLA

REGULA V.

De u, *ante alias vocales.*

PEnultima in *u*, ante *a*, est longa, ut *rûa charrûa, perûa*, platea, colligata boum juga, gallopava. Excipe *melliflua, capua, Padua, Insua*, & similia si inveneris pen. brevi *u*, ante *e*, & *o*, etiam sonat longum, ut *conclûo, recûo: conclûe, recûe*: concludo, retroeo; concludat, retroeat. Idem puto dicendum si ponatur ante *i*, v. g. *conclûi*, conclusi: quia *u*, apud Lusitanos ubicunque apparet, sonat ut longum, nisi in vocibus, quas accepimus à Latinis, ut *mellifluo*.

SUBSELLIUM IV.

132 *De quantitate ultimarum, quæ sunt vocales literæ, quibus terminantur voces Lusitanæ.*

ultimæ in vocalibus. 1 REgula. Dictiones Lusitanæ, quæ terminantur vocali *a*, eandem syllabam ultimam corripiunt: ut in vocibus *casa, praça, cousa, louza, ama, teyma roupa, prata*, domus, forum, res, excipula, nutrix, pervicacia, vestimenta, argentum, & in similibus, quæ sunt nomina. Procedit etiam in verbis, v. g. *ensina, diga, colha, escolha*, docet, dicat, colligat, eligat.

Excipiuntur dictiones variæ; quæ ultimam in *a*, producunt, ut *tafetâ, bofetâ, calambâ, egramâ, manâ, ca, lâ, acolâ, ouxalâ, pâ, parâ*: byssinum leve, pannus tenuis, lignum calambanum, ira mala, manna, huc, illuc, istic, utinam, batillus, fluvius in Brasilia. Item in verbis *vâ*, eat, *irâ*, ibit, *estâ*, est: & in omnibus tertiis personis numeri singularis

laris futuri temporis, indicativi modi, ut *amarâ, ensinarâ, lerâ, ouvirâ, andarâ, gozarâ, rirâ*, amabit, docebit, leget, audiet, ambulabit, gaudebit, ridebit, & sic de reliquis. Medio quodam sono pronunciatur diphthongus *aã*, v. g. in vocibus *irmaã, maçaã*, soror, malum.

2 Regula. Dictiones Lusitanæ quæ desinunt in *e*, ultimam habent brevem, ut *tigre, folle, podre, odre, alpendre, padre, madre, frade*, tygris, follis, putris, uter, porticus, pater, mater, frater, & sic de similibus nominibus. Patet etiam in personis quibusdam verborum, ut *sôfre, descôbre, encôbre, presúme, enxúgue, cûre, procûre, lôgre*, tolerat, aperit, operit, præsumit, exsiccet, curet, procuret, fruatur, & sic de similibus.

Excipiuntur varia nomina, quæ producunt ultimam in *e*, ut *rosicrê, galê, polê, potê, marê, aguapê, carizê, buscapê, chaminê, Guinê, Loulê, bujamê, sê, fê, pê, rê, pontapê, relê*: purpura auro superfusa, biremis, artemon, pulvis stani recocti, æstus marinus, lora, pannus tennuis, igniculus, pedipeta, caminus, regio, sic dicta, oppidum Turdetanum, Æthiops, sedes cathedralis, fides, pes, meta in ludo, ictus extremi pedis, antipathia.

3 Regula. Omnia Lusitanorum vocabula quæ terminantur vocali litera *i*, habent ultimam productam: ut *biberiquî, robî, carmesî, guadamesî*, genus terebræ, pyropus, purpureus color, aulæum pelliceum. Alij scribunt cum *m*, *robim, carmesim, guadamesim*. Item quædam adverbia loci, *alî, daquî, dalî, pera alî*, ibi, hinc, inde, huc. In verbis etiam habent ultimam longam omnes personæ finitæ in *i*, ut *boli, ouvi, movi, vi, li, ri*, ebullivi, audivi, commovi, vidi, legi, risi. Non invenio exceptionem nisi forte in *Todi* nomine proprio cujusdam exteræ civitatis.

Longè diversum sonum reddunt dictiones finitæ in ypsilon, utpote terminatæ diphthongo *ay, ey, oy, uy*, v. g. *amay, pay; farey, ley; boy, foy: Ruy, fuy*: amate, pater: faciam, lex: bos, fuit: Rotericus, fui.

4 Regula.

4 Regula. Lusitana vocabula finita in *o*, regulariter corripiunt ultimam, v. g. in nominibus *pano*, *dano*, *magano*, *amo*, *cavallo*, *caminho*, *desvio*, *atalho*, *tresmalho*, *macho*, *empacho*, *principio* &c. panus, damnum, bajulus, dominus, equus, iter, diverticulum, semita, verriculum fluviale, mas, pudor, initium. Similiter in verbis *ando*, *ensino*, *ouço*, *apprendo*, *começo*, *adormeço*, *engrandeço*, ambulo, doceo, audio, addisco incipio, dormio, magnifico.

Excipiuntur varia nomina, quæ ultimam producunt, scilicet *avô*, *enxô*, *ichô*, *eyrô*, *teyrô*, *filhô*, *beylhô*, *dô*, *nô*, *pô*, *mô*, *sô*, *lô*, avia ascia, decipula, anguilla, pervicacia, laganum, genus lagani, atrata vestis, nodus, pulvis, mola, solus. Vocem *lô* jungimus voci *pam*, & dicimus *pam de lô*, panis fungosus saccharo conditus. Dicunt etiam nautæ *meter de lô*, quando contra ventum navigant.

5 Regula. Omnes voces, quæ terminantur ultima vocali *u*, producuntur ea ratione, vt talis vocalis *u*, sonet longa. Exempla sunt *bambû*, *perû*, *nû*, *crû*, *mû*, *tû*, canna Indica, gallopavus, nudus, crudus, mulus, tu, Ex propriis *Pegû* nomen cujusdam Civitatis, & *Bersebû* nomen cuiusdam dæmonis.

Excipiuntur terminata litera vocali *u*, quando hæc coalescit in diphthongum cum litera vocali antecedenti: tunc enim redditur in pronunciatione sonus longè diversus, ut in his vocibus *sandeu*, *Iudeu*, *pataleu*, *amou*, *levou*: stolidus, Iudæus, stupidus amavit, tulit.

SVBSELLIVM V.

133 *De quantitate ultimarum syllabarum, quæ desinunt in literam consonantem.*

Vltimarum quantitas.

CVm habeamus pro comperto dictiones Lusitanas non desinere in omnes, vel quaslibet consonantes,

tes, sed tantum in *l. m. r. s. z.* complectemur universam pronunciationem ultimarum desinentium in literas consonantes, si expenderimus quinque combinationes quinque vocalium cum dictis quinque consonantibus. Erit igitur prima combinatio. *Al, El, Il, Ol, ul;* Secunda combinatio. *Am, em, im, om, um.* Tertia combinatio *: Ar, er, ir, or, ur.* Quarta combinatio. *As, es, is, os, us.* Quinta combinatio. *Az, ez, iz, oz, uz.*

REGVLÆ VLTIMARVM quæ terminantur litera l.

1 Regula. Dictiones Lusitanæ quæ desinunt in *al,* ultimam habent longam, vt *gràl, jogràl, punhàl, curiàl, pinheyràl, bocàl de poço, mazorràl, zorzàl, animàl, reàl*: mortarium, lepidus, pugio, curialis, pinetum, puteal, desidiosus, sturnus Mauricus, animal, teruncius. Excipitur quæ videtur sonare ut media, in hac voce *Setuval*, oppidum notabile Lusitaniæ. Finita in litera l.

2 Regula. Voces Lusitanæ finitæ in *el*, producunt ultimam, ut *almotacèl, coronèl, forrièl, lambèl, maynèl, paynèl, pincèl, granèl*: ædilis, tribunus militum, tapetum rude, scalæ fastigium, tabella, penicillus, granarium.

Excipiuntur tanquam habentia ultimam brevem, *louvavel, agradavel, applausivel, civel, crivel, visivel, audivel, amavel, vituperavel*: laudabilis, gratus, applausibilis, civilis, credibilis, visibilis, audibilis, amabilis, vituperabilis, & similia verbalia.

3 Regula. Finita in *il*, habent ultimam longam, ut *anil, esmiril, gentil, quadril, boril, ceytil.* Flos æris, smirus, pulchèr, femur, cælum, obulus. Excipiuntur tanquam habentia ultimam brevem, *docil, facil, habil,* docilis, facilis, habilis, & alia verbalia similia à Latinis accepta.

4 Regula.

4 Regula. Terminata in *ol* ultimam producunt, ut *reynôl*, *caracôl*, *lençol*, *curinôl*, *payôl*. regnicola, limax, ſindon, matellio, cubiculum pulveris tormentarij.

5 Regula. omnia vocabula Luſitana finita in *ul*, habent ultimam longam, ut *tafúl*, *paúl*, *sûl*, *azûl*: aleo, uligo, Auſter, cæruleus. Excipitur *Conſul* ultima brevi.

---

134 REGULÆ ULTIMARUM *quæ terminantur in* m.

Finita in am. 1 R Regula. Dictiones Luſitanæ deſinentes in *am*, habent ultimam longam. Patet in his vocibus *calçàm*, *podàm*, *botam*, *ouçàm*, *deſcansàm*, *toſtàm*, *borràm*, quando ſunt nomina, ſubligaculum, falx putatoria, globulus, acarus, modiperator, dimidium ſemicentuſſis, litura.

Dixi (quando ſunt nomina) quia ſi ſint in verbis tertiæ perſonæ præſentis temporis in numero plurali, habent ultimam brevem, ut *calçam*, *podam*, *botam*, *ouçam*, *deſcanſam*, *toſtam*, *borram*: calciant, amputant, conjiciunt, audiant quieſcunt, torrent, liturant. Habent etiam ultimam brevem tertiæ perſonæ pluralis temporis præteriti, ſive imperfecti, ut *amavam*, *liam*, *ouviam*, ſive perfecti, & pluſquamperfecti, ut *amaram*, *leram*, *ouviram*, *eſcreveram*, *enſinaram*: amaverunt, legerunt, audierunt, ſcripſerunt, docuerunt. Habent tamen ultimam longam tertiæ perſonæ pluralis in futuro indicativi modi, v.g. *amaràm*, *leràm*, *enſinaràm*, *ouviràm*, *eſcreveràm*: amabunt, legent, docebunt, audient, ſcribent.

Finita in em. 2 Regula. Voces finitæ in *em*, habent ultimam brevem. Exempla in nominibus ſunt *ordem*, *pentem*, *viagem*, *omenagem*, *tanchagem*, *plumagem*: ordo, pecten, profectio, homagium, plantago, criſtæ. Exempla in verborum perſonis ſunt, *amem*, *amârem*; *lem*, *lerem*: *enſinem*, *enſinârem*, *ouvem*, *ouvîrem*: ament, amaverint;

rint : legunt, legerint: doceant, docuerint, audiunt, audiverint.

Excipiuntur ex nominibus habentia ultimam longam, *desdèm, bedèm, assèm, bèm, parabèm, rebèm de comitre.* Contemptus, penula, caro bovina dorsi, bonum, gratulatio, portisculus.

Ex verbis, tèm, habet, vel habent, cum suis compositis *mantèm, detèm, retèm, contèm:* alit vel alunt: detinet, vel detinent: retinet, vel retinent: continet, vel continent.

Eodem modo pronunciantur hæ voces aquèm, alèm, porèm: citra, ultra, verùm.

3 Regula. Omnes voces Lusitanæ terminatæ in *im*, producunt ultimam. Exempla sunt *rocim, jasmim, chapim, thelim, fraldelim, guadamecim, rubim, amim, pasquim, motim, beleguim, sim, malim, bocaxim, borzeguim*, & similia: caballus, ligustrum, sandalium, baltheus, tunica muliebris, aulæum pelliceum, pyropus, mihi, litera mordax, seditio, satelles, ita, delator, tela lini infuscata, cothurnus. Idem procedit de nominibus propriis, qualia sunt *Chim, Mondim.* Finita in im.

4 Regula. Finita in *om*, vel *um*, producunt ultimam. Exempla finitorum in *om*, sunt hæc monosyllaba, *bòm, dòm, ròm, tòm, sòm*, bonum, donum, rhom, tonus, sonus. Exempla finitorum in *um*, sunt, *debrùm, atùm, bodùm, jejùm, nenhùm:* plicatura vestis, thynnus, odor hircinus, jejunium, nullum. Finita in om, vel um.

REGULÆ ULTIMARUM quæ desinunt in r.

135

1 Regula. Dictiones Lusitanæ finitæ in *ar*, ultimam habent longam, ut *pomàr, aziàr, rozalgàr, màr, preamàr*: pomarium, pastomis, aconitum, mare, æstus, quies. Item in verbis primæ conjugationis ultima infinitivi modi, præsentis, & præteriti imperfecti, v. g. *amàr, ensinàr, adoràr, recreàr, veneràr:* diligere, docere, adorare, recreare, venerari. Excipiuntur ultimæ in r.

açucar, nectar, aljofar, ambar; ſaccarum, nectar, margarita, ambarũ, & ſi quæ alia accepimus à Latinis ultima brevi.

2 Regula. Voces terminatæ in ſyllabam *er*, longam habent ultimam, ut *mulhèr*, *colhèr*, *corculhèr*: mulier, cocleare, caſſita. Item in verbis ſecundæ conjugationis ultima futuri ſubjunctivi v. g. Como eù *quizèr*, *fizèr*, *ouvèr*. Excipitur, *como eu ler*: item finita in *er* ſecundæ conjugationis in infinitivo, ut *padecer*, *eſcrever*, *morrer*, *ler*, quæ habent ultimam mediam inter brevem, & longam.

3 Regula. Omnes Luſitanæ dictiones, quæ terminantur in *ir*, ultimam habent longam. Exempla copioſa reperiuntur in verbis tertiæ conjugationis tempore præſenti, ac præterito imperfecto infinitivi, qualia ſunt *partir*, *ouvir*, *rir*, *pedir*, *tuſſir*, *eſgrimir*: proficiſci, audire, ridere, petere, tuſſire, digladiari. Dictis accedunt propria *Ophir*, *Quadalquebir*. Excipitur *Martyr* ultima breui, quod nomen Latini à Græcis, noſque ab utriſque accepimus.

4 Regula. Finita in *or*, ultimam habent mediam, ſcilicet inter brevem, & longam, v. g. in nominibus *penhor*, *dor*, *cor*, *flor*, *andor*, *louvor*, *lavor*, *humor*, *reſplandor*, *pendor*, *amor*, *ſenhor*: pignus, dolor, color, flos, ferculum, laus, labor, humor, ſpendor, propenſio, amor, dominus. Item in infinitivo verbi *por*, & ſuorum compoſitorum *ante por*, *compor*, *entrepor*, *expor*, *diſpor*, *contrapor*, *repor*, *propor*: anteponere, componere interponere, exponere, diſponere, contraponere, reponere, proponere.

Excipiuntur habentia ultimam longam nomina *côr*, *melhòr*, *peyòr*, *mayòr*, ſeu *môr*: appetitus, melior, pejor, maior, & ſi quæ ſimilia comparativa. Nam horum ultimæ ſonant manifeſtè longæ apud Luſitanos. Illæ, quas juxta regulam diximus medias, nec ſic longæ ſonant, nec ſonant breves, ſicut ſonant apud Latinos favor, dolor, humor, amor.

5 Regula. Omnes voces Luſitanæ quæ rariſſimæ ſunt, & finiuntur in *ur*, ultimam producunt. Dixi (quæ rariſſimæ ſunt) quia vix inveni vnam vel alteram, nempe appellativum nomen *catûr*, id eſt Liburnum, & nomen proprium *Aſsûr*.

REGVLÆ

REGVLÆ VLTIMARVM quæ desinunt in s.

1 Regula. Nomina finita in *as*, in plurali numero sequuntur regulam ultimæ sui singularis: ita ut si ultima singularis sit brevis, sit etiam brevis ultima pluralis; si longa, longa, v. g. habent ultimas breves *casa, praça, cousa, louza, ama, teyma, roupa*, ut supra diximus *num.* 141. habebunt igitur ultimas breves in plurali, *casas, praças, cousas, louzas, amas, teymas, roupas*. Similiter habent (ut loco citato diximus) ultimas longas in singulari *tafetâ, bofetâ, calambâ, eyramâ, manâ*: habebunt igitur ultimas longas in plurali tafetâs, bofetâs, calambâs, eyramâs, manâs. Particula *as*, sine accentu pronunciatur brevis, ut *as, casas de Pedro*, cum accentu *âs*, pronunciatur longa, ut *Vou âs, casas de Pedro.* Vltima in s.

Verbis etiam suo modo applicanda est hæc regula. Nam si ultima primæ personæ verbi, quacunque litera finiatur, sit brevis, etiam brevis erit ultima secundæ personæ in *as*, ut *amo, amas: amâva, amâvas: ensino, ensinas; ensinàva, ensinàvas*: Similiter si ultima primæ personæ sit longa, erit etiam longa ultima secundæ personæ in *as*, v.g. in futuris indicativi, *amarèy, amaràs: ensinarèy, ensinaràs: lerèy, leràs.* Est etiam longa vàs, secunda persona præsentis indicativi verbi *vou*, sicut dàs, secunda persona verbi *dou*, & *fàs* tertia persona verbi *faço*, & *tràs*, tertia persona verbi *trago*, porto. Hæc conjunctio *mas*, sed; & hæc præpositio *das*, breves sunt.

2 Regula. ultima in *es*, in nominibus pluralis numeri, quæ in singulari finiuntur litera *e*, brevi, brevis est: si autem terminentur litera è, longa, longa erit. Exempla prioris partis sunt ex his quæ attulimus *num.* 141. *tigre, tigres: folle, folles: podre, podres: odre, odres: alpendre, alpendres: padre, padres: madre, madres: frade, frades.*

P 2 Exempla

Exempla posterioris partis ut intelligantur ultimæ longæ, sunt *galè, galès* ; *poiè, polès* : *marè, marès* : *aguapè, aguapès* : *chaminè, chaminès*, & sic de similibus. Habent ultimam in *es* brevem in plurali nomina, quæ in singulari desinunt in *az*, *ez*, *iz*, *oz*, *uz*, v. g. *lambaz*, *lambazes* : *torquez*, *torquezes* : *codorniz*, *codornizes* : *cadoz, cadozes* : *carafuz, carafuzes*.

Vltima in *es*, verborum secundæ, & tertiæ conjugationis in secundis personis præsentis indicativi est brevis, ut *escreves*, *les moves*, *enches*, *tosses, ouves, gannes*: scribis, legis, moves, imples, tussis, audis, gannis. Excipitur *ès* secunda persona verbi *sou*, quæ est longa.

3 Regula. Nomina desinentia in *is*, habent ultimam longam. Afferuntur in exemplum *Luìs*, *vernìs*, *almofarìs, gìs*. Sed quia hæc aptius terminantur litera *z*, pro exemplo ponimus pluralia nominum desinentium in *i*, singulari numero, v.g. *robì, robìys* : *biberequì, biberequìys*, & tunc dicemus esse longa nomina pluralis finita non in *is*, sed in *iys*, sicut etiam in verbo (audio) secunda persona pluralis præsentis indicativi, *ouviys*, & in aliis verbis nostræ tertiæ conjugationis. Hæc exempla nominum in plurali sunt conformia meæ Orthographiæ, & judicio doctissimorum, quos consului, aliis repugnantibus.

Excipiuntur tanquam brevia finita in *ays*, *eys*, *oys*, *uys*. Exempla in nominibus sunt *cays*, *arrays* ; *Reys*, *leys*; *caracoys*, *roys* : *pauys*, *azuys*. Exempla in verbis sunt *amays*, *ensinays* : *direys*, *fareys*. Exempla nominum in plurali conformantur meæ orthographiæ, & judicio doctissimorum, quos consului.

4 Regula. Nomina finita in *os*, nomero plurali habent ultimam brevem, quando ultima singularis brevis est: longam, quando ultima singularis longa est. Exempla prioris partis sunt *pano, panos* : *ramo, ramos* : *cano, canos*: *filho, filhos* : *rayo*, *rayos*. Exempla posterioris partis sunt *eyrô, eyrôs* : *filhô, filhôs* : *mô*, *môs* : *enxô*, *enxôs*.

Si loquamur de verbis, omnes ipsorum personæ in *os*, desinentes, quales sunt primæ numeri pluralis in omnibus temporibus, habent ultimam brevem, ut *amamos*, *amavamos*, *amâmos*, *amaramos*, *amarêmos*, *amariamos*,

mos, amassemos: lemos, liamos, leramos, lerêmos, leriamos, lessemos: ouvimos, ouviamos, ouvîmos, ouviramos, ouviriamos, ouvissemos: & sic de aliis.

5 Regula desumenda est ex alia quinta quæ habetur supra *num.* 141. juxta quam dicimus omnia nomina Lusitana finita in *u*, numero plurali, ultimam producere: quia in singulari finiuntur in *u*, ultima producta, v.g. *bambû, bambûs: perû, perûs: mû, mûs: nû, nûs: cru, crûs.*

Excipiuntur quæ habent vocalem ante *u*, coalescentem in diphthongum cum illo, qualia sunt *Iudeù, Iudeùs: sandeú, saudeùs: pataløu, pataloùs.* Hæc enim, & similia habent longè diversum sonum à prioribus.

Nullum nomen singularis numeri invenio manifestè finitum in *us.* Nam omnia, quæ sic finiri poterant, judico aptiùs finienda in *uz*, ut in ultima regula sequentis tituli apparebit.

Illud pro omnibus nominibus Lusitanis desinentibus in literam *s*, monendum censeo, nempe cadere sub regulas, quas præfiximus attinentes ad nomina pluralis numeri, illa nomina anomala quæ significationem habent singularis, & vocem pluralis, qualia sunt *layvos, grelhas, andas, migas,* & similia, quæ retulimus *num.* 41.

REGVLÆ VLTIMARVM quæ desinunt in z.

1 Regula. Omnes voces Lusitanæ quæ desinunt in *az* ultimam longam habent. Vt *rapàz, arganàz, belmàz, goràz, lambàz, capàz, capatàz, marruàz:* puer, glis, umblicus, rabilio, ganeo, capax, primarius inter mechanicos, monogramus. ultimæ in z.

2 Regula. Dictiones Lusitanæ, quæ desinunt in *ez*, ultimam habent mediam. Quia pronunciatæ reddunt sonum medium inter correptum, & productum. Exempla sunt *torquez, endez, xadrez, vez, mez, pez, arnez:* forceps, ovum provocatorium, ludus latrun-

 culorum,

culorum, vicem, vice, mensis, pix, thorax. Item in nominibus propriis *Braguez, Milanez, Francez, Aragonez, Portuguez.*

Excipiuntur voces habentes ultimam productam, quales sunt *fèz, dèz, envèz, vièz, convèz, garoupèz, travèz, revèz*, fex, decem, tergum, obliquitas, forinavis, malus proræ obliquus, transversum, ictus transversus.

3 Regula. Omnes voces Lusitanæ quæ terminantur in *iz*, ultimam producunt, ut *aboiz, codòrniz, chamariz, chafariz, almofariz, nariz, matriz*: excipula, coturnix, avis miliaria, aquarium, mortarium æneum, nasus, matrix.

Aliqui pronuntiant brevem *appendiz* sequentes Latinum sonum: at tunc reor potiùs, finiendum illud vocabulum litera *s*, quàm litera *z*, *Appendis.*

4 Regula. Finita in *oz*, habent ultimam longam, ut *nòz, piòz, cadòz, corcòz, albernòz, algeròz, arriòz, feròz*, nux, compes accipitris, locus unde pila non resilit, gibbosus, sagum, suggrundia, globulus lapideus, ferox. Excipiuntur habentia ultimam mediam, *arroz, algoz, oriza, carnifex.*

5 Regula. Lusitanorum vocabula, quæ terminantur in *uz*, producunt ultimam: ut *alcatrùz, capùz, avestrùz, alcaçùz, arcabùz, carapùz, lùz, trùz, Ormùz*, haustrum, cuculio pullus, strutiocamelus, radix dulcis, fistula ferrea, homo fusca facie, lux, trux, civitas quædam.

In verbis etiam reperiuntur exempla personarum desinentium in *uz*; quales sunt primæ personæ præteriti perfecti in numero singulari verborum *ponho*, & ipsius compositorum, v.g. *pùz, compùz, propùz, repùz, entrepùz, oppùz, depùz, antepùz, expùz, contrapùz, dispùz*: posui, composui, reposui, interposui, opposui, deposui, anteposui, exposui, contraposui, disposui.

ACROAMA

ACROAMATA MORALIA,

Lusitanicolatina de virtutibus, & vitiis; pro acquirenda pia, atque vberi copia Lusitanæ linguæ, tum ab exteris, tum à domesticis.

DEVS CREDENDVS, amandus, & timendus.

QVE cousa he Deos? he hum ser, cujo centro està em toda a parte, e a superficie em nenhuma. Deus credendus.

Quid est Deus? est ens, cuius centrum est ubique, & superficies nullibi.

A natureza Divina melhor entendem os que a crem que os que della disputam.

Naturam Divinam rectiùs intelligunt qui credunt, quàm qui de illa disputant.

Ser Deos Trino, e uno, nam he contra a razàm, mas he sobre a razàm: poys conforme â razàm he seja Deos mayor, doque nossa razàm possa alcançar. Donde pera se crer em a Trindade, nam se devem attentar razões com que se prove, se nam sô a authoridade de quem disse ser Deos Trino, e uno, que he Christo, e a santa madre Igreja.

Esse Deum trinum, & unum non est contra rationem, sed est supra rationem: siquidem rationi consonum est, quòd Deus sit maior quàm nostra ratio possit consequi. Vnde ut credatur Sancta Trinitas, non debent attendi rationes, quibus probetur, sed tantùm authoritas illius

qui dixit esse Deum trinum & unum, qui est Christus, & sancta mater Ecclesia.

Fazerse Deos homem, e morrer pelos homens em huma cruz, aos Iudeus causou escandalo, e pareceo aos Gentios sandice: porque julgàram os homens ser contra toda a razàm, que o author da vida morresse pelos homens: e d'ahi tomou contra Deos o homen escandalo, donde lhe devia ficar mays obrigado.

Fieri Deum hominem, & mori pro hominibus in cruce, Iudaeis peperit scandalum, & Gentibus stultitia visum fuit: quia judicarunt homines omni rationi esse dissonum, quòd author vitae pro hominibus moreretur: & inde contra Deum homo scandalum sumpsit, unde ei magis debitor fieri debuit.

Meu Deos pera me crear, poz em mim sua imagem: e o mesmo senhor pera me remir, tomou em si minha imagem: peraque a repetida semelhança causase amor reciproco.

Deus meus ut me crearet, posuit in me suam imaginem & idem Dominus ut me redimeret, accepit in se meam imaginem, ut repetita similitudo produceret amorem reciprocum.

Foy feyto o que fizèra, pera ser achado, o que perecera: caio o homen miseravelmente, deceo Deos misericordiosamente.

Factus est qui fecerat, ut inveniretur qui perierat: cecidit homo miserabiliter, descendit Deus misericorditer.

A religiam Christaã (da qual sô com verdade Deos serâ crido, amàdo, e temido) ainda que nam estivèra confirmada com tantos milagres, e razoes, bastàva sua honestidade, pera ser recebîda de todo o mundo.

Christiana religio (à qua sola Deus verè credendus, amandus, & timendus erit) quamvis roborata non foret tot miraculis, & rationibus, satis erat sua honestas, ut ab universo orbe exciperetur.

Pergunta hum discreto, qual he a causa, porque Deos permitte que bons padeçam adversidades, e maos logrem prosperidades? Responde que o permitte pera mayor premio dos bons, e pera mayor castigo dos maos.

maos. Porque os bons com a adverſidade creſcem na virtude: e os maos com as proſperidades creſcem na maldade.

Quærit disertus quidam, cur Deus permittit bonos ſustinere adverſitates, & malos frui proſperitatibus? Reſpondet id permittere ad maius præmium bonorum, & ad maius ſupplicium malorum. Quia adverſitates in bonis augent virtutem, proſperitates in malis augent nequitiam.

Deos que prometeo perdam ao peccador, ſe ſe arrepender, nam lhe prometeo o dia ſequinte, peraque ſe arrependa.

Deus qui promiſit veniam peccatori, ſi reſipuerit, non illi promiſit diem craſtinam, ut reſipiſcat.

Sô os amigos de Deos gozam deſte mundo, e do outro: porque sô em Deos, e com Deos ſe acha verdadeyro, e perfeyto goſto.

Soli familiares Dei fruuntur hoc mundo, & altero: quia ſolùm in Deo, & cum Deo reperitur vera, & perfecta voluptas.

O demaſiado eſperar em a miſericordia de Deos, faz peccar: o demaſiado temer ſua juſtiça faz deſeſperar: pera ſe evitar huma, e outra demaſia, de tal modo devemos eſperar em a miſericordia, que temamos a juſtiça: e de tal modo temer a juſtiça, que eſperemos em a miſericordia.

Ex immodica ſpe Divinæ miſericordiæ oriuntur delicta: ex immodico timore divinæ juſtitiæ naſcitur deſperatio: ut vitetur utrumque extremum, ſic debemus ſperare in miſericordia, ut timeamus iuſtitiam, & ita timere juſtitiam, ut ſperemus in miſericordia.

Quem vivendo for muytas vezes ao inferno com a conſideraçàm, huma vez morrendo nam irà a elle com a preſença.

Qui dum vixit ſæpiùs cogitans in infernum deſcendit: ſemel mortuus illum præſens non intrabit.

VIRTVS

138 Virtutum, & vitiorũ narratio.

VIRTVS, ET VITIVM
In communi accepta.

V B I

DE CORRECTIONE,
& resipiscientia.

A Virtude emnobrece ainda os de bayxa sorte: o vicio deshonra ainda os melhor nacidos.

Virtus nobilitat etiam abjectæ conditionis homines: vitium dedecorat etiam summo loco natos.

Quam grande fealdade, e sandice he peccar com a esperança do perdam!

Quàm fœdum, ac stultum est delinquere ex fiducia veniæ!

Nam te offenda o prospero successo dos maos.

Secundus iniquorum successus non te offendat.

Os nescios desprezam a doutrina, e trazem a alforjada de vicios detraz das costas.

Stulti doctrinam spernunt, & manticam à tergo occulunt.

Por nossa mâ inclinaçam appetecemos sempre o prohibido, e desejamos o negado.

Ex nostra mala propensione nitimur in vetitum semper, cupimusque negata.

Tanto val no sabio o custume da piedade, que ainda faltandolhe o saber, nam pode deyxar de ser pio.

Tantum est piis assuescere, dum sapis, ut etiam desipiens non possis esse non pius.

A maldade que a astucia encubrio, descobre o tempo.

Flagitium quod astus celavit, ætas detegit.

Os imperios por causa da injustiça avorrecidos, nam se conservam por muyto tempo.

Imperia ob iniustitiam invisa, non retinentur diu.

A ociosidade

A ociosidade fomenta os vicios.

Otiositas vitiis fomitem suppeditat.

He propriedade de nescios desprezar a quem os ensina.

Proprium stultorum est suos contemnere præceptores.

Das terras pera as estrellas nam he facil o caminho.

Non est e terris mollis ad astra via.

Os de mao bofe, e màs entranhas nam se rendem com palavras.

Vecordes dictis non subiguntur.

A pobreza, e falta do necessario occasionam grandes maldádes.

Egestas, & rerum penuria magnis sceleribus pandunt viam.

Os alvorotadores sam a destruiçàm da republica.

Seditiosi reipublicæ ruina.

O mao deleyte que se tem em hum instante, causa tormento eterno.

Illicita voluptas, quæ momento capitur, æternum parit tormentum.

Trabalha de contino, peraque nem o diàbo te sobresalte, nem os vicios te sosôbrem.

Operare continuò, ut neque diabolus te præoccupet, neque vitia te obruant.

Honroso he aos bons, serem vituperàdos dos maos.

A perversis vituperari, decorum est.

As raizes da santidáde e virtùde sam amargòsas: mas os fruytos saboròsos, e doces.

Virtutum radices amaræ, fructus verò sapidi, & dulces.

Tem feyto ametáde da boa obra, quem bem começa.

Dimidium facti, qui benè cœpit, habet.

Os peyores vicios mays tenazmente se pegam.

Vitia deteriora tenaciùs hærent.

Emporta que a fealdade dos vicios totalmente se apague: e a fermosùra das virtudes pera sempre se conserve.

Interest quòd fœditas vitiorum prorsus aboleatur: & pulchritudo virtutum in æternum servetur.

A virtude

A virtude louvàda cresce, e a honra cria as artes.

Virtus laudata crescit: & honos alit artes.

Apartate do mal; e exercitate no bem.

Declina à malo: & in bono te exerce,

Assim como a flor cheyra, e resplandece entre as espinhas, assim a virtùde entre as adversidades.

Sicut flos halat, & fulget inter vepres, sic virtus inter adversitates.

O que publicamente peca, em publico se deve castigar.

Publicè delinquens, publicè puniendus est.

Nunca deves pertender conseguir por affeyçam, o que nega a razàm.

Nunquam enitaris voluptate consequi quòd rationi dissonat.

Duvido se he peyor ser mao, doque parecelo em o publico sem selo.

Dubito an sit peius in re pravum esse, quàm pravum in publico apparere illum, qui pravus non est.

Os pecados que cometem os mancebos veniays, em os velhos sam mortays.

Quæ in juvenibus delicta reputantur levia, sunt in senibus lethalia.

Mayor se mostra a mancha em pano de rica graâ, doque em grosseyra laâ.

Deformior apparet macula in coccino, quàm in crasso panno.

Entre as maldades a heregia mays facilmente se nam admite, doque se lance fora.

Inter scelera hæresis faciliùs excluditur, quàm expellitur.

Os vicios do genero humano parecem mayores quando se prohibem.

Vitia generis humani maiora omnia concipiuntur, dum vetantur.

Confessa errar quem faz cousas dignas de arrependimento

Erroris confessio est mutanda fecisse.

Huma maldade facilita,o caminho pera a outra.

Scelus

Scelus sceleri viam parat, & emollit.

Aquelle que nam tem vergonha do mundo como convem, tam pouco de Deos a tem.

Quem non pudet mundi ut decet, etiam Dei non pudet.

A emenda dos vicios nam està na mudança das terras, senam na mudança de ti mesmo.

Quid prodest mutare urbes, ut effugias vitia, quibus urgeris? non alibi sis oportet, sed alius.

FORTITVDO, ET imbecillitas. 139 Fortitudo & Imbecilitas.

V B I

DE AVDACIA, & ignavia.

Mays forte he quem perdoa aos sugeytos, do que quem sugeyta aos rebeldes.

Fortior est qui subjectis parcit, quàm qui rebelles subjugat.

A fortuna teme aos fortes, abate aos covardes.

Fortuna metuit fortes, deprimit ignavos.

A fraqueza he indigna do varàm, o qual do esforço tem seu nome.

Imbecillitas dedecet virum, qui à virtute suum nomen habet.

Mays forte he o que a si mesmo vence, doque o que rompe fortes muros.

Fortior est qui se ipsum vincit, quam qui fortissima rumpit mœnia.

A necessidade faz tirar forças da fraqueza.

Necessitas cogit ex imbecillitate vires eruere.

He verdadeyramente Rey, quem vencendose a si mesmo com fortaleza, governa suas payxoẽs.

Est verè Rex, qui subigens semet ipsum fortitudine, temperat suos animi motus.

Aquelle

Aquelle he de verdade valeroso, que sendo vencedor, dâ de mam ao triumfo.

Ille est verè strenuus, qui cum evadit victor, repudiat triumphum.

O que huma vez com prudencia determinaste, levao por diante com fortaleza, e constancia.

Quod semel prudenter decrevisti, fortiter, & constanter urge.

Assim como a palmeyra com o pezo toma vigor, assim o forte com adversidade.

Sicut palma pondere viget, sic fortis adversitate.

Quem depoys de vencedor se mostra clemente pera com os vencidos, conserva a vitoria que alcançou.

Qui evadens victor se gerit clementem, erga victos, conservat victoriam, quam nactus est.

O temor faz, que ao fraco os pequenos anaõs pareçam grandes gigantes.

Metus ita turbat imbellem, ut ipsi exigui pygmai videantur proceri gigantes.

A lebre com o medo nam ve as redes.

Tremulus lepus, plagas non perspicit.

O medroso ate de sua propria sombra teme.

Meticulosus etiam umbram veretur suam.

Fazer mal ouzadamente, nam se chama valentiâ, mâs ousada villanía.

Nocere audacter non vocatur strenuitas, sed audax vilitas.

Tem valor: porque os bens desta vida mays sabidos, sam os males bem soffridos.

Esto fortis, quia bona huius vitæ sublimiora, sunt mala fortiter tolerata.

Certo vencerâ quem sabe de dous modos bem uzar; bem ordenar, e ouzar.

Certam comparabit victoriam qui probè noverit rectè ordinare, & audere.

Mays medo soe meter hum valente capitàm, que quantos com elle estám.

Fortis dux unius maiorem solet hostibus terrorem incutere, quàm reliqui omnes milites.

O premio

O premio soe fazer entre militares gentes, de mil covarde valentes.

In republica militari præmium ignavos reddit fortes.

He muyto mays perigoso hum vil fogir apoucado, que o combater ouzado.

Maius imminet periculum ex fuga ignava, quàm ex audaci oppugnatione.

Os mays fortes baluartes com muros, e com canhoes, sam os fortes coraçoes.

Generosa pectora fortiora sunt munitissimis propugnaculis.

De dous vicios extremos a temeridade seria melhor que a covardia.

E duobus damnatis extremis deterior est ignavia, quàm temeritas.

Com animo temerario muytas vezes vencerás: mas com covarde, jamays.

Animo præcipiti sæpe vinces, ignavo nunquam.

Quays direy sam inimigos os mayores da milicia? covardia, e preguiça.

Quos dicam majores militiæ hostes? Ignavia, & pigritia.

Os muy temerarios actos nunca devem ser louvados: masque sayam acertados.

Actus temerarij nunquam commendari debent, quanvis feliciter contingant.

Ser costumam fanfarroes contra fracos, furiosos: mas contra os fortes, medrosos.

Iactatores contra imbelles ferocissimi, contra fortes meticulosi esse solent.

O capitám nenhuma cousa mays deve temer que ser reputado por timido.

Belli dux nihil magis timere debet, quàm ne timere videatur.

Nem sempre obram forças: alguma vez se obra mays com ceder, e obedecer.

Non semper virium contentione res conficitur: est interdum ubi cedendo, atque obsecundando altiùs assurgatur.

As

As vezes mays de forças acreſcenta a ira, doque tirou a ferida.

Nonnunquam plus virium addit ira, quàm dempſit plaga.

No peyto nobre eſtàm os generoſos eſpiritos dormindo: mas a neceſſidade os eſperta.

In nobili pectore generoſi ſpiritus torpent magis, quàm non ſint; injecta verò neceſſitate expergiſcuntur.

Nem ſemper as forças do poder creſcem com a extenſiam.

Non ſemper intenditur potentia, dum extenditur.

PRUDENTIA, ET Imprudentia.

VBI

DE SCIENTIA, ET Inſcitia.

COmparaſe e prudencia ao ſol, carbunculo, e ouro, os quays todos dam luz: porque aſſim como aluminando, o ſol he Rey dos planetas, o carbunculo das pedras precioſas, e o ouro dos metays, aſſima prudencia he Rainha das virtudes morays, que com ſua luz encaminha e governa.

Confertur prudentia ſoli, carbunculo, & auro, quæ omnia lucem emittunt: quia ſicut illuminando ſol eſt Rex planetarum, carbunculus gemmarum, & aurum metallorum, ita prudentia eſt Regina virtutum moralium, quas ſua luca dirigit, & gubernat.

O que mays ſabe, mays duvida: o que menos ſabe, mays appreſſada, e confiadamente reſolve o mays duvidoſo.

Sapientior plus dubitat: ignorantior citiùs, & confidentiùs decidit quod magis ambiguum eſt.

Trata com prudentes, e eſcuſaràs eſpòras pera a virtude.

Aſſueſce

Assuesce prudentibus, & non indigebis calcaribus ad virtutem.

O prudente obra no tempo opportuno: porque a occasiàm tem topete, e o mays da cabeça calvo.

Prudens ad operandum arripit opportunitatem: quia fronte capillata post est occasio calva.

Considèra tuas forças antes de acometer a empreza.

Expende vires prius quàm quidquam aggrediaris.

Quem ao diante nam olha, atraz torna.

Qui non prospicit, retrograditur.

A tardança he odiosa: mas da forças: porque quem tarda, arrecada.

Mora odio est, verùm dat vires: quia manens diu, vacuus non redit.

Hase de deliberar em muyto tempo o que huma sô vez se hà de determinar.

Deliberandum est diu quod statuendum est semel.

O que de vontade se offerece, àgrada em dobro.

Sponte oblatum dupliciter gratum.

Considàra o fim da vida: poys ninguem está seguro do que serà amenhaã.

Finem vitæ perpende: de crastino haud ullus securus.

He a ley do pobre nescio tudo crer muyto ligeyro: como nam seja conselho.

Stultus omnia credendo admittit, præter consilium.

Tem final muy infallivel de ter a cabeça lesa, quem os conselhos desprèza.

Certissimum insani capitis signum est, sana consilia despicere.

Nam chegues à consulta, antes de ser chàmado.

Ad consilium nè accesseris, antequam voceris.

Ao mentiroso convem ser lembrado.

Oportet mendacem esse memorem.

Os cidadaôs sam pela politica, e nam pelas muralhas: como tambem ao philosopho nam faz a barba, senam a sabedoria.

Cives ob politiam, non propter mania: ſicut barba non facit philoſophum, ſed ſapientia.

Nam cures da vida alhea: de ti trata, poys te baſtas aſsaz por materia.

Non cures de aliena vita: tibi vaca, ſatis tibi materia es.

He imprudencia querer enſinar aos mays ſabios, buſcar difficuldades no mays facil, trabalhar ſem eſperança de fruyto.

Imprudentia eſt velle erudire doctiores; quærere in ſcyrpo nodos; laborare abſque ſpe emolumenti.

Imprudente he quem por ambiçam procura a graça, do Principe: porque ninguem mays arriſcado, que o que hè mays valido.

Imprudens eſt qui ambitiosè ſollicitat gratiam Principis: nam propior eſt fulmini qui propior eſt Iovi.

Imprudente he quem trabalha debalde: imprudentiſſimo quem cria, e fomenta ſua perdiçam.

Imprudens eſt qui in arena ſcribit: imprudentiſſimus qui viperam ſinu fovet.

Avizado he quem guarda as regras de viver em paz, que ſam, nam julgar cada hum quanto ve, nam dizer quanto ſabe, nam fazer quanto pode.

Diſertus eſt qui obſervat pacis leges, quæ ſunt, ne quis judicet quantum videt: ne dicat quantum ſcit: ne faciat, quantum poteſt.

Quem nam ſabe diſſimular as injurias ja paſſadas recebe outras dobradas.

Qui diſſimulare neſcit injurias ſibi jam illatas, duplicatas accipit.

Gram cuydado ſe requere tenhamos pera viver: e mayor pera morrer.

Magna nobis ſollicitudo poſtulatur de vita ducenda, & maior de morte obeunda.

Quem nam ſabe fugir do mal que ja padeceo, tem mays de neſcio, que de infeliz.

Qui vitare neſcit malum quod ſemel perpeſſus eſt, plus habet ſtultitiæ, quàm infelicitatis.

Quem nam ſabe gozar do bem preſente, temaſe do mal futuro.

Qui

Qui frui nescit bono præsenti, caveat malum futurum.

Pelo passado e presente se deve julgar o por vir.

Ex transactis, & præsentibus sanum judicium fit de futuris.

Pelo governo da casa se conhece a prudencia, ou imprudencia do pay de familias.

Ex domestica administratione innotescit prudens, vel imprudens paterfamilias.

Muyto supre a falta de descriçam a liçàm de bons livros.

Defectus prudentiæ multùm probatorum authorum lectione reparatur.

Mays val ter muyto dinheyro neste sæculo presente, que ser sabio, e prudente.

Hoc præsenti sæculo pluris fit opulentia, quàm prudentia.

Menos vezes erraràs desprezando, do que abraçando o que desejas.

Minus errabis respuendo, quàm amplectendo quod appetis.

A experiencia do passado he a melhor doutrina pera o futuro.

Experientia præteriti est optimum documentum in posterum.

Alguns hâ tam imprudentes, que mays querem nam saber, que dos outros aprender.

Sunt aliqui adeo stulti, ut malint nescire, quàm ab aliis discere.

Dous olhos temos nos todos os humanos comummente: mas quatro quem he prudente.

Duos sibi mortales promiscuè vendicant oculos; sed quatuor qui prudens est.

Se recebes as tristezas que te viràm cada dia, nunca teràs alegria.

Si recipis, ac foves mœrorem te quotidie affecturum, carebis in perpetuum omni gaudio

Contra nescios pofiados nam procures contender: que nam querem entender.

Cum stultis pertinacibus ne contendas, quia nolunt intelligere.

Nescio esperas colher fruyto daquillo que desejares, sem primeyro semeares.

Stultè prestolaris optatæ rei fructum colligere, quin priùs semines.

Prudente seràs, se pera fazer bem teu negocio, nam te meteres nos alheos.

Prudenter ages, si ut tuum negotium rectè expedias, alienis te non immiscueris.

A prudentia soe ter em a vitoria mays parte, que o braço forte de Marte.

Victoria potiùs comparatur prudentia, quàm robore.

Nam tenhas grande temor quando vires valentia, senam vires boa guia.

Fortis exercitus sine prudenti duce timendus non est.

Pelo passado, e presente veràs com juizo maduro presente o que he futuro.

Maturo judicio intueberis futurum quasi præsens ex transactis, & præsentibus.

Se te faltar a prudencia, por defeyto de natura, buscaa por escritura.

Ingenij tarditatem librorum optimorum lectione reparare stude.

Nam deves de ter vergonha, de contino apprender: temna de nam saber.

Ne erubescas discere: erubesce nescire.

O nescio costuma fazerse mil vezes de rico, pobre; o sabio, de plebeo, nobre.

Inscitia divites fortunis spoliat: sapientia plebeios nobilitat.

Conversar o varàm sabio com outro que pouco sabe, soe ser tormento grave.

Tormenti acerbi genus est sapientem cum stulto sermonem inire.

Nam soe vir a sciencia aos homens por natura, como lhevem a locura.

Non est hominibus ingenita scientia, sicut inscitia.

Nam

Nam deves de responder a ditos do ignorante, por nam serlhe semelhante.

Dictis stultorum non respondeas, ne illis assimileris.

De quanto menos avizo for o sandeu dotado, mays cuyda ser avizado.

Quo minori prudentia insanus præditus est, eò se disertiorem putat.

O Principe prudente tanto deve dar de favor a seus validos, que se possam jactar de ministros, nam de authores do governo.

Cordatus Princeps tantum gratiæ debet tribuere aulicis sibi arridentibus, ut illi se consiliorum ministros, non authores jactent.

Nam he imprudencia algumas vezez applicar remedios temerarios ao mal arrebatado.

In præcipiti malo termeraria interdum remedia non imperitè adhibentur.

O remedio nos mayores apertos, he o governo de hum prudente.

Turbatis maximè rebus præsentissimum remedium ab unius prudentis imperio peti solet.

TEMPERANTIA, & intemperentia. 141 Temperātia, Intemperantia.

V B I

DE QVOCVNQVE excessu.

DEbalde trabalha, quem amoesta entre as taças.

Frustra laborat qui hortatur inter pocula.

O desmandado no beber a si lance a culpa, e nam ao vinho. Intemperantes.

Temulentus sese, non merum increpet.

O varàm soe vencer aos tygres, e leoẽs: ao varàm suas payxoẽs.

Vir solet tygres, & leones domare; virum suæ passiones superant.

O apparato mayor para ser venus servida, he a boca sem medida.

Nil maius veneri præstat obsequium quàm ingluvies, & bibacitas.

Mays val o poder comer hum anno pam, e raizes, que quatro diaz perdizes.

Pluris faciendum est posse diu moderatè edere, quàm ad breve tempus splendidè epulari.

O medico demasiadamente fallador he mays pezado a o enfermo, que a mesma dóença.

Medicus imodice garrulus infirmo onerosior est, quàm morbus.

Adulteri. O adultero procùra seu torpe gosto, e nam a geraçam.

Adulter suam turpem voluptatem expetit, non prolem.

Condena o vicio, e destemperança: mas a ninguem lances em rosto sua desgraça.

Corripe vitium, & intemperiem: sed nemini suum infortunium, exprobraveris.

A hydropesia, e gota sam filhas legitimas da glotonia, ou demasiado comer.

Ingluvies quantum malum. *Hydrops & podagra sunt filiæ legitimæ ingluviei.*

O jejum he escudo na tentaçàm, e tribulaçàm.

Iejunium in tentatione, & tribulatione clypeus.

A abundancia de manjares traz com sigo topes movimentos.

Eduliorum fæcunditas secum defert turpes motus.

O comilàm està perto da sepultura.

Gula quantum malũ. *Heluo parùm distat à sepulchro.*

A gula lançou do paraiso os primeyros pays do genero humano.

Gula e paradiso expulit primos humani generis parentes.

Se nam te sabes medir, e a teu appetite segues, ati mesmo te persegues.

Si tuam mensuram ignoras, & tuam voluptatem sequeris, te hostiliter persequeris.

O homem

O homem nam vive pera comer, mas come pera viver,

Homo non vivit ad vescendum, sed vescitur ad vivendum.

Difficil cousa serà criar juizo discreto o estamago repleto.

Difficilis sanè res erit quòd stomachus repletus procreet judicium discretum.

Por muy mays graves julgamos as nossas mays leves penas, que as mays graves alheas.

Proprias unusquisque pœnas etiam levissimas, graviores judicat alienis quantumvis gravissimis.

Façamos por ser senhores do tempo: entam o seremos quando formos senhores de nou mesmos vencendo nossas payxoẽs, ambiçam, luxuria, destemperança no comer, e beber, que vencem aos vencedores do mundo. Temporis dominus qui.

Id agamus ut nostrum omne tempus sit: tunc erit, quando nos nostri fuerimus: domando nostras passiones, ambitionem, luxuriam, ingluviem, quæ solent orbis victores vincere.

A intemperança faz que alguns confundem o dia com a noyte: nem abrem os olhos carregados com o demascado vinho do dia antecedente, antes de anoytecer.

Sunt qui officia noctis, lucisque pervertunt, nec ante diducunt oculos hesterna graves crapula, quàm appetere nox cœpit.

Os destemperados nam gozam da vida de dia, nem de noyte: porque de dia dormem, de noyte velam â luz das candeas. O' quam perto estàm da morte osque sò vivem entre a luz das velas!

Intemperanter se gerentes nec per diem, nec per noctem vita fruuntur: nam per diem dormiunt, per noctem excubias agunt ad lucem funalium. O quàm proximi sunt funeri qui ad faces, ac cereos vivunt.

Comer, e coçar tudo està em começar: porque qualquer destas cousas muytas vezes sem vontade se começa, e sem vontade se acaba.

Edere, & scalpere sæpe initio, & fine difficilia sunt,

juxta illud, Incipis invitus, cessasque invitus ab esu.

Arriscada està a pudicitia â vista da fermosura.

Propè sese consequuntur, proponi formam, & exponi pudicitiam.

As cousas que excedem o modo tem mays de apparencia, que de uso.

Quæ modum excedunt, speciem potiùs, quàm usum habent.

IVSTITIA ET INIUSTITIA.

VBI

DE CLEMENTIA ET crudelitate.

142 Iustitia & iniustitia.

O Sembrante descobre ao culpado.

Vultus reum prodit.

Aprendey amo estados justiça, e a nam deprezar os santos.

Discite justitiam moniti, & non temnere divos.

Intentar o que prohibes, he manifesta semrazàm.

Attentare quod prohibes, manifestum nefas est.

O mal ganhado nam he de dura.

Facultates iniustè comparatæ haud sunt diuturnæ.

Quem a outro ciladas armou, nellas caio.

Qui alteri tetendit insidias, incidit in foveam, quam struxit.

Espèra de alguem o mal que a outro prepàras.

Ab aliquo expectes malum, quod alteri machinaris.

Se queres guardar iustiça, dâ a cada hum o seu: se equidade, cede ao mayor, perdoa ao menor.

Si vis iustitiam servare, vnicuique suum tribue: si equitatem, cede maiori, parce minori.

Quem

Quem se conhece culpàdo, cuyda que tudo se diz por elle.

Conscius ipse sibi, de se putat omnia dici.

As caricias da má molher, sam mordedùras de aspide surda.

Subdola pellicis suavium, morsus aspidu surda.

Quem despreza o comer, e vive sem iustiça, he semelhante ao diabo.

Qui escam respuit, & vivit iniustè, similis diabolo est.

Na republica onde reynam castigoz egalardoẽs, reynam fortes coraçoẽs.

Respublica in qua regnant supplicia & præmia, regnant generosa pectora.

Fazer mal sem recebelo, he acto nam de varoẽs, mas de tygres e leoẽs.

Inferre malum innocuis, est actio non virorum, sed tygrium ac leonum sævitia est.

Nam he iusto dar os cargos, aos que melhor parecem: mas aos que mays merecem.

Iniquum est magistratus conferre plus conspicuis, & non plus benemeritis.

Nenhuma virtude no passo he menos louvàda, que a que he mays timida.

Nulla virtus in aula minùs evehitur, quàm quæ maximè timetur.

Debalde espéras clemente ao que recebes armãdo e irãdo

Frustra speras clementem, quem armatum, iratumque excipis.

Mays facilmente se usa de clemencia com o povo, onde todos pecam, e ninguem he castigado.

Multitudini faciliùs condonatur: ubi omnes delinquunt, nemo plectitur.

Os casos repentinos e incertos costumam parecer mays atrôzes do que sam.

Subita quæque & incerta æstimari atrocia solent.

Muytas vezes os crueys fazendo mal, ensinam.

Docent plerunque qui crudeliter nocent.

Mays segùro he atar as mãos dos que me querem

fazer mal, do que grangear seus animos, peraque me façam bem.

Tutius est vincire hostium manus ne nocere possint, quàm promereri animos, ut juvare velint.

Algumas vezes o Principe iniusto encobre seus erros com o castigo dos ministros, noque duas vezes erra: peccando, e por seu peccado castigando outrem.

Interdum princeps errata sua, ministrorum pœna, si e re fuerit, tegit: bis interim errans, dum peccat ipse, & alios pro se punit.

Nas injurias dos grandes princepes nam se começa pera tornar atràs.

In magnorum principum injuriis non incipitur, ut desistatur.

Deos dà a mam à piedade dos humildes pera castigar a impiedàde dos soberbos.

Divina se dextera libens adjungit supplicum pietati, ubi superborum impietas vindicanda est.

Devemos de tal modo temer em Deos sua iustiça, como se nelle nam ouvesse misericordia: e de tal modo amar sua misericordia, como se nelle nam ouvesse iusticia.

Debemus ita timere in Deo suam iustitiam, ac si ille misericordia caruerit: & ita diligere suam misericordiam, ac si illi rigor & vis justitiæ abesset.

As dignidâdes hamse de dar aos homens, e nam os homens âs dignidâdes: porque doutro modo huns merecerâm o que nam ham de ter, e outros teram o que nam merecem.

Dignitates conferri debent hominibus, & non homines dignitatibus: quia aliter quidam merebuntur quod non sunt habituri, & alij habebunt quod non merentur.

Perdoar a todos, e perdoar a nenhum, he igual tyrania e crueldâde.

Parcere omnibus, & parcere nulli, æquè tyrannicum & crudele est.

LIBERA

LIBERALITAS ET avaritia.

V B I

DE LARGITATE ET prodigalitate.

O Dar leva a cabeça de contino levantàda : o receber inclinada : donde mays feliz he quèm dà, doque quem recebe.

Dans perpetuò caput erectum gerit : recipiens, inclinatum.

Vnde beatius est dare, quàm accipere.

Muyto mays te valerà dar teus bens ao inimigo, que pedir os do amigo.

Longè plus tibi proderit tuas facultates inimico impendere, quàm quæ fuerint amici, flagitare.

Seram merces e esmolas de princepes e senhores, as mays publicas melhõres.

Magnorum principum beneficia, & eleemosynæ eo erunt potiores, quò fuerint patentiores.

He força que sempre ande o liberal contente, eo mesquinho descontente.

Semper liberalem gaudere, & avarum tristari necesse est.

Do *nam* se tira mays fruyto com presteza despedido, que do *sim* tarde avido.

Præstat cito negare, quàm serò intempestivè concedere.

Mayor miseria padece avareza com riqueza, que com inopia largueza.

Maiorem calamitatem sustinet avaritia cum opulentia, quàm largitas cum inopia.

Muytos ganham jejunando o reyno de Deos eterno: outros muytos o Inferno.

Multi a cibo sanctè abstinendo salutem comparant æternam;

æternam : multi alij perperam ex avaritia jejunantes in Erebum detruduntur.

Porque quer o avarento ter crecido cabedal? pera crefcer em o mal.

Ad quid appetit avarus crefcere divitiis? Vt crefcat flagitiis.

Ninguem pode viver com fegurança fendo com demafia folicito de riquezas. Será fempre infeliz e coytado aindaque a todo mundo mande.

Nulli poteft fecura vita contingere, qui de re producenda nimis cogitat : mifer femper erit, quamvis toti mundo imperet.

Tudo o que podia mover a avareza e cobiça do homem a natureza efcondeo. Debayxo da terra poz o ouro, e pedras preciofas, peraque o homem as pizaffe com os pès. Que he ifto pelo qual fomos calcádos e opprimidos.

Nihil quod poterat excitare avaritiam & cupiditatem hominis natura pofuit in aperto : fub terra pofuit aurum, & lapillos, ab homine calcandos & premendos. Quid eft hoc propter quod calcamur, & premimur.

Nam ha avareza fem pena, aindaque ella he das penas a mayor. O quanto tras de lagrimas, quanto de dores? Com gram tormento fe ajunta o dixheyro, com igual fe poffe, com mayor fe perde.

Nulla avaritia fine pœna eft, quanvis ipfa fit pœnarum maxima. O quantum lacrymarum, quantum dolorum affert? Magno labore comparatur pecunia, æquali poffidetur, maiori perditur.

Nam prometas facilmente : mas nam te feja pedido duas vezes o prometido.

De levi non promittas : at femel promiffum bis exigi a te non permittas.

Ao pobre faltam muytas coufas : ao avarento todas.

Inopi multa defunt : avaro omnia.

Nunca faças efperar aquelle a quem dar quisères: que perderâs o que dères.

si

Si moras traxeris in dando quod promisisti, perdes quidquid donaveris.

Cobica, fome e pobreza muyto movem a torpeza.

Cupiditas, fames, & inopia valde suadent turpia.

Tiraràs o mesmo fruyto de pedir ao avarento, que de bràdar ao vento.

Emolumentum capies aquè ab avaro petens ac si ad ventum clames.

Nenhum orador com mays efficacia persuade e convence, que o proprio interesse.

Nullus oraoos ad suadendum & convincendum fortior, quam propria utilitas.

Muytos sam liberays em offerecer ajuda e dinheyro aosque o nam ham de aceytar.

Plerique abundè offerunt operam, & pecuniam non accepturis.

Nam acontece pouca vezes que os princepes muyto temam aquelle no qual prodigamente amontoàram merces.

Non rarò fit, ut Principes eum, in quem sua congessère beneficia, pertimescant.

Devese medir o dom ou soccorro com a necessidàde, pera se evitar prodigalidade.

Adæquandum est necessitati subsidium, ne si superabundet, effundatur.

Nam ha mõr senhor que quem dando muyto, com pouco se contenta: nam ha mõr escràvo que quem appetece tudo, e nada lhe basta.

Dominus maximus dici potest ille qui largiens multum parvo contentus est: ille servus maximns cui omnia appetenti nihil sufficit.

Nem o averanto se farta de dinheyro: nem o varàm douto de saber cousas novas.

Nec avarus saturatur pecunia, nec vir doctus scientia rerum novarum.

O avarento a ninguem ja mays dà prazer, senam quando morre cedo, e de repente.

Auarus nulli vnquam parit lætitiam, nisi quandò moritur citò ac subitò.

As riquezas nam dam saude nem vida aos que as

tem:

As vezes mays de forças acrescenta a ira, doque tirou a ferida.

Nonnunquam plus virium addit ira, quàm dempsit plaga.

No peyto nobre estàm os generosos espiritos dormindo: mas a necessidade os esperta.

In nobili pectore generosi spiritus torpent magis, quàm non sint; injecta verò necessitate expergiscuntur.

Nem sempre as forças do poder crescem com a extensiam.

Non semper intenditur potentia, dum extenditur.

PRVDENTIA, ET *Imprudentia.*

VBI

DE SCIENTIA, ET *Inscitia.*

COmparase e prudencia ao sol, carbunculo, e ouro, os quays todos dam luz: porque assim como alumiando, o sol he Rey dos planetas, o carbunculo das pedras preciosas, e o ouro dos metays, assima prudencia he Rainha das virtudes morays, que com sua luz encaminha e governa.

Confertur prudentia soli, carbunculo, & auro, quæ omnia lucem emittunt: quia sicut illuminando sol est Rex planetarum, carbunculus gemmarum, & aurum metallorum, ita prudentia est Regina virtutum moralium, quas sua luca dirigit, & gubernat.

O que mays sabe, mays duvida: ó que menos sabe, mays appressada, e confiadamente resolve o mays duvidoso.

Sapientior plus dubitat: ignorantior citiùs, & confidentiùs decidit quod magis ambiguum est.

Trata com prudentes, e escusaràs espòras pera a virtude.

Assuesce

Assuesce prudentibus, & non indigebis calcaribus ad virtutem.

O prudente obra no tempo opportuno: porque a occasiàm tem topete, e o mays da cabeça calvo.

Prudens ad operandum arripit opportunitatem: quia fronte capillata post est occasio calva.

Considèra tuas forças antes de acometer a empreza.

Expende vires prius quàm quidquam aggrediaris.

Quem ao diante nam òlha, atraz torna.

Qui non prospicit, retrograditur.

A tardança he odiosa: mas da forças: porque quem tarda, arrecada.

Mora odio est, verùm dat vires: quia manens diu, vacuus non redit.

Hase de deliberar em muyto tempo o que huma sô vez se hà de determinar.

Deliberandum est diu quod statuendum est semel.

O que de vontade se offerece, àgrada em dobro.

Sponte oblatum duplicìter gratum.

Consìdàra o fim da vida: poys ninguem està seguro do que serà amenhaã.

Finem vitæ perpende: de crastino haud ullus securus.

He a ley do pobre nescio tudo crer muyto ligeyro: como nam seja conselho.

Stultus omnia credendo admittit, præter consilium.

Tem sinal muy infallivel de ter a cabeça lesa, quem os conselhos desprèza.

Certissimum insani capitis signum est, sana consilia despicere.

Nam chegues à consulta, antes de ser chàmado.

Ad consilium nè accesseris, antequam voceris.

Ao mentiroso convem ser lembrado.

Oportet mendacem esse memorem.

Os cidadaõs sam pela politica, e nam pelas muralhas: como tambem ao philosopho nam faz a barba, senam a sabedoria.

Cives ob politiam, non propter mania: ficut barba non facit philofophum, fed fapientia.

Nam cures da vida alhea: de ti trata, poys te baftas afsàz por materia.

Non cures de aliena vita: tibi vaca, fatis tibi materia es.

He imprudencia querer enfinar aos mays fabios, bufcar difficuldades no mays facil, trabalhar fem efperança de fruyto.

Imprudentia eft velle erudire doctiores; quærere in fcyrpo nodos; laborare abfque fpe emolumenti.

Imprudente he quem por ambiçam procura a graça, do Principe: porque ninguem mays arrifcado, que o que hè mays valido.

Imprudens eft qui ambitiosè follicitat gratiam Principis: nam propior eft fulmini qui propior eft Iovi.

Imprudente he quem trabalha debalde: imprudentiffimo quem cria, e fomenta fua perdiçam.

Imprudens eft qui in arena fcribit: imprudentiffimus qui viperam finu fovet.

Avizado he quem guarda as regras de viver em paz, que fam, nam julgar cada hum quanto ve, nam dizer quanto fabe, nam fazer quanto pode.

Difertus eft qui obfervat pacis leges, quæ funt, ne quis judicet quantum videt: ne dicat quantum fcit: ne faciat, quantum poteft.

Quem nam fabe diffimular as injurias ja paffadas recebe outras dobradas.

Qui diffimulare nefcit injurias fibi jam illatas, duplicatas accipit.

Gram cuydado fe requere tenhamos pera viver: e mayor pera morrer.

Magna nobis follicitudo poftulatur de vita ducenda, & maior de morte obeunda.

Quem nam fabe fugir do mal que ja padeceo, tem mays de nefcio, que de infeliz.

Qui vitare nefcit malum quod femel perpeffus eft, plus habet ftultitiæ, quàm infelicitatis.

Quem nam fabe gozar do bem prefente, temafe do mal futuro.

Qui

Qui frui nescit bono præsenti, caveat malum futurum.

Pelo passado e presente se deve julgar o, porvir.

Ex transactis, & præsentibus sanum judicium fit de futuris.

Pelo governo da casa se conhece a prudencia, ou imprudencia do pay de familias.

Ex domestica administratione innotescit prudens, vel imprudens paterfamilias.

Muyto supre a falta de descriçam a liçàm de bons livros.

Defectus prudentiæ multùm probatorum authorum lectione reparatur.

Mays val ter muyto dinheyro neste sæculo presente, que ser sabio, e prudente.

Hoc præsenti sæculo pluris fit opulentia, quàm prudentia.

Menos vezes erraràs desprezando, do que abraçando o que desejas.

Minus errabis respuendo, quàm amplectendo quod appetis.

A experiencia do passado he a melhor doutrina pera o futuro.

Experientia præteriti est optimum documentum in posterum.

Alguns hâ tam imprudentes, que mays querem nam saber, que dos outros aprender.

Sunt aliqui adeo stulti, ut malint nescire, quàm ab aliis discere.

Dous olhos temos nos todos os humanos comummente: mas quatro quem he prudente.

Duos sibi mortales promiscuè vendicant oculos; sed quatuor qui prudens est.

Se recebes as tristezas que te viràm cada dia, nunca teràs alegria.

Si recipis, ac foves mœrorem te quotidie affecturum, carebis in perpetuum omni gaudio

Contra nescios pofiados nam procures contender: que nam querem entender.

Cum ſtultis pertinacibus ne contendas, quia nolunt intelligere.

Neſcio eſperas colher fruyto daquillo que deſejares, ſem primeyro ſemeares.

Stultè preſtolaris optatæ rei fructum colligere, quin priùs ſemines.

Prudente ſeràs, ſe pera fazer bem teu negocio, nam te meteres nos alheos.

Prudenter ages, ſi ut tuum negotium rectè expedias, alienis te non immiſcueris.

A prudentia ſoe ter em a vitoria mays parte, que o braço forte de Marte.

Victoria potiùs comparatur prudentia, quàm robore.

Nam tenhas grande temor quando vires valentia, ſenam vires boa guia.

Fortis exercitus ſine prudenti duce timendus non eſt.

Pelo paſſado, e preſente veràs com juizo maduro preſente o que he futuro.

Maturo judicio intueberis futurum quaſi præſens ex tranſactis, & præſentibus.

Se te faltar a prudencia, por defeyto de natura, buſcaa por eſcritura.

Ingenij tarditatem librorum optimorum lectione reparare ſtude.

Nam deves de ter vergonha, de contino apprender: temna de nam ſaber.

Ne erubeſcas diſcere: erubeſce neſcire.

O neſcio coſtuma fazerſe mil vezes de rico, pobre; o ſabio, de plebeo, nobre.

Inſcitia divites fortunis ſpoliat: ſapientia plebeios nobilitat.

Converſar o varàm ſabio com outro que pouco ſabe, ſoe ſer tormento grave.

Tormenti acerbi genus eſt ſapientem cum ſtulto ſermonem inire.

Nam ſoe vir a ſciencia aos homens por natura, como lhevem a Jocura.

Non eſt hominibus ingenita ſcientia, ſicut inſcitia.

Nam

Nam deves de responder a ditos do ignorante, por nam serlhe semelhante.

Dictis stultorum non respondeas, ne illis assimileris.

De quanto menos avizo for o sandeu dotado, mays cuyda ser avizado.

Quo minori prudentia insanus praditus est, eò se disertiorem putat.

O Principe prudente tanto deve dar de favor a seus validos, que se possam jactar de ministros, nam de authores do governo.

Cordatus Princeps tantum gratia debet tribuere aulicis sibi arridentibus, ut illi se consiliorum ministros, non authores jactent.

Nam he imprudencia algumas vezez applicar remedios temerarios ao mal arrebatado.

In pracipiti malo termeraria interdum remedia non imperitè adhibentur.

O remedio nos mayores apertos, he o governo de hum prudente.

Turbatis maximè rebus prasentissimum remedium ab unius prudentis imperio peti solet.

TEMPERANTIA, & intemperentia. 141 Temperãtia, Intemperancia.

V B I

DE QVOCVNQVE excessu.

DEbalde trabalha, quem amoesta entre as taças.

Frustra laborat qui hortatur inter pocula.

O desmandado no beber a si lance a culpa, e nam ao vinho. Intemperantes.

Temulentus sese, non merum increpet.

O varàm soe vencer aos tygres, e leoẽs: ao varàm suas payxoẽs.

Vir solet tygres, & leones domare: virum sua passiones superant.

O apparato mayor para ser venus servida, he a boca sem medida.

Nil maius veneri praestat obsequium quàm ingluvies, & bibacitas.

Mays val o poder comer hum anno pam, e raizes, que quatro diaz perdizes.

Pluris faciendum est posse diu moderatè edere, quàm ad breve tempus splendidè epulari.

O medico demasiadamente fallador he mays pezado a o enfermo, que a mesma dóença.

Medicus imodice garrulus infirmo onerosior est, quàm morbus.

Adulteri. O adultero procùra seu torpe gosto, e nam a geraçam.

Adulter suam turpem voluptatem expetit, non prolem.

Condena o vicio, e destemperança: mas a ninguem lances em rosto sua desgraça.

Corripe vitium, & intemperiem: sed nemini suum infortunium, exprobraveris.

A hydropesia, e gota sam filhas legitimas da glotonia, ou demasiado comer.

Ingluvies quantum malum. *Hydrops & podagra sunt filia legitima ingluviei.*

O jejum he escudo na tentaçàm, e tribulaçàm.

Iejunium in tentatione, & tribulatione clypeus.

A abundancia de manjares traz com sigo topes movimentos.

Eduliorum facunditas secum defert turpes motus.

O comilàm està perto da sepultura.

Gula quantum malû. *Heluo parùm distat à sepulchro.*

A gula lançou do paraiso os primeyros pays do genero humano.

Gula e paradiso expulit primos humani generis parentes.

Se nam te sabes medir, e a teu appetite segues, ati mesmo te persegues.

Si tuam mensuram ignoras, & tuam voluptatem sequeris, te hostiliter persequeris.

O homem

O homem nam vive pera comer, mas come pera viver,

Homo non vivit ad vescendum, sed vescitur ad vivendum.

Difficil cousa serà criar juizo discreto o estamago repleto.

Difficilis sanè res erit quòd stomachus repletus procreet judicium disertum.

Por muy mays graves julgamos as nossas mays leves penas, que as mays graves alheas.

Proprias unusquisque pœnas etiam levissimas, graviores judicat alienis quantumvis gravissimis.

Façamos por ser senhores do tempo: entam o seremos quando formos senhores de nou mesmos vencendo nossas payxoés, ambiçam, luxuria, destemperança no comer, e beber, que vencem aos vencedores do mundo. Temporis dominus qui.

Id agamus ut nostrum omne tempus sit: tunc erit, quando nos nostri fuerimus: domando nostras passiones, ambitionem, luxuriam, ingluviem, qua solent orbis victores vincere.

A intemperança faz que alguns confundem o dia com a noyte: nem abrem os olhos carregàdos com o demascàdo vinho do dia antecedente, antes de anoytecer.

Sunt qui officia noctis, lucisque pervertunt, nec ante diducunt oculos hesterna graves crapula, quàm appetere nox cœpit.

Os destemperados nam gozam da vida de dia, nem de noyte: porque de dia dormem, de noyte velam â luz das candeas. O quam perto estàm da morte osque sô vivem entre a luz das velas!

Intemperanter se gerentes nec per diem, nec per noctem vita fruuntur: nam per diem dormiunt, per noctem excubias agunt ad lucem funalium. O quàm proximi sunt funeri qui ad faces, ac cereos vivunt.

Comer, e coçar tudo està em começar: porque qualquer destas cousas muytas vezes sem vontade se começa, e sem vontade se acaba.

Edere, & scalpere sæpe initio, & fine difficilia sunt,

juxta illud, Incipis invitus, cessasque invitus ab esu.

Arriscada està a pudicitia à vista da fermosura.

Propè sese consequuntur, proponi formam, & exponi pudicitiam.

As cousas que excedem o modo tem mays de apparencia, que de uso.

Quæ modum excedunt, speciem potiùs, quàm usum habent.

IVSTITIA ET INIUSTITIA.

V B I

DE CLEMENTIA ET crudelitate.

142 Iustitia & iniustitia.

O Sembrante descobre ao culpado.

Vultus reum prodit.

Aprendey amo estados justiça, e a nam deprezar os santos.

Discite justitiam moniti, & non temnere divos.

Intentar o que prohibes, he manifesta semrazàm.

Attentare quod prohibes, manifestum nefas est.

O mal ganhado nam he de dura.

Facultates iniustè comparatæ haud sunt diuturnæ.

Quem a outro ciladas armou, nellas caio.

Qui alteri tetendit insidias, incidit in foveam, quam struxit.

Espèra de alguem o mal que a outro prepàras.

Ab aliquo expectes malum, quod alteri machinaris.

Se queres guardar iustiça, dâ a cada hum o seu: se equidade, cede ao mayor, perdoa ao menor.

Si vis iustitiam servare, unicuique suum tribue: si æquitatem, cede maiori, parce minori.

Quem

Quem se conhece culpàdo, cuyda que tudo se diz por élle.

Conscius ipse sibi, de se putat omnia dici.

As caricias da má molher, sam mordedùras de aspide surda.

Subdola pellicis suavium, morsus aspidu surda.

Quem despreza o comer, e vive sem iustiça, he semelhante ao diabo.

Qui escam respuit, & vivit iniustè, similis diabolo est.

Na republica onde reynam castigoz egalardoês, reynam fortes coraçoês.

Respublica in qua regnant supplicia & pramia, regnant generosa pectora.

Fazer mal sem recebelo, he acto nam de varoês, mas de tygres e leoês.

Inferre malum innocuis, est actio non virorum, sed tygrium ac leonum savitia est.

Nam he iusto dar os cargos, aos que melhor parecem: mas aos que mays merecem.

Iniquum est magistratus conferre plus conspicuis, & non plus benemeritis.

Nenhuma virtude no passo he menos louvàda, que a que he mays timida.

Nulla virtus in aula minùs evehitur, quàm qua maximè timetur.

Debalde espéras clemente ao que recebes armádo e irádo

Frustra speras clementem, quem armatum, iratumque excipis.

Mays facilmente se usa de clemencia com o povo, onde todos pecam, e ninguem he castigado.

Multitudini faciliùs condonatur: ubi omnes delinquunt, nemo plectitur.

Os casos repentinos e incertos costumam parecer mays atrôzes do que sam.

Subita queque & incerta astimari atrocia solent.

Muytas vezes os crueys fazendo mal, ensinam.

Docent plerunque qui crudeliter nocent.

Mays segùro he atar as mãos dos que me querem

fazer mal, do que grangear seus animos, peraque me façam bem.

Tutius est vincire hostium manus ne nocere possint, quàm promereri animos, ut juvare velint.

Algumas vezes o Princepe iniusto encobre seus erros com o castigo dos ministros, noque duas vezes erra: peccando, e por seu peccado castigando outrem.

Interdum princeps errata sua, ministrorum pœna, si e re fuerit, tegit: bis interim errans, dum peccat ipse, & alios pro se punit.

Nas injurias dos grandes princepes nam se começa pera tornar atràs.

In magnorum principum injuriis non incipitur, ut desistatur.

Deos dà a mam à piedade dos humildes pera castigar a impiedàde dos soberbos.

Divina se dextera libens adjungit supplicum pietati, ubi superborum impietas vindicanda est.

Devemos de tal modo temer em Deos sua iustiça, como se nelle nam ouvesse misericordia: e de tal modo amar sua misericordia, como se nelle nam ouvesse iusticia.

Debemus ita timere in Deo suam iustitiam, ac si ille misericordia caruerit: & ita diligere suam misericordiam, ac si illi rigor & vis justitiæ abesset.

As dignidâdes hamse de dar aos homens, e nam os homens âs dignidâdes: porque doutro modo huns merecerám o que nam ham de ter, e outros terám o que nam merecem.

Dignitates conferri debent hominibus, & non homines dignitatibus: quia aliter quidam merebuntur quod non sunt habituri, & alij habebunt quod non merentur.

Perdoar a todos, e perdoar a nenhum, he igual tyrania e crueldâde.

Parcere omnibus, & parcere nulli, aquè tyrannicum & crudele est.

LIBERA

LIBERALITAS ET avaritia.

VBI

DE LARGITATE ET prodigalitate.

O Dar leva a cabeça de contino levantàda: o receber inclinada: donde mays feliz he quèm dà, doque quem recebe.

Dans perpetuò caput erectum gerit: recipiens, inclinatum.

Vnde beatius est dare, quàm accipere.

Muyto mays te valerà dar teus bens ao inimigo, que pedir os do amigo.

Longè plus tibi proderit tuas facultates inimico impendere, quàm quæ fuerint amici, flagitare.

Seràm merces e esmolas de princepes e senhores, as mays publicas melhões.

Magnorum principum beneficia, & eleemosynæ eo erunt potiores, quò fuerint patentiores.

He força que sempre ande o liberal contente, eo mesquinho descontente.

Semper liberalem gaudere, & avarum tristari necesse est.

Do *nam* se tira mays fruyto com presteza despedido, que do *sim* tarde avido.

Præstat cito negare, quàm serò intempestivè concedere.

Mayor miseria padece avareza com riqueza, que com inopia largueza.

Maiorem calamitatem sustinet avaritia cum opulentia, quàm largitas cum inopia.

Muytos ganham jeiunando o reyno de Deos eterno: outros muytos o Inferno.

Multi a cibo sanctè abstinendo salutem comparant æternam:

Si moras traxeris in dando quod promisisti, perdes quidquid donaveris.

Cobiça, fome e pobreza muyto movem à torpeza.

Cupiditas, fames, & inopia valde suadent turpia.

Tiraràs o mesmo fruyto de pedir ao avarento, que de bràdar ao vento.

Emolumentum capies æquè ab avaro petens ac si ad ventum clames.

Nenhum orador com mays efficacia persuade e convence, que o proprio interesse.

Nullus oraoos ad suadendum & convincendum fortior, quam propria utilitas.

Muytos sam liberays em offerecer ajuda e dinheyro aosque o nam ham de aceytar.

Plerique abundè offerunt operam, & pecuniam non accepturis.

Nam acontece pouca vezes que os princepes muyto temam aquelle no qual prodigamente amontoàram merces.

Non rarò fit, ut Principes eum, in quem sua congessère beneficia, pertimescant.

Devese medir o dom ou soccorro com a necessidàde, pera se evitar prodigalidade.

Adæquandum est necessitati subsidium, ne si superabundet, effundatur.

Nam ha mõr senhor que quem dando muyto, com pouco se contenta: nam ha mõr escràvo que quem appetece tudo, e nada lhe basta.

Dominus maximus dici potest ille qui largiens multum parvo contentus est: ille servus maximns cui omnia appetenti nihil sufficit.

Nem o averanto se farta de dinheyro, nem o varàm douto de saber cousas novas.

Nec avarus saturatur pecunia, nec vir doctus scientia rerum novarum.

O avarento a ninguem ja mays dà prazer, senam quando morre cedo, e de repente.

Auarus nulli unquam parit lætitiam, nisi quandò moritur citò ac subitò.

As riquezas nam dam saude nem vida aos que as tem:

tem : e muytas vezes a tiram.

Divitiæ nec ſanitatem, nec vitam conferunt poſſidentibus : & ſæpe auferunt.

Com a liberalidade ſe encobrem as faltas que hum homem tem:e com a eſcaceza ſe deſcobrem, ainda as que nam tem.

Liberalitate teguntur defectus, quos quis habet : & avaritia deteguntur etiam defectus, quos non habet.

As virtùdes fizèram ricos aos ſacedotes, quando eram pobres : e os vicios os ham de fazer pobres, ſe nam ſouberem ſer ricos.

Virtutes locupletarunt ſacerdotes, quando erant inopes : & vitia eoſdem reddent inopes, ſi neſcierint eſſe locopletes.

Vay tanto do liberal ao eſcaſſo, quanto do ſenhor ao eſcravo do dinheyro.

Tantum diſcriminis eſt inter liberalem & avarum, quantum inter dominum & ſervum pecuniæ.

Sò he louvàvel a avareza do tempo.

Sola temporis avaritia honeſta eſt.

---

144 *COMITAS ET incivilitas.*

V B I

DE AFFABILITATE & moroſitate.

O Fallar com cortezia, e o dar boa repoſta, val muyto, e pouco cuſta.

Loqui comiter, & reſpondere ſuaviter, res eſt magni pretij, & exigui laboris.

Conforme a outro tratàres, como bem, ou mal enſinado, do outro ſeràs tratàdo.

Eandem urbanitatis, vel incivilitatis menſuram, quam alteri exhibueris, ab eo recipies.

Nunca

Nunca ja mays ſeras pelos outros offendido, ſe tu fores comedido.

A nullo unquam offenderis, ſi te omnibus ſemper comem & urbanum præſtiteris.

Em o roſto de qualquer acharàs a relaçàm da boa, ou mà condiçàm.

Vultus cujuſque internam ſive facilem, ſive difficilem narrat indolem.

A cortezia que queres que te façam os paſſantes, lhe procùra fazer dantes.

Ea qua ſalutari deſideras à tranſeuntibus reverentia, eos præveni.

Por demays formou natùra o homem bem inclinàdo, ſe nam for bem enſinàdo.

Incaſſum natura finxit virum benè propenſum, ſi ex defectu doctrinæ evadat incivilis.

Com o duro tratamento, ſe doma a beſta dura, mas o homem com brandûra.

Ferocem belluam domat aſperitas: virum lenitas.

Muytas vilezas comete em huma meſma vilèza, quem tem muyto de nobrèza.

Qui multiplici nobilitate fulget, ſi ſemel viliter agat, multipliciter incivilis manet.

Ninguem ha tam intractavel que alguma vez nam de geyto pera ſe poder tomar e ter.

Nemo adeo intractabilis eſt, cui ſuum denique manubrium non ſit, quo capi ac teneri poſſit.

Perguntàdo o filoſofo Arminio porque nam caſava? Reſpondeo galante e cortezmente: porque ſe caſar, ey de avorrecer a molher feya, gardar a fermoſa, ſofrer a rica, ſuſtentar a pobre.

Rogatus Philoſophus Arminius cur non nuberet? lepidè & comiter reſpendit: quia ſi nupſero, oſurus ſum deformem, ſervaturus pulchram, laturus divitèm, aliturus pauperem.

O enfermo nam chama medico que com urbanidàde e elegancia falle ſenam que com aceito cure.

Non quærit æger medicum urbanum, & eloquentem, ſed ſanantem.

Nam trata bem de ſi quem sò trata de ſi, e nam dos outros:

outros : porque com rajàm os outros nam tratarám delle, e ficarà desemparàdo de todos.

Non utiliter sibi consulit, qui tantum sibi consulit, & non aliis : quia tunc nullus illi consulet, & manebit desertus ab omnibus.

No trato humano se devem misturar, e temperar solidàm e frequencia : aquella nos causarà saudades dos homens, esta de nôsmesmos : e serà huma remedio da outra.

In humano convictu miscenda & alternanda sunt solitudo & frequentia : illa nobis faciet hominum desiderium ; hac nostri : & erit altera alterius remedium.

A M I C I T I A & odium.

V B I

145 *D E F A M I L I A R I T A T E cum bonis & malis.*

MAs que sejas entendido, peraque melhor entendas o conversa com quem aprendas.

Esto sis disertus ac peritus, ut peritior evadas, consuetudinem habe cum peritioribus.

Amizàdes viciosas nam soem ser duradeyras, mays que as flores nas eyras.

Prava amicitia diuturna esse nequeunt.

Pera quebrar amizàdes, a penas se acharia melhor meyo, que porfia.

Ad violandam amicitiam, nullum medium reperiri potest aptius, quàm litigium.

Falla bem do teu amigo, se elle for virtuoso : nem bem, nem mal do vicioso.

Loquere benè de tuo amico probo ; nec benè nec malè de improbo.

Aquelle

Aquelle que os bons conselhos do amigo nam quizer,por amigo nam o quer.

Qui bonis amici consiliis non acquiescit, illius consilia & amicitiam simul repudiat.

Entre dous nescios seria amizàde mays permanente, que a do nescio e prudente.

Diuturnior ac firmior evadet amicitia inter duos stultos, quàm inter stultum & disertum.

O crysol da amizàde no provar sua firmeza, soe ser o da pobreza.

Strigilis qua probari solet amicitia firmitas, paupertas est.

O quantas vezes setrocam as boas inclinaçoẽs com as mans conversaçoens?

Heu quoties bona indoles prava familiaritate corrumpitur.

Hum amigo deve ser agòra mays estimãdo, que dèz em tempo passãdo

Amicus pluris fieri debet unus hoc præsenti tempore, quàm decem transacto.

Fortassis ex ipsorum penuria: quiá omne rarum pretiosum.

Deyxar podes o amigo que ati nam foy leal: mas nam digas delle mal.

Amicum, quem fuisti expertus infidelem ita potes deserere, ut illi non detrahas.

Pera dar a teus amigos algumas vezes prazer, o teu deves de torcer.

Vt tui amici aliquando, te authore, gaudeant, ipsorum voluptati tuam debes attemperare.

Nam deves pelo amigo cometer algum peccàdo: poys Deos he o mays amãdo.

Amicorum gratia nullum scelus patrandum est: quoniam Dei amor cuicunque alteri præferri debet.

Como o vestido deve amizãde ser escolhida, cortàda pela medida.

Instar vestu corpori aptanda, amicum quære tibi æqualem.

Nunca digas ao amigo de veras, ou por prazer, de que se possa correr.

Amico nec serio, nec joco dicas quod possit illi iniicere ruborem.

Nam deves a teus amigos dizer tuas fragilidàdes: porque acabam amizàdes.

Ne detegas amicis quidquid tuo dedecori verti potest: amicitia enim perpetua non sunt.

Se tiveres por amigos os de menor potentia, nam uzes de preminencia.

Erga minoris potentia amicos ne te exhibeas potentiorem.

O amor entre os amigos nam sofre superior, se he verdadeyro amor.

Verus amor superiorem nescit: quia pares invenit, aut facit.

Duas cousas hà que fazem amizades esquecer; e sam subir, ou descer.

Duo sunt qua amicitia memoriam abolent; nempe ascendere, vel descendere.

A melhor cousa que temos em nosoutros he amor: e às vezez a peyor.

In nobis amor res optima est: quandoque pessima.

O amor te dà licença pera ser de ti admitido: mas nam pera ser despedido.

Ab amore facultatem habes, ut illum excipias, non tamen ut expellas.

O amor como meyrinho prender te pode, e atar: mas nam te pode soltar.

Amor circuitoris instar te potest coniicere in vincula, hac tamen dissolvere non potest.

Aos olhos do amor, que tudo manda e menea, nam sa mostra cousa feya.

Oculis amoris cuncta jubentis & administrantis nihil fœdum obversatur.

O pelicano consente vivo seu sangue beber, por força do bem querer.

Pelicanus adhuc vivens, amore compulsus permittit suum potari sanguinem.

O primeyro tiro que faz contra nos outros Capido, he tirarnos o sentido.

Primus

Primus cupidinis jactus, quo nos appetit, eſt dementatio.

Que remedio pera amor, quando te cauſar tormento? Seram o eſquecimento.

Quanam medela amoris torquentis? Eſt oblivio.

Antes que amor te vença, ſe queres o vencerás: mas deſpoys nam poderàs.

Naſcentem in te cupidinem potes, ſi volueris, ſuperare: ſecus, poſtquam adoleverit.

Ao principio amor entra com a falla branda: mas deſpoys tudo elle manda.

Principiò amor lenis & placidus ingreditur: ſed poſteà rebus omnibus dominatur.

Quem mays ameùde trata com fogo, ſol, e amôr, mays o queyma ſeu calôr.

Qui ad ignem, ſolem, & amorem plus accedit, plus crematur.

Logo falta o amigo, em faltando o dinheyro: e tambem o liſonjeyro.

Deficiente pecunia ſtatum deficit amicus, & etiam adulator.

Ao amigo nam trates com palavras muy ſevàras: nem tambem com liſongeyras.

Amicum nec duro, nec aſſentatorio ſermone excipias.

He agradavel aos maos Princepes ter miniſtros, aos quays o povo avorreça.

Gratum eſt malis Principibus, domi eſſe, in quem odia ipſis debita exonerentur.

Nam podem ter bom ſuceſſo os negocios que os homens entendem ham de ter por arbitro ſeu inimigo.

Nuſquam felicem exitum habitura ſunt negotia, quorum arbitrum homines animadvertunt eſſe illum, quem oderunt.

Nenhum theſouro val tanto como hum bom amigo.

Nullus theſaurus pretio æquare poteſt bonum amicum.

CONCORDIA ET *dissidium.*

VBI

DE INVIDIA, SEDITIONE, *& bello.*

Concordia. QVal ferà o mayor bem tiram os Reys das guerras? lançalas de fuas terras.

Quodnam est maius bonum quod Reges consequuntur à bello? Est ipsum e suis ditionibus ablegare.

Dissidium. O amigo que concorda no bem, e no mal com tigo, nam ferà leal amigo.

Bellum. *Qui tibi aquè in bonis & pravis acquiescit, amicus fidelis non est.*

Invidia. Favorece teus foldados: porque desfavorecidos; feràm mortos, ou vencidos.

Tuis fave militibus: quia sine favore nunquam illis victoria, sæpe mors obtinget.

A enveja fempre foy a fonte mays principal de dizer dos outros mal.

Invidia fomes & origo detractionis semper fuit.

A enveja fó tem olhos pera ver felicidades, e nam merecimentos.

Invidia ad felicitatem unicè intenta, ad merita cæcutit.

Nunca ha mayor efperança de paz, que quando fe faz a guerra de prepofito.

Nunquam magis spes pacis affulget, quàm cum seriò bellum geritur.

Devefe vitar mays o incendio da guerra civil naquelle lugar, onde eftàm perto os que fomentem, e longe os que o apaguem.

Cavendum eo maximè in loco belli civilis incendium, ubi circa sint, qui illud alant, procul qui extinguant.

O incendio da guerra civil nam fe pode apagar fem a deftruiçam do vencedor.

Civile

Civile incendium extingui nonpotest sine ruina victoris.

Raras vezes se retira o exercito sem perigo.

Rarò exercitus sine aliquo discrimine revocatur.

Mais facilmente escàpa das ciládas dos inimigos o que nam he envejádo.

Faciliùs insidiantium manus fugit quisquis invidentium oculos non allexit.

As contendas entre grandes Princepes mays vezes se determinam por armas, que por razam,e justiça.

Contentiones inter magnos Principes sapiùs dirimuntur armis, quàm ratione, & justitia.

A magestàde sem forças, pouco segura està da multidam furiosa e amotinàda.

Furentem apud multitudinem parum tuta est majestas sine viribus.

A contumacia dos amotinadòres, que cresce com a prohibiçam, melhor se cura com dissimulaçàm.

Seditiosorum contumaces animi, & plura si inhibeantur, arsuri: laxamento aliquo meliùs curantur.

Na guerra nam hà mayor força pera vencer, que a necessidàde da victoria.

In bello nullum est telum ad vincendum potentius, quàm necessitas vincendi.

O perigo comum he facil remedio pera a concordia.

Periculi societas perquàm facilè homines jungit.

O dano das armas faz amigos os discordes.

Proniùs in gratiam redeunt perpessi armorum damna.

Nenhûma cousa he mays perjudicial ào reyno, que atreverse o povo a motins declarádos contra o princepe.

Nihil tam regno perniciosum, quàm si populus addiscat in Dominum palam obniti.

He grande firmeza do póder a confederaçàm e amizade dos Princepes vizinhos.

Ingens potentia firmamentum vicinorum Principum confaderatio & amicitia.

Mal se refream as maos dos soldados na batalha, quando a vitoria offerece preza,e vingança.

Ægrè continentur manus inter arma, dum victoria vindictam pariter ac prædam offert.

Nam se cre aver de acometer na guerra, senam o superior nas forças.

Non creditur aggressurus bello, nisi superior viribus.

He feyo nam advertir, que pelo modo que provocaste, seràs acometido.

Turpe est non animadvertere, eàdem te arte petendum, qua provocaveris.

A guerra por isso tambem he ira de Deos: porque nella de força ha de aver pecados.

Bellum hoc quoque nomine ira Dei est, quòd sæpe in eo necessitate peccatur.

Entam he offerecida a paz e concordia sem suspeyta de necessidade, quando o superior nas forças a offerece.

Tunc offertur absque necessitatis suspicione concordia, cum à superiore offertur.

Muyto emporta na guerra que execute o conselho, quem o oleu.

Multum in bello refert, ut actor consilij sit, qui author fuerit.

As cousas mays unidas, se começàram a se apartar e cair muytas, todas caem.

Quæ conserta sunt, si distrahi cœpère, ac plura labi, labant omnia.

Algumas vezes, particularmente na guerra, vemos senhores das vidas alheyas os desprezadores da propria.

Non rarò videmus, præsertim in bello, dominos fieri vitæ alienæ, qui contempserunt propriam.

Nem sempre corpos grandes sam acomodados pera guerra: porque sam mays vagarosos a se mover, mays custosos a se sustentar, e mays patentes âs feridas.

Non semper vasta corpora sunt bello aptiora, utpote chariùs ali solita, motu tardiora, & accipiendo vulneri latiùs porrecta.

Animos desavindos por causa de religiam, e reyno raramente

raramente podem concordar.

Dissociati animi contentione religionis, & regni rarò coalescere inter se possunt.

Ao capitàm experimentado poderá sair o inimigo de repente, mas nam de improviso.

Veterano duci potest repentinus hostis, sed non improvisus occurrere.

Cada qual com mays valor defende o seu, do que acomete o alheyo.

Sua quisque varius defendit, quàm invadit aliena.

Nam acontecem mays mortes aos enfermos pela discordia dos medicos, que vitorias na guerra pela discordias dos capitães.

Non plura infirmis medicorum dissidio accidunt funera, quàm in bello victoriæ discordia ducum recensentur.

O capitam facilmente persuadirà aos soldâdos, quando estâm duvidosos e pendulos: perque todo o pendurado hé facil de mover.

Dux facilè suadebit militibus, quando suspensi hærent: nam quidquid pendet, versatile est.

Nam se ha de desprezar o inimigo por facil de vencer.

Nihil in hostibus vel semivivis tutò despicitur.

Nam he mayor a morte do coraçám ao homem, que a do general ao exercito.

Non magis cordi in homine, quàm Imperatori in exercitu mori datum est.

As invasóés repentinas sò nó impeto tem à força, e sucesso.

Repentinæ irruptiones vim omnem in impetu habent; earumque si non figitur mucro, retunditur.

Da multidàm dos soldâdos os menos dam a vitoria: como da lança comprida sô hum palmo de ferro fere.

In multitudine bellatorum parci sunt qui bella conficiunt, uti in hasta quantumvis oblonga palmus ferreæ cuspidis plagam facit.

Està meyo vencido o que se acomete meyo dormido.

Pro semivicto habetur quisquis semisopitus invaditur.

Pera conservaçàm de huma vitoria he necessaria outra.

Alia victoria ad tuendam victoriam opus est.

Aos vencidos he novo tormento a vista dos seus.

Victis nova clades est aspectus suorum, quasi exprobrantium.

Os vencidos raramente amam aos vencedores.

Victi raro victores amant.

Os irmaôs venderam a Ioseph pelo nam adorarem: e despoys o adoraram pelo ten vendido. Assim os Iudeus por abaterem a Christo o crucificàram, e com a cruz o exaltàram.

Fratres vendiderunt Iosephum, ne illum adorarent: & postea adorarunt, quia vendiderant. Similiter Iudæi affixerunt cruci Dominum, ut deprimerent: & cruci affigentes exaltarunt.

---

147 *VERITAS ET mendacium.*

VBI

DE FIDELITATE, deceptione, & proditione.

Veritas & mendacii. EM a mòr parte do mundo: nas cortes dos grandes Reys, a mentira dà as leys.

Toto pene terrarum orbe, in magnorum Regum palatiis mendacium leges condit.

Nam se acha ja negocio, lugar, villa, ou cidàde, onde se ache verdàde.

Hodie

Hodie jam mendacium ubique : veritas nullibi.

Cada qual pertende ja sejam seus feytos famòsos com louvores mentiròsos.

Vnusquisque jam enititur fallacibus encomiis sua gesta elevari.

Nam tenhas temor algum do fingido lisongeyro, se nam tivères dinheyro.

Ne dolosum adulatorem verearis si pecunia carueris.

Nam te fies facilmente do brando fallar mentiroso, que soe ser venenoso.

De facili non acquiescas blando ac doloso sermoni: quia veneno infectus est.

Devese tirar o erro e engano do povo em quanto elle o nam tragou e engulio.

Error extrahendus est à multitudinis animo, dum fraude leviter aspersus est, & vulgus nondum mendacium penitùs absorbuit.

Nenhuns sam mays faceys no prometer, e se obrigar, que os que sam mays mentirosos em cumprir.

Nulli faciliùs suam fidem obligant, quàm qui maxime violant.

Algumas vezes a mentira tem apparencias de verdàde.

Mendacium quandoque portione aliqua veri aspersum est.

A sagacidàde mentiròsa por derradeyro se mata a si mesma, bebendo parte do seu veneno.

Mendax calliditas ad extremum se ipsam perditum it, dum magnam veneni sui partem bibit.

He muy ordinario enganarense os homens, cuydando ser sobre as forças humanas o que elles nam podem alcançar.

Familiare est hominibus supra vires humanas credere, quid supra captum illorum est.

Nam he seguro admitir com demasiada confiança o inimigo envelhecido no odio, por estar reconciliado com

com o novo beneficio.

Tutum non est ingenia odiis enutrita, novo reconciliata beneficio, velut delinitam lactu haustu viperam in sinum admittere.

As partes do leal ministro do Principe sam, tomar sobre si rodas as queyxas e odios: defender o Principe dos envejosos, e attribuirlhe tódas as merces que os vassallos recebem.

Fidelis ministri partes sunt, si qua ex animadversionibus ac repulsis timentur odia, in se transferre, obiectuque sui Principem tegere ab invidia: illique beneficentia materiam, illi gratias seponere.

Quem teme traidores, sô com armas devê lançar mam da occasiâm que se lhe offerece.

In capillatam fronte occasionem non iniicienda manus nisi armata: ne forte venenatis morsibus anguinei capillamenti, quale gestant proditores, improvidè capiaris.

Sempre he pequena à cautela que se tem entre suspeytos e suspeytosos de fidelidâde.

Nunquam satis cavetur inter suspectos & suspectantes de fidelitate.

Ao traidor que huma vez desemparou os seus, sam necessarios muytos argumentos pera se mostrar perseverante em sua deslealdâde.

Quisquis a suis transfugit, novis semper argumentis peracti semel sceleris opus habet, quò se constanter improbum persuadeat.

Engananse os que com louvores falsos procùram engrandecer os santos. A piedade nam necessitada mentira pera seu abono.

Decipiuntur qui sanctos falsis laudibus conantur evehere. Pietas, ut reputetur honore digna, non eget mendacio.

Peyor, e mays periudicial he am os grandes Princepes a facilidâde pera ser enganados, do que em as outras pessoas a facilidâde pera enganar.

Pejus & perniciosius est in magnis Principibus facilitas ut decipiantur, quàm in aliis personis facilitas ut decipiant.

Vay muyto, entre Astronomos e Astrologos: porque quanto

quanto os Aſtronomos medem de eſtrellas, tanto os Aſtrologos mentem acerca dellas.

Multum refert inter Aſtronomos & Aſtrologos : quia quantum ſtellarum Aſtronomi metiuntur, tantum Aſtrologi mentiuntur.

Afonſo Rey de Aragam, a hum que lhe perguntou, quays eram os melhores conſelheyros.?Reſpondeo,que os mortos, moſtrando com a mam os livros : perque eſtes ſem receyo de payxam e engàno nos enſinam fielmente o que deſejamos ſaber.

Alphonſus Rex Aragoniæ cuidam roganti, quinam forent optimi conſiliarij? Reſpondit eſſe mortuos, indigitans libros : hi enim abſque metu paſſionis & fraudis nos fideliter docent quod ſcire cupimus.

O Rey que de ninguem ſe fia, val pouco : e o que ſe fia de todos, val muyto menos.

Rex qui nulli fidit, parum fit : & qui fidit omnibus, fit minoris.

Vay tanto da verdàde à mentira, quanto vay da luz às trevas : de Deos ao Diabo; por que ſe Deos he a meſma luz e a meſma verdàde, o Diabo he trevas, e he menora : e quando menos, Princepe das trevas, e pay da mentira.

Tantum diſſidet veritas a mendacio, quantum lux a tenebris, Deus a Diabolo : nam ſi Deus eſt ipſamet lux,& ipſamet veritas, Diabolus eſt caligo, & eſt mendacium : vel ſaltem Princeps tenebrarum, & pater mendacij.

GRATITVDO ET *ingratitudo.*

VBI

DE BENEFICIIS, *& iniuriis.*

TOdas as maldàdes juntas veràs, mas virtùde nam, onde ouver ingratidàm.

Vbi

Vbi viget ingratitudo, omnium scelerum cumulus est, virtus nulla.

Alguns usam dos beneficios, como de flores, os quays tanto duram agradaveys, quanto frescos.

Beneficiis aliqui utuntur, sicut floribus, tandiù gratis, quandiu recentibus.

Alguns mays se levam de hum sò beneficio que recebem, doque recebendo muytos.

Animi aliquorum arctiùs tenentur beneficio vel uno accipiendo, quàm acceptu multu.

Alguns ha que quando recebèram muyto, tem por injuria poder receber mays.

Sunt qui cum multum acceperint, injuria loco ducunt plura adhuc accipere potuisse.

Tudo o que se dà a quem o nam deseja, perde o nome de beneficio.

Quidquid infra votum venit, beneficij nomen amittit.

O beneficio que se faz ao comum, he recebido por tal de nenhum: porque mays facilmente se leva do beneficio cada hum per si, que a multidàm.

Sparsa in commune gratia ab omnibus accipitur, redditur à nemine: nam faciliùs beneficio capiuntur singuli, quàm multitudo.

Nam he seguro offender aqueles que nam podes de todo acabar.

Tutum non est eos lædere, quos perdere non possis.

Sam semelhantes os ingratos âs viboras, e aos rayos: porque assim como a vibora nascendo mata sua mãy, rasgondolhe as entranhas, eo rayo desfaz a nuvem que a gerou, do mesmo modo dando mal por bem, pagam os ingatos a seus bemfeytores.

Ingrati assimilantur viperis & fulminibus: nam sicut vipera matris à qua nascitur, rumpit viscera: & fulmen ipsis, quibus conceptum est, nubibus haud parcit, sic ingrati malum pro accepto beneficio reponunt.

Erra quem cuyda lhe ha de ser agardecido aquelle, a quem fez o beneficio tarde: do mesmo modo com que se faz o beneficio, se lhe corresponde.

Errat,

Errat, si quis sperat responsurum sibi, quem dilatione lassavit, expectatione torsit. Eodem modo beneficium debetur, quo datur.

Na graça que se nos faz, o que mays se estima he a vontàde: quem muyto tarde a fez, podendo cedo, por muyto tempo nam quiz.

In omni officio, quod plus æstimatur est voluntas: qui tardè fecit, diu noluit.

Façamos beneficios, sem dar ao ganho. Merece ser enganàdo aquelle que quando dà tem o olho no receber.

Demus beneficia, non fæneremus. Dignus est decipi, qui de recipiendo cogitavit, cum dedit,

He de bom e grande animo no liberal nam seguir o fruyto dos beneficios, mas a elles: e a pos os maos, buscar o bem. Que grandeza de animo esa fazer beneficios, se ninguem fosse ingrato?

Hoc & magni animi & boni proprium est, non fructum beneficiorum sequi, sed ipsa: & post malos quoque bonum quærere. Quid magnifici esset multu prodesse, si nemo deciperet?

Gram cousa he ter modo peraque cada hum seja tam magnifico, e agradaver aos benemeritos, que contendam os animos dos que obrigam, e sam obrigados de modo, que os que dam, se esqueçam, e os que recebem, se lembrem.

Multum est, si unusquisque ita beneficus & gratus erga benemerentes fiat, atque obligantium, obligatorumque animi ita certent, ut qui præstiterint, obliviscantur, & pertinax sit memoria debentium.

Muyta differença ha entre a materia do beneficio, e o beneficio: nem o ouro, nem a prata, nem qualquez outra cousa que recebemos he beneficio: sò he beneficio a vontàde com que se dà.

Multum interest inter materiam beneficij & beneficium: nec aurum, nec argentum, nec quicquam eorum quæ accepimus, beneficium est, sed sola tribuentis voluntas.

Que cousa he beneficio? he humà benevola acçàm que dà e recebe gosto dando, prompta sempre

pre e voluntaria ao que faz.

Quid est beneficium? Benevola actio tribuens gaudium, capiensque tribuendo: in id quod facit, prono, & sponte sua parata.

Quem me deu com ma vontade, ou com ambicàm & vaidàde, per muyto que desse, a mim nada deu.

Qui invitus mihi, vel ambitiosus dedit ex superbia, ambitioni & superbiæ dedit, non mihi.

Quem a ingràtos faz bem, fomenta nelles o mal que tem.

Qui servit ingratis, fovet illorum nefas.

Assim como o ingràto sò pela ingratidàm perde o beneficio possàdo, assim o agardecido sò pelo agardecimento requere e alcança o futuro.

Sicut ingratus solo vitio ingrati animi perdit collatum sibi beneficium, ita qui gratus est, sola grati animi significatione exigit, & obtinet aliud beneficium in posterum.

FORTVNA ET INfortunium:

VBI

Fortuna. Infortunium.

DE PROSPERITATE & adversitate.

Prosperitas. Adversitas.

MVytas cousas começamos com prudencia muy madùra: porem faltalhe a ventùra.

Plerumque rebus, quas maturo consilio auspicamur, deest felicitas.

Serà quem nam sabe fugir do mal por elle passàdo, mays nescio que desgraçàdo.

Qui vitare nescit malum, quod semel perpessus est, plus habet inscitiæ, quam infelicitatis.

A dita leva com sigo o varàm de animo forte, o covarde a mà sorte.

Audaces

Audaces fortuna juvat, timidosque repellit.

Poys persegue a fortùna aos que sente medrôsos: sejam todos animôsos.

Audeant omnes: siquidem fortuna meticulosos insequitur.

Fortùna que soe ser dos màys ouzàdos medrôsa. contra os medrôsos ouza.

Solet fortuna metuere audaces: & contra meticulosos audere.

Consolate quando fores por desgraças mal tratàdo, com outro mays desgraçàdo.

Si te jactaverit infelicitas, solatium pete ab infeliciore.

Quem temerario pertende a lugar altro sobir, forçàdo serà cair.

Qui temerè alta conscendit, lapsu præcipiti cretò ruet.

Aonde falta saber, parece contra natùra, que nam falte a ventùra.

Naturali rerum ordini videtur repugnare quòd cum inscitia detur prosperitas.

O nome que tem fortuna en o mundo tam usàdo, de forte foy derivàdo.

Nomen fortunæ in orbe celebratissimum, à forti derivatum est.

Nam consintas irse o bem: porque he cousa natural, detràs do bem, vir o mal.

Ne permittas abire bonum: frequens enim est, quòd malum & bonum vices alternent.

Nam sinto mayor desdita, que por via de maldàde, ditosa felicidade.

Nulla (ut arbitror) infelicior felicitas, quàm quæ ex iniquitate accidit.

Nenhum bem contes por teu, de quantos ventùra tẽ ner, senam sô o benfazer.

Nullum ex bonis, quæ tibi fortuna obtulit, tuum reputes, nisi solum benefacere.

A firme ley da fortùna que segue por natureza, he nunca guardar firmeza.

Lex fortunæ ingenita ac stabilis, nullam servare stabilitatem.

Mays

Mays firme foy de contino, e muyto mays rempo dura a desdita que a ventùra.

Firmior ac stabilior semper fuit sinistra, quàm dextra fortuna.

Nunca a fortuna olha, segundo a mim me parece, quem mays ou menos merece.

Nunquam fortuna (ut arbitror) ad merita, vel demerita attendit.

Aos golpes da fortùna menos sam os altos muros, que os mays bayxos, seguros.

Potiùs alta quàm depressa suis ictibus petit fortuna.

Os bons olhos da prudencia, o valor e braço forte produzem a boa sorte.

Prudentia videns perspicaciter, & dextera operans fortiter dexteram fortunam producunt.

Alguma vez da fortuna poderàs aproveytarte: porem contino da arte.

Aliquando tibi fortuna, perpetuè tamen ars proderit.

Se tu puzères a arte com diligencia madùra, darà favor a fortùna.

Maturo consilio tibi diligenter operanti fortuna adspirabit.

Procùra de ser ditoso: que se fores desgraçàdo, nam teràm de ti cuydàdo.

Cura de obtinenda felicitate: quia de infelicibus nulla cura habetur.

Se foltùna te faltar, nam cuydes que te persegue: poys sua ley direyta segue.

Si te deserat fortuna, ne putes tibi esse iniquam, sed sua legis observantem.

A fortuna soe ser como a mosca ao doente, contra os fracos valente.

Fortuna instar musca ægrotum aggredientis contra imbelles fortis esse solet.

Muy depressa vem a morte buscar ao prosperàdo: muy tarde ao desgraçado.

Mors felicem aggreditur citato gradu: infelicem lento.

Tornaremse os altos bayxos, por vigor da dura sorte, he dor igual ao da morte.

Lethalis prope dolor est, quòd sortis duræ vi, generosi magnates in viles & abjectos vertantur.

Porque aos bons encontra a ma fortùna? Nenhum mal pode vir ao bom varàm: as adversidades tem por exercicio da virtùde, a qual sem adversario enfraquece.

Quare probos iniqua fortuna persequitur? Viro bono nihil mali accidere potest: omnia adversa exercitationes putat: virtus sine adversario languescit.

A dura na felicidàde dos palacianos pera com o Princepe, quanto os faz mays seguros da privança, tanto menos sofredores da injuria.

Aulicorum animos longa apud Principem felicitas quantum securos gratia, tantum intolerantes injuriæ facit.

A pojança & poder no passo he de pouca dura.

Felit tas vel potentia in aula rarò consenescit.

A multidàm dos sequazes concorre aos poderosos, como a lago que esgotam, e perturbam.

Affectantium turba ad potentes concurrit, sicut ad lacum solet, quem exhauriunt & turbant.

A natureza facilmente torna ao seu estado, se a prosperidàde que a fazia inchar, desincha.

Natura facile redit ad statum, staturamque suam, si quæ illam inflabat, prosperitas detumescat.

O sentimento da adversidàde a quem foy muyto feliz, he durissimo.

Adversarum rerum sensus felicissimo cuique acerrimus est.

Com a prosperidàde cresce muyto a ouzadia.

Felicitate gliscit temeritas.

Os que com prosperidàde sam valìdos dos Princepes, devem com igual certeza esperar o fim da valia, e o da vida.

Qui gratia apud Principes valent, tam certò expectare debent finem gratiæ, quam vitæ.

O prospero estàdo de huma republica, com nenhuma cousa mays se perde, que com a frequente mudança das leys.

Prosper alicuius reipublicæ status nulla alia magis re labefactatur, quam crebra legum mutatione.

He cousa muyto difficultòsa permanecer em lugar escorregadio, quando muytos empuxam.

Difficile admodum est in lubrico diu stare, quando plures impellunt.

Mays facil he prever, doque evitar os males que a cada hum estam por vir.

Quæ mala unumquemque manent, præsentire quàm vitare facilius est.

As desgraças nam andam sòs.

Solitaria non incedunt infortunia.

A fortuna sò em sua variedàde constante muytas vezes costuma zombar, rindose ao principio pera aquelles, dos quays no cabo se fica rindo.

Fortuna constans in sola varietate, sæpe solet ludere; initio arridens illis, quos ad finem deridet.

Na republica ha nobres por geraçàm, nobres por cargos, e nobres por letras: àos nobres por geraçàm fez Deos, aos nobres por cargos fizeram os homens, aos nobres por letras fizeram se a si mesmos.

Sunt in republica nobiles nativitate, nobiles dignitatibus, nobiles literis: nativitate nobiles fecit Deus, dignitatibus nobiles fecerunt homines, literis nobiles fecerunt se ipsos.

LOQVELA ET SIlentium.

V B I

DE SECRETO, ET detractione.

Loquela Silentium.

POucas vezes por callar te veràs arrependìdo: muytas por fallar, corrìdo.

Raro te pigebit taciturnitatis: sæpe loquacitatis.

O homem

O homem muy fallador, se for douto, e avisàdo, nam serà por tal julgàdo. Secretum.

Vir loquax, etiam si doctus & disertus sit, nunquam talis reputabitur.

Nem todos no fallar grosseyros costumam ser imprudentes: nem sabios, os eloquentes.

Non omnes impoliti sermonis imprudentes esse solent: nec sapientes, omnes qui polito vigent eloquio.

Em todos parece mal usar de palavras vans, e peyor em barbas cans.

Vanum eloquium omnes dedecet, sed praecipuè seniores.

Nam trates de te fingir: que diante dos prudentes teus segredos sam patentes.

Ne te alium simules: quia tua coram prudentibus secreta patent.

Quem ao juizo nam der lugar de bem perceber, nam pode bem responder.

Qui iudicio percipiendi spatium non concesserit, maturum responsum dare non potest.

Nam falles com ironia a orelhas muy grosseyras, que o tomaràm de veras.

Ironicè ne loquaris crassis auribus: quia seriò excipient.

Cuyda bem quando fallares: que por fallar elegancias, nam as chamem ignorancias.

Diu perpende quæ dicturus es; ne dum putas dictum eleganter: alij vocent dictum ignoranter.

Os defeytos dos Principes nam estam em segredo.

Nulla larva totum Principem tegit: & soles isti cum deficiunt, tunc maximè spectatores habent.

Procùra que sempre tenhas o ouvido transcendente, mas a lingua negligente.

Enitere ut semper velox sis ad audiendum: sed ad loquendum tardus.

Nam cuydes que folgam todos, o que dizes, perceber: como tu de o dizer.

Ne credas oblectari omnes quando te loquentem audiunt, sicut tu quando loqueris.

Se o muy duvidoſo dizes diante dos muy prudentes,
callando dizem que mentes.

Si res valde dubias refers coram prudentibus, ipſi tacendo te arguunt mendacij.

Nam digas a outro mal, de que ſe poſſa ſentir, ſe nam queres mal ouvir.

Ne dicas alteri malum, de quo poſſit capere dolorem, ſi tua mala ab illo nolis audire.

No muyto fallar ha muyto errar: o que mays deves fugir he a multidam: ſe com ella muyto converſares, ſeràs avido por peſſimo.

In multiloquio non deeſt ſtultitia. Cura potiſſimum vitare turbam: argumentum peſſimi turba eſt.

Detractio. Como quer que tu viveres, em quanto a vida te dùre, averà quem de ti murmùre.

Quomodocunque vixeris, quandiu vita ſteterit, detractor aderit.

Se tu dizes mal de outro, e de ti hum detractŏr: qual dos dous he o peyor?

Si tu detrahis alteri, & alter tibi: quis e duobus peior eſt?

Todos os conſelhos, particularmente da guerra, em tanto eſtam ſeguros, em quanto encubertos.

Conſilia omnia, & pracipuè belli, tandiu tuta, quandiu tecta.

Os conſelhos do inimigo mays fechàdos, sò os abre o intereſſe.

Hoſtium conſilia, niſi aurea clave, non reſerantur.

Muyto defendem ſegredo, e trevas: & com eſtas ate os nùs ſam cubertos.

Secretum & caligo valde protegunt: & quidam tenebris etiam nudi teguntur.

A pratica artificioſa e vam move aos ignorantes, e enfàda aos diſcretos.

Loquela concinna & vana movet indoctos, & moleſtat diſertos.

LÆTITIA,

LÆTITIA, TRISTITIA, & timor. 151

V B I

DE VOLVPTATE, DOLORE, & audacia.

SE recebes as triſtezas que te viràm cada dia,nunca teràs alegria. Lætitia.

Omni in perpetuum carebis lætitia, ſi quotidianas mœroris cauſas aucuparis. Triſtitia.

Facil he de aconſelhar aos que vivem ſem prazer: mas difficil de fazer. Timor.

Facile eſt dare conſilium mœrentibus: ſed his difficile non mœrere.

Os males que ſam forçàdos, nam ſe tiram com temores: antes ſe fazem mayores,

Mala neceſſaria timore non minuuntur: imò augentur.

Temer o homem os males que ſe nam podem vitar, he duas vezes penar.

Timere malum ineluctabile, eſt duplicato malo torqueri.

Viver ſempre com temor dos males que eſtam por vir, he ſempre a morte ſentir.

Vivere ſemper timore malorum impendentium eſt perpetuus mortu ſenſus.

A dor grande dura pouco: porque ſe muyto durar, nam dura quem a paſſar. Dolor.

Vehemens dolor parum durat: quia durare cum diuturno nemo poteſt.

A mayor calamidàde da humana naturèza he continua triſtèza. Triſtitia.

Perpetuus mœror ſumma humanæ naturæ calamitas eſt.

Tristitia. A penas ha mal que seja pera nossa naturèza, mays penoso que tristèza.

Vix dabitur malum humanæ naturæ acerbius, quam tristitia.

Animate que procede dùm inverno trabalhoso hum veràm muy deleytoso.

Animos cape: nam a sæva hyeme ver oritur delectabile.

Em os estàdos mayores, e mays crescida riqueza, se acha tambem tristèza.

Mæror in summis honoribus, ac divitiis etiam locum habet.

Nam deves entriste certe do que a teu desejo nam vem: poys nem sempre te convem.

Ne tristeris, cum tuis optatis deest eventus: non enim quidquid desideras, tibi expedit.

Tristezas, calmas e ceas tem as sepultùras cheas.

Mærores, calores, & cœnæ tumulos passim complent.

Audacia. Timor. Ao mays vil e bayxo cresce a ousadia, se entende que o temem.

Vilissimo cuique crescit audacia, si se timeri sentiat.

O temor he a guarda das leys.

Metus est lictor legum.

Ao medroso nem as mays fortes muralhas assegùram.

Timori nulla munimenta sunt satis.

O medo do coraçàm, apparece nos olhos.

Facilè trepidant oculi, non stantibus animis.

Os perigos frequentes lançam fora o medo.

Crebra inter pericula metus periclitandi exuitur.

Algumas vezes he melhor ignorar o perigo, que se nam venceria sabendose.

Iuvit interdum ignorare pericula, quæ non superaret, si quis nosset.

Facilmente caem em poder alheyo os que por medo saem do seu.

Facilè veniunt in potestatem alienam, qui præ timore exière de sua.

Todo o que teme se confessa menor.

Minorem

Minorem se fatetur quisque timet.

Mays deves temer a hum que offendeste, que esperar de muytos, aos quays serviste.

Plus timendum ab vno, quem læseris, quam sperandum a multis, quorum commodo inseruieris.

Ao medroso tudo quanto ve, sam carrancas.

Metu anxiis omnia in portenta vertuntur.

Nenhuma cousa mays se teme, que aquillo que primeyro se começou a temer.

Nihil æquè ex omnibus timetur atquè illud quod primum omnium timeri captum est.

APPENDIX 152

AD ACROAMATA:

V B I

SENTENTIÆ LVSITANÆ exponuntur ludo æquivoco Latinarum dictionum.

D E V S

Deus.

EM vam trabalha o que cultiva a terra, e nam reverencea a Deos.

Frustra laborat qui terram colit, & Deum non colit.

Em vam dispùta sutilmente dè cousas especulativas aquelle, aquem Deos argùe de ciencia inchàda.

Frustra de speculativis subtiliter arguit, quem Deus de scientia inflante arguit.

Olha sempre a Deos presente, pera que no juizo final te aparte dos condenàdos.

Semper Deum præsentem cernas, ut te in extremo judicio à reprobis cernat.

Peraque a obra seja boa, he necessario particìpe do summo bem.

Vt opus sit bonum, opus est ut a summo bono participet.

Ninguem pode appellar do juiza que chamamos supremo.

A judice, quem summum appellamus, nemo appellare potest.

Sabe a nescio quem nam tem sabor d'aquelle sal, que sabe tudo, com o qual verdadeyramente sayba.

Stultum sapit, qui sal non sapit, quod omnia sapit, quo verè sapiat.

Charitas.

Charitas.

Mays illustre he a vniam que nasce da caridade, que a

Vnio. perola, cujo preço nasce da caristia.

Illustrior est vnio quæ nascitur ex charitate, quam vnio, cuius pretium oritur ex caritate.

Como o sequioso lança mam da aza do vaso, assim a caridade da occasiam de bem fazer.

Vt ansam poculi sitiens ita ansam benefaciendi charitas arripit.

A ninguem offendas quando podes: e acharàs a joya da paz.

Neminem offendas, cum possis: & gemmam pacis offendes.

O hospede rico receba o hospede pobre, como a Christo.

Hospes dives hospitem pauperem Christum excipiat.

Mays val dar o dom, que recebelo.

Munus præstare, quam accipere præstat.

Quem a seu proximo provoca com affrontas, anulla a ley da caridade.

Qui proximum opprobriis irritat, legem charitatis irritat.

Assim

Assim como as lanças de arremesso penetram os corpos, assim as dadivas dos Reys penetram os coraçoés.

Vt missilia jaculatorum corpora, ita missilia Regum corda penetrant.

Cumpre perdoar aos adversarios, e riscar a memoria das tavoas de lembrança.

Expedit injuriam condonare adversariis, & eorum memoriam ex adversariis delere.

Nam caya a se por o sol do dia sobre a ira: porque o sol de justiça nam mâte o irado.

Non occidat sol diei super iram: ne sol justitia occidat iratum.

O que esperta a ira saya da memoria; peraque nam corte a amizàdo.

Quod iram excitat, è memoria excidat: ne amicitiam excidat.

Iustitia & iniustitia. 153

Pera acquirir riquezas justamente, todos tem licença. Iustitia. Iojustitia.

Ad facultates justè comparandas, omnibus concessa est facultas.

Colherà espinhas de maldiçám, quem injustamente reprehende os innocentes.

Spinas maledictionu carpet, qui innocuos iniquè carpit.

Se ao Anjo que primeyro caio, tam sevèramente castigou a justica divina, quem nam temerà.

Si Angelum qui primò cecidit, tam severè cecidit justitia divina, quis non timebit.

Iusto he que o legislador castigue ao que por sua culpa nòn advirte na ley.

In eum qui legem sua culpa non animadvertit, aequum est ut legislator animadvertat.

Quem gosta da doçùra da penitencia, faz sacrificio por seus pecàdos.

Qui poenitentia dulcedinem libat, sacrificium pro peccatis libat.

Por pecados cometidos se hà de offerecer sacrificio, pera alcançar perdám.

Pro piaculis commissis piaculum propitiatorium offerendum est.

Em qualquer regiàm do mundo as chagas do Crucificàdo desfazem as redes do demonio.

In quavis plaga mundi, plaga Crucifixi plagas Diaboli dissolvunt.

Como cantarã louvores a Deos, quem pecando faz concerto de amizade com o Inferno?

Quomodo panget laudes Deo, qui peccando pangit fadus cum Erebo?

Quem nam faz caso do mal da culpa, he justo que pague a divida da pena.

Qui nihili pendit malum culpa, aquum est ut pendat debitum pœna.

Como o caldo dà gosto ao paladar, assim o direyto agràda ao justo.

Sicut jus palato, sic jus justo arridet.

Quem tras o final da celestial milicia, abstenhase do jogo dos soldados.

Qui calestis militia tesseram gerit a ludo tesserarum sese cohibeat.

Doudice he ter hum mays cuydàdo de alugar as casas a outros, que da sepultùra emque ha de ser enterràdo.

Insania est magis curare domos locandas aliis, quàm sepulchrum, in quo locandus est ipse.

Pouco emporta ser conduzido à vinha com os primeyros, e ào fim ser despedido com os derradeyros

Parùm conducit inter primos ad vineam conduci, & cum novissimis in fine excludi.

CONSTANTIA ET inconstantia.

153 ## V B I
DE MISERIA, MORBO, & morte.

NAm ames as cousas momentaneas: porque nam pereças pera sempre.

Momentanea

Momentanea ne depereas, ne in aeternum depereas.

Oinficionàdo com a peste da enveja, deyxa toda a obra de caridàde nam acabàda. Constantia.

Invidia tabe infectus omne opus charitatis infectum relinquit. Inconstantia.

Pouco val estar valente, e ignorar a morte que està chegàda.

Parum valet benè valere, & mortē instantem ignorare.

Pera que morras bem, he necessario cumprir com as obrigaçoes da vida.

Vt benè obeas, munus vitæ benè obire necesse est.

Que aproveyta a bolsa ao avarento estando deytàdo no leyto?

Quid prodest loculus avaro in loculo jacenti?

Como a pedrinha do caminho lastìma o pè, assim o escrupulo da consciencia o animo.

Vt scrupulus viæ pedem, sic scrupulus conscientiæ animum vexat.

Como a cal do alvaner debayxo do pè, assim a gloria do mundo com o pezo da humildàde se abayxa.

Vt calx cæmentarij sub calce pedis, sic gloria mundi pondere humilitatis deprimitur.

O constante sabio nam estima mays a galheta de ouro, que a ampolla de agua.

Verus & constans sapiens non pluris facit bullam auri, quam bullam aquæ.

Nam querer fazer bem, e dilatàlo, pouco differem.

Benefacere nolle, & differre, parum differunt.

Do homem de bem importa pouco o que falla o povo.

De viro probo parum refert quod vulgus refert.

Como as folhas do alemo com qualquer vento se movem, assim as linguas do povo com qualquer rumòr.

Vt populi folia omni vento, sic populi linguæ quovis rumore moventur.

Alista os que te favorecem nas adversidàdes, peraque te nam julgues por desemparàdo.

In adversis auxiliantes censeas, ne te derelictum censeas

Diligentia

135 *Diligentia & otium.*

Deſeja trabalhar: porque vem a noyte quando nin-
Diligentia. Otium. guem pode trabalhar.

Appete operari: appetit enim nox, quando nemo operari poteſt.

Como o froxo zangam com o enxame das abelhas, aſſim o engàno do pecàdo com o exame da conſciencia ſe conhece.

Vt fucus ignavus in examine apum, ſic fucus peccati examine conſcientiæ dignoſcitur.

Que aproveyta ler livros a àquelles que nunca tiram fruyto delles?

Quid prodeſt libros legere illis, qui nunquam ex illis fructum legunt?

Quando cortas o ràmo inutil da arvore, nam cuydes que es differente.

Dum ramum infructuoſum ab arbore putas, ne te diſſimilem eſſe putes.

Como as vigas ſe fendem com cunhas de madeyra aſſim as legioẽs de demonios com eſquadroẽs de Anjos ſe desbaràtam.

Vt cuneis ligneis trabes finduntur, ſic cuneis Angelorum legiones dæmonum diſſipantur.

Como os coelhos pera ſua defenſa, aſſim os ſoldàdos pera deſtruir ſeus inimigos, fazem minas.

Vt cuniculi ad ſuam tutelam, ſic milites pro evertendis hoſtibus, cuniculos agunt.

Mala vitioſa & nociva.

O Princepe que vive ſem regra; he baſiliſco que
Vitioſa. eſpalha veneno.

Regulus ſine regula regnans eſt regulus venena diffundens.

Em quanto comes a macaã junto ao maſto da nao, cuyda em o mal cometido debayxo da maceyra vedàda.

Dum malum comedis juxta malum navis, de malo commiſſo ſub malo vetito cogita.

Muyto

Muyto convem ao bem do povo o governador amigo do bem comum.

Oppidò conducit omni oppido gubernator boni communis amans.

O que se compàra com os melhores, acquire pera si infamia.

Qui se melioribus comparat, sibi infamiam comparat.

Menor afronta he carecer de netos, que velos estragàdos com destemperança.

Minus est dedecus nepotibus carere, quam eosdem intemperantes nepotes videre.

Menor pena he estar em jejum, que comer sẽ medida.

Minor est pœna jejunum esse, quàm supra modum cibum esse.

O'que sae a luz com livro pernicioso, aparelha pera si comida que ha de comer no Inferno.

Qui librum perniciosum edendum promovet sibi cibum in Inferno edendum præparat.

He de nescio gastar o thesouro antes que considère o ganho.

Imprudentis est thesaurum expendere, antequam lucrum expendat.

A prospera fortuna do soberbo nam basta o segundo lugar.

Secundæ superbi for'unæ secundus locus non sufficit.

Virà, passandose os quinquenios, o castigo ao malvàdo, que folga de andar em mancebias.

Veniet, lustris labentibus, pœna scelerato, qui lustris gaudet. Consolatoria.

Consolatoria.

O alaùde soando na abobada da igreja, moue a alegria ate às tartarugas.

Testùdo resonans in testudine templi, vel ipsas testudines ad alacritatem excitat.

Todos os pays desejam que seus filhos sejam livres de cativeyro.

Omnis pater suos liberos a servitute liberos esse cupit.

Como as cordas da viòla recream o animo, assim a fè consòla ao justo.

Vt fides lyræ animum recreant, sic fides justi illum consolatur.

ORTHO

157 # ORTHOGRAPHIA LVSITANA LATINE

breviter expoſita tracta-tu duplici.

TRACTATVS PRIOR

DE REGVLIS QVÆ ſunt communes Linguæ Luſitanæ, Latinæ & aliis.

REGVLA I.

Pro ſcribendo charactere magno.

Orthographia regulæ.

SCRIBITVR charactere magno initio omne nomen proprium, & omne cognomen viri & mulieris. v. g. *Lourenço, Lobo, Maria da Sylva,* quamvis hujuſmodi cognomina deſumantur ex nominibus appellativis, qualia ſunt *lupus, & ſylva.*

Eadem ratione characterem magnum initio habet omne nomem proprium, ſive ſit regni & provinciæ, ut *Portugal, Andaluzia*, ſive ſit civitatis & oppidi, ut *Liſboa, Madrid:* ſive montis, vt *Olympo*, ſive fluminis, ut *Tejo*, ſive fontis ut *Arethuſa*, ſive menſis ut *Ianeyro*, ſive Dei & Deæ gentilitatis, ut *Iupiter*, *Venus*, &c. & generaliter, ut charactere magno ſcribatur, vocatur nomen proprium omne illud quod uni tantum perſonæ, aut rei competere poteſt.

Notetur regulam procedere non ſolum de nominibus propriis ſubſtantivis, ſed etiam adjectivis, & quibuſcunque

buscunque ab illis derivatis, & originem trahentibus qualia sunt v. g. *Romanus* à Roma, *Lusitanus* à Lusitania, *Olympicus* ab Olympo.

Solet etiam rectè charectere magno scribi nomen appellativum alicuius magnæ dignitatis, v. g. *Pontificis, Regis*, & nomina scientiarum, vel artium, ut *Theologia*, *Filosofia*, *Rhetorica*.

Præterea capitali litera scribendum est initium cujuscunque scripturæ, imò cujuslibet periodi, vel clausulæ, quæ sequatur, postquam alia clausula, vel periodus antecedens claudatur puncto finali, vel interrogativo quod sic scribitur? vel admirativo, sic!

Item scribitur capitali litera quod ponitur post figuram quæ appellatur *Coma*, quando nempe transitur ab una sententia ad aliam, v. g. Iob. 10. *Dicam Deo: Noli me condemnare.* Vel quando transitur ab una persona ad aliam, ut in Euangel., *Dixit autem quidam: Ecce mater tua*.

Quod magis patebit ex *reg.* 9. & 10.

REGVLA II.

Ne duplicetur litera initio, aut fine dictionis.

NEc in lingua Latina, nec in Lusitana possumus duplicare literam consonantem sive initio, sive fine vocabuli. Petitur ratio ex eo quod omnis consonans ferire debet aliquam vocalem, vel saltem ad illam modo aliquo pertinere: quando autem duæ consonantes sunt ejusdem rationis, v. g. *LL*. SS. RR. ponantur in principio dictionis in his *LLamentatio, SSalus, RRex* prima nec habet literam vocalem quam feriat, nec ad quam immediate pertineat; si autem ponantur in fine dictionis, v. g. *quall* jam ultima consonans nec habet vocalem quam feriat, nec ad quam spectet, vel jungatur. Duplictio literarum.

Si loquamur de inceptione & definitione dictionis in vocalem duplicem, dico non habere locum in lingua Lusitana juxta regulam 6. quam assignabimus tra-

ctatu

ctatu posteriori. Ex qua regula facile intelligitur quid de Latina lingua dicendum est.

158
REGULA III.

Quando scribenda sit litera m, *vel* n.

GEneralis lex quæ complectitur Latinum, & Lusitanum sermonem est ante *b*, *p*, *m*, semper scribendum esse *m*: & ante reliquas literas semper scribendum *n*, pro intelligenda priori parte regulæ exempla Latina esse possunt *Ambulare*, *importunus*, *immitis*. Exempla Lusitana sint *Embravecer*, *immoval*, *impàr*.

Pro intelligenda posteriori parte regulæ, quod attinet ad scriptionem literæ *n*, exempla partim Latina, partim Lusitana sint *tronco*, *pondo*, *confio*, *angustia*, *enleado*, *anno*, *enregelado*, *insinuado*, *entesado*: in quibus cernimus *n*, scriptum ante *c*, *d*, *f*, *g*, *l*, *n*, *r*, *s*, *t*,

Excipiuntur ab hac regula composita hujus adverbij *Bem*, & hujus præpositionis *circum*, qualia sunt *Bemestreado*, *benquisto*, *circumferentia*, *circumflexo*. Præter quæ excipiuntur etiam *comigo*, *comtigo*, *comsigo*.

REGULA IV.

Pro compositione dictionum.

Compositio dictionum.

CVm Latina & Lusitana lingua ita cohæreant, ut quandoque in idem recidere potiùs quàm assimilari videantur cum dictionibus Latinis & Lusitanis veniunt in compositionem præpositiones & particulæ sequentes: *A*, *ab*, *abs*, *ad*, *an*, *con*, *de*, *des*, *dis*, *en*, *ex*, *in*, *inter*, *ob*, *per*, *pro*, *pos*, *re*, *se*, *sub*, *trans*, *sobre*.

Exempla Latinarum sint, *Amovere*, *abominari*, *abstinere*, *advertere*, *annullare*, *concipere*, *delere*, *destruere*, *displodere*, *enchiridion*, *expugnare*, *invidere*, *interpellare*,

pellare, obsidere, perrumpere, procurare, postponere, repugnare, separare, subire, transferre.

Exempla Lusitanarum sint *Arometer, absolver, abster, admirar, annullar, condescender, declinar, desfazer, dispor, enlaçar, exaggerar, intentar, interromper; obstar, perseguir, proceder, pospor, reprovar, separar, sostabelecer, transportar, sobrestar.*

R E G V L A V. 152

Pro analogia, & ethymologia, vel origine dictionum.

HÆc regula duas habet partes, alteram de analogia; quæ est convenientia & proportio dictionum: alteram de ethymologia, sive origine earundem dictionum: & pars utraque locum habet in utraque lingua Latina & Lusitana. Analogia, Ethymologia.

Quod attinet ad primam, sicut Latini dicunt *Vestimentum, vestire, vestitus.* Dicunt *Vendere venditus, venditio.* Dicunt *Gemere, gemitus* observantes semper proportionem derivatorum: sic etiam Lusitani debemus dicere, *Vestidura, vestir, vestido,* & non sicut aliqui *vistidura, vistir, vistido.* Debemus dicere *vender, vendido, venda.* Et non sicut aliqui *vinder, vindido.* Debemus dicere *Gemer, gemido:* & non *gimer, gimido;* *terceyro,* & non *tirceyro: thesouro,* & non *tisouro.*

Eadem ratione dicunt Latini *Pomarium,* debemus dicere *Pomar,* & non *Pumar,* Dicunt illi *petere, petitio, petens:* nos debemus dicere *Pedir, petiçam, pedinte;* & non sicut aliqui *Pidir, pitiçam, pidinte.*

Quod attinet ad secundam partem de ethymologia, sive origine, semper debemus eniti pro illa investiganda & assequenda: siquidem ex vocabulorum fonte, seu radice bene exploratis pendet recta locutio, & scriptio.

In Latinis perspicuè cernitur à verbo *legere* derivari *lectum, lectionem:* a verbo *audire* derivari *auditum, auditionem;*

tionem : à vocibus *manus & missio* habere originem & compositionem hoc nomen *manumissio*.

Lusitani etiam debemus loqui & scribere juxta originem & compositionem nostrarum dictionum.

Quare non debemus scribere *memposteyro*, sed *mampostеyro* : quia hæc dictio significat virum positum de manu alterius pro aliquo negotio : & hac ratione dicimus *manteudo* illum qui alterius manu, seu potestate fultus, & sustentatus est.

Eadem ratione non debemus dicere *farropea*, sed *ferropea* quia componitur ex *ferro*, & *pea*. Non debemus dicere *manto bernio*, sed *manto hybernio*, quæ vox significat pallium Hyberniæ insulæ. Quia nos non vocamus *Hybernos* Bernios : sicut nec *Italianos*, Talianos.

Nec mihi objiciatur hoc fieri ex corruptione vocabulorum prout nostræ linguæ aptantur. Quia aliud est corrumpere vocabulum, illud aptando modo & proprietati linguæ, sicut ex hac voce *defensio* quæ nomen Latinum est, facimus *defensàm* : & hæc corruptio bona & necessaria est : aliud corrumpere ex ignorantia originem vocabulorum : hæc enim corruptio multum aures peritorum, ac politorum offendit, v. g. quando imperiti dicunt *enxucassam* pro *execuçam*, *socresto* pro *sequestro*, *rendicam* pro *redempçam*, *alicornio* pro *unicornio*, *forodio*, pro *serodio*, *atambor*, pro *tambor*.

Huic malo peritiores debent occurrere intercipientes hujusmodi pravam corruptionem ne serpat : dictiones verò redeant ad suam primævam originem.

REGULA VI.

Vt apte dividantur dictiones & syllabæ in fine lineæ, quando hæc capere nequit integras.

Divisio syllabarũ. QVando duæ consonantes sunt inter duas vocales, & dividendum est vocabulum, quia linea illud capere nequit, vna ex dictis consonantibus manebit cum

cum vocali antecedente, & altera cum vocali sequente transibit, v. g. apud Latinos *il-laqueare*, apud Lusitanos *af-feyçoar*.

Ab hac generali regula excipiuntur vocabula quæ post literam *s*, habent *c, m, p, q, t*, qui characteres sibi pungunt *s*, v. g. apud Latinos *Na ſcor*, *Co-ſmus*, *horre-ſco*, *Cri-ſpus*, *ulci ſcor*, *pa-ſtor*, *ca ſtus*. Apud Lusitanos *Na-ſcer, Co-ſme, Ca-ſto, e-ſquadram, pa-ſtor*.

Eadem ratione quæ ante *m, n*, habent *g*, hæc enim litera fertur ab aliqua ex illis duabus, v. g. *Au-gmento, di gno, ma-gno*.

Omnis litera muta, quæ ponitur ante liquidam, eamque restringit sibi, pertinet cum illa ad vocalem sequentem, quam ferit, v. g. apud Latinos *tene-bræ*, *sa-lu-bris*. Apud Lusitanos *A-brir, af- fligir*.

Si vnica consonans inter duas vocales detur, semper transibit cum syllaba sequenti, etiam si talis consonans adspirata sit, v. g. apud Latinos *A-mor A thenæ*; apud Lusitanos *ba-nho*, *ba-talha*.

In medio vocabuli debet syllaba terminari in *b, c, d, f, g, p, s, t*, quando quælibet ex his literis duplicetur, v. g. *Ab-bade*, *ac-celerar*, *ad diçam*, *af-feyçoar*, *ag-gravar*, *op posiçam*, *paſ-ſo*, *got ta*. Item in *L. M. R.* sequuta qualibet consonante, v. g. *Al-ma, pom-ba, ar-te, fal-ſo, cam-po, par-te*.

Quando dictio fuerit composita ex præpositionibus, vel particulis compositivis, quæ fere monosyllabæ sunt, semper in divisione egredientur cum iisdem literis, quibus compositionem ingressæ fuerunt, v. g. apud Latinos *Con-ſtituere, re-ſtituere, præſcribere de-ſcendere*, *ap-pellare*. apud Lusitanos *Con-ſtituir*, *re-ſtituir*, *pre-ſcrever*, *de-ſcender*, *ap-pellar*. Quod fiet, quamvis ultima litera præpositionis vel particulæ compositivæ versa iam sit in alteram literam; causa compositionis v. g. Latinè *ap-parere*, *an-notare*. Lusitanâ *ap pa-relhar*, *an-notar*.

160

REGVLA VII.

Pro abbreviatura dictio um.

Abbreviaturæ dictionum.

SVnt frequenti in uſu, & pro velocitate ſcribendi fere neceſſariæ abbreviaturæ: nam per illas papyro ac tempori parcitur.

Apud Latinos fuere in uſu: illi enim ne ſcriberent ad extenſum *Senatus, populuſque Romanus* ponebant S.P.Q.R. pro *Caius Iulius Cæſar* ponebant *C.Iul.Cæſ.* Pro *Quintus Fabius Maximus* ponebant *Q. Fab. Max.* pro *Marcus Tullius Cicero*, *M. Tul. Cic.* pro verbi gratia, v.g.

Eadem ratione pro vitanda prolixitate ſcripturæ ſolebant ſcribere ſuos numeros per notas, forma ſequenti.

Vnidade. I. I I. I I I. I V. V. V I. V I I.V I I I. I X.
Dezena. X. X X. X X X. X L. L. L X. L X X. L X X X. X C.
Centena. C. C C. C C C. C C C C. D. D C. D C C. D C C C. C D.
Milhar. M. I I M. I I I M. I V M. V M. V I M. V I I M. V I I I M. I X M.
Dezena de M. X M. X X M. X X X M. X L M. L M. L X M. L X X M. L X X X M. X C M.
Centena de M. C. C C. C C C. C C C C. D. D C. D C C. D C C C. D C C C C.
Conto. M. I I M. I I I M. I V M. V M. V I M. V I I M. V I I I M. I X M.

Apud Luſitanos ſunt etiam abreviaturæ in ſcribendo. Eſt imprimis frequens uſus apicis, quem vocant *til* in quibuſdam dictionibus, v. g. quando volunt dicere *Sentença*, *Gonçalvez*, *Fernandez*, *Martins*, *Rodriguez*, ſcribunt Sñça, Glz, Frz, Mĩz, Roĩz ponendo apicem, vulgo *til*.

Vtuntur etiam abbreviaturis ſine apice, & frequentiores ſunt, Voſſa Mageſtade, *V. Mag.* Voſſa Alteza, *V. A.* Voſſa Excellencia V. E. Voſſa ſenhoria *V. S.*

Voſſa

Voſſa merce. V.m. ELRey noſſo ſenhor. ELR. N. S. Author. A. reo. R. ſemper grandibus characteribus.

Eadem ratione vt Luſitanæ linguæ numeros in pauca conferamus, eos ſcribemus ſequenti forma.

Vnidade. 1.2.3.4 5.6.7.8.9.

Dezena, 10.20.30.40.50.60.70.80.90.

Centena, 100.200.300.400 500.600.700.800.900.

Milhar, 1000. 2000. 3000. 4000. 5000. 6000. 7000. 8000. 9000.

Dezena de M. 10000.20000.30000.40000.50000.60000. 70000. 80000. 90000.

Centena de M. 100000.200000.300000.400000.500000. 600000. 700000. 800000. 900000.

Conto, 1000000.2000000.3000000. 4000000. 5000000. 6000000. 7000000. 8000000. 9000000.

REGVLA VIII. 161

Pro uſu ſcribendi virgulam, punctum & virgulam, & duo puncta.

HAc figura, quam appellamus virgulam, alio nomine *Inciſionem*, & *medium punctum*, utimur tum ad diſtinguendum ſcripta, tum ad reſpirandum: quia in illa quieſcimus, ut ſtatim progrediamur. *Virgula & punctum.*

Vſus frequentior virgulæ eſt poſt verbum cum ſuis caſibus, ſcilicet ad finem cuiuſcunque orationis: v. g. *quem ama a Deos, ama o proximo.* Qui amat Deum, amat proximum.

Ponitur poſt conjunctionem ante relativum, v. g. *Aquelle he verdadeyramente prudente, e ſabio, que de todo ſeu coraçam honra a Deos.* Ille verè eſt prudens & ſapiens, qui ex toto corde Deum colit.

Ponitur etiam poſt nomina adjectiva, quando multa in eodem caſu concurrunt, v. g. *Quem quizer ſer verdadeyramente nobre: deve ſer bom, prudente, conſtante, liberal.* Qui voluerit eſſe verè nobilis, eſſe debet probus, prudens, conſtans, liberalis.

ralis. Eundem locum habet in variis ſubſtantivis. v. g. *As virtudes morays ſam quatro , prudencia , Iuſtiça, temperança , fortaleza.* Virtutes morales ſunt quatuor, prudentia , Iuſtitia , Temperantia , Fortitudo. Etiam poſt verba ſimplicia abſque caſu v. g. *pequey cuydando, fallando , obrando* Peccavi cogitando , loquendo , operando.

Maior eſt difficultas in exponenda altera parte regulæ, ſcilicet apponendo differentiam uſus inter punctum & virgulam , & duo puncta.

Quod attinet ad uſum puncti & virgulæ , quem vocamus *colon imperfectum* , id eſt membrum imperfectum , tunc dabitur , quando nec ſufficit virgula , nec expedit affigi duo puncta : quod evenit , quando clauditur ſententia imperfecta,v.g.in hoc exemplo : *Antigamente igdoney ; mas agora conheço :* Ignoravi olim; ſed modo cognoſco. Habet locum inter verba & ſententias contrarias , v. g. *Muyto diſtam carregar ; deſcarregar ; alegrarſe ; antriſtecerſe.* Multum diſtant onerare ; exonerare ; lætari ; triſtari.

Quod attinet ad uſum duorum punctorum , quem vocamus *colon perfectum* , id eſt , membrum perfectum tunc datur , quando ſententia in ſe reddit perfectum ſenſum ; quamvis ſit pars periodi claudentis materiam particularem conſumatam. Ex quo patet diſcrimen inter hoc membrum perfectum , & illud imperfectum, ſcilicet punctum & virgulam , quod relinquit ſenſum ſuſpenſum : cum dictum non ſit quantum ſufficiat, donec adveniat pars ſententiæ,quæ ſequitur.

Vtimur etiam duobus punctis,quando allegamus verba alicuius authoris,v.g. *Dicebat Horatius : Nihil eſt ab omni parte beatum.*Dizia Horacio : Nenhuma couza he de todo perfeyta. Eadem ratione quando pollicemur aliquid dicere : v.g. *Direy ao que me amaldiçoar : Huyva como lobo ; mas nam me mordas como cam.* Dicam maledicenti mihi : Vlula ut lupus ; ſed non me mordeas ut canis.

REGVLA IX.

Vt rectè utamur puncto finali, signo interrogativo, & admirativo, ac parenthesi.

VTimur finali puncto ad finem sententiæ, seu rationis, quando ita perfecta & consummata est, ut nullo modo suspensam mentem relinquat. Ideoque semper figendum est, quando clauditur illa sententia, quam vocamus periodum, circulum, clausulam, qua exacta semper character magnus scribendus èst, ut diximus reg. I. **Punctum finale.**

Signum interrogativum est quoddam sigma versum, cui in parte inferiori punctum subèst hac forma ? Vtimur hoc signo quando aliquid interrogamus, v.g. *se conhece, a tantos, porque ati mesmo nam sabes ? Se desejas o alheyo, porque nam conservas o teu ?* Si tot alios cognoscis, cur te ipsum ignoras ? Si aliena appetis, cur tua non conservas ? Adde semper post interrogationem scribendum esse characterem magnum : ut patet in exemplis.

Signum admirativum est radiolus directus, cui suffigitur punctum hac forma ! Hoc signo utimur ad indicandam admirationem v. g. quando alloquentes Deum dicimus: *Quàm admirabile est nomen tuum in universa terra !* Et quando loquimur cum Iudæis dicimus: *O stulti, & tardi corde ad credendum !* Semper post admirativum signum scribitur character magnus.

Signum indicativum parenthesis, est duplex semicirculus hac forma ( ) inter quos includimus nonnulla verba, quibus demptis ab oratione, quam scribimus, adhuc manet ratio perfecta. Nam idem significat parenthesis, atque interpositionem verborum alienorum ab illa clausula, in qua interponuntur : v. g. quando dicimus, *O peccador (se se nam emendar) sem duvida serà condenado* peccator (si non corrigatur) procul dubio damnabitur. Item quando citatur aliquis author : v. g.

Bemaventurada será a republica (dizia Platam) na qual ou os Reys filosofem , ou os Filosofos reynem. Beata erit respublica (ut dicebat plato) in qua vel Reges philosophentur , uel philosophi regnent.

Ponamus aliud exemplum pro usu parenthesis : *os livros (dizia platam lib. 5. Epist.) emporta sejam tanto mays amados , que os filhos , quanto os filhos do entendimento levam ventagem aos filhos do corpo.* Libri liberis (dicebat plato lib. 7. Epist.) chariores tanto esse oportet, quanto filij mentis præstant filiis corporis.

162

REGVLA X.

Pro aliis signis valde conducentibus ad rectam scriptionem.

Signa in scriptione. PRæter supra dicta sunt alia signa, quæ appellantur *Divisio*, *Angulus*, *Paragraphus*, *Apices*, *Hyphen*, *Semicirculus*, *Asteriscus*, *Obeliscus*, & *Branchia*, quorum omnium expositionem accipe.

Divisio est in usu quando fit hujusmodi signum-, nempe in fine lineæ, quando occurrit aliquod vocabulum, quod integrum linea capere nequit, proindeque pars talis vocabuli ad sequentem lineam necessariò transferenda est.

Angulus est quoddam signum habens hanc figuram *Λ* per quod denotatur oblivio verborum, v. g. si dicamus Rex Dom. filius Regis D. Ioannis I V. Alphonsus V I. *Λ*. est in comparandis victoriis Regum omnium felicissimus.

Paragraphus alio nomine *Articulus*, vel *Aphorismus* est signum hujus figuræ §. quod ponitur non inter unam clausulam & aliam, sed inter unum & alium tractatum, quando scilicet materiæ sunt diversæ, & semper ponitur in principio rei divisæ.

Apices alio nomine *Dieresis*, vel *Cimalha* sunt duo puncta, quæ figimus supra vocalem, quam volumus dividere

dividere ab alia vocali immediata,& pronunciare divisam, v.g. in his vocibus *Saüde Alaüde*, *Poëta*. In lingua Latina *Aër*, *Israël*: Est huiusmodi usus præcipuus in nominibus, quæ æquivocantur cum diphthongis, ut nempe ab his distingui intelligantur. & pateat unamquamque ex illis duabus vocalibus perfectam syllabam constituere.

Hyphen significat conjunctionem, & sortitur hanc figuram-V-qua utimur in duplici casu. 1. Quando in unum idemque corpus punguntur duæ dictiones, ita ut maneat una tantum, v.g. *passa-V-tempo*: *guarda-V porta*. 2. Quando per errorem scribimus unam dictionem syllabis separatis, & volumus errorem corrigere, significantes esse unam tantum, v. g. *consi V. do*.

Ex opposito datur alia figura quæ appellatur *disjunctio*, Lusitanè *desuniam*, in hanc formam *A* inservit ad corrigendos errores dividendo literas uel dictiones, quæ debebant scribi separatæ. Eandem vim *Hyphen* habet hoc signum, ut cernitur hoc nomine*menor-idade*.

Semicirculus, Lusitanè *Meyo circulo* habet hanc figuram) & inservit, quando interpretamur aliquem authorem, ut dividamus verba, quibus illum exponimus,illum figurando hac forma] & post illum semper character magnus scribendus est.

Asteriscus est quædam stellula hac figura * quæ inservit ad notandum defectum verborum in aliquo authore,vel denotat aliqua, quæ indigent ponderatione.

Obeliscus significat parvam cuspidem veru, aut sagittæ, & ponitur hac figura I> ut significet verba, aut versus adulterinos alicujus authoris. Est signum longè diversum ab *Asterisco*: quia hic designat bona, *Obeliscus* mala.

Denique *Branchia* vocant Græci, & nos vocamus syllabam brevem signum figuratum sic V. quo denotamus esse brevem illam vocalem supra quam ponitur: nam si fuerit longa signari debet figura accentus circumflexi ∧. uel acuti,v.g. apud Latinos *Occido* penultima breui significat cadere; *Occido* penultima longa, occidere. Apud Lusitanos hæc vox *levado* id est, fermentatus& hæc *levado* pen.lon.id est latus.

Ex quibus ſatis innoteſcit quanti ſit momenti & emolumenti uſus prædictorum ſignorum.

TRACTATUS POSTERIOR.

DE REGULIS QUÆ SUNT peculiares Luſitanæ Linguæ.

163 REGULA I.

Fundamentalis, ſeu jaciens fundamentum reliquis.

VT habeamus certitudinem, & obſervemus veritatem in noſtra ſcriptura, ſic debemus ſcribere, ut pronunciamus, & ſic pronunciare, vt ſcribimus. Aliter noſtra ſcriptura mendax erit. Nam ſi mentitur loquendo quiſquis contra mentem loquitur, ſic mentitur pronunciando quiſquis contra ſcripturam pronunciat: ſicut enim locutio menti ſic ſcripturæ pronunciatio conformari debet. Igitur legitimus Luſitanus ne à tam præclara natione degeneret, ut omninò habeatur verax, eandem quam loquendo, ſervet ſcribendo veritatem.

Satis erit pro expoſitione huius fundamentalis regulæ apponere exemplum in ipſomet verbo *eſcrevo* quod, cum apud Latinos *ſcribo*, Luſitani illi addimus literam, *e*, & mutamus *b*, in *v*, quia pronunciamus eaſdem literas in verbo *eſcrevo*.

Quarè nunquam addendæ ſunt literæ, quæ non pronun

pronuncientur, sicut aliqui addunt malè literam *e*, in nomine *Fee*, cum debeant scribere unico *e*, cum accentu *Fè*, & o in nomine *Poo*, cum debeant scribere unico *o*, cum accentu *Pò*.

REGULA II.

Pro distinctione in scribendo.

Distinctio in scribendo.

Necessariò servari debet aliqua diversitas in scribendo vocabula, quæ cum retineant easdemmet literas, habent diversam significationem, & quandoque diversum sonum pronunciationis. Quia aliter defficiente distinctione, dabitur confusio: v. g. ut distinguamus nomen *renuncia* à verbo in tertia persona præsentis indicativi *renuncia* debemus in penultima figere accentum acutum vel circunflexum: & sic scribemus: *Boa he a renuncia que faz Pedro, e qual renuncia a sua conezia em Paulo.*

Eadem ratione distinguemus nomen *esta* à verbo *està* si dixerimus, *Esta mulher està clauda.* Similiter probè distinguemus nomen *nô* à præpositione *no*, quando dixerimus, *Day hum nô no cordel.* Distinctionem eandem adhibebimus verbo præsentis indicativi in tertia personæ pluralis *tostam* Latinè torrent, & nomini tostâm cum accentu, quod significat monetam quinque triobolorum.

Item in multis verbis optimè distinguemus præterita à futuris in tertiis personis pluralis, v. g. *partiram* de præterito à *partirâm* de futuro, & tolletur æquivocatio in Epistolis, quæ ex confusione quandoque detrimentum pariunt. v. g. in hac oratione *partiram as naos Sabbado*, vel *Partirâm as naos Sabbado.* Quia in priori oratione est verbum in præterito, in posteriori est in futuro.

Hoc nomen *divida* penultima brevi ut distinguatur à verbo *duvidar* in tertia persona præsentis indicativi *duvida* notari debet accentu posito in verbo, ut quando

do ſcripſerimus : *Nam tem duvida aquillo em que pedro duvida.*

Manet igitur perſpicuum ſervata diſtinctione accentuum in illas voces, quæ diverſæ naturæ ſunt, manere diſtinctas : non ſervata, confuſas.

---

164 REGVLA III.

Pro ſcribendis vocibus, quæ ſimul Latinæ & Luſitanæ ſunt: illis etiam quæ a Latinis acceptæ Luſitano idiomati conformantur, vulgo dicimus aportuguezadas.

Dictiones quæ ſunt omninò Latinæ debent ſcribi iiſdem omninò characteribus, quibus integræ ad nos tranſierunt, quales ſunt, v.g. *terra*, *maſſa*, *ſyllaba.* Æquum enim eſt, ut ſicut eas in totum accepimus, ita conſervemus cum omnibus quæ attulerunt.

Excipitur, ſi ſcribantur literis, quæ apud Luſitanos in pronunciatione mutant ſonum : v. g. *chorus* vox Latina, quando fit Luſitana ; non debet ſcribi cum *h*: *choro*, quia tunc ſignificat luctum, & derivatur à verbo *chorar* : item non debet ſcribi parocho, ſed *Paroco* : nec *charidade*, ſed caridade : ſicut nec *Cherubim*, ſed *querubim*. Eadem ratione nec *Monarcha*, vel *Monarchia* ſed *Monarca*, *Monarquia*. Quia *cha*, *cho*, *che*, *chi* apud Luſitanos reddunt diverſum ſonum atque hæ ſyllabæ *ca*, *co*, *que*, *qui*.

Iuxta generalem regulam ſequemur duplicationem literarum, quando Latini duplicaverint, v.g. ponemus *Aggravar*, *aggravo*, *exaggerar*, *exaggeraçã*: quia Latini ſcribunt *Aggravare*, *aggravatio*, *exaggerare*, *exaggeratio*.

Intelligitur regula, quando voces ſunt Latinæ & veniunt ad nos abſque ulla mutatione : quia ſi aliquam mutaverimus ſyllabam, vel characterem, eadem mutatione debemus ſcribere, v.g. habent Latini *ſcribo*, *ſtella*, *mulier*, nos quia habemus *eſcrevo*, *eſtrella*; *mulher*, addimus, & mutamus literas quæ in illis cernuntur

nuntur additæ, & mutatæ.

Similiter in vocibus iis, quæ à Latinis accipimus, & nostræ linguæ aptamus, Lusitanismo donantes, quoad fieri possit, debemus conseruare easdem literas quas attulerunt, v. g. dicunt Latini *defensio*, nos dicemus *defensa*, uel *defensam* cum S. quamvis in aliis ponere solemus *ç*, v.g. *corsença averça*. In similibus, quas accepimus, & Latini ponunt *t*, scribimus nos *ç*, v.g. scribunt Latini *gratia*, *præsentia*, *dolentia* scribimus nos *graça*, *presença*, *doença*, Voces alias finiunt Latini in *tia*, v.g. *Patientia*, *clementia*, *violentia*, nos finimus in *cia*, v.g. paciencia, clemencia, violencia.

Quæ trahunt originem à Latinitate, & jam induerunt Lusitanismum, sono ac pronunciatione diversis, juxta huiusmodi diversitatem scribi, ac pronunciari debent, v.g. habet Latinitas *Doctor, doctus, rector*, *collector*, *præfectus*, *affectus*, nos dicimus *Doutor*, *Douto*, *Reytor*, *colleytor*, *perfeyto*, *effeyto*, *affeyto*.

Voces illæ, in quibus dubitari potest, scribendæ ne sint cum *s*, an cum *z*, ex eo quòd hujusmodi literæ reddant eundem sonum, sequemur Latinos. Vnde scribemus *uso*? & non *uzo*: quia scribunt *usus*. Scribemus *applauso*. & non *applauzo*: *causa*, & *cauza*, quia Latini scribunt *applausus*, *causa*, &c.

Venit in dubium, scribendum ne sit *Philosophia*, vel *Filosofia*, *Orthographia*, vel *ortografia*? Hæ voces sunt Græcæ, & quia Latini acceperunt à Græcis, scribunt cum *ph*: non aspernabor Lusitanos qui nostro more scribant simpliciter *Filosofia*, *Ortografia*, sicut *Fellippe*, & non Phelippe. Quia jam veniunt e longinquo, & non sunt Latinæ, sed Latinitate donatæ.

Non debemus scribere cum diphthongo voces, quas accepimus à Latinis diphthongo scriptas, quales sunt *edificio*, *estio*, *herdeyro*, *pena*, *feno*, *Ethiopia*, & Latini scribunt *Ædificium*, *æstus*, *hæres*. *pœna*, *fænum*, *Æthiopia*. Quia Lusitani contenti sunt suis diphthongis, & non indigent alienis. Quod erit magis perspicuum ex regula 5. Non damnabo tamen eos qui diphthongo scripserint aliqua nomina propria, sive Græca, sive Latina, quæ non sunt in frequenti usu, ut sic meliùs dignoscantur,

dignoſcantur, qualia *Oedipo*, *Oenone*, *Ælio*.

Mihi non diſplicet quòd accipiamus à Græcis ſuam literam K, verùm ad uſum limitatum, nempe ut ſcribamus duas dictiones, quas à Græcis accepimus, quales ſunt *Kirios*, *Kalendas*.

165

REGVLA IV.

Pro ſcribendis Luſitanis nominibus in numero plurali.

Pluralium ſcriptio.

NOmina vel deſinunt in literam vocalem, vel in conſonantem. Quod attinet ad deſinentia in vocalem, ſi deſinunt in *a*, ſive monoſyllaba, ſive polyſyllaba, habent pluralem in *as*, ut *pà*, *pàs*; *fama*, *famas*. Si deſinunt in *e*, habent pluralem in *es*, ut *pè*, *pès*: *polè poles*. Si deſinunt in *i*, habent pluralem in *ins*, ut *robi*, *robins*, vel in *iys*, *robiys*, ſi in *o*, deſinant, habent pluralem in *os*, ut *pò*, *pòs*: *pano*, *panos*. Notetur multa quæ deſinunt in *o*, & carent accentu longo in prima ſyllaba ſingularis, illum habere in prima pluralis, ut *Ovo*, *ôvos*: *oſſo*, *ôſſos*: *povo*, *pôvos*: *porco*, *pôrcos*. Denique ſi deſinunt in *u*, habent pluralem in *us*, ut *mû*, *mûs*: *perû*, *perûs*.

Quod attinet ad deſinentia in conſonantem, obſervandum eſt Luſitana nomina vulgò non deſinere in *b*, *c*, *d*, *f*, *g*, *n*, *p*, *q*, *t*, *x*, ſed deſinere in *l*, *m*, *r*, *s*, *z*. Cuilibet ex his quinque conſonantibus, in quas ſolent deſinere, apponemus retrò vocalem, ut nominibus pluralem numerum deſignemus.

Si loquamur de litera *l*, & finiamus ſingularem in *al*, habet pluralem in *ays*. *Animal*, *animays*: *curral*, *currays*. Si in *el*, habet in *eys*, *Lambel*, *lambeys*: ſi in *il*, habet in *iys*: *gomil*, *gomiys*, ſi in *ol*. habet in *Oys Caracol*, *caracoys*. Si in *ul*. habet in u, *uys*, *paul*, *pauys*.

Si loquamur de litera *m*, & finitis in *am*, regulariter habent pluralem in *oẽs* ut *trovàm*, *trovoẽs*: *padram*, *padroẽs*: *peyam*, *peyoẽs*: *eſquadram*, *eſquadroẽs*: *toſtam*, *toſtoẽs*. Excipiuntur 1. Aliqua quæ habent pluralem in *aõs*:

aõs : ut *cortezam, cortezãos : cidadam,cidadãos,villam, villaõs* : *Christam* , *Christaõs* : *irmam* , *irmaõs* : *mam, maõs* : *sam* , *saõs* : *vam,vaõs* : *pagam* ,*pagaõs* : *frangam, frangaõs* : *zangam,zangaõs.*

Excipiuntur 2. Quæ habent pluralem in *aẽs*, ut *cam, caẽs* : *escrivàm escrivaẽs* : *capitam, capitaẽs* : *pam,paẽs: massapam* , *massapaẽs* : *Alemam* , *Alemaẽs* : *gaviam, gaviaẽs* : *rufiam* ,*rufiaẽs.*

Finita in *em*, habent pluralem in *ens*, v. g. *homem, homens* : *palafrem* , *palafrens.*

Finita in *im*, habent pluralem in *ins*, ut *marfim, marfins* : *fraldelim* , *fraldelins.* Finita in *om* , habent pluralem in *ons*, vt *bom bons.* Finita in *um*, habent pluralem in *uns*, ut *debrum,debruns.*

Si loquamur de finitis litera *r*, quæ desinunt in *ar*, habent pluralem in *ares*, ut pomar, pomares, si in *er*, habent pluralem in *eres*, ut *mulher*, *mulheres* si in *ir*, in *ires*, ut *Martyr*, *martyres.*

Si loquamur de finitis in litera S, non constat liquidò Lusitanum nomen aliquod desinere in S, nisi dicamus desinere in *es convès*, *envès*, *revès*, &. tunc habebunt pluralem in *eses*, v. g. *conveses*, *enveses*, *reveses:* vel in *is*, ut *gis*, in plurali *gises*: uel in *os*, ut *cos*, in plurali *coses* : uel in *us*, in plurali *uses*, ut *cuscus*, *cuscuses, alcasus*, *alcasuses.* Verùm hæc omnia aptè possunt desinere in z,& tunc scribemus *convèz convèzes*:*envèz, envèzes* : *revez, revezes* : *giz, gizes* : *coz, cozes*:*cuscuz, cuscuzes.*

Si loquamur de finitis litera z, quæ desinunt in *az*, habent pluralem in *azes*, ut *paz*, *pazes*, si in *ez*, habent in *ezes*, ut *fèz*, *fezes*, si in *iz*, habent in *izes*, ut *codorniz*, *codornizes.* si in *oz*, habent in *ozes*,ut *fòz.fozes. Algeròz*, *algerozes.* si in *us*, habent in *uzes*,ut *carafus, carafuzes.*

Notatur dari apud Lusitanos nomina quædam anomala, de quibus affirmari potest nec singularem, nec pluralem in rigore habere, vel in illis omnia esse singularem & pluralem, huiusmodique desinere in *s*, ut *migas*, *papas, andas*, *ciroulas*, *layvos* : de quibus diximus *num.* 41.

REGVLA

REGVLA V.

166 *Pro diphthongis Lusitanæ linguæ scribendis.*

Dipthongorum. scriptio.

DIphthongus, quantum deprehenditur ex ethymologia, & significatione huius vocis Græcæ idem valet atque conglutinatio vocalium, quæ servant eandem vim in eadem syllaba.

Hoc posito, cum diphthongus existere nequeat, nisi duabus vocalibus in unam syllabam coalescentibus in lingua Lusitana compertum habeo dari tria genera diphthongorum, sub quibus diversæ species continentur.

Primum genus est quando datur coadunatio vocalis *y*, cum aliqua ex vocalibus, siue illas antecedat, siue præcedat. Tunc enim insurgent variæ diphthongi species, quæ allatæ in exempla regulam exponent.

Quando jungitur *y*, cum *a*, vel antecedit *ya*, vt in voce *arrayal*, vel præcedit *ay*, vt in voce *pay*. Quando jungitur cum *e*, & præcedit *ey*; sicut in voce *Rey*, *ley*. Et Quando jungitur cum *o*, & præcedit vt in voce *boy*, *soy*. Quando jungitur cum *i*, & præcedit, sicut in dictionibus *Rohiys*, *horiys*. Quando jungitur cum *u*, *uy*, sicut in vocibus *fruyto*, *muyto*. Ex iis patet oriri diversas diphthongi species ex diversa combinatione vocalis *y*, cum reliquis.

Secundum genus est, quando datur coadunatio vocalis *u*, cum aliqua ex reliquis vocalibus sive antecedat, siue præcedat. Quia tunc insurgunt variæ species, quæ exemplis declarantur, & positam regulam declarant. Quando jungitur *u*, cum *a*, vel antecedit in voce *igual*, vel præcedit in voce *causa*. Quando jungitur cum *e*, vel antecedit in voce *baque*, vel præcedit in voce *deu*. Quando jungitur cum *i*, & antecedit *ui*, v.g. in voce *daqui*. Quando jungitur cum *o*, vel antecedit *uo*, sicut in voce *loguo*, vt aliqui scribunt, vel præcedit

ou,

ou ut in vocibus *moucho outorgo.*

Tertium genus eſt, quando duæ vocales ſiue ſint ejuſdem, ſive diverſæ ſpeciei coaleſcunt in unam ſyllabam vi apicis utramque literam colligantis. Vnde ſub hoc genere tot erunt ſpecies, quot fuerint diverſæ combinationes literarum.

In vocalibus ejuſdem generis apice unitis, v. g. *Irmaãs, maçaãs.* In vocalibus diverſi generis apice unitis, *toſtoẽs, eſcrivaẽs.* In hujuſmodi dictionibus invenimus diphthongos, quia certum eſt ex duplici vocali in unam ſyllabam coaleſcente diphthongum inſurgere, proindeque tot eſſe diphthongos, quot fuerint combinationes vocalium in unam ſyllabam coaleſcentium.

REGVLA VI. 167

Pro duplicandis literis ſive vocales, ſive conſonantes ſint.

EXordium capienti à duplicatione vocalium, generalis regula eſſe poteſt, nunquam duplicari vocales ejuſdem generis & qualitatis, ſi pertineant ad idem vocabulum, & completæ fuerint. **Duplicatio literarum.**

Dixi (ejuſdem generis & qualitatis) quia in hac voce (*mentiys*) ſunt diverſæ qualitatis *i.* & *y*, Dixi (pertineant ad idem vocabulum) quia quando dicimus *vendoo* id eſt vendo à elle, vel *amavaa* id eſt amabat illam, non duplicantur vocales, ſed junguntur articuli, qui non pertinent ad vocabula, itaut cum illis dictionem componant. Dixi (completæ fuerint) quia in hac voce *Irmaãs* unumquodque *a*, completum non eſt, ſed in unam completam ſyllabam coaleſcit.

Quod attinet ad conſonantes, imprimis certum eſt literas *x*, & *z*, nunquam duplicari: quia unaquæque vim & æquipollentiam duplicatæ ſortitur. Pro duplicandis, *r*, & *s*, optima regula poterit eſſe delicata auris. Nam quælibet diverſum ſonum reddit ſimplex,

atque duplex. Nam simplex pronunciatur sono debili, duplex sono forti. Quod patet audienti *amara* à verbo *amar*, & *amarra* à verbo *amarrar*. Idem procedit de litera S, quia diversimode sonat *caso* id est eventus, atque *casso*, vas cupreum.

Advertendum tamen est in duplici eventu, quamvis hujusmodi literæ non duplicentur, habere vim & sonum duplicatarum. 1. quando ponuntur initio dictionis *Rapaz*, *Sandade*. 2. quando ponuntur in medio dictionis, sed non inter duas vocales, v.g. *tenro*, *defensa*.

Maior difficultas est assignare regulam pro duplicandis aliis consonantibus, præsertim quando eundem sonum reddunt simplices, atque duplices, v. g. in hoc verbo *fallar*: nam sonat eodem modo scriptum duplici ll. atque scriptum simplici *falar*.

Verùm antequam ad difficultatem accedamus, si detur diversitas in sono, regula sequens observabitur. Dicimus igitur duplicandas esse necessariò consonantes, quando illæ patiuntur divisionem in sono, v. g. in hac voce *accento*, ubi syllaba *ac*, sonans dividitur à *cento*. Aliter enim vox *accento* non pronunciaretur diversa à voce *assento*.

Quando facimus compositionem omninò Lusitanam cum litera *a*, formando aliqua verba ex nominibus, ab aure & usu abhorret duplicare consonantem immediatam literæ *a*, Quare à nomine *manso* dicemus *amansar*: à nomine *pedra apedrejar*, à nomine *neyte anoytecer*, à nomine *cabo* acabar, à *proveyto aproveytar*, à *puro*, *apurar*.

Sunt aliqua in quibus magis usus quàm auris docet literam duplicandam: qualia sunt quæ habent *f*, post literam *a*, præcipuè sequuta vocali, v.g. *afforar*, *affinar*, *affogar*.

Quoad reliqua in quibus nihil cernitur ex prædictis, observanda est regula 3. hujus tractatus, quæ complectitur omnes & quaslibet consonantes, scilicet quando voces fuerint Latinæ, vel deductæ à Latinitate, consonantes duplices, vel simplices esse ponendas, prout Latini ponunt, itaut conformentur nostræ cum Latinis, v.g. *Affinidade* cum affinitate, *aggravar* cum aggravare:

comũnicar

comũnicar cum communicare, & sic de reliquis.

Iuxta hanc regulam scribi debet *elle*, *delle*, *aquelle*: quia Latini scribunt *ille*. Similiter *amasse*, *lesse*, *ouvisse*, *fosse*. Quia Latini scribunt *amasset*, *Legisset*, *audisset*. *fuisset*.

Debemus scribere simplici S, particulam *se*, quam jungimus verbo, ut reddamus passivum, v. g. *vejase*, *legase*, *oussase*. Quia hæc conjunctio *se*, est omnino Lusitana, & non Latina: nec aliunde urget ratio ut duplicetur S.

REGVLA VII. 168

Pro scriptione diversarum consonantium, quæ cum sint diversæ, reddunt eundem sonum.

Occurrunt mihi duo genera literarum, quæ cum habeant figuram satis diversam, habent sonum ac pronunciationem valde similem. Prius genus constat tribus literis, *c*, *s*, *z*, posterius duabus *g*, *j*. Consonantes eiusdem soni.

Quod attinet ad prius, literæ *c*, & *s*, habent eundem sonum quando junguntur cum *e*, *i*, nam eo sono pronunciatur *seram* scriptum S, ac si scriberetur C, *ceram*: Item *cidade* & *Sidade*, *sinco*, & *cinco*. Quare indigent regula, ut harum literarum sciatur usus.

Mihi alia non occurrit quàm supra assignata, nempe debere nos scribere Latinas dictiones iisdem characteribus, quibus scriptas accepimus à Latinis. Quare scribemus *cebola*, *cidade* cum *c*, quia Latini scribunt *cepe*, *civitas*: scribemus *Senado*, *sinete*; quia Latini scribunt *Senatus*, *sigillum*.

Quando autem dictiones fuerint Lusitanæ absque origine Latinitatis, habebunt *c*. si desinant in *ece*, v. g. in verbis *amanhece*, *anoytece*, item in *ice*, v. g. in nominibus *ladroice*, *parvoice*. Circa alia, quæ sub regulam non cadunt, dictionaria consulantur. Illud obiter notandum quæ ad finem nominis Latini scribunt

per *ti*, Lusitanos scribere per *ci*, v. g. scribunt illi *clementia*, nôs *clemencia*: illi *negotium*, nos *negocio* Sicut quæ illi finiunt in *sio* nos finimus in *sam*, v. gr. dicunt illi *divisio*, nos *divisàm*: dicunt *defensio*, nos *defensam*. Excipitur *passio*, quia dicimus *payxam*.

Conferamus modò has duas literas *s*, & *z*, inter se, quas multi in usu confundunt nescientes discernere. Regula pro distinctione & usu hujusmodi literarum erit applicare illam quam supra tulimus circa *c*, & *s*, nempe scribemus *s*, & non *z*, in vocabulis Lusitanis, quando Latina, à quibus deducuntur, habent *s*, & non *z*, Vndè quia Latini scribunt *mensa*, scribemus nos *mesa*, & non *meza*: quia Latini habent *casa*, nos scribemus *casa*, & non *caza*, &c.

Ponemus tamen *z*, in vocabulis Lusitanis juxta has regulas.

Prima regula: finiemus litera *z*, vocabula Lusitana quæ nascuntur à Latinis finitis in *x*, v. g. à voce Latina *pax*, scribemus *paz*. à *fex*, fez, à *perdix*, perdiz, à *vox*, voz, à *lux*, luz.

Secunda: In nominibus patronimycis, v. g. à Fernando, *Fernandez*: à Rodrigo, *Rodriguez*.

Tertia: In nominibus propriis nationum, quæ terminantur in *ez*, v. g. *Portuguez*, *Ingrez*, *Irlandez*, *Escocez*, *Francez*, *Genovez*.

Quarta: In multis personis verborum *fazer*, *trazer*, *dizer*: Vt *faz*, *traz*, *diz*. *Fazia*, *trazia*, *dizia*.

Quinta: In nominibus fœmininis desinentibus in *eza*, ut *avareza*, *fraqueza*, *rudeza*, *cainheza*.

Sexta: In omnibus finitis in *az*, *ez*, *iz*, *oz*, *uz*, quæ habent accentum in ultima, v. g. *Rapàz*, *enxadréz*, *chafaríz*, *albernóz*, *alcatrúz*.

Septima: In his nominibus numeralibus. *Dez*, *onze*, *doze*, *treze*, *quatorze*, *quinze*, *dezaseys*, *dezasete*, *dezoyto*, *dezanove*, *duzentos*, *trezentos*. Verùm à *quatrocentos* usque ad *myl* scribitur *c*.

Vt sciatur quæ nomina in plurali desinunt in literam *s*, videatur regula 4.

Quod attinet ad posterius genus literarum, quæ sunt *g*, & *j*, reddunt hujusmodi consonantes eundem sonum, quando

quando junguntur duabus vocalibus *e*, *i*. nam idem sonat *ge*, atque *je*: idem similiter *gi*, atque *ji*: At longè dissimiliter sonant quando junguntur cum *a*, *o*, *u*. Nam *ga*, *go*, *gu*, diversum sonum reddit atque *ja*, *jo*, *ju*. Quare in hac secunda combinatione, ut scribatur *ga* vel *ja*, *go* vel *jo*, *gu* vel *ju*, sola auris distinguens optima regula erit.

Omnis difficultas est in prima combinatione, quando scilicet debeamus scribere *ge*, *gi*, quando *je*, *ji*, siquidem reddunt eundem sonum. Esto generalis regula, Latina lingua, ut quæ ab ea ducunt originem Lusitana vocabula servent eandem scriptionem, v.g. scribunt Latini *jejunium*, nos *jejum*, : illi *ingenium*, nos *engenho* : illi *origo*, nos *origem* : illi *regere* . nos *reger*.

Vnde juxta hanc regulam scribemus *gente*, *fugir*, *rugir*, *imaginar*.

Verùm si in Latino vocabulo mutaverimus vocalem, v. g. *e*, in *o*, manente eodem sono, compellemur mutare consonantem, v.g. habent Latini *Georgius*, nos quia mutamus vocalem *e*, in *o*, ut servemus pronunciationis sonum, scribimus *Jorge*.

Quia Latini scribunt *gigas*, nos scribimus *gigante*. Quia Latini nullam incipiunt vocem his litteris *ji*, nec nos incipimus, sed scribimus *ginete*, *ginjas*.

Nomina desinentia in *gem*, scribi debent cum *g*, verbi gratia. *Pagem*, *bagagem*, *lavagem*, *ervagem*, *fogagem*, *ferragem*, *penugem*, *babugem*. In verbis tamen scribetur *j*, *Sobejem*, *festejem*, *envejem*, quia hæc & similia talem literam habent, etiam quando jungitur cum *a*, v.g. *sobejar* : *festejar*.

In aliis dictionibus quæ non cadunt sub prædictam generalem regulam, & dubitatur verbi gratia scribendum ne sit *Herege*, an *Hereje*, vide dictionaria.

REGVLA VIII.

169 *Pro ſcribenda aſpiratione, ſeu litera* H *in lingua Luſitana.*

Aſpirationis. ſcriptio.

H. Apud Græcos & Latinos non eſt litera, ſed aſpiratio, quæ jungitur literis, ut modificet, vel excitet pronunciationem addendo vim proximiori vocali. Præcipuum habet valorem apud Caſtellanos, quibus inſervit loco characteris *f*, in vocibus, quas olim cum *f*, pronunciabant. Olim enim dicebant *Fazenda*, *Fijo*, *Fidalgo*, *Faro*: modo dicunt *Hazienda*, *Hijo*, *Hidalgo*, *Haro*.

Apud Luſitanos, quando imitamur Latinos, & ſcribimus talem aſpirationem ante vocalem, & poſt conſonantem, non habet magnam vim. Quia illam vix ſentimus pronunciando *Homem*, *herdeyro*, *honrado*, *rhetorica*, vel pronunciando *omem*, *erdeyro*, *onrado*, *retorica*. Ideoque non damnabo eos, qui ſine adſpiratione ſcripſerint dictiones, quas Latini acceperunt a Græcis, & nos à Latinis, quales ſunt *Philoſophia*, *Theologia*, ſi Luſitani ſcribant *Filoſofia*, *Teologia*.

Tertia perſona ſingularis præſentis indicativi verbi *ſum*, *es*, *fuit*, ſemper ſcribitur cum *h*, *He*, ut diſtinguatur ab *e*, conjunctione: non damnabo illum qui ſcripſerit *ê*, cum accentu circunflexo, vel acuto, pro *he*: quia ſic diſtinguetur ſufficienter à conjunctione.

Verbum anomalum *ir*, cum in omnibus modis ac temporibus conjungatur abſque *h*, in principio, tamen in præteritis imperfectis indicativi, conjunctivi, & infinitivi ſcribitur cum *h*, v. g. *hia*, como *hia*, que *hia*.

Non condemno ſcribentes cum *h*, verbum anomalum *haver*; obſervata origine, quam trahit à verbo *habeo*, *es*: qui tamen illud ſcribunt ſine *h*, in multis temporibus & perſonis, ſolùm debent illud ponere in ſecunda & tertia perſona ſingularis præſentis indicativi,

conjunctivi & infinitivi, & in tertia pluralis ejusdem temporis, & modi, v.g.*has*, *ha*, *ham*.

Sentimus manifestiùs dictam aspirationem in interjectionibus, quæ denotant lætitiam, timorem, admirationem: v. g. quando dicimus *hâ*, *hâ* significando lætitiam: quando illam ponimus post vocalem dicendo *ah*, *ah* significando timorem, vel quando dicimus *oh*,*oh* denotando admirationem.

Vtimur etiam *h*, absque ulla aspirationis vi ponendo ante illud triplicem literam *c*, *l*, *n*, sic *ch*, *lh*, *nh*, in quo triplici eventu experimur tres distinctas pronunciationes linguæ Lusitanæ proprias, quas Latini non agnoverunt. Ex quo facile adducor, ut credam *h*, apud Lusitanos quandoque esse aspirationem, sicut apud Latinos, quandoque esse veram literam, qua, quin aspiremus, distinguimus tres relatas pronunciationes, sentientes valde diversum sonum in *cha*,*lha*.*nha*.

Quare observandum est, quòd si Latini ponunt aspirationem post *c*, ut in vocibus *charitas*, *chorus*, ac similibus, Lusitani illam non ponamus: quia sic vitabimus diversum sonum, qui redditur à lingua Lusitana pronunciatis *charidade*, *choro*. Est enim apud Lusitanos magna diversitas inter has voces *caco*, *cacho*: *marca*, *marcha*, solum ob additum *h*: proindeque si Latini scribunt *Charitas*, *chorus*, nos scribamus *caridade*, *coro*.

Ob eandem rationem, ut conformemus Lusitanum sonum cum Latino in syllabis *cha*, *chó*, *chu*, auferemus *h*, & ubi Latini ponunt *che*, *chi*, ponemus *que*, *qui*: idcirco dicunt Latini *chelidonium*, nos dicemus quelidonio: dicunt illi *monarchia*, nos dicemus *monarquia*.

Hæ syllabæ *lha*, *lhe*, *lhi*, *lho*, *lhu* sunt Lusitanorum adeo peculiares, ut cum Castellani illarum amplectantur pronunciationem, fugiunt tamen scriptionem. Supplent illi *h*, cum secundo *l*, scribentes duplicatum, proindeque cum nos dicamus *Castelhanos*, dicunt illi *Castellanos*. Mutant etiam illud in j, v. g. dicimus nos *trabalho*, dicunt illi *trabajo*: dicimus semelhança, dicunt illi *Semejança*.

Ex his noſcitur, quòd ut Caſtellani nos fugiant, etiam Latinos fugiunt, quando Latini ſcribunt duplicatum *l.* v.g. dicunt Latini *Tullius, ſylaba*, demum illi *l.* & ſcribunt *Tulio, ſyllaba*: quia ſi non demerent, voces illæ ſonarent quod apud nos ſonaret *Tulhio, ſylhaba.*

Eſt valde peculiare Luſitanorum ſcribere *h*, poſt *n*, *nha, nhe, nhi, nho, nhu.* v.g. in vocibus *manha, pinheyro, grunhir, penhor, nenhum.* Vt vero Caſtellani ſemper nos fugiant, loco *h*, quod illi expreſſè pronunciant, ponunt poſt *n*, vel apicem, vulgo til, vel aliud *n*, quia pro *ninho* ponunt *niño*, vel *ninno.*

Notetur ſcribendam eſſe aſpirationem ante ypſilon Græcum in principio dictionum, v.g. *Hydropico, Hypocrita.*

REGVLA IX.

170 *Pro ſcriptione & uſu illorum ſignorum quæ dicimus accentus, & viracentus.*

Accentuũ regula. Accentus vox derivata à verbo *accino, is*, idem valet atque tonus, quo ſyllaba in unaquaque dictione elevatur, vel deprimitur: aut ita vniformiter pronunciatur; ut nec elevetur, nec deprimatur.

Triplex numeratur accentus, ſcilicet acutus, gravis, circunflexus. *Acutus* elevat vocem, & poſitus ſuper literam habet hanc figuram *á*: *gravis* deprimit, & ponitur ſic *à*; *circunflexus* participat ab utroque & ponitur ſic *â*.

Accentu acuto (ut videre eſt apud Annalia, & Breviaria correctiora) utuntur Latini in omni ſyllaba prædominante cujuſcunque dictionis excedentis duas ſyllabas: quia voces monoſyllabæ, vel diſſyllabæ carent accentu acuto, quem apud Luſitanos ſolum admittunt quando cum aliis vocibus æquivocantur. Syllaba prædominans appellatur illa, quæ habet ſonum magis elevatum, ſicut in hac voce *creator*, litera *a*, plus ſonat, & ideo eſt ſyllaba prædominans,

ideoque

ideoque accentum acutum recipere debet, in voce *creátor.*

Est tamen notandum non esse idem syllabam prædominantem, atque syllabam longam. Quia potest syllaba esse brevis, & simul prædominans, & ut talis subire accentum acutum: v. g. *matéries* habet primum *e*, correptum, & tamen est prædominans. Idem cernitur in voce *Dóminus* habente primam brevem, sed prædominantem, & ideo accentu acuto notatam.

Accentu gravi vtuntur Latini ad distinguendas dictiones, quando una æquivocatur cum alia, v. g. *optime* potest esse casus vocativus nominis *optimus*, & potest esse adverbium: si hoc sit ut dignoscatur, recipit in ultima accentum gravem, hoc modo *optimè*, & sic de cæteris.

Regula generalis est usum hujus accentus non dari, nisi in ultimis ad similes distinctiones. Adde similes ultimas semper esse breves in pronunciatione: quia generalis etiam regula est nullam dictionem Latinam in ultima pronunciari longam. Ex quo apparet errare illos, quia adverbium *aliàs* in ultima longum pronunciant, quamvis usus juristarum videatur prævaluisse contra Grammaticam. Ortus fuit talis error ex ignorantia accentuum. Si enim juristæ dignoscerent, intelligerent esse accentum gravem qui deprimit, & non acutum, qui attollit: ideoque positus fuit non in ordine ad pronunciandum, sed in ordine ad distinguendum adverbium *aliàs* à nomine *alias* in accusativo pluralis.

Accentus circunflexus quando ponitur in secunda vel penultima syllaba habet eandem vim, quàm accentus acutus: nam eodem modo sonum attollit: est tamen discrimen, quia frequentior illius usus datur, quando ultima syllaba brevis est, v. g. *Pietâte*, ubi in penultima vides circunflexum, quia ultima brevis est: secùs in *Pietátes*, est enim ibi acutus, quia ultima longa est. Hoc cernitur in Missalibus, & Breviariis magis correctis.

Vtimur etiam accentu circunflexo in ablativis desinentibus in *a*, præcipuè quando retro non manet præ-

positio, v.g. *Emi librum uncia.* Notetur tamen quod (ut jam diximus) hujusmodi accentus in his ablativis non elevat pronunciationem, juxta generalem regulam supra assignatam, scilicet nullam dictionem Latinam pronunciari longam in ultima.

Quæ hactenus diximus de accentibus, locum præcipuè habent in lingua Latina ad ipsius usum, & perfectionem: & maximè observari debent ab studiosis: nam ob eorum ignorantiam vel negligentiam rari sunt qui Latinam Orthographiam apprimè teneant.

Veniamus ad usum accentuum in lingua Lusitana. Illis uti debemus in dictionibus, quæ cum sint omninò diversæ, scribuntur iisdem characteribus: tunc enim oportet petere distinctionem ab accentibus, v. g. scribemus cum accentu acuto pœnultimam præteriti plusquam perfecti, *amára, léra, ouvíra*, scribemus autem cum eodem accentu ultimam futuri, *amará, lerá, ouvirá.*

Similis nobis erit usus circa nomina, in quibus ponere distinctionem oportet, sicut in hac voce *cór*, pro voluntate, quæ notabitur accentu acuto, ut distinguatur à dictione *cor*, id est color. Similiter in verbo *fazer*, quando usi fuerimus illius tertia persona præteriti *fez*, ut distinguamus à nomine *féz*, Latinè fex, id est *borra.*

Quód attinet ad alteram regulæ partem de *viraccento*, quem Græci referunt inter accentus, & vocant *Apostrophum*: at in re accentus non est, sed solum nota vocalis, quæ demitur, seu eliditur in fine vocis, per Græcorum figuram, quam Latini appellant *Synalæpham*, cujus usus est, quando vox desinens in vocalem immediatè anteceditaliam, quæ per vocalem incipit. Et tunc *Apostrophus* ponitur sic *d'ouro, d'arroz, d'ovos.*

Apostrophus. Hic *viraccentus*, seu *Apostrophus*, ponitur necessariò in carmine ad vitandum hiatum oris. Lusitani etiam in oratione soluta utuntur frequenter apostropho, quando propositio *de* jungitur dictionibus incipientibus per vocalem: v. g. scribunt *d'Evora, d'Elvas, d'armas:* Et hac forma scribendum est, ne confundantur dictiones, sicut aliqui confundunt scribentes, *douro, delvas, darmas*: & alij pejus scribentes, *Nam mouves : nam touço*, cum deberent scribere, *Nam m'ouves : Nam t'ouço.*

Quare

Quare semper ponemus viraccentum super ultimam consonantem dictionis, ita ut maneat loco vocalis hac forma *d' m' r' s'*. Moneo tamen opus non esse viraccentu in vocibus quas jam ex usu pronunciamus tanquam unam, & non tanquam duas: v. g. *Nesta*, *desta*, Quia nòs nunquam pronunciamus *Na esta*, *Da esta*, proindeque opus omninò non est scribere, *n'esta*, *d'esta*. Solum igitur ponemus viraccentum in iis quæ subeunt unam, & alteram pronunciationem, ut *d'Evora*, *d'Elvas*, *d'armas*, & similibus.

REGVLA X. 171

Pro usu apicis, quem vulgò dicimus til.

Til, quem aliqui volunt significare titulum, non est in rigore litera, quamvis aliquando suppleat literam *m*, sed est apex, seu brevis linea quæ posita supra dictiones quandoque literas aliquas supplet. Til scribendum.

Compellimur in lingua Lusitana uti hoc apice, ut conformemur secundæ regulæ, quam initio hujus Orthographiæ præscripsimus, scilicet voces diversæ significationis semper esse scribendas aliqua diversitate. Ex quo infertur necessarium esse usum huius apicis, quando scribimus *maõs*, id est *manus*, ut distinguamus à *maos*, id est *iniqui*: quia aliter manebunt confusæ hæ dictiones.

Celebris est contentio inter peritos Lusitanæ linguæ circa usum hujus terminationis *aõ*, & *am* sive in nominibus, v. g. *perdigaõ*, *perdigam*, sive in verbis *amaraõ*, *amaram*: quænam ex duabus terminationibus sit aptior? Non audeo damnare modum terminandi in *aõ*, utpote communiorem: sed valde propendeo in alium, ut nempe fiat terminatio in *am*: quam opinionem mihi vehementissimè duo suadent.

Primum est, quia si terminemus in *am*, observabimus ad unguem primam & fundamentalem regulam nostræ orthographiæ, qua tenemur scribere eo modo, quò pronunciamus: quia autem terminant in *aõ*, non pronunciant

nunciant quidquid ſcribunt : quia apex ille *til*,habet(ut ſupra diximus) vim literæ *m* , proindeque idem valet *aõ* , atque *aom* , & hi tres characteres , ſi omnes pronuncientur , reddent ſonum valde diverſum à vulgari pronunciantium *não* : eſſet enim ſonus reſpondens his quatuor literis *naom* , ſiquidem til illud valet idem atque *m* ,

Secundum meæ opinionis fundamentum eſt , quia Latini à quibus noſtra lingua trahit originem , non terminant ſuas voces in *aõ*, ſed in *am* , ſive in nominibus, *muſam* , *palmam* , ſive in verbis *legebam* , *audiebam*, ſive in aliis vocibus , *nam* , *poſtquam*. Eſt igitur conſonum , ut qui à Latinis accepimus dictiones , ab illis earum ſcriptionem accipiamus. Præterea ſi ſcribamus *aõ* , manebimus expoſiti magnæ confuſioni , nec poterimus aliquo ſigno vel accentu diſtinguere in verbis ultimam perſonam pluralis præteriti ab ultima perſona pluralis futuri , v.g.*entraraõ* de præterito ab *entraraõ* de futuro : quia apex ille , ſeu *til* , impedit diſtinctionem faciendam per accentum in ultima. Hujuſmodi autem neceſſaria diſtinctio non impeditur per terminationem in *am* , ut manifeſtum eſt.

Hac igitur forma Luſitani ſimiles Latinis facilè poſſumus reſpondere Caſtellanis qui nobis paſſim exprobrant frequentem terminationem in *am*, noſtræ linguæ, eam ut ſic velut rudem & craſſam objurgantes,& è contra commendantes ſuam , quæ ſuaviter & ſubtiliter ſua vocabula terminat in *an* , ponendo *n* , ubi nos ponimus *m* : nos enim dicimus *amam* , illi dicunt *aman*.

Reſpondemus igitur hoc ita eſſe , ſed ex hoc manifeſtè conſtare Latinis plus aſſimilari Luſitanos quàm Caſtellanos. Latini enim ſuas omnis generis dictiones frequentiſſimè terminabant in *am* , v.g. *Muſam*, *famam*, *amabam* , *coràm*. Quare Luſitanos non pudet quòd plus Latinis , præcipuè Romanis quàm Caſtellanis aſſimilentur.

Accedit , quòd jam olim Græci hanc eandem terminationem in *am* , exprobrabant Latinis tanquam rudem & craſſam. Cui objectioni ſubtiliter & eleganter reſpondit.

respondit Quintilianus lib. 12. cap. 11. *Non possumus* (inquit ille) *esse tam graciles: simus fortiores: subtilitate vincimur: valeamus pondere.* His iisdem verbis possumus facere satis respondendo nostris æmulis. Fatemur Castellanos esse nobis subtiliores & graciliores in loquendo, dummodo illi, & nationes aliæ fateantur nos esse graviores,& fortiores.

Nec videatur alicui nova & singularis hæc mea sententia admittendi terminationem in *am*, & excludendi in *aõ*. Quia illam expressè docuit P. Antonius Velez in comment.artis Emanuelis,& observatur in impressionibus librorum magis correctis. Illam enim observarunt viri peritissimi linguæ maternæ assistentes impressionibus suorum librorum, quales sunt Patres Ioannes de Lucena, Balthazar Telles, & Emanuel Monteyro: est etiam multorum in literis humanioribus insignium, quos consului.

Vtemur præterea apice illo *til*, quando opus fuerit, v.g. in nominibus, quæ cum ad finem reddant sonum literarum *a*, & *m*, in neutram desinunt, qualis dictio *Irmãa*, id est soror: item *maçãa*, *avelãa*, *lãa*, *menhãa*, *Christãa* ut distinguatur à voce *Christam*. Quæ nomina etiam in plurali recipiunt til: *Irmaãs*, *maçaãs*, *avelaãs*, *laãs*, *menhaãs*, *Christaãs*. Quod procedit etiam in vocalibus diversi generis per *til*, jungendis, vt *Irmaãs*, *escrivaẽs*.

Volunt aliqui in supradictis nominibus *irmaã*, *maçàa* ponendum esse unicum *a*, cum accentu acuto, v. g. *irmá*, *maçá*: falluntur tamen., quia tunc confundentur nomina *caã*, & *laã* cum adverbiis *cá*,& *lá*, quæ solum distincta erunt, si dicto modo scribantur, v.g. quando dicitur: *Cà està a caã: là està a lãa*, subeunte duplici *a a*, talem apicem, seu *til*. Notetur etiam quod supra diximus, *til*, habere vim literæ *m*, unde qui scripserit *irmã*, non sororem, sed fratrem, nempe *irmam* significabit.

Hæc nomina *huma*, *alguma*, *nenhuma*, etiam admittunt *til*, loco *m*, & sic scribuntur *huã*, *alguã* *nenhuã*: quia *til*, pro *m*, ponitur.

Vtimur etiam *til*, in abreviaturis, v. g. loco *Fernandez*

nandez ad extenſum, ponimus *Frz*, loco *Gonçalvez* ponimus *Glz*, loco *Rodriquez* Roïz. cum *til*, in omnibus.

---

171 REGVLA XI.

Pro uſu harum literarum ij, uv, *quanam ſint vocales: quanam conſonantes,*

Scriptio ij, Vu,

NOn obſtante quod vulgo ignoranter fertur has literas *i*, *u*, quandoque eſſe vocales, quandoque conſonantes, mihi perſpicuum eſt oppoſitum, non duplicem, ſed quadruplicem eſſe literam, quæ ſicut habet diverſam naturam, ſic diverſam figuram ſubire debet.

Quod attinet ad priores, dico eſſe duas literas, *i*, vocalem, & *j*, conſonantem, quam nonnulli appellant *je*, Vocalis *i*, præter diverſam figuram, quam ſubit, conſtituit ſyllabam, v. g. in his vocibus *ira*, *imagem*; Conſonans *j*, præter diverſam figuram, habet diverſam naturam, quæ eſt ferire ſequentem vocalem, v.g. in iis dictionibus *jeſmim*, *jejuar*, *jarro*. Notetur quòd quando ponitur initio alicuius nominis proprij: v. g. *Ioam* ſcribi *I*, magno, quod caret puncto.

Ex quibus patet Latinos non rectè ſcripſiſſe hactenus eadem figura utramque hanc literam, v. g. in hac voce *iudicio*. Dixi (hactenus) quia jam hodie apparet hic error retractatus in miſſalibus, & breviariis Plantinianis novioribus.

Inſuper patet ex dictis qualiter diſtinguatur utraque hæc litera conſonans & vocalis ab ypſilon Luſitano *y*, Quia cum noſtrum *ypſilon* ſit quædam ſemivocalis proindeque inſufficiens ad conſtituendam ſyllabam) ideoque jungenda vocali cum qua in unam ſyllabam) coaleſcat, v.g. *pai mãy*, manifeſtè diſtinguitur ab *i*. utpote vocali completa: ut patet in his vocibus *cayado*, *caidos* Diſtinguitur etiam ab *j*, conſonante & utraque diſtinctio patet in triplici hac voce *cajado*, *cayado*, *caido* ubi apparet diverſitas ex triplici j, *y*, *i*.

Dixi

Dixi (ab ypsilon Lusitano) quia ypsilon Græcum, cum sufficiat ad constituendam syllabam ut patet in his dictionibus *Hydropicus*, *mysterium* sola figura distinguitur à nostro *i*, vocali.

Quod attinet ad posteriores, dico esse duas, alteram vocalem, alteram consonantem, & hanc dicendam, esse *ve*. Hæ igitur (ut diximus de prioribus) sunt duæ literæ distinctæ non solum natura: siquidem vocalis per se valet, & reddit sonum instar ululatus lupi *u*: consonans præter diversitatem sonandi, quam habet, ferit vocales immediatas, v.g. *vas*, *ves*, *viste*, *vou*, *vulto*: sed etiam figura: vocalis enim semper scribitur sic *u*, & consonans sic *v*.

Dixi (semper) vt vitetur error illorum, qui sive talis litera sit consonans, sive vocalis, scribunt initio dictionis *v*, & in medio *u*, v.g. *viuer*, *valuerde*: quæ scriptio incohærens est: ut enim servetur perfecta cohærentia, tam initio, quàm medio scribi debet eadem figura *v*, siquidem in utroque loco servans eandem naturam, servare debet eandem figuram: proindeque scribendum, *niver*, *valverde*.

Multum inserviet hæc regula pro vitanda confusione tum apud Latinos, tum apud Lusitanos. Nam qui viderit scriptum *vivo*, & *uivo* dicet prius esse verbum significans exercitè vitam, & secundum significare ululatum lupi. Verum est quòd juxta regulam 12. quam statim ponemus, scribendum est ypsilon in voce *uyvo*, *uyvar*.

Iuxta hanc regulam Lusitani scribemus *uva*, & non *vua*: *uvre*, & non *vure*: *lavra*, & non *laura*.

Item apud Latinos intelligetur *solui* cum *u*, vocali esse præteritum verbi *soleo*: & *solvi* esse præteritum verbi solvo: similiter *calvi* spectare ad verbum *calvo*, *is*, & *calui* ad caleo, es: itèm *volui* ad *volo*, & *volvi* ad *volvo*.

Hâc ratione cum dictiones maneant distinctæ, manet hæc regula conformis regulæ secundæ quam statuimus pro lege generali rectè distinguendi scripta, & tollendi confusionem.

REGVLA

REGULA XII.

173

Pro convenienti usu scriptionis in Ypsilo Lusitano, & Ypsilo Graco.

Ypsilorum scriptio. QVotiescunque litera *i*, ponitur ante vel post vocalem, & illa in se nec est vocalis, nec sufficiens ad constituendam syllabam, scribitur hoc modo *y*, & est nostrum Ypsilon Lusitanum, v. g. *Rey*, *ley pay*: & idem servandum est in pluralibus, v. g. *Reys*, *leys*, *pays*. Idem in medio dictionum, ut *Mayo*, *Payo*, *Cayado*, *Pereyra*. Idem in ultimis v. g. *Mortays*, *andays*, *fereys*.

Pro maiori intelligentia hujus regulæ dixi [ponitur ante, vel post vocalem] quia opus est ut cum tali vocali componat diphthongum Lusitanum, ut cernitur in vocibus exemplorum, & quæ supra posuimus ad explicationem regulæ 5.

Dixi [& illa in se non est consonans] quia si fuerit consonans, sicut diversam habet naturam, ita diversam sortitur figuram v. g. in his vocibus *cajado*, *vejo*, Dixi [nec sufficiens ad constituendam syllabam] quia si ad hoc sufficiat, scribetur *i*, parvo, ordinario, sive in ultima vocabuli *vi*, *corri*: sive in medio *caido*, *combaiido*.

Inserviet hæc regula ad vitandam confusionem in Lusitanis dictionibus, ut manifeste cernitur in his vocabulis *cayado*, *cajado*, *caido*, ut ostendimus reg. 11. quæ aliqui confundunt omnia scribentes eodem *i*, Et quidem cum *y cayado* significat quod calce illitum est, cum j, *cajado*, significat baculum pastoritium, & cum i, *caido* significat quod stratum est.

Litera *y*, potest aliquando esse perfecta vocalis, & constituere syllabam, si ponatur in dictionibus, quas Latini à Græcis acceperunt, & nos ab utrisque, v. g. *syllaba*, *sylva*, *estylo*. Verùm hoc Ypsilon est propriè illud, quòd vocamus Græcum, & diversum à Lusitano. Nam Lusitanum semper jungitur literæ vocali, cum qua perfectam syllabam constituit, non ita Græcum.

Notetur.

Notetur supra *y*, non figi punctum, ut jam notavimus.

REGULA XIII.

Pro usu huius literæ ç quæ infra habet plicam. 174

Litera ç plicata, qualem exhibemus, reddit longè diversum sonum ab eo, quem reddit *c*, sine plica, quando jungitur vocalibus *a, o, u*, quæ proinde habet vim literæ *q*. Verùm eundemmet sonum reddit cum plica, & sine plica quando jungitur vocalibus *e*, *i*. & tunc scribi debet sine plica, utpote superflua. Plica ſeſk pto.

Prior hujus regulæ pars manifestè patet in his dictionibus *barca & barça*, *forca & força*, *capa*, & *çapa*, *copa & çopa*, *cuba & çuba*. Posterior in his *ceyra*, *cingir*, quæ eodem modo sonant, ac si in illis poneretur ç cum plica *çeyra*, *çingir*. Igitur his & similibus plicam addere non solum est superfluum, sed erroneum.

Difficultas maior est discernendo cognoscere quando scribetur ç plicatum, & quando s. duplicatum ss, cum hæc duplex scriptio reddat eundem sonum. Prima & generalis regula sit confugere ad Latinitatem, ita ut quando Latini cum s, faciunt vocales *o*, *u*, non utamur ç sed s. v.g. scribemus *massa* quia ita scribunt Latini, & non *maça*; scribemus *passo* & non *paço*, *Çonsul*, & non *Conçul*.

Si dictiones fuerint omninò Lusitanæ, initio scribentur ç v. g. *çapa*, *çotam*: item in medio *caçaca*; *caçote*, & in ultimis nominum desinentium in *aça*, *eça*, *iça*, *uça*, ut *ameaça*, *cabeça*, *cortiça*, *carroça*, *carapuça*. Idem de finitis in *o*, ut *andaço*.

Idem procedit de finitis in *ança*, *ença*, *inça*, *onça*, *unça*, v. g. *fiança*, *avença*, *distrinça*, *gerigonça*, *junça*. Idem quando similia definunt in *ço*, ut *riçanço*, *lenço*, *painço*, *esconço*, vel in *uço* ut *buço*. Idem quando finiuntur in *arça*, *erça*, *orça*, *urça*, ut *farça*, *verça*, *corça*,

camurça : vel in *o* ut *cadarço*, *berço*, *corço*, *maſturço*. Idem de finitis in çam,ut *raçam*,*ouçam*,

Notetur tamen quod,ſi Luſitanæ voces aliquo modo ducant originem à Latinis ſcriptis per *s*, eodem *s*, ſcribendas eſſe. Vnde non ſcribetur *çugidade*, ſed ſugidade, qui deſcendit à Latina voce *ſordes*. Non ſcribetur *verço*, ſed *verſo*, quia deſcendit à *verſus*: nec *defença*, ſed *defenſa*, quia venit à *defenſio* : nec *poçam* ſed *poſſam*: quia venit à *poſſum*. Semper ſcribetur *Sam* vel ſit nomen, vel ſit verbum : quia nomen venit à *ſanus*, verbum venit à *ſunt*.

---

175 REGVLA XIV.

Pro uſu, & ſcriptione harum vocum per, por, pelo, polo.

Ingens confuſio paſſim reperitur in uſu harum vocum *per* & *por*, accepta una pro alia frequenter, cum natura & ſignificatione differant. Sunt duæ præpoſitiones, quas accepimus à Latinis *per*, & *pro*, præpoſitiones habentes diverſam naturam, & exigentes diverſum caſum.

Itaque utemur præpoſitione *per*, & non præpoſitione *por*, quando voluerimus indicare medium gerendi aliquam rem, ut quando dicimus *Eu vos moſtrarey per razões evidentes. Eſte livro foy compoſto per Virgilio.* Quia Latini dicunt. *Ego tibi oſtendam per rationes evidentes. Hic liber fuit compoſitus per Virgilium.* Et idem in reliquis quæ Latini dicunt præpoſitione *per*.

Verùm noſtro *por*, debemus uti loco præpoſitionis Latinæ *pro*, v. g. quando dicimus, *Eu vos tenho por amigo. Eſta cidade eſtá por el Rey. Trocayme eſte cavallo por outro.* Quia in his orationibus utuntur Latini *pro*: v. g. *Habeo te pro amico. Hæc civitas ſtat pro Rege. Commuta mihi hunc equum pro alio.* Vnde abuſivè dicetur. *Eu vos tenho per amigo. Eſta cidade eſtá per el Rey. Trocayme eſte cavallo per outro.*

Aliquando

Aliquando ponitur eadem præpositio *por* loco Latinæ *propter*, ut cernitur his exemplis: *por aver grande tempestade, nam navègo.* Dicunt Latini *propter magnam tempestatem, quæ datur, non navigo.* Dicit quis Lusitanus *Farey isto por vôs*: dicunt Latini, *Faciam hoc propter te.*

Est adhuc discrimen, quod quando utimur præpositione *por* loco præpositionis *propter*, illi jungimus nomen *amor*, vel *causa*, v. g *por amor das nevas nam passo os Alpes. Por amor dos Turcos, ou por causa dos Turcos, nam passo o mar.* Vtimur hoc circumloquio ut nos explicemus: quia Lusitana Lingua caret voce, qua exprimat omninò Latinam præpositionem *propter.*

Eundem ordinem servare debemus in usu dictarum præpositionum, quando causa pronunciationis rectius sonantis jungimus *por* articulis *o*, *a*, mutantes *r*, in *l*, & sic dicimus *Polo amor de Deos. Pola honra.*

Simili ratione jungimus nostrum *per* dictis articulis *o*, *a*, quando dicimus. *Pelo caminho. Pela terra.* Et quia ex compositione, quam facit *por* cum *o*, vel cum *a*, nascitur *Polo*, *pola*: & ex compositione quam facit *per* cum *o*, vel *a*, mutato *r*, in *l*, nascitur *Pelo*, *pela*, manifestè colligitur has voces scribendas esse simplici *l*, quod succedat *loco r.*

INDEX RERVM.

Prior numerus paginam, posterior numerum designat.

Anomalum

Q

R

S

Scriptio

T

FINIS.